

B A L A S S I

B Á L I N T •

I N T É Z E T

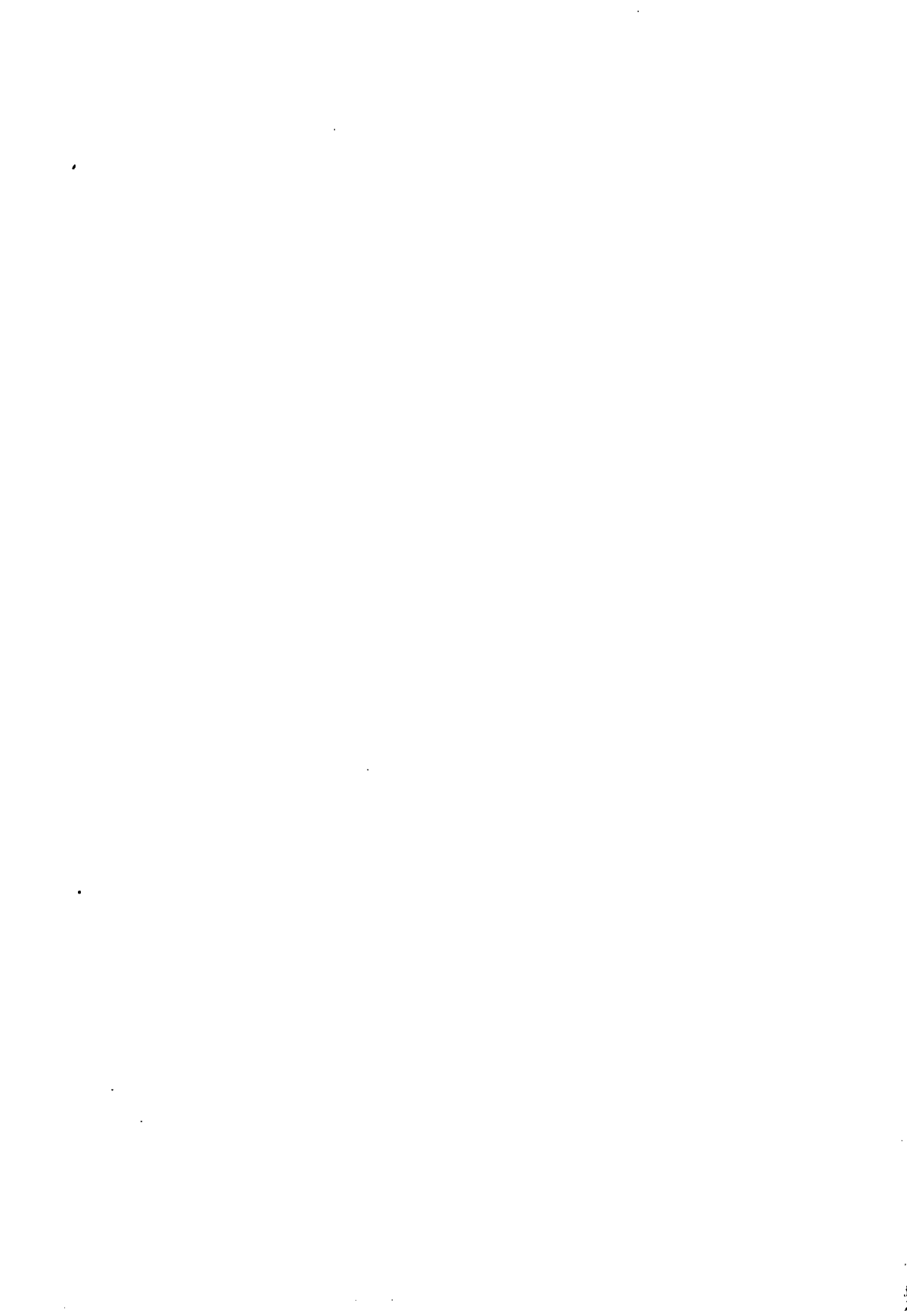
B A L A S S I

É V K Ö N Y V

2 • 0 • 0 • 3

HUNGAROLÓGIA A XXI. SZÁZADBAN

2003

A BALASSI BÁLINT INTÉZET ÉVKÖNYVE
2003

Hungarológia a XXI. században

Főszerkesztő: UJVÁRY GÁBOR
Felelős szerkesztők: BÁNKI JUDIT és FÜLEKI BEÁTA

A BALASSI BÁLINT INTÉZET ÉVKÖNYVE
2003

Hungarológia a XXI. században

© Balassi Bálint Intézet, 2003

ISSN 1589-8180

Felelős kiadó: a Balassi Bálint Intézet főigazgatója

A borítót tervezte: Csizmadia Katalin

Tördelte: Markó Sándorné

Nyomta az Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme

Felelős vezető: Roznai Zoltán

Tartalom

Beköszöntő (Ujváry Gábor)	7
---------------------------------	---

BALASSI BÁLINT

KEREKES DÓRA: Balassi Bálint kora	11
SZATHMÁRI ISTVÁN: Balassi Bálint, a magyar nyelv és stílus művésze	16
SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA: Balassi Bálint latin jelmondatáról	26

DISCIPLINAE HUNGARICAE

BÁNDLI JUDIT: Hungary 1944. Magyarország az ellenség szemével	31
DERÉKY PÁL: Az egységesülő európai felsőoktatás alapelvei	38
HIDAS JUDIT: In memoriam Tokunaga Yasumoto	46
HORVÁTH TAMÁS: A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményeinek adatbázisa	48
KISS GY. CSABA: Hungarológia és nemzeti mítoszok	50
PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: A magyar néphagyomány és a külföld	55
SZILI KATALIN – ÁGNES DE BIE-KERÉKJÁRTÓ: A nő- és férfikép a magyar és a holland nyelvben	59
SZÓGI LÁSZLÓ: A külföldi levéltári kutatások és a hungarológia	68
LENGYEL TÓTH KRISZTINA: A magyar nyelv oktatása a Tartui Egyetemen	72
VOIGT VILMOS: A magyar nyelv kiterjesztése	88

MŰHELY

CSONKA CSILLA: A minőségbiztosítás és a magyar mint idegen nyelv oktatása	95
GALAMBOS CSABA: Nyelvtanítási kánonok és tabuk	102
HÁRY LÁSZLÓ: A magyar nyelv tanulásának motiválása	110
SZENDE VIRÁG: Magyarország Európában	113
SZÉPE JUDIT – SZENDE TAMÁS: Utak a magyarhoz	123

ABLAK – HAZAI ÉS KÜLFÖLDI KAPCSOLATOK

GELLÉN JÓZSEF – DOBI EDIT: 75 éves a Debreceni Nyári Egyetem	131
GENÁT ANDREA: A bolgár nyelv és kultúra oktatása Magyarországon	135
JAKAB ANDRÁS: A magyar nyelv-oktatás helyzete Oroszországban	138

K. LENGYEL ZSOLT: Hungarológia és kultúraközvetítés a Müncheni Magyar Intézet szemszögéből	141
KIPPASTO, ANU: A Magyarországi Észtt Intézet	147
LEE-STÖRCK, BARBARA: Osztrák Kulturális Fórum	150
NÁDOR ORSOLYA: A Károli Gáspár Református Egyetem hungarológiai programjáról	153
PELÁEZ NAVARRETE, MIGUEL ÁNGEL: A Cervantes Intézet és az Aula Cervantes	156
PELCZ KATALIN: A magyar mint idegen nyelv a Pécsi Tudományegyetemen	160
RUDNÁK ILDIKÓ: A magyar mint idegen nyelv oktatása a gödöllői Szent István Egyetemen	164
SANTARSIERI MÁRTA: A magyar nyelv tanításának helyzete Angliában	168
SINIMETS, IVAR: Magyartanítás Észtországban: kinek, minek és hogyan?	173
SZÓNYI GYÖRGY ENDRE: Komplex hungarológiai oktatásmodell a Szegedi Tudományegyetemen	177
SZÚCS TIBOR: A hungarológus szakképzés	182
TARNÓCZY MARIANN: Akadémiánk és a határon túli magyar kutatás	192

KALEIDOSZKÓP

ARATÓ GYÖRGY: A magyar könyv Bulgáriában	203
FÓNAGY ZOLTÁN: Magyar tavasz Bécsben	210
KOROMPAY H. JÁNOS: A hazatérő Farkas Gyula	213
MISKOLCZY AMBRUS: Eltorzult magyar alkat az ezredfordulón	217
PETŐ ANDREA: A gyerekkor története – a csodák története	232
THULLNER ZSUZSANNA: Németh László univerzuma	236
Adattár – A Balassi Bálint Intézet vendégoktatói a 2002–2003-as tanévben	238
A kötet szerzői	244

Beköszöntő

A 2002 elején az Oktatási Minisztérium háttérintézményeként alakult Balassi Bálint Intézet – a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság mellett – a hazai és a külföldi hungarológiai kutatások támogatásának, összehangolásának egyik legfontosabb szervezete, a magyar mint idegen nyelv belföldi és külhoni oktatásának legnagyobb és legjelentősebb intézménye. Sokoldalú feladatai között – a széleskörű szakigazgatási teendőkön kívül – kitüntetett helyet foglal el a hungarológia múltjával és jelenével kapcsolatos kutatás, a magyar mint idegen nyelv tanítása módszertani kérdéseinek vizsgálata.

Jogelődeink – a Nemzetközi Hungarológiai Központ, a Magyar Nyelvi Intézet és a Hungarológiai Tanács – ez irányú munkásságát folytatni és bővíteni kívánjuk. Az általuk kiadott *Hungarológia*, illetve *Intézeti Szemle* című folyóiratokat megőrizve-megújítva – kifejezve azt, hogy az egykor különálló intézmények immár egyesült erővel, egy szervezetben működnek tovább – *A Balassi Bálint Intézet Évkönyve*ként jelentetjük meg, mindenben vállalva e periodikák hagyományait, részben követve azok szerkezeti felépítését.

Állandó rovatainkban a Balassi Bálinttal és korával kapcsolatos dolgozatokat, a legtágabb értelemben vett – Gragger Róbert vagy Eckhardt Sándor meghatározása szerinti – magyarástudománnyal foglalkozó tanulmányokat, a magyar mint idegen nyelv oktatásának módszertani problémáit feltáró írásokat, a hungarológia területén meglévő hazai és külföldi együttműködési lehetőségekről szóló összefoglalókat, valamint mindezen témákhoz kötődő recenziókat fogunk közölni. (Az első kötet írásainak zöme elhangzott előadás-ként az Intézetben.) Emellett az adattárban mindig beszámolunk arról, hogy az évkönyv megjelenését megelőző tanévben milyen külföldi egyetemekre kiket küldött ki hivatalosan – többnyire kétoldalú, oktatási, tudományos és kulturális megállapodás alapján – a Balassi Bálint Intézetet keresztül a magyar állam.

Évkönyvünkön kívül szintén ebben az esztendőben indítjuk a *Balassi füzetek* sorozatot, amelyben az Intézetben elhangzott tudományos előadások szerkesztett változatát, több, ugyanazon témába tartozó, rövidebb tanulmányt, kisebb konferenciák hozzászólásainak szintén szerkesztett anyagát adjuk közre. Emellett – az *Officina Hungarica* sorozat folytatásaként – hungarológiai témájú köteteket, doktori disszertációkat jelentetünk meg a *Balassi kötetek – Officina Hungarica* címmel. Az *Évkönyv*vel együtt vehetik kézbe az olvasók egy mintaszerű együttműködés nyomán – a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Országos Levéltár és a Balassi Bálint Intézet összefogásával – keletkezett régi-új, rövid bevezetővel és jegyzetekkel ellátott forrásközléseket tartalmazó folyóirat, a *Lymbus* új folyamának első számát. Ebben a – korábbi *Történeti Tár*hoz hasonló jellegű – periodikában mindenekelőtt a külföldi hungarikakutatások során felfedezett, komoly történeti értékkel bíró iratokat közlünk, mindig azok eredeti nyelvén, elsősorban az 1526–1918 közötti korszakból, de részben az az-

előtti és az azutáni időkből is. Természetesen szívesen várunk a hazai levéltárakban és kéziratárakban talált anyagokat is, ám örülnénk, ha e fórum elsősorban a külföldi archívumokban föllelt kincsekből szemezgetne.

A jövő esztendőben, Balassi Bálint születésének 450. évfordulója tiszteletére különös figyelmet szeretnénk szentelni valamennyi kiadványunkban Balassi életének, munkásságának, Magyarország és a térség XVI. század második felében Európában betöltött szerepének, a korabeli európai és magyar művelődés, a szellemi érintkezés és együttműködés helyzetének.

Hiszen az első – a szó valódi értelmében – eredeti és igazi magyar költő és prózaíró, Balassi Bálint személye és alkotásai bizonyítják, hogy az európai kultúra értékeit a magyarság mindig is képes volt adaptálni és a saját képére formálni. Hogy ezáltal a magyar és az európai művelődés is gazdagodott, gyarapodott. Hogy Magyarország Balassi korában legalább annyira – sőt talán szerveesebben – Európa része volt, mint napjainkban, EU-csatlakozásunk előestéjén.

Az pedig, hogy a külfölddel való kulturális, tudományos kapcsolataink tovább erősödjenek, hogy ismét olyan megbecsült helyünk legyen Európában, mint valaha volt, hogy a magyar mint idegen nyelv tanulása szélesebb körben terjedjen, s a magyar kultúra és tudomány értékeit minél többen igyekezzenek megismerni, valamennyiünk közös érdeke. Ezt kívánja szolgálni a maga szerény eszközeivel az új *Évkönyv*-sorozat és a megújulásra mindig kész Balassi Bálint Intézet is.

Ujváry Gábor

BALASSI BÁLINT

Balassi Bálint kora

Balassi Bálint 1554. október 20-án született Magyarországon. Egy olyan országban, ahol a középkori állam 1526. augusztus 29-én elvérzett a mohácsi csatamezőn. Amikor a támadó, az Oszmán Birodalom kivonult az országból, a széthúzó magyar urak két királyt választottak. I. (Habsburg) Ferdinándot (1526–1564), aki idegennek számított, de az őt megválasztók Ferdinánd nagyhatalmú bátyjában, V. Károly császárban (1516–1556) bíztak. Úgy gondolták, hogy az ő segítségével meg lehet menteni az országot. A másik csoport I. (Szapolyai) Jánost (1526–1540) választotta királlyá. Őt „nemzeti királynak” lehet nevezni, ugyanakkor meg kell jegyezni azt is, hogy – minden igyekezete ellenére – még a védekezéshez is kevés volt a rendelkezésére álló erő.

Kettejük csatározásából mindinkább a „nevető harmadik”, I. Szulejmán szultán (1520–1566) került ki győztesen. A szultán birodalma egy hatalmas kiterjedésű, sok lakossal rendelkező, jól szervezett és állandó hadseregre épülő államkomplexum volt. Magyarország területén ez az államkomplexum szembe került egy ekkor még korántsem ennyire kialakult, jól szervezett és állandó hadsereggel nem rendelkező másik államkomplexummal, a Habsburgok sokszínű, alakuló, fejlődő és változó birodalmával. Ferdinánd király első állandó konstantinápolyi követe, Johann Maria Malvezzi fogalmazta meg jól a két nagyhatalom közötti patthelyzet okát, és ehhez kapcsolódóan Magyarország tragédiáját is: „A nehézség a helyben van, mivel az úr [a szultán] és őfelsége [Ferdinánd] olyan helyen akarják megalkotni és stabilizálni Magyarország határait, ahol azok sohasem voltak a múltban.”¹

Pontosan ott, ahol Malvezzi mondta, látta, kellett egy új védelmi rendszert kiépíteni. A végvári vonal létrehozása nem Ferdinánd király és tanácsadóinak ötlete volt. Magyarországon I. Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) épített először ilyen védvonalat az 1396-os nikápolyi vereséget követően. Egyrészt létrehozott a Magyarország határaitól délre fekvő államok területén egy ütközőzónát, mögötte pedig kialakított egy, az Adriától Erdélyig húzódó erős végvári vonalat. Ennek a dupla vonalnak a központja Belgrád lett. Belgrád azonban kulcsvárnak számított, így amikor 1521-ben az oszmánok bevették, az egész végvári vonal kártyavárként omlott össze. I. Ferdinánd király célja ugyanaz volt, mint Zsigmondé, azaz ütközőzónát és végvári vonalat akart kialakítani. Mindkét esetben azonos gondolatmenetnek lehetünk tanúi: a király célja, hogy a háborút az ország határain kívülre szorítsa. Csakhogy I. Ferdinánd ideje alatt a határ már nem a történelmi Magyarország déli védelmi vonalát jelentette, hanem – mint azt Malvezzi

¹ „La difficoltà consisteva sopra el loco, volendo costituire et stabilire li confini tra Sig.or et V.ra Ma.ta in quella parte de Ongaria dove mai sonno stati per il passato.” Austro-Turcica 1541–1552. *Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hoben Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen*. Hrsg. E. Hösck-K. Nehring, München, 1995. 335.

is jelezte – a középkori ország közepén húzódott. Az új végvári rendszert már az 1540-es évektől folyamatosan építették, de ekkor még a várak nagy része magán kézen volt, így újat ritkán emeltek (csak néha palánkokat).

A jobb védelem érdekében a végvárak környékén lévő kisebb őrhelyeket megerősítették, a rendszerbe nem illőket lerombolták. Az új védvonal kialakítására még nem voltak egységes tervek, bár több, elsősorban itáliai várépítő mester is dolgozott Magyarországon. Megpróbálták a nyugat-európai modern erődítési technikákat itt is meghonosítani.

Az élelem- és a hadianyag-ellátás nem volt megoldott, a magyar és az idegen katonaság együttélése pedig nem bizonyult egyszerűnek. 1556-ban a Bécsi Udvari Haditanács felállításával megoldották a központi vezetés problémáját. A cél egy egységes védelmi vonal megszervezése lett. Az 1568 és 1593 közötti viszonylagos békeidőszak lehetőséget nyújtott erre az egységesítésre, komoly munkálatok indultak a legfőbb várak erőddé alakítása érdekében. Az 1580-as évek második felében azonban a reformok lelassultak, mivel a Habsburgok ismét akut pénzügyi problémákkal küzdöttek, így 1593-ra a végvárak elég rossz állapotba kerültek.² Az 1570-es évekre az új védvonal katonaságát jelentősebb részben magyarok alkották, az úgynevezett „vitézlő rend” tagjai. Elsősorban a jobbágyok és a földjüket vesztett magyar kispapok álltak be katonáskodni, utóbbiak látták el a tiszti kar alacsonyabb posztjait is, míg a magasabb beosztásúak a középbirtokos rétegből kerültek ki. A várak élén idegen vagy magyar származású főurak álltak. Az, hogy a nemesség egyes elemei betagozódtak a „vitézlő rendbe”, sokkal könnyebbé tette az új réteg társadalmi befogadását, és tagjai az idő előrehaladtával egyre nagyobb jelentőségre és befolyásra tettek szert. Természetesen ez az új rend sem volt egységes, a differenciálódás itt is hamar megindult. A „vitézlő rend” létrejöttét az oszmánok elleni küzdelemnek köszönhette, így – a török háború lezárásával – a magyar társadalom ezen rétege hamarosan eltűnt.

1541. augusztus 29-én, napra pontosan 15 évvel a mohácsi csata után I. Szulejmán szultán szinte kardcsapás nélkül bevette Budát. Szapolyai János özvegye, Izabella királyné a gyermek János Zsigmonddal Fráter György vezetése alatt Erdélybe vonult. Ezzel az ország három részre szakadt. Az északi és nyugati területeket Ferdinánd birtokolta, a délieket Szulejmán igazgatta, míg Erdélyt a gyermek János Zsigmond szandzsákként kapta a szultántól.³ Ezek az események a magyar politikai elit körében komoly traumát okoztak. A nemesség két pártra szakadt, az egyik, I. Ferdinándot, a másik Szapolyai Jánost támogatta. Szapolyai halála után sokan átpártoltak Ferdinándhoz, míg egyesek a kis János Zsigmond mellett maradtak. A társadalmi megosztottságot fokozta a katolicizmus és a protestantizmus hívei között egyre mélyülő ellentét. A korabeli Magyarországon a vallás tekintetében Erdély számított a legtoleránsabb területnek, így sokan oda menekültek.

Balassi Bálint születésének évében, 1554-ben Magyarországon egy többéves, az Oszmán Birodalommal kirobbant fegyveres konfliktus záróakkordjainak lehetünk tanúi. Ennek előzményeit röviden vázolom: 1548-ban ugyanis Szulejmán szultán a perzsa had-

² Erről bővebben: Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. In: *Történelmi Szemle*, XXXVIII. évf. (1996) 163–217.

³ Fodor Pál: *Magyarország és a török hódítás*. Budapest, 1991. 77.

színtérré sietett. Az erdélyi kincstartó és a gyermek János Zsigmond mellett fontos kormányzati szerepet betöltő Fráter György az ország jövőjének zálogát abban látta, ha az erdélyi területekről kiindulva előbb Ferdinánd területével egyesítik Erdélyt (meg egyezés útján), majd a Habsburgok erejére támaszkodva fegyveresen foglalják vissza Magyarország déli, oszmán kézen lévő részét.

1548-ban Fráter György elérkezettnek látta az időt a cselekvésre. Terveinek megfelelően, megpróbált megegyezni Ferdinánddal, de a tárgyalások – több ok miatt – lassan és nehézkesen haladtak. A két fél megbízottjai csak 1549. szeptember 8-án írták alá a nyírbátori egyezményt, a szultán viszont már decemberben visszatért a perzsa frontról. Az Oszmán Birodalom bosszúja nem váratott sokáig magára. Szokollu Mehmed pasa vezetése alatt 1551-ben oszmán hadak indultak Erdély ellen, 1552-ig több kulcsfontosságú vár (például Temesvár és Lippa) a szultán kezére került. A Ferdinánd területei ellen indított támadás már kevésbé volt sikeres, Eger, (ahol később Balassi Bálint is szolgált) élén Dobó István kapitánnyal, hősiesen ellenállt. A csatározások és diplomáciai alkudozások egészen 1556-ig folytak.⁴

Balassi Bálint egy éves volt, amikor a Habsburgok és a szultán 1555-ben fegyverszüneti megállapodást kötöttek, és kettő, amikor 1556-ban az erdélyi rendek elhatározták, hogy önálló, a királyi Magyarországtól független politikát folytatnak. Ezzel a középkori Magyar Királyság végleg három részre szakadt: A királyi Magyarország tehát Ferdinánd, Erdély János Zsigmond, a Hódoltság pedig Szulejmán kezén volt. Természetesen az Erdélyi Fejedelemség nem vált függetlenné, továbbra is az Oszmán Birodalom vazallus államai közé tartozott. E vazallusok státuszát tekintve mégis elmondható, hogy a fejedelemség nagyon laza kötelékekkel kapcsolódott a szultán birodalmához.

Ezt követően egészen 1591-ig viszonylagos nyugalom volt a magyarországi hadszíntéren. A portyák és rablótámadások teljesen mindennaposak voltak, de szervezett oszmán erő nem lépett az ország területére. Felmerülhet a kérdés, hogy Ferdinánd király miért nem tudta megszerezni a teljes Magyar Királyságot vagy legalább Erdélyt és a Királyi Magyarországot. Nem volt elegendő saját ereje, és bátyja, V. Károly német-római császár és spanyol király nem tudott neki ehhez kellő segítséget nyújtani.

A császár értékrendjében a franciák és a protestánsok elleni küzdelem előbbre való volt, mint az Oszmán Birodalomra mérendő csapás.⁵ Az államkomplexum anyagi erejét is elsősorban e kettő (a franciák és a protestánsok) ellen fordította, és a Magyarországra érkező birodalmi segély (Türkenhilfe) még arra sem volt mindig elegendő, hogy az épülő végvári rendszer fenntartását és ellátását biztosítani lehessen. Ilyen feltételek

⁴ Minderről bővebben: Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története, 1526–1608. In: *A magyar nemzet története*. Budapest, 1897.; Bárdossy László: *Magyar politika a mohácsi vész után*. Budapest, 1943. Reprint: 1992.; Barta Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Budapest, 1984.; Barta Gábor: *Vajon kié az ország?* Budapest, 1988.; *Erdély története három kötetben*. Főszerk.: Köpeczi Béla. Budapest, 1988. I. köt.; A. Huber: Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand I (1551) und Bruder Georgs Ende. In: *Archiv für Österreichische Geschichte*, 75. (1889) 483–545.

⁵ Kosáry Domokos: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, 1987. 27. A témáról bővebben: R. M. Pidal: Formación del fundamental pensamiento político de Carlos V. In: *Kaiser Karl V. und seine Zeit*. Köln–Graz, 1960.; Uő: *Idea Imperial de Carlos V*. Madrid, Esapa-Calpe, 1963.; M. Fernández Álvarez: Política mundial de Carlos V. y Felipe II. In: *Kaiser Karl V. und seine Zeit*. Köln–Graz, 1960.; Hugo Hantsch: *Die Kaiseridee Karls V*. Graz, 1958.; Peter Rassow: *El mundo político de Carlos V*. Madrid, 1945.

között Ferdinánd nem is gondolhatott Magyarország régi területeinek egyesítésére. Itt kívánom hangsúlyozni, hogy Ferdinándnak nagyon fontos volt a Magyar Királyság, hiszen ez volt az egyetlen terület, amelyet saját erejéből, és nem bátyja, V. Károly jóindulatából szerzett meg.

1556-tól 1564-ig I. Ferdinánd, majd 1576-ig Ferdinánd fia, II. Miksa töltötte be a német-római császári és a magyar királyi posztot egyaránt. Miksát 1576-ban II. Rudolf követte mindkét trónon. E korszakban a magyar társadalom nehéz helyzetben volt. Magyarország (Ady szavaival élve) „komp-ország” volt kelet és nyugat között. Egy nagy múltú, európai állam, amely három részre szakadva is a „kereszténység védőbástyájának” szerepét igyekezett betölteni. A középkori eszménykép szerint az ország feladata volt, hogy a keleti támadóktól (mongolok, oszmánok) megvédje Európát, és az is, hogy a római katolikus egyház szolgálatában térítő hadjáratokat vezessen keletre. Eleinte a magyar uralkodók nem érzékelték azt, hogy az oszmánok esetében egy új, szervezett erővel állnak szemben. A Magyarország déli határainál megjelenő oszmán-törököket az eretnokség egy új formájának tartották csupán. A már említett 1396. évi nikápolyi csata után kezdett megváltozni a magyar politikai elit véleménye, és a török mint az ország és a hit üldözője jelent meg a korabeli propagandában. Erre a kihívásra a magyar vezetők egyértelműen válaszoltak: kíméletlen harcot indítottak az oszmánok ellen. Bár a Hunyadiak és a Jagellók idején ugyanez a törökkép élt tovább, de a mindennapi tapasztalatok és a kor új szellemi áramlatai változásokat idéztek elő benne. Az oszmánok ősellenségévé váltak, és ezen időszak alatt bebizonyosodott róluk, hogy nem fognak felhagyni a Magyarország elleni támadásokkal. Ezzel párhuzamosan a magyarok körében mindinkább erősödött az ellenállás, mégpedig az aktív ellenállás gondolata. Hunyadi János 1448 szeptemberében a következő sorokat írta V. Miklós pápához: „befejezni pedig akkor fogjuk, ha üldözzük is a vert ellenséget, és mindaddig nem tágitunk, amíg Európából kiűzvéen, valóra nem válik reményünk.”⁶

Az ország ekkor vált igazán a „kereszténység védőbástyájává”, és humanista történíróink a magyar nép egész addigi történelmét igyekeztek úgy szemléltetni, mint felkészülést erre a védelmi funkcióra. Ezt a szerepet – minden bizonnyal – a magyar társadalom összes rétege vállalta és vallotta. A XV. század közepétől egyre több vallási vonás jelent meg a törökről kialakított képben. Az oszmánok magyarországi jelenlétét vallási problémákkal (Isten büntetése a hívők, a vezetők stb. vétkei, a romlottság miatt) kezdték magyarázni. Mind az irodalomban, mind a közvélemény szélesebb köreiben kikristályosodott az a nézet, hogy a muszlimok az apokaliptikus népek körébe tartoznak, akiket Isten bűneik miatt szabadított a keresztényekre. Úgy tartották, hogy a büntetés minden bizonnyal jogos. Ahhoz, hogy a fenyegetés elmúljon, bűnbánatot kell gyakorolni, és akkor Isten megkönyörül a magyar népen.

Ezzel párhuzamosan tapasztalhatjuk azt is, hogy egyre inkább kezd megmutatkozni: az ország egyedül nem bír el a veszéllyel. Ennek ellenére a magyar politikai elit soha nem jutott el ahhoz a gondolathoz, hogy fel kellene adni Magyarországot és egyben Európa védelmét.

A mohácsi csatamezőn elbukott a középkori magyar állam. Ez, majd az ország ezt követő feldarabolása szétverte az oszmánokról és a velük szemben történő ellenállásról

⁶ *Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század.* Szerk.: V. Kovács Sándor. Budapest, 1971. 120–121.

addig alkotott képet. Egy, a régi alapokra épülő, de mégis új törökképet kellett létrehozniuk, amelyet a széttagoltság, a széthúzás, a két király és a vallási megosztottság egyaránt nehezített. A kép a XVI. század végére alakult újjá. A török továbbra is őselenség, „hostis naturalis” maradt, mégis elsősorban már nem mitizált képekre, szimbólumokra, hanem közvetlen kapcsolat által megszerzett információkra és a hús-vér emberekkel szerzett tapasztalatokra épült.⁷

Balassi Bálint életútja rendkívüli volt, mégis sok szempontból tipikusnak mondható. A korabeli humanista Európa értékrendjének megfelelően írt és alkotott, de nem tudott elszakadni az oszmán uralom alá került Magyarországon kialakult visszás helyzettől. Személyes alkalmazkodását nehezítette viszályt kereső, harcias természete.

Balassi Bálint tehát ellentmondásos személyiség volt egy ellentmondásos korban. Európai színvonalú költő, aki nem fért meg rokonaival és szomszédaival. Krisztus katonája, aki rablóként fosztogatta az utazókat, de életét áldozta Esztergom védelmében. Művelt humanista, aki Bécsben utcalányokkal mulatta az időt.⁸ Ezek az ellentmondások nemcsak személyiségéből adódtak, de a kor viszonyaiból is. Magyarország speciális helyzetéből, a sokkból, amelyet három részre szakítása okozott és abból, hogy a magyar nemesség jelentősebb része életformáját tekintve még mindig a középkori hagyományokat követte.

1591-től folyamatos háború zajlott a Magyar Királyság területén, amelyet „tizenöt éves” vagy „hosszú török háborúnak” szokás nevezni. Ez volt Európa és a Habsburgok első nagy erőpróbája az oszmánok visszaszorítására. Ennek a háborúnak a 4. évében került sor Esztergom ostromára. A várost és a várat még az 1543. évi nagy hadjárat során foglalták el az oszmánok. A Habsburgok számára a további hódítás, főleg Buda visszavétele szempontjából létfontosságú vár ostromát 1594. május 4-én kezdték meg Habsburg Mátyás főherceg (későbbi magyar király) vezetésével. A 35 000 fős császári haderő nem bizonyult elegendőnek a vár megvételéhez. Az oszmán tüzérség pedig komoly veszteségeket okozott az ostromlóknak. Egy támadás közben Balassi Bálintot is eltalálta egy puskaökö. A korban a tüzérség sokkal gyorsabban fejlődött, mint az orvostudomány, és a tűzfegyverek által okozott sérüléseket nem tudták kezelni. Puskaökö által ütött sebének szövődményeibe halt bele egyik legjelentősebb, európai színvonalú költőnk, az Intézet névadója, Balassi Bálint.

⁷ A témáról bővebben: Fodor Pál: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája. A török a XV–XVI. századi magyar közvéleményben. In: *Történelmi Szemle*, XXXIX. évf. (1997) 1. sz. 21–49.

⁸ Erről bővebben: Fazekasné Toma Katalin: „Über die Wienerinnen Susanna und Anna-Maria.” Frauenhaus am Tiefen Graben? In: *Collegium Hungaricum-Studien I.* 2003. 45–56.

Balassi Bálint, a magyar nyelv és stílus művésze

RENEZÁNSZ KOR – RENESZÁNSZ STÍLUS

Az intézet találóan választotta a Balassi Bálint nevet. Ő ugyanis európai műveltségű és látókörű volt. Mert anyanyelvét, a magyart korának legmagasabb szintjére emelte, miközben a XVI. század utolsó harmadában elsőként alkotott mind a három nagy műnemben: a lírában, a prózában és a drámában. És mert számos nyelven tudott, köztük az akkori Magyarországon élő, most szomszédos népek nyelvén is.

Induljunk ki Illyés Gyula egyik megállapításából, amely szerint – egy kissé leegyszerűsítve a dolgot – szépirodalomról akkor beszélhetünk, ha az író, költő olyat lát meg, olyat mond ki, amit más még nem látott meg, és nem mondott ki a világról, az emberről. Továbbá, ha ezt olyan módon, olyan stílusban teszi, ahogyan addig senki. Nos, ha mindezt elfogadjuk, nyugodt lélekkel megállapíthatjuk: Balassi Bálint mind mondani-valójában, mind formájában, stílusában igazi szépirodalmat hozott létre.

Európai mivoltát mindjárt az igazolja, hogy egyéniségével, életművével egyaránt a reneszánszot képviselte. Mi a lényege ennek a XV. század közepe tájától a XVI. század vége feléig ható korstílusnak?

Mint ismeretes, a reneszánsz jelentette újjászületés valójában két dologra vonatkozott. Újjászületik, ismét hat – úgyszólván az élet minden területén – a görög–római, vagyis az antik kultúra. És újjászületik maga az ember is: a középkori csak a túlvilág felé tekintő embert felváltja a boldogulását immár ezen a földön is kereső ember. A vallás persze megmarad, csak a reneszánsz ember istenhitéhez önértet, önbizalom járul: hit saját erejében és tudásában.

Hogy a reneszánszban milyen életerő volt, azt – többek között – két elnevezés bizonyítja. A középkor ekkor kapta nevét, azon az alapon, hogy a két kiemelkedőnek tartott korszak, az ókor és a reneszánsz között helyezkedik el. Az úgynevezett csúcsíves (elsősorban építészeti) stílus meg azért lett „gótikus stílus”, mert az olaszok a középkori építészetet, művészetet barbárnak ítélték, azt gondolták, hogy a barbárnak tartott gótoktól származik (TESz.).

Mi idézte elő a korszakváltást? Ezúttal is a gazdasági, társadalmi, művelődésbeli világszemléletben, azaz a szociokulturális viszonyokban bekövetkezett változás. Olaszországban a keresztes hadjáratok következtében is fellendült kereskedelem hatására a XIV. század elejére több erős városállam és szintén erős polgárság alakul ki, amely szembe fordul a hűbérurakkal, és amely új életformát és szemléletet tesz magáévá. Építészeten, szobrászatban, irodalomban az ókori görög–római világ alkotásai válnak eszménnyé, és az antik kultúra emberközpontúsága is új életre kel. Nem véletlenül kapta a reneszánsz eszmerendszere a humanizmus nevet. Itáliában – az irodalmon is túlmutatva – Dante, Petrarca, Boccaccio munkássága jelzi az új szemlélet és az új stílus jelentkezését.

Később az áruterelés Európa más országaiban is fellendül, és a polgárság megerősödik. Majd a XV. század vége felé a gyakoribb utazások eredményeként is felfedezik Amerikát, Gutenberg feltalálja a könyvnyomtatást, és a XVI. század második évtizedében megindul a reformáció, ez az egyszerre társadalmi és szellemi mozgalom, új elemekkel is gazdagítva a reneszánsz és a humanizmus által kialakított szemlélet- és ábrázolásmódot.

Mi jellemezte közelebről a reneszánsz szépírói stílust? Az antik kultúra tisztelete mintegy hozta magával a klasszikus eszményeknek, elsősorban a harmóniának és a szépségnek az érvényre jutását. A reneszánsz költő arányosságra, szabályosságra törekszik. Ezen kívül felhasználja az antik mitológia motívumait, és nem zárkózik el az antik kultúrára való utalástól sem. Nagymértékben fejleszti továbbá a verselést, gazdagítja a versformákat. Az emberközpontú szemléletnek a következménye továbbá, hogy az e világi élet, az ember és teljes érzésvilága is az érdeklődés középpontjába kerül. A költészet bizonyos fokig elvilágiasodik, a versek a gyakran mozgalmas élet eseményeiről (harc, kaland, szerelem stb.) is szólnak. Hangot kap immár a szubjektív vallomás, és virágzóvá válik a természetkultusz: a madarak, a fák, a virágok, a napfény metafora vagy hasonlat formájában ott vannak a versekben. Így a reneszánsz költői stílus egyfelől „költőibbé” válik, másfelől viszont mondhatjuk: mintegy realistább lesz, megjelennek benne a mindennapi szavak és kifejezések, továbbá a természetes mondatfűzés, valamint a beszélt nyelv egyes elemei is.

RENEZÁNSZ EGYÉNISÉG

Ha valakiről el lehet mondani, hogy igazi reneszánsz egyéniség, akkor Balassi Bálintról teljes joggal elmondhatjuk. Származása, neveltetése, egész habitusa, mindössze negyven évig tartó életének csaknem minden mozzanata a reneszánszot példázza.

Felvidéki főnemesi családból született 1554-ben. A reneszánsznak megfelelő nevelést kapott, először a kor kiváló humanistájától, Bornemisza Pétertől. Középkolai tanulmányait Nürnbergben, a főiskolait Németország más városaiban és talán Padovában végezte. Közben 1569-ben apját, Balassi Jánost a király hamis vádakkal letartóztatta, azonban a börtönből megszökött, és családjával Lengyelországba menekült. Balassi ebben az időben fordította le egy német szerző vallásos elmékedését. Igazi reneszánsz egyénisége mutatkozik meg abban is, amit Istvánffy Miklós történetíró jegyzett fel róla, hogy tudniillik 1572-ben, Rudolf császár koronázási ünnepségén az ifjú Balassi eljárta a nagy tetszéssel fogadott juhásztáncot. 1575-ben Báthory István vajda fogságába esett Erdélyben, de inkább vendégnek tekintették. Így több hónapot töltött az olaszos műveltségű fejedelmi udvarban. Majd 1576-ban követi Báthory Istvánt Lengyelországba, ahol – mint írja – „nyugodalmas és gyönyörűséges életben és az sok deliciákban” volt része. 1577-ben tért haza, de akkorra apja meghalt, és ezzel elkezdődött hányatott élete.

Balassi 1578-ra művelt udvari ember lett, nyolc nyelven beszélt (latinul, olaszul, németül, lengyelül, törökül, szlovákul, horvátul és románul), és a vitézi mesterséget is megtanulta. De közben vagyonából kifosztották, és házassági tervei sem sikerültek. Ekkor ismerkedett meg Ungnád Kristóf egri főkapitány feleségével, Losonczy Annával. Ez a csaknem hat évig tartó szerelem ihlette első versciklusának, az Anna-verseknek

a megírására. Közben 1582-ig hadnagyságot vállalt Egerben. Szertelen természete azonban mindig bajba sodorta, el kellett hagynia Egert és Losonczy Annát is. Ekkorra anyagi helyzete teljesen megromlott, ezért 1584 karácsonyán feleségül vette unokatestvérét, Dobó Krisztinát, s katonáival hirtelen elfoglalta Sárospatak várát. Mivel azonban ez királyi tulajdon volt, felségsértéssel vádolták meg, továbbá vérfertőzéssel is, hiszen unokatestvérek összeházasodását a törvény tiltotta. A bécsi udvar kedvében akarva jární, protestánsról áttért a katolikus hitre. Házasságát azonban érvénytelenítették, és a nagybátyja is kiforgatta családi vagyonából.

1588-ban ismét – a közben megözvegyült – Losonczy Annát ostromolta házassági ajánlatával, és tovább írta hozzá a szebbnél-szebb szerelmes verseket, ezúttal Júliának nevezve kedvesét. Az asszony azonban nemet mondott. Így aztán mindenből kifosztva, mindenkitől elhagyatva 1589-ben egyedül indult Lengyelországba. Wesselényi Ferenc dembnói várában új szerelem várt rá, de 1590-ben a Keleti-tenger, az Oceanum partján már teljesen elhagyatottnak érezte magát, és reneszánsz költő módján Istenhez fordul, és megalkotja szintén páratlan istenes énekeit. 1591-ben tért haza Magyarországra. Anyagi helyzetének a javítása céljából bor- és lókereskedéssel foglalkozott. Ismét felbukkan számára egy új szerelem lehetősége. Emellett – szintén a reneszánsz hatása – a tudományokra is futotta zaklatott életéből: fordított, Machiavellit és másokat. Amikor azonban 1593-ban ismét megindult a harc a törökökkel, azonnal fegyvert fogott: visszafoglalta korábbi családi birtokait. Aztán 1594-ben, Esztergom ostromakor puszkagolyótól eltalálva fejezte be nagyon rövid, de a reneszánszot így is sűrítetten példázó életét.

A TUDATOS KÖLTŐ

Hogy Balassi Bálint immáron tudatos költő volt, és hogy a reneszánsz, mindenekelőtt az olasz reneszánsz nagymértékben hatott rá, azt bizonyítja az 1874-ben megtalált kéziratos *Balassa-kódex* is. A másoló szerint ezt Balassinak *Az maga kezével írt könyvéből* másolták ki. Mindez arról tanúskodik, hogy Balassi megtervezte valamennyi költeményének egységes kompozícióban való összegyűjtését. A tervezetben, az akkori számismisztika szerint a 3-as szám uralkodik, s ebben minden bizonyosan Dantéhoz hasonlóan a Szentháromság jelképét látta. A gyűjtemény első része a költőnek a házassága előtt írt 33, a második rész a házassága után alkotott, szintén 33 szerelmi és vitézi énekét tartalmazza. Valószínűleg ezek elé szánta az istenes versek 33 darabját (ez nem mind készült el). A kötet élén a Szentháromság 3 tagjához intézett 99 soros *Három himnusz* állt volna. És hozzátehetjük még, hogy Balassi 33 éves korában, vagyis a krisztusi korban kezdett hozzá e terv megvalósításához, továbbá ekkor festette le magát, és ekkor gondolta ki az úgynevezett Balassi-strófát, amelyre szintén a 3-as szám a jellemző.

Milyen forrásból merített Balassi? Szerelmi költeményeit illetően mindenekelőtt Petrarcatól és a humanista költőktől tanult. De merített a Sylvester János által emlegetett magyar virágénekeknek, sőt a középkori Mária-himnuszoknak a kifejezőkészségéből. És hatással voltak rá az olasz, lengyel, német, török, horvát szerelmes versek, főként népdalok is.

Melyek Balassi költészetének legkiemelkedőbb stílári jegyei? A reneszánsz életmód és műveltség egyenes következménye, hogy ez a költészet mind témájában (szerelem,

vitézi élet, Isten, a természet szépsége, a kalandos élet stb.), mind szerkezetében és verselésében (tökéletes formák), mind pedig kifejezőmódjában (ókori mitológiai motívumok, természeti képek, racionális szóhasználat és mondatépítkezés stb.) reneszánsz jellegű. De ezek ellenére – éppen Balassi nem mindennapi tehetsége következtében – igazi személyes líra is.

Ezúttal egy versnek, az ismert *Egy katona ének* című költeménynek a segítségével igyekszem röviden bemutatni Balassit, a reneszánsz költőt és Balassit, a magyar nyelv és stílus igazi művészt.

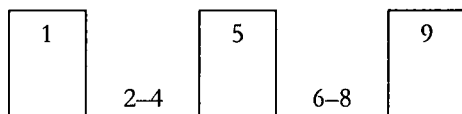
A reneszánszra utal mindjárt a tárgyválasztás: a végvári vitézek élete, valójában megdicsőítése, miközben a költő megjeleníti a természetet is.

A reneszánsz felé mutat a műfaj is, amire maga a cím utal: katona ének (latin: *cantio militaris*). Effélét bizonyára írtak Balassi előtt is, például Tinódi több históriás énekének a bevezetőjében szól hasonlókról, de az érett reneszánsz műköltészet színvonalára Balassi emelte. Tudunkkal nincs más ilyen típusú verse, de korábban, 1583–1584-ben két, úgynevezett tavaszénekében is (*Borivóknak való* és *Búcsú a hazától*) olvashatunk hasonló gondolatokat.

Még inkább a reneszánszot képviseli azonban a költemény szerkezete, maga a verselés, valamint az egyes szinteken alkalmazott nyelvi-stilisztikai eszközök.

A vers szerkezete

A vers szerkezeti felépítése egyenesen megvilágítja, miről szól a mű, és hogy milyen üzenete van az olvasó számára. A 3 pillérű felépítésben ott a harmónia, közelebbről bizonyos szimmetria és a hármasságot idéző arányosság¹:

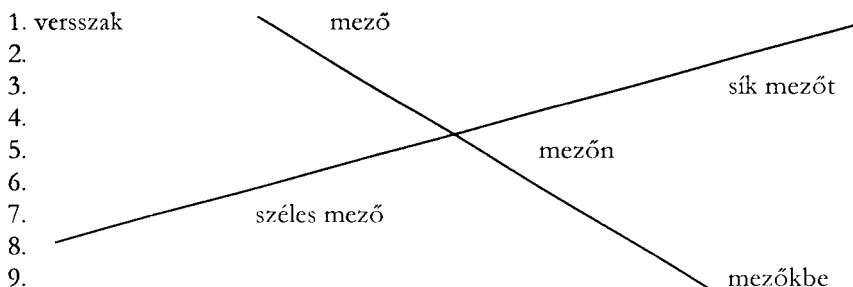

A fő gondolatot az 1., az 5. és a 9. versszakban találjuk. A közbeeső (2–4., 6–8.) szakaszok az előbbieket világítják meg leíró részletekkel. Az 1. versszak valójában intonálás, mintegy az alaphangulatot adja meg. Stílus eszközei: megszólítás, költői kérdés, a természet szépségének lírai érzékeltetése. A középpont elhelyezkedő 5. versszak tartalmazza a mondanivaló lényegét: a vitézek az erkölcsi magatartás legmagasabb fokán állnak, az emberség (humanitás) és a vitézség (virtus) a legfontosabb számukra. Stílus eszközei: paralelizmusok; elvont formájú, mégis nagyon konkrét vonatkozású főnevek; pozitív jelzők; természeti képet tartalmazó hasonlat; igehalmozás. A 9. versszak lezárás, összegezés. A költő visszautal a vitézi élet szépségére, erkölcsi nagyságára, áldás és búcsú formájában. Stílus eszközei: felkiáltó, valamint felszólító mondatok; indulatszó; a természetből vett hasonlat. A 2., a 3. és a 4. versszak a vitézek harcra készülését írja le, a 6., 7. és a 8. pedig a harc bemutatása. Stílus eszközei: paralelizmusok; bizonyos

¹ Szabó Zoltán: *Kis magyar stílustörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982. 47–48.

szimmetria; igealmozás; díszítő jelzők; a távlatok érzékeltetése; metaforák, majdnem naturalista leírás; ellentét.

Az említett szimmetriát, illetve hármasságot Julow Viktor a nyelvi szinten is kimutatja². Egyébként a vers egyik kulcsszava a *mező*. A szó magában háromszor fordul elő a versben, mégpedig a 3. pillér szerepét betöltő versszakban, és egy átló mentén helyezkedik el: „*Mező* jó illatot...” (egy 1. versszak); „*Mezőn* széllyel járnak” (5. versszak); „Áldjon Isten *mező*ke!” (9. versszak). Jelzővel ellátva még kétszer találkozunk vele: „Távul az sík *mezőt*...” (3. versszak); „Az nagy széles *mező*...” (7. versszak). E szavak meg egy másik átló mentén ábrázolhatók, és a két átló keresztezi egymást:

A szerkezethez hozzátartozik a verstani felépítés is, annál inkább, mert a hármasság és a szimmetria ebben szintén érvényesül.

A verselés és a zeneiség eszközei

Balassit kitűnő ritmus- és verselőérzék jellemzi. Még az idegen (olasz, lengyel, török stb.) „nótá”-kat is magyarrá tette. Az *Egy katona ének* éppen a Balassi által létrehozott és róla elnevezett Balassi-strófát képviseli. Erre is a 3-as szám a jellemző. Ez a strófa 3 egységből, periódusból, és egy periódus 3-3 sorból áll:

	szótag:	rímképlet:
Vitézek! mi lehet	3+3 =6	a
Ez széles föld felett	periódus 3+3 (vagy 4+2) =6	a
Szebb dolog az végeknél?		b
Holott kikeletkor	2+4 =6	c
Az sok szép madár szól,	periódus 3+3 (vagy 5+1) =6	c
Kivel ember ugyan él;		b
Mező jó illatot,	2+4 =6	d
Az ég szép harmatot	periódus 2+4 =6	d
Ád, ki kedves mindennél.	4+3 =7	b

² *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1972. 640–680.

Ezenkívül minden sor kétütemű, a periódus első két sora hat, a harmadik sor hét szótagból áll. A rímképletben is a hármasság uralkodik.

Horváth János megállapítása szerint a Balassi-strófa egy korábbi, 3-szor 19 szótagos sorból álló versszaknak a továbbfejlesztett változata, úgynevezett belső rímek alkalmazásával, illetve egy-egy sornak a három részre bontásával.

A rím tárgyalására térve át, ennek egyik fontos fajtája, az asszonánc Balassinál jelenik meg először nagyobb számban. Példák:

Vitézek! Mi *lehet*
Ez széles föld *felett*...

Mező jó *illatot*,
Az ég szép *harmatot*...

A zeneiség egyéb eszközei között meg kell említenünk, hogy a költő egy-egy sorban felváltva palatális és veláris hangrendű szavakat helyez egymás mellé. Például:

<i>Holott</i>	<i>sebesedik</i>	
(veláris)	(palatális)	
Öl,	<i>fog</i> ,	<i>vitézkedik</i> ,
(palatális)	(veláris)	(palatális)
<i>Homlokán</i>	<i>vér</i>	<i>lecsordúl</i> .
(veláris)	(palatális)	(veláris)

Az alliterációval a költő nem gyakran él, de ha igen, természetesen annak is megvan a stílusértéke: összekapcsolja a szavakat, és zeneileg is hat. Például:

Ez széles föld *felett*

Az sok szép madár *szó*l

Két ízben találkozunk a figura etymologicával is, erősítő jellege, zenei hatása kétségtelen:

Midőn *éjten éjjel*...

Szerzte szerént vagyon...

A szó- és kifejezőképesség

Az *Egy katona ének* nyelve, szó- és kifejezőképessége közel áll a mai nyelvhez. De természetesen – a XVI. század végétől van szó! – ma archaizmusként ható lexikai elemek is találhatóak benne. Szerepelnek például „fogalmi” archaizmusok, amelyek korabeli tárgyakat, cselekvéseket stb. jelöltek: *vég(vár)*, *lobogós kópia*, *párduckápa*, *sisak*, *forgó*, *strázsát áll*, *vagdalkorzik*, *utaknak lese*, *sزابها*, *fejeket széd*. Aztán megjelennek a „jelentésbeli” archaizmu-

sok, amelyeknek akkor más volt a jelentésük: *vitész, holott, ugyan, minden, próbálni, szerencsen* (ló), *riad, megtér, mulatás*. És vannak „formai” archaizmusok, azaz ma már nem (vagy csak nyelvjárásokban) élő hangalakváltozatok, alak- és mondattani elemek: *ez* széles föld, *az* végeknél; *ki* (dologra vonatkoztatva), *ád, gyakorta, sebesedik*, távul, Széllyel nyargalják (ma tárgyatlan ige), alattok, *éjten éjjel, hadnak, kopiákat, vagyon, fertezvéen, oskola, hévség, szabályokban* örvendeznek (ma *örvendezik* valaminek), véreessen, *Szerte-szerént*.

Az archaizmusoknak természetesen megvan az a szerepük, hogy mintegy felkeltik bennünk a XVI. század végének, illetőleg a végvári vitézi életnek a hangulatát.

A képek

A képek is a reneszánsz felé mutatnak.

Ezt a verset a vitézi életnek a hű, tárgyias leírása jellemzi. A természetet, a katonák öltözetét, fegyverzetét, harcra készülődését és magát a harcot azonban nemcsak láttatni, megjeleníteni akarja a költő – egyébként szinte le lehetne festeni vagy filmre vinni az egyes versszakok által ábrázoltakat! –, hanem igyekszik ki is emelni a tárgyak, jelenségek szépségét. Erre mindenekelőtt az úgynevezett festői vagy költői jelzőket használja fel, amelyek egy-egy tulajdonság kiemelésével a kifejezést szemléletessé, hangulatossá, széppé, hatásossá teszik. (Egyébként gyakran kép is van mögöttük.) Ilyenek: *széles* föld; sok *szép* madár; *jó* illatot; *szép* harmatot; *jó* kedvből; *párduckápákkal; fényes* sisakokkal; *szép* tisztességért; *jó* sólymok; *nagy, széles* mező; *szép* liget, erdő; *dicséretes* sereg stb.

A tárgyias leírás azonban megkövetelte hasonlóképpen a nem szép vagy éppen visszatartó jelenségek bemutatását is. Ilyenformán vannak példák (képek, leírások stb.) a csaknem naturalista ábrázolásra:

Holott *sebesedik,*
Öl, fog, *vitézkedik,*
Homlokán *vér lecsordul.*

Viadalhelyeken
Véreessen, sebekben,
Halva sokan *feküsznek;*
Sok vad s madár gyomra
Gyakran *koporsója*
Vitézül *holt testeknek.*

A nagyságot, a távlatokat (egy-egy jelzővel, főnévvel, határozóval vagy igével) megmutató, filmvászonra kívánckozó leíró képekkel is találkozunk. Például:

Roppant sereg előtt
Távul a sík mezőt
Széllel nyargalják...

Az nagy széles mező...

Megjelennek aztán a szóképek. Ezek már nem egyszerű, úgynevezett leíró képek, mint az eddigiek, mert túlmutatnak önmagukon: hasonlóság vagy más összefüggés alapján a kifejező (a szókép) és a kifejezendő mintegy összeolvad, az utóbbi az előbbinek a tulajdonságaival telítődik, így hozva létre az úgynevezett konnotatív jelentést. Például:

Az nagy széles mező,	}	a kifejezendő
Az szép liget erdő		
Sétáló palotájok	}	a kifejező, a szókép

Ez az úgynevezett teljes metafora (egyébként szintaktikai formája: alany és névszói állítmány) azt fejezi ki – vagy inkább érezteti meg –, hogy „a nagy, széles mező” és a „szép liget, erdő” olyan hatalmas, ragyogó, hangulatos stb., mint egy palota.

Hasonló felépítésű teljes metaforák:

Az útnak lese,	}	a kifejezendő
Kemény harcok helye		
Tanuló oskolájok...	}	a kifejező, a szókép
Sok vad s madár gyomra	}	a kifejező, a szókép
Gyakran koporsója		
Vitézül holt testeknek.	}	a kifejezendő

A versben található két hasonlat természeti képpel világítja meg, teszi érzékletesebbé a főmondatbeli cselekvést:

Midőn *mint jó sálmok*
Mezőn széllyel járnak...

A versben fontos szerepük van a legtöbbször képet is magukban rejtő igéknek, pontosabban az ilyen igék halmozásának. Az igealmozás nagyon mozgalmassá tudja tenni a leírást. Például:

Jó szerecsen lovak
Alattok *ugrálnak*,
Hogyha trombita *riad*...

Mezőn széllyel *járnak*,
Vagdalkoznak, futtatnak.

Mondat- és szövegtani jelenségek

Ezeket együtt említjük, mivel az idetartozó jelenségek nagy része alakzat, és ez utóbbiak hol a mondat, hol a szöveg szintjén mutatkoznak.

Az első és az utolsó versszak „megszólítás”-sal kezdődik:

Vitézek!...

Ó végbelieknek
Ifjú vitézeknek
Dicséretes serege!

Először tehát rövid, katonás, egy szóból álló megszólítással találkozunk. Az utolsó versszakbelit indulatszó („Ó”) vezeti be, és maga a megszólítás hosszabb jelzős szerkezet. Az első határozottabb, ünnepélyesebb, bár a költő együttérzése azért benne van. A másik a költő búcsúját és áldását előzi meg, s a szerkezet egyes szavai (ifjú, vitéz, dicséretes) közvetlenül is érzékelteti a költőnek a végváriak iránti szeretetét, a hozzájuk való ragaszkodását.

A kezdő megszólítás után úgynevezett költői vagy retorikai kérdés következik:

... mi lehet
Ez széles föld felett
Szebb dolog az végeknél?

Ez tehát csak grammatikai formája szerint kérdés, valójában hangsúlyos állítás: a felfokozott érzelemnek a hatásos kifejezése. Az idézett rész éppen azt a megállapítást sugallja, hogy széles e világon nem létezhet szebb dolog a végváriak életénél.

Az utolsó versszakban a megszólítással kezdődő összetett mondat áldást kifejező felszólítás. Ez a felszólítás, valamint szinte az összes versszaknak a felkiáltó jellege, mindmind az érzelem magas fokáról tanúskodik. És megemlíthetjük azt is, hogy az első sortól az utolsóig a leíró jelleg ellenére valamilyen érzelmi fokozódást érzünk. A csúcstól a befejezésig. Mindezt még motiválja az az ellentét, amely a vitézi élet szépsége és veszélyes voltának érzékeltetése között feszül.

A reneszánsz stílus szabályosságra, arányosságra, harmóniára törekvése nyilvánul meg abban, hogy a paralelizmusok, vagyis a párhuzamos szerkezetek és mondatépítmények végigkísérik valójában az egész verset (ennek különösen szép példája az 5. versszak). Valahogy ezek adnak egyenletes hullámzást mintegy méltóságot a versnek. Az úgynevezett extralingvális eszközöket illetően utalhatunk arra, hogy a Balassi-strófa 9 soros vagy 3 periódusos tördelése is hozzájárul az említett hullámzáshoz.

A vers esztétikai értékéről

Balassi a reneszánsz világot olyan magas szintű formaművészettel jelenítette meg, hogy hasonlót majd csak a XVIII. század végén Csokonai költészetében találunk. Ezenkívül megjegyezhetjük, hogy az éneket mint műfajt egymaga emelte fel a reneszánsz műköltészet színvonalára, s a francia Ronsard-ral és a szonettíró Shakespeare-rel egyenértékű művészetet teremtett.

A vers fogadtatása, hatása

Nem ismeretes, hogyan fogadták az *Egy katona énekét*. Balassi egész költészetének fogadtatásáról is csupán annyit mondhatunk, hogy e költészet lényegét, nagyságát kortársai közül csak kevesen érezhették meg, ha egyáltalán valaki is megérezte. Hatása azonban később rendkívüli volt. A XVII. századnak csaknem minden költője tőle tanult. Kézírásos másolatokban sokfelé eljutott verseinek a szóhasználatát, képeit, verselésmódját stb. stílusmintának tekintették sokan, egészen a XVIII. századig, többek között kedves tanítványa és követője: Rimay János, majd kisebb-nagyobb mértékben Zrínyi Miklós és Gyöngyösi István, a barokk költői. Hatása egyébként máig kimutatható, egyes képmotívumai még a népköltészetbe is bekerültek.

Mit mondhatok összefoglalásként? Azt, hogy csodáljuk Balassi költészetét és azt, hogy nyelvünk milyen magas szintet ért el már a XVI. század utolsó évtizedeiben.

Balassi Bálint latin jelmondatáról¹

Két XVI. századi emlékkönyv őrizte meg Balassi Bálint jelmondatát, amelyet saját keze írásában olvashatunk:

„Vita, quae fato debetur, patriae salutis solvatur!” Ugyanez magyarul:
Életemet, amellyel a sorsnak tartozom, hazám üdvére kell fordítanom!

Az egyik emlékkönyv tulajdonosa a Balassival csaknem egyidős Stephan Haymb von Reichenstein volt.² A neki szóló 1575 és 1591 közti bejegyzések főként előkelő német uraktól, báróktól, grófoktól és Ferdinánd bajor hercegtől származnak. Ez az 1553. május 5-én, az ausztriai Seckauban született vitéz katona hadiszolgálatban tartózkodott Magyarországon Mátyás főherceg mellett és az alsó-ausztriai haditanácsnál. 1582. január 8-án, Bécsben, Rudolf császár őt és testvéreit bárói rangra emelte.³ Balassi András ekkor írta be Haymb albumának 7. lapjára, egymás alatt három sorba, a következőket: 1.5. *8.2 – 1 Z 4 B 3 Sz 1 – Andre Balascha LBDG, ugyanolyan talányos módon, miként nevezetes családi Bibliájába: [1.5.]6.8 * – [1 Z] 4 B 3 Sz 1 – [An]d: Balasa LBDG.⁴ Unokaöccse, Bálint nem írt dátumot, de ő is valószínűleg ugyanekkor jegyezte be a 66. lap tetejére, AL ligatúra alá, fent idézett jelmondatát, a lap aljára pedig a nevét: Valentinus Balassi Liber Baro in Gyarmath LBDG. Középuött a címer helyét viszont üresen hagyta. Rajtuk kívül még egy magyar, Dóczy Imre (Emericus Doczy de Nagy Luche) 1585-ben bejegyzett neve és jelmondata: „Audaces fortuna iuvat” (Vergilius. *Aeneis*, X, 284. nyomán) olvasható az album 5. lapján.

A másik emlékalbum, egy bizonyos Hans von Brauné volt.⁵ Benne 84 előkelő személytől származó, 1578 és 1610 közötti bejegyzés található, köztük van az angol Sir

¹ E tanulmány a korábbi közlés bővebb és jegyzetelt változata (Balassi Bálint jelmondatáról. In: *Nemeskürty István köszöntése. Hommage a Tanár Úr. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 2000. 89–92.*)

² Gömöri György: Balassi Bálint bejegyzése Stephan Haymb emlékkönyvében. *Magyar Könyvszemle*, 1984. 105–108. (Der Kongelige Bibliotek, Koppenhága, jelzete: Thott 1279, 4°)

³ Stephan Haimbról lásd: *Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Oberösterreichischer Adel.* Nürnberg, 1885–1904. 87.

⁴ LBDG = Liber Baro de Gyarmath. – Balassi Bálint *Összes művei. II.* Összeállította Eckhardt Sándor. Budapest, 1955, 148–149 lapok közti fotókópiája Balassi András Bibliájának családi bejegyzéseiről, és a 151. lap 1-es jegyzete. (Eckhardt számára talányos volt a betűk és a számok jelentése.) Balassi is utalt 1577. november 22-én kelt levelében arra, hogy unokabátyjának obskurus dolgai vannak. A csillag helyén mindkét helyen egy-egy kicsi rajzolat van. Az albumban pajzsformájú keretben egymásba öltve √ és ∧. A bibliában ∧ formájú rajzra írt, csúcsára állított háromszög, jobb felső sarkán köröcskével. Rozsnyai Dávid naptári feljegyzéseiben van hasonló rejtjelezés. Ott a számok magánhangzókat helyettesítenek: 1 = a, á; 2 = e, é; 3 = i; 4 = o, ö; 5 = u, ü (Simonfi János, Rozsnyai Dávid naptári feljegyzése. *Erdélyi Múzeum*, 1914. 121., 126.)

⁵ Gömöri György: Újabb Balassi-nyomok Lengyelországban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1981. 421–422; Gömöri György: Balassi-címer és bejegyzés egy boroszlói emlékkönyvben, *Magyar Könyvszemle*, 1988. 196–198,

Francis Walsinghamnak (1536–1590), Erzsébet királynő államtitkárának a neve, mottója és címere is. Az album tulajdonosát valószínűleg a sziléziai Hans von Braun Freiherr zu Wartenberggel lehet azonosítani. Ez a Braun 1588-tól generálisként tartózkodott Magyarországon. Leo Gall mellett, a német gyalogsággal harcolt a Székesfehérvár közelében vívott, győztes csatában 1593. november 3-án. Gazdag zsákmányt szerzett, sőt a király 1594. január 1-én kitüntette.⁶ Emlékalbumának 104. lapján látható Pálffy Miklós neve, címere és jelmondata: „Dominus adiutor meus” 1589-ből. Balassi ugyancsak ekkor, talán Érsekújvárott találkozhatott Braunnal. Az album 18. lapjára, a keretbe foglalt Valentinus Balassy de Gyarmath LBDG névalírás fölé, immár nemcsak jelmondatát írta be, hanem szépen befestette családi címerét is. (Az album háborús sérülése miatt a jelmondat második fele itt hiányzik.)⁷

Az kezdettől sejthető volt, hogy Balassi jelmondata klasszikus szerzőtől való idézet, azonosítása mégsem történt meg. A sort pedig idézi a latin nyelv legnagyobb szótára, a *Thesaurus Linguae Latinae*, mégpedig a FATUM szónál, annak dativusi alakban való előfordulásai közt: „debere: RIET. Her. 4, 43, 54 vita, quae – o debetur.”⁸ Az idézet forrása tehát a római irodalom egyik leghíresebb retorikai műve, a sokáig Cicerónak tulajdonított, de valószínűleg Cornificius által szerzett *Rethorika ad C. Herennium*. A IV. könyv 43. részében, az 55. passzusnál a sermocinatio, azaz a beszéltetés nevű stilisztikai fordulat szemléltetésére a következők olvashatók:

„Sapiens omnia rei publicae causa suscipienda pericula putabit. Saepe ipse secum loquitur: »Non mihi soli, sed etiam atque adeo multo potius natus sum patriae; *vita, quae fato debetur, salutis patriae potissimum solvatur*. Aluit haec me; tute atque honeste produxit usque ad hanc aetatem; munivit meas rationes bonis legibus, optumis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod a me satis ei persolvi possit, unde haec accepi?« Exinde ut haec loquetur secum sapiens saepe, in periculis rei publicae nullum ipse periculum fugiet.”

„A bölcs úgy véli, hogy a köztársaságért minden veszedelmet vállalnia kell. Gyakran beszél így magában: »Nem csupán magamnak, hanem sokkal inkább hazámnak születtem; *az életemet, amelyet a sorsnak köszönhetek, legfőképpen hazám üdvének kell szentelnem*. Ő táplált engem; biztonságban és tisztességben őrzött meg a mai napig. Érdekeimet jó törvényekkel, példás erkölcsökkel és igen tiszteletre méltó fegyelemmel védelmezte. Hogyan hálálhatnám meg azt, amit tőle kaptam?« Minthogy a bölcs gyakran ismételteti ezt magában, a köztársaságot fenyegető veszélyben nem menekül a veszély elől.”⁹

u.a. = G. Gy., *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig. Tanulmányok*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1999. 31–35. (Biblioteka Uniwersytecka, Wrocław, jelzete: Acc. 1969/kn. 154.)

⁶ Hans von Braunról lásd: Johannes Sinapius, *Schlesischer Curiositäten. Erste Vorstellung. Darinnen die aesehnlichen Geschlechter der Schlesiischen Adels...*, Leipzig, 1720. 175.

⁷ Balassi saját kezével festett címerének Krzysztof Burski által készített színes reprodukciója először Balassi Bálint *Verseinek* 1993-as és 1994-es, a Balassi Kiadónál megjelent kiadása címlapján, és *A magyar Amphion* című, 1994-es, esztergomi Balassi-konferencia programfüzetének hátlapján, valamint a MATÁV 1994-es *In memoriam Balassi Bálint* című, 500 000 darabos telefonkártyáján jelent meg.

⁸ *Thesaurus Linguae Latinae. Editus auctoritate et consilio academiarum quinque Germanicarum: Berolinensis, Gottingensis, Lipsiensis, Monacensis, Vindobonensis*, Volumen VI. Pars prior. F., Lipsiae, in Aedibus B. G. Teubneri, 1912–1926. 365, balhasáb, 23. sor.

⁹ Cornificius, *A C. Herenniusnak ajánlott rétorika. Latinul és magyarul*. Ford., bev. és jegyz.: Adamik Tamás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 266–267.

Balassi egyik, Liptóújvárt 1577. július 11-én kelezett, s Balassi Andrásnak írt levele utóiratában azt írta, hogy „Ím, egy decretum könyvet szerzék, ahhoz egy fekete táskát. Azt is, ha lehet, nem kevesb diligentiával olvasom által, mint Cicerót.”¹⁰ Bár a Werbőczy *Tripartitum*ával szembeállított Cicero műveit Balassi bizonyosan olvasgatta, ha máskor nem, akkor diákként, ám a jelmondatként használt idézetet valamely szentencia-gyűjteményből is kölcsönözhetette. A legismertebb és igen sok XVI. századi kiadást megért ilyen gyűjteményt Petrus Lagnerius állította össze. E könyvben Cicero műveiből, tematikus csoportokba rendezve sorakoznak a kiemelt szentenciák, köztük a Balassi által idézett sor is. A *Patria* című, 39. fejezetben olvashatjuk: „Nullum est periculum, quod sapiens pro salute patriae vitandum arbitretur. Vita quae fato debetur, salutis patriae potissimum solvatur. 4. ad Heren.”¹¹ Az első mondat egy bekezdéssel feljebb olvasható az eredetiben. Látható, hogy a szentenciagyűjtemény változtatás nélkül idézi a *Rhetorica ad C. Herennium*ből a tárgyalt sort, míg Balassi elhagyja a potissimum szót és megcseréli a salutis patriae szavak sorrendjét, amely a szöveg jelmondatná formálása érdekében mindenképpen szükséges volt.

Érdekes egybevetnünk Balassiéval kortársainak jelmondatait, amelyeket ők is többnyire címerük vagy portréjuk mellé írtak. Ezek többsége bibliai idézet vagy már közismert szállóige. Kevesen akadtak, akik klasszikus szövegből indultak ki. Balassi még esztergomi halálos sebesülésekor is, amikor az orvos vas eszközével hozzá közelített, Vergiliust citálta: „Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo”, azaz magyarul: Most van szükség erős lélekre, Aeneas, most kell az erős szív (*Aeneis*, VI. 261.).¹²

A *Rhetorica ad C. Herennium* által a bölcs szájába adott, például hozott szöveg, amelyből Balassi merít, platonista gondolatokat tükröz. Platón kilencedik levelében ezt írja: „Azt is meg kell azonban fontolnod, hogy egyikünk sem csak magának született, hanem létünkön részben hazánk osztozik, részben szüleink, részben többi szeretteink, egy nagy rész pedig azoké az alkalmaké, melyek életünket kitöltik.”¹³

A humanista Pesti Gábor 1536-ban, Bécsben adta ki, magyarra fordítva, Aesopus fabuláit.¹⁴ A könyv elején lévő latin nyelvű *Lectori Salutem*ben a következőket olvashatjuk:

„Cur – quae – non liceat mihi quoque linguam et ingenium nostrorum, doctrinis veterum sapientum, pro mea virili [parte], exornare, et patriae, cui semel omnes debemus, studere?” Magyarul: Miért – kérdezem – ne szabadna nekem is a mi nyelvünket és elménket, a régi bölcsek tudományával, tehetségemhez képest, ékesítenem, és a hazáért, amelynek legelsőbbben mindnyájan tartozunk, fáradoznom?

A „mindnyájan a hazának születünk, s azért annak tartozunk” antik eredetű gondolat-sort a humanisták által kimunkált neoplatonikus filozófia a XVI. században már magáénak vallhatta. A haza korábban nem létező, elvont eszméje éppen Balassinál fogalmazódik meg először magyarul, ekképpen: „Óh, én édes hazám, te jó Magyarország.”

¹⁰ Balassi Bálint *Összes művei*. I. Összeáll.: Eckhardt Sándor. Budapest, 1951. 311.

¹¹ *Sententiae ex Marci Tullii Ciceronis operibus, Petro Lagnerio collectore...* Coloniae, 1579. (A *Patria* című 39. fejezetben, a 40. recto lapon.)

¹² Balassi Bálint *Összes művei*. I. Összeáll.: Eckhardt Sándor. Budapest, 1951, 414–415. (A jezsuita *Litterae annuae provinciae Austriae* 1594. évi feljegyzése Balassi Bálint utolsó szavairól és haláláról.)

¹³ Platón *Összes művei*. 3. köt. Budapest, 1984, 1094. (Ritoók Zsigmond fordítása.)

¹⁴ *Aesopi Phrygis fabulae Gabriele Pannonio Peshino interprete. Esopus fabulái, melyeket mastan újonnan magyar nyelvre fordított Pesti Gabriel*. Viennae Pannoniae, 1536. Hasonmásban kiad.: Varjas Béla. Budapest, 1950.

DISCIPLINAE HUNGARICAE

BÁNDLI JUDIT

Hungary 1944

Magyarország az ellenség szemével

Hogyan látják Magyarországot a külföldiek? Milyenek a magyarok más nemzetek, népek szemében? A kérdés mindig érdekes, de különösen az lehet egy olyan korban, amikor a legjobbak közül is annyian foglalkoztak nemzetkarakterológiával. A két világháború között sorra jelentek meg a magyarságképpel, a magyarok nemzeti alkatával foglalkozó írások, többek között Prohászka Lajos, Karácsony Sándor, Szekfű Gyula, Eckhardt Sándor, Németh László, Bibó István, Babits Mihály tollából. A régiókra jellemző nemzeti öndokumentációs kényszer (Bibó) azzal az igénnyel párosul, hogy érdemeinkhez méltóan ismerjen és beszéljen rólunk a világ. Elég, ha példaképpen az 1943–44-ben, a *Magyar Csillag* hasábjain zajló, nagy vihart kavaró vitára gondolunk, melynek Balogh József, Illyés Gyula és Kereszthury Dezső volt a főszereplője, de mellettük különböző orgánumokban sokan mások is kifejtették véleményüket. A vita témája az volt, hogy milyen a magyarok megítélése külföldön, és miből táplálkozik „hírünk a világban”. Illyés írta le azt a hagyományos és sok tekintetben a romantikus magyarságképpel szöges ellentétben álló mondatot, amely végül hatalmas indulatokat váltott ki: „A vendég- és szabadságszerető, a lovagias és deli helyett nyugaton a magyar név korcs, sunyi, hazug, gyáva és hatalmaskodó, kérkedő és műveletlen népegyveleget idéz”. Figyelembe véve, hogy mindez a háború idején, a német megszállás küszöbén hangzott el, sokan – Illyés szándékát félreértelmezve – úgy érezték, hogy a legalkalmatlanabb pillanatban hangoztatott, feleslegesen önvádaskodó kijelentés rossz szolgálatot tesz az országnak.

A magunk és mások által megfogalmazott nemzetkép milyensége mellett nem elhanyagolható tényező az általa kiváltott hatás sem. A témával foglalkozó szakemberek gyakran hangsúlyozzák, hogy jóllehet a nemzeti alkat sokszor irracionálisban gyökeres, ködös jelenség, mégis tagadhatatlan, hogy sok esetben történelemformáló tényező. Csepeli György szavaival: „A nemzeti sztereotípiák a közvélemény részét képezik, s a közvélemény a társadalmakban a politikai élet hathatós formálója [...] A magyar történelemre gondolva, egészen bizonyosak lehetünk abban, hogy a magyarokra vonatkozó, de tőlük független, kívülálló, nem magyar politikusok döntéseit az adott politikus fejében élő magyarságkép és magyar sztereotípiá befolyásolta.”¹

Ezzel szoros összefüggésben azonban azt is elmondhatjuk, hogy egy népről kialakult kép a politikai helyzetnek megfelelően változhat. Eckhardt Sándor *A magyarság külföldi arcképe* című munkáját a következő konklúzióval zárja: „Mint látjuk, ez a kép majdnem mindig a politikai helyzet függvénye. A középkorban a magyarság és a Nyugat közti ellentétek alakították ki a mindjobban halványuló ellenszenvet, majd meg a török veszedelem adott hírt Európának a védőbástyáról. Az újkorban, míg az abszolutizmus

¹ Csepeli György: *A magyarok, mint mások. Tiszatáj*, 1999. május, 65.

ellen vívtuk önvédelmi harcunkat, a magyarság volt a szabadság katonája, hősi, nemes nemzet, mely fölényesen pazarolja vérének közös eszményekért, de mindjárt elnyomó zsarnok, élősdi, mihelyt a német kispolgár imperializmusával, a pánszlávizmussal vagy dakoromanizmussal találja magát szemben.”²

A véletlen folytán a kezembe került egy, a második világháború idején valószínűleg Londonban megjelent kiadvány, amely a magyarokat, Magyarországot elemzi brit szemmel, britek számára. A könyv – bár korántsem ilyen céllal keletkezett – felfogható egy lehetséges válaszként az Illyésék által boncolgatott kérdésre.

A művet az Országos Széchényi Könyvtárban találtam. Eredetijéhez magyarországi könyvtárakban nem lehet hozzájutni, a Széchényi Könyvtárban is csak egy fénymásolt példány található, amely nagy valószínűséggel az egyetlen az országban. A rejtélyességet fokozza, hogy kevés könyvészeti adat áll rendelkezésünkre. A katalóguscédulán *Hungary* szerepel címként, mivel azonban hiányzik az előlap, ez nem ellenőrizhető. Egyéb vonatkozásban mindössze annyit árul el, hogy 1944-ben adták ki Londonban, de ezek az adatok is csak a katalógusban szerepelnek, a fénymásolaton nem. A könyvtár alkalmazottai többszöri próbálkozás után sem tudtak több információt adni, de feltételezik, hogy a könyv nem hivatalos úton és kizárólag fénymásolat formájában került az állományba. Kerekes Dóra történész hívta fel a figyelmemet arra, hogy a British Library katalógusában szerepel egy szintén Londonban, 1944-ben megjelent mű (*Hungary – A guide of the Use of Occupying Forces*), amely a címe alapján megegyezhet a tárgyalt írással, ennek bizonyítása azonban további kutatásokat igényel.

Bizonyos adatok arra engednek következtetni, hogy a szerző(k) nagy valószínűséggel kapcsolatban állt(ak) egy vagy több magyar informátorral.

A szöveg alapján a következők körvonalazódnak:

– Egy, a második világháborúháború idején Magyarországra készülő katonai alakulat, csapat számára készült. Feladatuk nem egyértelmű, de a szerző már feltételezi Magyarország háborús vereségét, s valószínű, hogy a katonák Magyarország megszállásában vettek volna részt.

– A lehetséges szálláshelyekkel kapcsolatos információk alapján úgy tűnik, nagyobb számú katonát készültek Magyarországra küldeni.

– Brit katonák részére íródott, de nem katonai céllal. A rövid bevezető szerint a magyar polgári lakosság életével, életmódjával foglalkozik, és azzal, hogy miként tanácsos viselkedni a civil emberekkel.

– A kiadás ideje az alábbiak alapján határozható meg: a könyv tartalmaz egy rövid áttekintést Magyarország történelméről a honfoglalástól az 1944. március 19-ei eseményekig. A szöveg Magyarországot végig háborúban álló, ellenséges országgként említi, tehát bizonyos, hogy még a háború idején, de már a német megszállás után íródott. Néhány adat arra enged következtetni, hogy 1945 előtről származó kiadványról van szó. A pénz értékéről szóló rész tanúsága szerint a pengő még nem inflálódott. Továbbá nem említi a Szálasi-féle puccsot, amely a kiadás időpontját 1944. október 15. előtti időszakra helyezi.

² Eckhardt Sándor: A magyarság külföldi arcképe. In: *Mi a magyar?* Szerk.: Szekfű Gyula. Budapest, 1939. 134.

A szövegből nem derül ki, hogy pontosan milyen katonai alakulatok Magyarországra érkezéséről lehetett szó 1944-ben, s ennek meghatározását nagymértékben nehezíti, hogy a brit hadügy és külügy egész más nézeteket vallott a britek lehetséges szerepéről Kelet-Közép-Európában. Churchill hosszú ideig hitt a balkáni partraszállás gondolatában, de a háború végéhez közeledve a britek egyre több engedményt tettek új szövetségesük, a Szovjetunió javára. 1944 októberében a moszkvai külügyminiszteri konferencián az úgynevezett százalékos egyezmény értelmében Közép-, Kelet- és Dél-Európát orosz és angol befolyási övezetekre osztották. Magyarország esetében 20–80 százalék lett volna az arány a Szovjetunió javára. Ennek alapján úgy tűnik, a könyv kiadásakor a britek még számíthattak arra, hogy valamilyen mértékben részt vesznek Magyarország megszállásában.

A Figder Éva történésszel való konzultáció megerősítette azt a feltevést, miszerint a könyv kiadása nagy valószínűséggel a külügyminisztériumhoz, a Foreign Office-hoz kötődik. Az I. világháború utáni békeszerződések következtetlenségei miatt kialakult helyzetből okulva a Foreign Office 1938-ban megbízta Arnold Toynbee-t egy specális ügyekkel foglalkozó kutatócsoport, a Foreign Research and Press Service (Külügyi Kutató- és Sajtószolgálat) létrehozásával, amely a külügyminisztérium félhivatalos tanácsadó és információs szervezeteként működött. A Toynbee által csoportokra osztott szakemberek (külpolitikai elemzők, újságírók, egyetemi oktatók) a világ különböző feszültségzónáival foglalkoztak, melyek egyike a Duna-medence volt. A szolgálat munkatársai tényfeltáró tanulmányokat, elemzéseket, sőt megoldási javaslatokat készítettek a válságövezetekkel kapcsolatban. 1943-ban Toynbee és emberei közvetlenül a Foreign Office állományába kerültek, majd a háború végéig folytatták hírszerző, elemző és tanácsadói munkájukat. Feltételezzük, hogy a tárgyalta kiadvány e szervezet információgyűjtő munkája nyomán születhetett.

A kézikönyv célja, hogy képet adjon az országról, a lakosságról, az életmódról. Mind-azt a teljesség igénye nélkül, sokszor sztereotípiákra építve teszi, de hangvétele semmiképpen sem nevezhető ellenségesnek. Műfajából adódóan elsősorban a mindennapi életben hasznosítható információkkal, tanácsokkal látja el a katonákat. Tizenhárom fejezetben tárgyalja Magyarország történelmét, földrajzi adottságait, államformáját, kormányzati jellemzőit és Magyarország szerepvállalását a háborúban. Külön kitér a magyarok által a britekről és szövetségeseikről alkotott képre, valamint jellemzi a magyar embereket és a magyarok életmódját.

A fenti fejezetek után a függelék az alábbiakat tartalmazza:

- egy Magyarország-térkép (1940 július előtti állapotok szerint);
- összefoglaló táblázat a magyar ábécéről, hangrendszeréről;
- hasznosnak ítélt kifejezések, mondatok gyűjteménye (nem szakszerű) fonetikus átírásban;
- a Magyarországon használatos mértékegységek átszámítása;
- biztonsági előírások.

A kiadvány sokféle elemzésre ad lehetőséget, jelen tanulmány azonban elsősorban a könyv által közvetített magyarsággéppel, illetve Nagy-Bitannia és a britek Magyarországhoz való viszonyával foglalkozik.

A TÁRGYILAGOS ELJENSÉG

A szerző a szövegben újra és újra óvatosságra int a magyarokkal szemben, hisz tulajdonképpen egy Nagy-Britanniával szembenálló ország polgáraitól beszél, mégis tetten érhető a tárgyilagosságra való törekvés és bizonyos mértékű tolerancia. Felhívja a figyelmet arra, hogy egy leigázott országba készülnek, és ez a körülmény természetesen meghatározza a civil lakosság viselkedését a megszálló katonasággal szemben, és tanácsként fogalmazza meg, hogy képzeljék magukat a magyarok helyébe. Mindemellett azt is hangsúlyozza, hogy a magyarok többsége nem akart háborúzni.

Említést érdemel a könyv álláspontja a háborúval kapcsolatos felelősség tekintetében. Fontosnak tartja elkülöníteni Németország és szövetségesei (mindenekelőtt Magyarország) szerepét a háborúban. Köztudott, hogy Németország azért robbantotta ki ezt a háborút, mert mindig is uralni akarta a világot – írja némi túlzással és ellenszenvvel Németországról. Ugyanakkor, ha nem is menti fel Magyarországot a felelősség alól, de megmagyarázza politikai lépéseit, és megfogalmaz némi mentséget a számára: Magyarország egyértelműen azért kötött szövetséget a németekkel, mert vissza akarja szerezni elcsatolt területeit, ahol 3 millió magyar él. A trianoni békeszerződések igazságosságával kapcsolatban azonban nem foglal állást, csupán tárgyilagosan kijelenti, hogy azokat többek között ők alkották meg, és Magyarország szomszédai az ő szövetségeseik voltak. Amellett, hogy folyamatosan a szövetségeseihez való lojalításra inti a katonákat, többször felhívja a figyelmet a politikai kérdésekben (mindenekelőtt Trianon és a revízió ügyében) tanúsítandó óvatosságra.

A BRITKEK A MAGYAROK SZEMÉBEN

A könyv nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy milyen elemekből épül fel a magyarok britekről alkotott véleménye. Külön részt szentel ennek a kérdéskörnek, de a többi fejezetben is fel-felbukkannak ezzel kapcsolatos gondolatok. Valójában kevés adattal rendelkezik arról, hogy a magyaroknak milyen konkrét ismeretei vannak, s milyen sztereotípiákat alkottak a britekről. Sokkal inkább a róluk kialakított kép pozitív irányú befolyásolására helyezi a hangsúlyt.

Nyomatékosan felhívja a katonák figyelmét arra, hogy a magyarok minden bizonynyal kritikus szemmel figyelik majd csapataikat, annál is inkább, mivel a kontinens más országaihoz hasonlóan – és Nagy-Britanniától eltérően – Magyarországon is egy hagyományosabb, szigorúbb szemlélet érvényesül a katonáskodással kapcsolatban. (Ezért ajánlja, hogy fordítsanak gondot a szabályszerű menetelésre, ezzel ugyanis imponálni fognak a magyaroknak.) A katonák felelőssége, hogy Magyarországon miként fogják megítélni a brit csapatokat és Nagy-Britanniát.

A magyarokat Magyarországon két világháborúban játszott szerepe ellenére egyáltalán nem tartja britellenesnek (és eredendően németbarátnak sem!). Az emberek egy része örömmel fogadná a németek helyett a briteket és az amerikaiakat. Egyfelől azért, mert feltételezik, hogy sok tehető ember van köztük, másfelől a szimpátiát erősíti, hogy viszonylag nagy lélekszámú magyar kisebbség él az USA-ban, és így sokaknak van némi (ha nem is közvetlen) tapasztalata az amerikaiakról. Úgy véli, a magyaroktól a személyes

kapcsolatok terén barátságos magatartást lehet várni. Szívesen hivatkoznak az angol és a magyar lelki alkat és életstílus hasonlóságaira (ezt nem fejt ki bővebben), amelyeket azonban csak a felszínen létező jelenségként értékel.

MILYENEK A MAGYAROK?

A könyvben a magyarok, a magyar (viselkedés)kultúra jellemzése részint sztereotípiákon alapul, de sok olyan információt is találunk, amely a magyar életmód, illem mélyebb ismeretét feltételezi.

A politikai, történelmi események megítélésében tanúsított tárgyilagosság az emberek leírásakor kevésbé érvényesül. A szövegben néhány helyen találkozunk apró „előítélet-szilánkokkal” elsősorban a németek vonatkozásában (például arra inti a katonákat, hogy ne gázoljanak át az embereken, ahogy a németek teszik).

A könyv által rajzolt magyarságkép elemei:

- A felszínes megfigyelő számára a tehetős városi ember alig különbözik egy angol úriembertől. De ez csak a látszat! A magyarok egészen mások.
- A magyarok büszkék és hazafiasak.
- A magyar úriember udvarias, jómodorú és vendégszerető.
- A magyar paraszt tartózkodó, de vendégszerető. Bőkezű, adakozó házigazda. Nagy tisztelettel bánt a vendéggel.
- A magyarok számára az udvariasság mindenfajta viselkedés alapja.
- A vendégszeretet egyike a magyar erényeknek. A vendéglátást szertartásosság jellemzi.

Ezzel tulajdonképpen összegyűltek azok a jellemvonások (büszke, haza- és vendégszerető gentleman), amelyek jelen voltak (és talán máig jelen vannak) a hazai és részben a külföldi köztudatban. Ezek azonban óvatosan kezelendők, elég példaként Illyés már idézett mondatára gondolni, vagy Bibó István szavaira „a nekünk kijáró állandó jelzőkről”, amelyek legjobb esetben is „semmintmondók”.

A kézikönyv azonban a gyakorlati szempontoknak rendeli alá a jellemzést. A fenti karaktervonások felsorolása mellett konkrét szabályokat, tanácsokat ad arra vonatkozólag, hogy miként kell fogadni és viszonzni a magyar udvariasságot és a vendéglátást:

- A magyar úriember művelt, nyelveket beszél, mindazonáltal az angol viselkedési normákhoz szokott ember számára néha kiszámíthatatlanul, rejtélyesen viselkedik.
- Az udvariassági szokások sokkal komplikáltabbak, mint Nagy-Britanniában. Az angolok számára kellemetlen kíváncsiságnak minősül néhány, a magyaroknál az udvariassághoz tartozó viselkedésforma. Felhívja a figyelmet, hogy számítsanak olyan „tollkodó” kérdésekre, amelyek korukat, egészségi állapotukat, ne adj'isten tulajdoni viszonyukat firtatják.

A magyarok és a sport:

Hosszasan sorolja a sportolási lehetőségeket az olyan apró részletekig, hogy a dunai evezésnél vigyázni kell az áramlatokra, avagy hol vannak jó teniszpályák az országban.

Míndez első hallásra talán furcsán hat a háborús viszonyok között, de valójában ez a britek klubélet iránti fokozott igényét tükrözi.

A nőkről:

- A lányokat nagyon szigorúan nevelik, és idősebb hölgyek gardírozzák őket. Legfeljebb virágot fogadhatnak el ajándékba.
- A férfiak féltékenyek.

Az életmód:

- A nyár forró, a tél hideg. A lakások túlfűtöttek.
- A magyar ételek érdekesek és ízletesek (de a paprikához érdemes kenyeret enni!). Tipikus magyar ételek: gulyás, pörkölt, galuska, kolozsvári káposzta, kolbászok, szalámik, szalonna.
- A tea: fontos kérdésként kezeli a könyv, mert a magyarok egész másképp teáznak, mint az angolok.
- A bor erős, vízzel hígítva tanácsos fogyasztani.
- A magyar kocsmákban ülni kell fogyasztani az italt. A kocsmákban, kávéházakban lehet üldögélni, olvasgatni az asztalnál.
- Az éttermekben általában van zenekar vagy cigánybanda. Számítani kell rá, hogy a cigányprímás az asztalhoz jön, és csak nekünk játszik.

A szerző a kiadvány végén összegyűjtötte, kiemelte és megismételte a legfontosabbnak vélt szabályokat arra vonatkozólag, hogy mit tanácsos vagy nem tanácsos megtenni a magyarok között. A szabályok a legkülönbözőbb területeket érintik, s a magyar viszonyok jellemzésén túl a brit szemléletet is tükrözik. Íme néhány példa:

- Őrizkedjenek a politikai propagandától! Ne higgyék el a szövetségeseikről szóló, kedvezőtlen történeteket (bár a magyarok szívesen terjesztenek hasonlókat)!
- Tiszteljék a helyi szokásokat!
- Legyenek türelmesek, ha megértési nehézségeik vannak!
- Soha ne kiabáljanak, ha magyarokkal beszélnek! Ne lökdösődjenek a mozik, kávéházak előtt!
- Ne egyenek túl sokat, még ha kínálják is őket: lehet, hogy olyanok elől eszik meg az ételt, akiknek nagyobb szükségük van rá.
- Ha kétséges az ivóvíz tisztasága, igyanak ásványvízzel kevert bort – ahogy a magyarok teszik.
- Kiemelt fontosságú, visszatérő elem: minden körülmények között tartsák szem előtt, hogy Nagy-Britanniát képviselik!

Mint ismeretes, a tervekkel ellentétben Nagy-Britannia nem vett részt Magyarország megszállásában, így megjelenése idején a kiadvány nem tölthette be eredeti funkcióját. Mindazonáltal napjainkban az érdeklődő kutatók számára hasznos adaléku szolgálhat az adott kor jellemzésének teljesebbé tételéhez.

IRODALOM

BALOGH JÓZSEF: A nemzeti önismeret eszközei. *Magyar Csillag*, III. évf. 22. sz. 616–620.

BALOGH JÓZSEF: A nemzet híre és a nemzeti önismeret. *Magyar Csillag*, IV. évf. 3. sz. 123–129.

BIBÓ ISTVÁN: A mai külföld szemlélete a magyarságról. In: uő: *Válogatott tanulmányok*. I. köt. Magvető, Budapest, 1986.

BIBÓ ISTVÁN: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem... In: uő: *Válogatott tanulmányok*. II. köt. Magvető, Budapest, 1986. 569–621.

CSEPELI GYÖRGY: A magyarok, mint mások. *Tiszatáj*, 1999. máj. 65.

ECKHARDT SÁNDOR: A magyarság külföldi arcképe. In: Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, 1939.

HANÁK PÉTER: A másokról alkotott kép. *Századok*, 1985/5–6, 1079–1104.

ILLYÉS GYULA: Hírünk a világban. *Magyar Csillag*, III. évf. 23. sz. 633–636.

ILLYÉS GYULA: Hírünk a világban II. *Magyar Csillag*, IV. évf. 6. sz.

JESZENSZKY GÉZA: Magyarország változó képe Nagy-Britanniában. *História*, 1998/9–10. 11–13.

KERESZTURY DEZSŐ: Hírünk a világban. *Magyar Csillag*, III. évf. 23. sz.

KIM JIYOUNG: *A nagyhatalmi politika és az erdélyi kérdés a II. világháború alatt és után*. Osiris, Budapest, 2000.

SZEKFŰ GYULA (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, 1939.

Az egységesülő európai felsőoktatás alapelvei A hungarológia jövője az Európai Unió egyetemlein

Az Európai Unió felsőoktatási szakminiszterei 1999. június 19-én aláírták a bolognai nyilatkozatot, amely az 1988-as, szintén Bolognában kibocsátott *Magna Charta Universitatum* alapelveire épülve megállapítja: egységesíteni kell az európai felsőoktatás egész rendszerét annak érdekében, hogy a kívánatos, de ma még csak rudimentálisan működő hálózatépítés és hálózati közlekedés fellendüljön és mintegy menetrendszerű használatra alkalmassá váljon. Az egységesítés hat alapelvét a 2001. május 19-i prágai kommuniké rögzíti.

1. ADOPTION OF A SYSTEM OF EASILY READABLE AND COMPARABLE DEGREES

Célja az, hogy a felsőoktatási és kutatási munkaerőpiacon egységes, mindenütt ugyanazt jelentő és ugyanannyit érő, konvertibilis kvalifikációs rendszert és megnevezéseket hozzon létre értelmezésem szerint tagadhatatlanul angolszász mintára. Tehát a kandidatusi, adjunktusi, docensi stb. cím nem kompatibilis; a PhD, assistant professor vagy associate professor viszont igen. A habilitáció fogalma megintcsak kompatibilis, akár munkára, akár munkásságra ítéli oda egy bizottság. Mivel a Közösség legtöbb egyetemén a PhD fokozatot nem bizottság ítéli oda, hanem a disszertációt bíráló két szakvéleményen kívül más nem szükségeltetik – sem nyelvtudás, sem tanítási gyakorlat, sem tudományos publikációk –, nem számít habilitációnak, amelynek során mindezt megkövetelik. A PhD azért sem tekinthető egyenértékűnek a habilitációval, mert a legtöbb egyetemen nem jár vele *venia legendi*, önálló előadás meghirdetésének joga egy bizonyos szakterületen (és csak azon a szakterületen: tehát aki egyetemi magántanári képzést szerzett mondjuk az összehasonlító irodalomtudomány területén, az vendégelőadóként bármiről beszélhet, de nem pályázhat meg professzori állást például a Régi Magyar Irodalom Tanszéken). Számunkra a magyar tudományos minősítő rendszer inkompatibilitása a múltban rengeteg problémát okozott és nyilván a közeljövőben is okozni fog – különös tekintettel a vendégtanárookra. Megjegyzendő, hogy éppilyen kevéssé eurokompatibilis a jelenleg alkalmazott finn, lengyel és sok más európai ország minősítési rendszere is.

2. ADOPTION OF A SYSTEM ESSENTIALLY BASED ON TWO MAIN CYCLES

Célja az, hogy az undergraduate, illetve graduate struktúrát meghatározza és elválassza egymástól. Undergraduate egyenlő B.A. (Bachelor of Arts), vagyis baccalaureus; graduate egyenlő M.A. (Master of Arts), vagyis magiszter (amire postgraduate képzésként

épül a doktori iskola a PhD fokozattal). Az egyetemi alsófokú képzés hároméves, ennek elvégzése után lehet – de persze nem kötelező – folytatni a magiszter címmel honorálandó két éves egyetemi felsőfokú képzést. A posztgraduális, tehát doktori képzés időtartama ismét csak minimum két év. Véleményem szerint a végrehajtás folyamatát azért sem kötötték egyelőre határidőhöz, hogy barátkozni lehessen a gondolattal. Eleinte mi is ostobaságnak tartottuk, idegenkedtünk tőle, nem láttuk értelmét. Lassan vált csak világossá, hogy ha nem egy tartomány, nem egy ország, de még csak nem is egy nyelvterület, hanem egész Európa egységes egyetemi rendszerét kell megteremtteni, akkor el kell búcsúznunk sok olyan dologtól, amit megszoktunk, és természetesnek, sőt egyedül üdvöztetőnek képzeltünk. Nekünk is sok munkát jelentett az új tantervek kidolgozása (külön-külön a bölcsész- és a tanárképzés részére), valamint az új tantervek pénzügyi fedezetének megteremtése: a többlettanítási kötelezettség ellenére az új tantervek költsége nem haladhatta meg három százaléknál többel a régi tanterv költségét. A magyar tanárképzés új tantervét elfogadták, október elsejétől lép életbe, egyelőre még a baccalaureátus nélkül. Annyi benne az új, hogy formailag egyezik az Ausztriában oktatott összes többi tanárszak felépítésével, tehát minden további változtatás csak az összes tanárszak párhuzamos helyének a változtatásával lehetséges. A bölcsészképzés baccalaureátusra és magisztériumra lebontott tanterve engedélyezettetés alatt áll.

3. ESTABLISHMENT OF A SYSTEM OF CREDITS

Célja a különféle egyetemeken folytatott kompatibilis tanulmányok kötelező elismerése és beszámítása bármelyik másik egyetemen. Eszköze a jól ismert és széles körben – Magyarországon is – alkalmazott egységes ECTS-pontozás. Úgy gondolom, hogy a European Credit Transfer System alkalmazása bizonyos fokig lazábbá teszi az egyes szakok tanterveit. Tehát nem lehet kötelező érvénnyel és kizárólagossággal előírni, hogy az első évfolyam során ezt és ezt, a második során azt és azt kell teljesíteni, és semmi többet. Szabadon kell hagyni bizonyos területeket, ahol vagy ahová a külföldi vagy más belföldi egyetemen folytatott tanulmányok beszámíthatók. Erre a hungarológia perspektíváinak taglalása során még szeretnék visszatérni.

4. PROMOTION OF MOBILITY

Célja a hallgatók, az oktatók, sőt az adminisztrációs munkakörben dolgozók rendszeres, esetleg kötelezően előírandó nemzetközi mozgatása. Idézem: „50% of all graduates should have spent one study-related period abroad”. Azt hiszem, ezzel a legtöbb helyen egyetértenek. Gátja a még mindig igen gyér idegennyelv-tudás Európa-szerte, valamint az a félelem, hogy a külföldi ösztöndíj által némileg meghosszabbodott tanulmányi idő miatt más végzősök foglalják el a munkaerőpiacon szabaddá váló, illetve új helyeket. Maga a rendszer sincs még 50%-os kapacitásra kiépítve. A bolognai nyilatkozat gyakorlati átültetését vizsgáló első osztrák felmérés szerint a Bécsi Egyetem 76 000 hallgatójából mintegy 1 400, vagyis 1,84% tett 2001-ben eleget ennek a követelménynek, a 3 120 tanár közül 135, tehát 4,21%. A mi kis intézetünkben ez az arány nagyságrendekkel jobb:

a hallgatók mintegy 10-15 százaléka látogat évente más egyetemre tanulni, a tanárok 25-50 százaléka előadni. A Tempus-Socrates és a Ceepus ösztöndíjláncok révén cserekapcsolatban állunk az Eötvös Loránd, a Károlyi Gáspár és a Pázmány Péter, továbbá a Szegedi és a Debreceni Tudományegyetemmel, a Babeş-Bolyai, az Újvidéki, a Pádovai, a Hamburgi, a Tartui és a Jyväskyläi Egyetem, valamint Párizsban a Sorbonne III. és Berlinben a Humboldt Egyetemmel. A további bővítés – miután minden ilyen cserekapcsolat kölcsönösségen alapul – egyszerűen lehetetlen. Így sem kevés gondot okoz a kimenő és a beérkező ösztöndíjas hallgatók és tanárok adminisztrálása, valamint az a tény, hogy mindannyiunknak évente egyszer szigorúan elő kell adnunk a megszabott húsz órában valamelyik partneregyetemen. Nem sorolom, hogy projektek, pályázatok révén hány külföldi taniszékkal álltunk és állunk kapcsolatban: nagyon sokkal.

5. PROMOTION OF EUROPEAN COOPERATION IN QUALITY ASSURANCE

Célja az evalváció, akkreditálás, certifikáció európai egységesítése. Mindent pontozni fognak. Minden intézmény, szak, tudományos kutató és/vagy oktató megmértetik, és mivel ez nyilvános, mindennek és mindenkinek lehet látni majd az értékét európai viszonylatban. A rendszer kétfokozatú: az önevalvációt néhány éven belül követi a külső, nemzetközi szakértők által végzett. A tanárokat minden negyedik félévben a hallgatók evalválják. Biztos, hogy nem lesz igazságos sem ez, sem az. A szigorú, sokat buktató, hallgatóival keveset törődő tanárt kíméletlenül lepontozzák, legyen bármilyen színvonalas oktató. Másrészt: olyan kis szakmában, mint a mienk, ahol mindenki mindenkit ismer, egészen kirívó és tűrhetetlen esetek kivételével biztosan elnézőek leszünk egymással szemben, hiszen elvárjuk, hogy velünk szemben is azok legyenek: nehogy mi, szakmabeliek tegyük tönkre a saját intézményeinket. Mindezt, amit elmondtam, a bolognai nyilatkozat szerzői is tudták és tudják. De még így is óriási eredmény várható a bevezetésétől. Kozmetikázni lehet, és mindenki meg is teszi, ám nincs mód alapvető hiányok vagy működési elégtelenségek teljes leplezésére. Nekünk először 1999-ben, másodsor idén, 2002-ben kellett megcsinálnunk az intézményi és az egyéni tudományos munka dokumentációját, az önevalvációt. Három évvel ezelőtti teljesítményünk, amelyet a Bécsi Egyetemen oktatott 57 szakos mezőnyben értékelték, kimagaslóan jó volt. Mostani dokumentációnkat az országban oktatott 315 szakot figyelembe véve ítélik meg, és a 2006-ban sorra kerülő külső, nemzetközi evalvációnk összehasonlítási alapjául szolgál majd.

6. PROMOTION OF THE EUROPEAN DIMENSIONS IN HIGHER EDUCATION

Célja „európai” tanulmányok kidolgozása és bevezetése a felsőoktatás minden szintjén. Ezek az európai tartalmú, irányultságú vagy szervezésű előadások, tanfolyamok és tanulmányi modulok, amelyek végül teljes szakká állnak össze, nagy segítséget jelenthetnek a hungarológiai profiltervezés számára: mindenekelőtt mintánkul szolgálhatnak. Ezek azok a keretek, amelyek között a következő években a Közösség egyetemein hungarológiai oktatással és/vagy kutatással foglalkozni lehet és kell. Magyarország társulása

után ez lesz mérvadó a magyarországi felsőoktatás számára is (tudom, hogy sok elemét már sikerült átültetni a gyakorlatba). Ez a pillanat páratlan esélyt ad arra, hogy mi, magyarországi és külföldi hungarológusok közösen gondolkozzunk el a külföldi egyetemeken folyó hungarológiai oktatás alapos reformján, hiszen mintegy százéves szünet után ismét egységes szervezeti keretben dolgozhatunk. Ugyanazok a dolgok vonatkoznak mindannyiunkra, minimalizálódott a mellébeszélés lehetősége.

Az alábbiakban szeretném felvázolni, milyen adottságokkal, eredményekkel és gondokkal nézünk a bővítés elé. A bécsi tanszéket 1974-ben alapították Finnugor Intézet néven osztrák tudósok kezdeményezésére, akik a világháború után megszakadt államközi tudományos együttműködés helyreállítását szorgalmazták. Személyzeti állománya kezdetben hat oktatóból állt: a tanszékvezető professzor finnugor és magyar nyelvészetet adt el, volt egy vendégprofesszor, aki magyar irodalomtörténetet oktatott, volt egy finnugor nyelvész tanársegéd, valamint egy magyar, egy finn és egy észt lektornő. Amikor minisztersege alatt Köpeczi Béla – akaratunk és az egyetem szándéka ellenére – a Finnugor Intézet hungarológiai tanszékké alakításáért lobbizott, még egy tanársegédi állást kaptunk. Végül a rendszerváltás eufóriájában Erhard Busek révén még egy állandó magyar lektori helyre tettünk szert. Ilyen módon az egyetem már nem fog több státust adni nekünk. Ezzel a tanári karral nálunk jelenleg kilenc bölcsészdiploma szerzhető: magyartanári (magiszter fokozattal), továbbá magiszteri és doktori fokozat magyar irodalomtörténész és nyelvész, valamint finnugor és finn nyelvész szakon.

Az ausztriai felsőoktatás átfogó reformja keretében az egyetemek önálló jogi személyekké, önálló gazdálkodó egységekké váltak. Vagyis az egyetemek az állami költségvetés bizonyos meghatározott százalékára tarthatnak igényt minden évben, amellyel azután az egyetemi menedzsment önállóan gazdálkodik. Ennek messzemenő következményei vannak. Mindenekelőtt az, hogy a létszámgazdálkodás is az egyetemek feladatává vált, aminek következtében megszűnt a kinevezéses rendszer, és helyét a szerződéses rendszer foglalta el. Ezzel egy csapásra megnőtt az egyetemen, illetve a karon belüli belharcok száma és jelentősége is. Egyértelmű, hogy olyan nagy kar esetében, mint a miénk, olyan kis intézet, mint a finnugor, nehezen rúg labdába. Örülhetünk, hogy azután is, hogy az egyetem fennhatósága alá került, megmaradt az a lektori állás, ami az államközi szerződés keretében létrehozott cselektori állás néven ismert, és a magyar tanárképzésre való tekintettel megmaradt a magyar irodalomtörténész vendégtanári állás is, mindkettő a Bécsi Egyetem költségvetésének a terhére.

Státusgondjainkat csakugyan enyhíti a tanárok és a hallgatók állandó, rendszeres át-helyezése, a nyilatkozatban vázolt módon. Egy-egy ilyen EU-vendégtanárkodás alkalmával 20 órát kell tanítani, ami 10 dupla órának felel meg, vagyis két héten át naponta egy 90 perces előadásnak. Világos, hogy ez a 20 óra kevés, túl gyorsan és intenzíven fut le, nem helyettesítheti teljesen a módszeresen végighallgatott félévet és a jobb esetben zavartalan konzultációs lehetőségeket. Ráadásul a vendégek érthető módon általában a saját szakterületük egy-egy kérdését adják elő, tehát speciális képzést nyújtanak általános helyett. De ez egyáltalán nem baj, sőt előny, amennyiben az új tantervek csakugyan lehetővé teszik a hallgatók számára a merevkeretes főszaak mellett egy variábilis mellékszaak vagy másodikaak egyéni kombinációját. Ezt a lehetőséget lehetne ugyanis megragadni egy olyan egyetemi hungarológia szakaak megalkotására, amelyet egyetlen Magyarországon kívüli egyetemen sem oktatnak a maga egészében, több külföldi egyetem és magyar

egyetem kínálatából azonban sok változatban, más-más súlyponton egyénileg kikeverhető, összeállítható lenne a variábilis, csak az óraszám és az ECTS-pontrendszer tekintetében kötött tanterv alapján. Amennyiben, mint láttuk, a nyilatkozatban felvázolt formai egységesítés egyúttal variálhatóbb, kötetlenebb, flexibilisebb tartalmi összeállítást tesz lehetővé, amely naprakészen igazodik a változó igényekhez, akkor érdemes megnézni, hogy ez mit jelent a hungarológia számára. A kérdéskört a következő szempontok alapján vizsgálom:

- a) teljesen elvontan, a nyilatkozat szempontjából;
- b) valamivel konkrétan, az egyetemek szempontjából (hungarológiák intézményesítése);
- c) ismét elvontabban, a tanszékek és az oktatók szempontjából (hungarológiai tantervek);
- d) nagyon konkrétan, a hallgatók szempontjából;
- e) végül pedig megpróbálom a magyarországi hozzáállás alternatíváit felvázolni.

a) A nyilatkozat szempontjából a tervezett hungarológia szaknak – úgy tűnik – nincsen akadálya, amennyiben megfelel a hároméves alapfokú és a kétéves felsőfokú képzés, valamint az ECTS-pontrendszer előírásainak. A hallgatók és a tanárok állandó mozgása amúgy is adott. Problémák a bolognai nyilatkozat ötödik pontja, az evalváció kapcsán sem merülhetnek fel, mert bár magát a szakot nemigen lehet evalválni, ha egyszer sok egyetem kínálatából tevődik össze, de a tanárok oktatói és tudományos munkája mindenképpen evalválódik a saját intézményeikben. A szak evalvációjára megpróbálok az utolsó, az ötödik pontban megoldást javasolni.

b) Az egyetemek szempontjából sem a tandíjmentesség biztosítása nem jelent problémát – ez ugyanis minden európai ösztöndíj velejárója –, sem az, hogy az ösztöndíjas szabadon válogathat kínálatukból. Problémát a szak akkreditálása jelenthet, amennyiben ilyenre egyáltalán szükség van. A Bécsi Egyetemen több szakon adnak elő magyar témájú tárgyakat, természetesen rendszertelenül. Az egyetemi reform során karunkon a kétszakos képzést úgy alakították át, hogy a főszak mellé – a főszak óraszámával egyező óraszámban – egy olyan szabadon választott „értelmes” óra-összeállítást kell választani, ami adott esetben akár hungarológia is lehet. Ezt az ottani szóhasználatlaltal „értelmes szakkombinációnak” nevezett lehetőséget egyre többen választották már eddig is. Mostanáig engedélyeztetni kellett, de a különben nem túl körülményes eljárás megszüntével minden bizonnyal tovább nő az érdeklődés a hungarológiai kínálat iránt. Vagyis akár jelen pillanatban is képesek vagyunk egyéni hungarológiai szakösszeállítást másodikként elismerni, például a magyar irodalom vagy a nyelvészet mellé, de csak másodikként, és csak akkor, ha a végzős legalábbis a szakdolgozat megírásának és megvédésének az időpontjára a Bécsi Egyetemre iratkozik be. A magyartanár, magyar irodalomtörténész és nyelvész, valamint finnugor és finn nyelvész szakok mellett egy hungarológiai vagy hungarisztikai főszak akkreditálása a Bécsi Egyetemen jelen pillanatban elképzelhetetlen, aminthogy véleményem szerint egy fennisztikai főszaké is az.

Tehát az EU-országok egyetemlein dolgozó szakembereink feladata elsősorban annak az intézményes keretnek a létrehozása, megtartása és működtetése, amelyben a hungarológiai oktatás biztosított. A bevezetőben vázolt perspektíva ezért azt sugallja, hogy a folyamatosság és a rendszerszerű működés biztosítása érdekében célszerű a hungarológiai stúdiumok beépítése valamilyen nagyobb struktúrába, egyetemi intézménybe. Nekem

25 évre visszamenő jó tapasztalataim vannak a finnugrisztikával, mint hordozóval. Ezt a diszciplínát világszerte ismerik és elfogadják, illetékességi körét lényegesen átfogóbbnak látják, mint a hazai „finnugor nyelvészet” elnevezésű szakét, vagyis természetesnek tartják, hogy a Finno-Ugrian Studies és a Hungarian Studies összetartoznak. Nekünk egymással vállvetve sikerült az intézményesülés Bécsben, nem akadályozzuk, hanem kiegészítjük egymást: mind a két csapat úgy dolgozott és dolgozik, hogy a nyereségből a másik is részesüljön lehetőség szerint, és ugyanígy a veszteséget is közösen viseljük és kíséreljük meg kompenzálni. Van három anyaországunk, a magyar, a finn és az észt, amelyek közösen támogatnak bennünket minden esetben, amikor külföldi tudományos képviselőjükként lépünk fel. Természetesen ez a megoldás csak a számba jövő lehetőségek egyike, az intézményesülésre éppolyan alkalmas bármely nagyobb történettudományi, irodalom- vagy nyelvtudományi, illetve művelődéstörténeti és más tanszék vagy intézet, amely úgy érzi, hogy a hungarológia befogadásából maga is előnyre tesz szert, gazdagodik általa, például evalvációs „jópontokhoz” jut. A mi szempontunkból nézve mindenesetre olyan intézményt vagy szervezeti egységet kell keresnünk, amelyet semmilyen körülmények között nem fognak megszüntetni vagy korlátozni, kerüljön bármilyen katasztrófális anyagi helyzetbe is az egyetem vagy a kar. Ma a hungarológiai oktatás sok külföldi egyetemen személyiségektől, egyéniségektől függ: olyan tudósoktól, akik tekinthetők és kapcsolatrendszerük révén a hungarológiát meghonosították, illetve fenntartását garantálják az adott egyetemen. A jövőben viszont – úgy tűnik – inkább a hálózati betagozódás és a rendszerszerű, eurokompatibilis működés válik fontossá. Összefoglalóan tehát: hungarológiai tanterv kidolgozására csak akkor kerülhet sor, csak akkor van értelme, ha létezik elég biztos pont, ami folyamatosan kvalifikált, fogadóképes és igénybe vehető.

c) A tanszékek szempontjából a szak nagyon flexibilis, egyéni összeállíthatóságának, az ECTS-pontrendszernek és a más egyetemeken szerzett pontok automatikus beszámíthatóságának tiszteletben tartásával tulajdonképpen előnyös a náluk órát látogató és vizsgázó vándor hungarológushallgató, hiszen jelenléte a tanszék számára jelent evalvációs pontot. Gondot a nyelvi nehézségek okozhatnak, főleg az oktatók számára: az egyes EU-egyetemek hungarológiai kínálata ugyanis az adott ország nyelvén kívül még magyar nyelvű órákat szokott tartalmazni, angolul tudtommal sehol sem adnak elő rendszeresen. Abszurdum is lenne évi néhány vendéghallgató kedvéért amúgy is feszített tantervünket angol nyelvű előadásokkal tovább terhelni. De erre a problémára remélhetőleg van megoldás: talán ki lehet dolgozni olyan Európa-szerte egységes hungarológiai tantervet, amelyben az alapképzés angolul, németül, olaszul vagy franciául, a továbbképzés pedig magyarul folyna.

d) A hallgatók szempontjából három kérdés merül fel. Sikerül-e a mobilitást valóban olyan rendszerszerűvé tenni, hogy folyamatosan és problémamentesen járkhassanak egyik egyetemről a másikra, tehát öt-hat év alatt tényleg be tudják fejezni a tanulmányaikat; sikerül-e a nemzetközi ösztöndíjrendszert ezzel párhuzamosan annyira fejleszteni, hogy ne kelljen a stúdium mellett munkát vállalniuk; ér-e valamit egy hungarológus diploma, el lehet-e helyezkedni ezzel a végzettséggel? Míg az első kérdésre igen a válasz, a másodikra talán, a harmadik megválaszolását kissé elő kell készíteni. Azok a hungarológus végzettségű hallgatók, akik az Európai Közösség egyetemlein tanultak, Holger Fischer felmérése szerint a nyomtatott vagy az elektronikus média területén

foglalkoznak főleg kultúraközvetítéssel vagy műfordítással, ritkábban az iparban vagy a kereskedelemben, a kormányzati vagy a felsőoktatási szférában találnak munkát. Kutatókká igen kevesen válnak közülük. De a kutatói utánpótlás nevelése nem is a külföldi hungarológusok feladata, az egyértelműen a magyar egyetemeké volt és marad is. Állást, elhelyezkedést külföldi hungarológusok számára garantálni nem tudunk. Az egyetlen, amit tehetünk az, hogy igen nagy flexibilitást teszünk lehetővé a tanterv kialakításában: hungarológiát hallgathatnak például média és kommunikáció vagy nemzetközi jog súlyponttal, a hallgató főszakjának megfelelően.

e) Mik lehetnek a magyarországi hozzáállás alternatívái egy ilyen tervhez? Abból kiindulva, hogy a magyarországi kultúrpolitika ezt a most nyíló lehetőséget esélyként fogja fel – mert csak akkor van értelme a kérdés továbbgondolásának –, egy pillanatra sem szabad szem elől vesztenie azt a tényt, hogy a következő években minden uniós hungarológia megmértetetik azon a mérlegen, amelynek a másik serpenyőjében a bolognai nyilatkozat hat alapelve áll. A ma létezők közül – nem okvetlenül saját hibájából – nem mindegyik illeszkedik vagy illeszthető működő környezetbe: itt egy magyar lektorátus lóg a levegőben, ott egy kutató küszködik magára hagyatottan stb. Önmagában álló magyar nyelvi lektorátusnak még akkor sem lenne igazán létjogosultsága, ha azt az EU valamelyik egyeteme igényli, és fenntartásának költségét teljes egészében vállalja. De általában az egyetemátalakítás dinamikája túl elsöprő erejűvé vált ahhoz, hogy egyetemi intézményeink hajlandók lennének a nyelvviskolák, illetve a turizmusipar feladatkörébe tartozó szolgáltatásokat finanszírozni. Ha a magyar lektorátus anyagi terheit a magyar kulturális tárca vállalja, akkor persze elfogadják, és helyet adnak neki, ám továbbvezető hungarológiai képzést semmilyen formában nem biztosítanak. Végül is folytathat hungarológiai tanulmányokat valamelyik más egyetemen az, aki ilyen lektorátuson tanult meg magyarul, csakhogy elvesztett három-négy évet a magában álló nyelvi képzéssel. Véleményem szerint ez kidobott pénz és elpocsékolt idő. Pontosan meg kell határozni a kompetenciákat. Szeretném leszögezni, hogy éppen itt húzódik a határ az egyetemi intézetek és a Collegium Hungaricumok (CH) vagy magyar kulturális intézetek tevékenységi köre között is: utóbbiak feladatai közé tartozik a magyar tudományos és művészeti eredmények népszerűsítése és a magyar kultúra széleskörű reklámozása, míg az egyetemi hungarológiák feladata kizárólag a tudományos képzésre és kutatásra korlátozódik. Az egyetemi hungarológiai tanszékek és a CH-k együttműködésére persze szükség van (bécsi példa: közös pályázat műfordítóképzésre magyarról németre), de ez csak részleges és alkalmi lehet. Lényegileg a rendszerszerű működés terén nem tudjuk segíteni egymást, és mindkét szféra számára nagyon nagy baj lenne, ha ilyenre kényszerülnénk. Tehát a magyarországi kulturális tárcának alaposan el kellene gondolkodnia azon, hogy jól fekteti-e be költségvetésének a külföldi egyetemi hungarológia támogatására szánt részét. Jelen pillanatban, a külföldi hungarológiai oktatás mai, decentralizált és kevésbé átlátható formájában véleményem szerint ugyanis nem akad olyan ember, aki erre a kérdésre érdemi választ tudna adni. Világos, hogy a Balassi Bálint Intézet gazdasági igazgatója akár itt helyben meg tudná mondani, mennyi pénz megy ki évente az uniós országok hungarológiai tanszékeire, de hogy ez a befektetés hány százalékban effektív, effektivitása hány százalékban kétséges, illetve hány százalékban kidobott pénz, azt már feltehetőleg ő sem tudná megmondani. Nem valószínű, hogy sokáig érdemes lenne fenntartani ezt, a hatékonyságát tekintve Magyarországról áttekinthetetlen és alig

evalválható működési formát. Egyszer már történt bátortalan evalválási kísérlet a Balassi Bálint Intézet előintézménye részéről, de sikertelen maradt, hiszen a külföldi intézmények mint alárendelt szervek nem számolhatnak be más ország hatóságainak a hallgatók és a vizsgák, a végzések és a pályaválasztások számáról, valamint egyéb belső dolgokról. Egészen más lenne a helyzet az Európa-szerzte egységes hungarológiai tanterv bevezetése esetében. Ebbe ugyanis közvetlenül a végzés előtt valamilyen formában be lehetne illeszteni egy olyan modult, amely csak Magyarország valamelyik egyetemén abszolválható, s ezáltal a magyar szaktárca pontos adatok birtokába jutna a képzésre felhasznált pénz effektivitását illetően. Másik hasonló lehetőség lenne az, ami egyúttal a szakevalváláció problémáját is megoldaná, ha valamelyik magyarországi egyetemen akkreditálnák a graduális hungarológiai képzést, ami talán nem lenne megoldhatatlan feladat. Esetleg a kettő valamilyen kombinációja is elképzelhető, amennyiben mégis sor kerülne külföldi egyetemen vagy egyetemeken is ilyen szak akkreditálására.

Első lépésként azonban úgy gondolom, hogy a bolognai nyilatkozat és végrehajtási tervének beható tanulmányozása után a magyar kulturális tárca illetékeseinek fel kellene vázolniuk egy ilyen Európa-szerzte egységessé tehető hungarológiai képzés elméleti modelljét mind a baccalaureus, mind a magiszterképzés szintjén. Ebbe az elméleti modellbe egy, a közösség egyetemein tanító hungarológusokból, valamint hazai szakemberekből álló konzultációs testület beépíthetné azt a már meglevő, felhasználható kínálatot, amellyel nemcsak ma, hanem középtávon is számolni lehet. És ekkor meg kellene nézni, hogy mennyi kitöltendő üres hely maradt, hogy mennyibe kerül a rések áthidalása, és mindjárt kiderülne, akár forintra kiszámolva is, hogy érdemes-e ilyenben gondolkodni, vagy sem. Az egész, viszonylag kevés kultúrdiplomáciai beavatkozást igénylő akcióttervet a szak akkreditálásától kezdve mintegy tíz-tizenöt éves időszakra lehetne tervezni, ugyanis legkésőbb ennyi idő alatt kiderül, van-e iránta érdeklődés, illetve hogy mennyibe is került egy-egy hungarológus szakember képzése a magyar államnak, és hogy megéri-e folytatni. A terv teljes mértékű megvalósítására persze csak a küszöbön álló bővítés után kerülhetne sor, addigra azonban – ha érdemes – már meg lehetne teremteni a szervezeti kereteit.

In Memoriam Tokunaga Yasumoto

2003. április 5-én tokiói otthonában elhunyt Tokunaga Yasumoto, a Tokiói Idegen Nyelvek Egyetemének és a Kansai Idegen Nyelvek Egyetemének címzetes egyetemi tanára, hungarológus. 91 éves volt.

Mint a magyar nyelv és irodalom tudósa, tanítója és állhatatos terjesztője vívott ki magának tekintélyt a tudományos életben. Legismertebb műve, a *Budapeszuto no Furu-hon'ya* (*A Budapesti antikváriumok*. Kobunsha 1982.) alpműnek minősül a hungarológiával foglalkozó japánok körében, és „kötelező olvasmánynak”-nak számít a magyar–japán kapcsolattörténetet tanulmányozók számára. A *Budapeszuto Kaiszó* (*Budapesti Emlékek*. Kobunsha, 1989.) és a *Kuroi furoshiki* (*A fekete furosiki*. Nihonkoshotsushinsha, 1992.) kötetek ugyancsak visszaemlékezéseit rögzítik.

Tokióban született és halt meg. De e két pont között hatalmas utat járt be. Élete olyan lenyűgözően változatos és kalandokban gazdag volt, mint a XX. század maga, amelynek jelentős történelmi fordulóit átélte. Ezeket az élményeit és a hétköznapi eseményeit is rögzítette napi rendszerességgel vezetett naplójában. Mint az visszaemlékezésének részleteiből is kitudnik, a naplórészlet nemes szokásával családjában nagyapja teremtett hagyományt, amit édesapja és ő maga vitt tovább. Az értelmiségi családi háttér fogékonnyá tette a tudomány és a művészet tiszteletére és megbecsülésére. E hatalmas életút és tudományos életpálya állomásainak, a külföldi tanulmányutak élményeinek valamennyi apró mozzanatát is rögzíti e példátlanul hiteles és tanulságos krónika. A teljes napló több ezer oldalra rög, amelynek feldolgozása és közkinccsá tétele még várat magára.

Tokunaga professzor élő legenda és élő enciklopédia volt. Amikor 90. születésnapja táján utoljára látott vendégül egy kis beszélgetésre a lakóhelyéhez közeli Shinjuku negyed egyik patinás kávéházában, a felszolgáló kisasszony a törzsvendégeknek dukáló bizalmassággal üdvözölte. Nyolcvanas éve elején vállalkozott utoljára magyarországi látogatásra, azt követően magas korára való tekintettel repülőre már nem szállt, de a magyarországi hírek, a magyarországi események iránti lankadatlan érdeklődését úgy elégitette ki, hogy hosszan elbeszélgetett a Japánban járó magyarokkal, anekdotázott és eszmét cserélt velük. Noha ezeket a hangulatos alkalmakat elvileg azért teremtette, hogy a magyar tudományos és kulturális hírekről értesüljön, mindannyiszor mi voltunk a találkozás szellemi nyertesei. Hiszen szokása volt felidézni régi magyar barátságokat, kapcsolatokat, eseményeket, amelyekről még történelemkönyvek lapjairól sem értesülhettünk korábban.

A professzor úr a második világháború idején Európában és azon belül is évekig Magyarországon diákoskodott, ahol az Eötvös Collegiumban a kor legígéretesebb tudósnövendékeivel kötött életre szóló barátságokat. Személyes ismerőse és jó barátja lett ilyenformán a későbbi tudományos – elsősorban irodalmi és nyelvészeti – elit jó néhány képviselője, akikkel évtizedeken át folyamatosan ápolta a kapcsolatot. Buda-

pest kulturális életét is nyomon követte – mint erről felbecsülhetetlen értékű feljegyzései is tanúskodnak. Egyike volt azoknak például, akik jelen voltak Bartók Béla búcsúhangversenyén Amerikába menetele előtt.

Tokunaga professzor nevéhez fűződik a magyar nyelvi képzés megalapítása Japánban. Noha kifejezetten magyar szakos a Tokiói Idegen Nyelvek Egyetemén nem volt sok, de mint általános nyelvész egész nyelvészgenerációkat nevelt fel, akik valamennyien megfertőződtek a finnugrisztika, altajisztika és hungarológia általa közvetített eszméivel, tanaival. Erről tanúskodott az a számos visszaható megemlékezés, ami az emlékére 2003. április 25-én szervezett búcsúztatón kollegái és volt tanítványai részéről elhangzott. A jelenleg tudományos igénnyel hungarológiával, magyarnyelv-oktatással és műfordítással foglalkozó japán szakemberek valamennyien az ő „köpönyegéből” bújtak ki. Munkássága az iskolateremtésen kívül is rendkívül jelentős: a nevéhez fűződik számos jelentős műfordítás (Molnár Ferenc, Balázs Béla, Ady Endre, Petőfi Sándor, Marék Veronika stb.), nem beszélve a kifejezetten nyelvészeti munkákról: *Magyar nyelvkönyv, Az uráli nyelvcsalád* – hogy csak a legfontosabbakat említsük.

Nagyformátumú tudós, sokoldalú hungarológus volt – az a fajta, aki még a jó értelemben vett univerzalitást képviselte. Tokunaga Jasumoto professzor munkásságát a magyar állam is ismerte és elismerte. Három ízben részesült magyar állami kitüntetésben: 1974. január 1-én Kulturális Kapcsolatok Intézete Emlékéremmel, 1986. április 1-jén a Magyar Népköztársaság Zászlórendjével tüntették ki. A millenniumi évben Göncz Árpád köztársasági elnök japáni látogatása alkalmával személyesen (2000. április 10.) nyújtotta át számára a Magyar Köztársaság Középkeresztjét.

Tudományos és tudósi érdemei mellett kitűnő ember és nagyszerű tanár volt. Diákjaival – a japán hagyományoknak megfelelően – tartotta a kapcsolatot, egyengette útjukat és tanácsaival folyamatosan ellátta őket. Színes egyénisége, lenyűgöző memóriája és feneketlen mélységű ismeretanyaga mindenkit megfogott, akivel találkozott. Mint afféle tudósnak megvoltak a jellegzetes szokásai: bárhová ment, vitte magával fekete furosikijét, azt a hagyományos japán selyemkendőt, amibe a régi vágású japánok – aktatáska helyett – holmijukat, könyveiket csomagolták. Erre szüksége is volt, mert mint notórius antikváriumjáró, a világ bármely városában első dolga volt az antikváriumok készletének feltérképezése, és az őt érdeklő művek begyűjtése. Lakásában a hatalmas mennyiségű könyv és felhalmozott iratanyag közlekedési akadályokat képezett. A professzor úr legfőbb hobija azonban a film volt. Szinte minden nap járt moziba – minden érdekelte, mindent megnézett. Saját bevallása szerint – és elmaradhatatlan naplóbefeljegyzésének tanúsága szerint – volt olyan év, hogy 380 filmet látott, ami akárhogy is vesszük, több mint ahány nap van egy évben.

Szellemi frissességét élete utolsó pillanatáig megőrizte: 2003 június közepére vállalt el előadástartást Babitsról a Tokióban működő Magyar Irodalmi-Művészeti Klubban – aminek szívelégtelenség következtében bekövetkezett halála miatt már nem tudott eleget tenni. A japán hungarológia doyenjének emléke előtt főhajtással tisztelgünk.

A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményeinek adatbázisa

A Magyar Állandó Értekezlet Oktatási Szakértői Bizottsága kezdeményezésére 2000 tavaszán indult az az átfogó kutatási program, amelynek eredményeként – az Apáczai Közalapítvány támogatásával és a Márton Áron Szakkollégium kutatóirodájának koordinációjával – létrejött a határon túli magyar oktatási és tudományos intézmények adatbázisa. A kutatás Szlovákia, Ukrajna, Románia, Jugoszlávia, Horvátország, Szlovénia és Ausztria magyar nyelvű képzést folytató közoktatási és felsőoktatási intézményeire, illetve magyar tudományos kutatóműhelyeire terjedt ki. A kutatást Fábri István szociológus vezette. A magyarországi kutatóintézetek koordinálásával és az érintett országok magyar pedagógusszövetségeinek és kutatóműhelyeinek a közreműködésével lezajlott kérdőíves adatgyűjtés tekinthető az első olyan nagy ívű kísérletnek, amely a vizsgálatba bevont intézményeket – minden szomszédos országban – a fontosabb jellemzők mentén kívánja bemutatni, illetve feltérképezni.

A felmérésbe bekerült intézmények száma

	Közoktatás	Felsőoktatás	Tudományos intézetek	Összesen
Horvátország	3	2	1	6
Jugoszlávia	93	12	11	116
Románia	1049	39	22	1110
Szlovákia	210	14	14	238
Szlovénia	5	2	1	8
Ukrajna	40	4	4	48
Ausztria	4	1	2	6
Összesen	1404	74	55	1532

A kutatási program legfontosabb részét egy olyan kérdőíves adatgyűjtés képezte, amely lehetőséget ad arra, hogy egyrészt átfogó képet kapjunk a határon túli magyar oktatási és tudományos intézményhálózatról, másrészt az egyes országok, régiók intézményrendszerének főbb jellemzőit összevethessük egymással. Ily módon az intézmények oktatási-képzési és tudományos tevékenységéről, gazdálkodásáról, emberi erőforrásairól és kapcsolatrendszeréről részletes és összehasonlító elemzések készülhetnek. Annak érdekében, hogy minél árnyaltabb képet kapjunk a magyar főiskolák, egyetemi tanszékek, kutatóintézetek, szakmai szervezetek tevékenységéről, problémáiról és jövőre vonatkozó fejlesztési elképzeléseiről, az intézmények vezető személyiségeinek körében mélyinterjú vizsgálatra is sor került.

Az adatbázis mindenki számára hozzáférhető az interneten. Az egyes intézményi oldalak (statisztikai táblázatok, diagrammok, szöveges részek) az alábbi tematikus részekből állnak:

Bemutakozás: intézmény neve több nyelven; elérhetőségek; fénykép; intézményvezető; intézménytörténet; intézmény jogállása.

Oktatók/hallgatók: oktatók száma, tudományos fokozat, nemzetiség, életkor és alkalmazás módja szerinti bontásban; hallgatók, végzősök száma nemzetiségi bontásban; hallgatói térítések és juttatások.

Szakmai tevékenység: oktatott szakok, tantárgyak adatai; kutatási programok; oktatók publikációi; együttműködő intézmények.

Infrastruktúra: az intézmény eszközállománya; könyvtárra vonatkozó adatok számitástechnikai eszközök, internet; ingatlanok, illetve azok jogállása.

Fotóalbum: a kéredezéskor az intézményről készült fotók gyűjteménye.

Gazdálkodási adatok: az intézmény bevételeinek és kiadásainak megoszlása diagramon ábrázolva, amely külön jelöli a magyarországi támogatás mértékét. (Külön jelszóval védett, csak egy szűk nyilvánosság számára hozzáférhető.)

Az intézményi adatok különböző módon kereshetők az adatbázisban:

- az intézmény neve szerint;
- az intézményi adatok alapján (például: régió, város, típus, szakterület, szak, munkatársak száma);
- térkép segítségével;
- személyi adattár alapján: az intézményben dolgozó munkatársakra (vezetők, oktatók, kutatók) vonatkozó keresések.

Statisztika: lehetőség van az egyes adatoknak az országok alapján történő összehasonlítására is. Az adatok frissítése on-line technológiával történhet, azaz minden intézmény jogosultságot kap a saját adatainak módosítására, amely módosítást egy központi adminisztrátor ellenőriz. Így a folyamatos együttműködéssel és kapcsolattartással az intézményi adatbázis naprakésszé és folyamatosan aktualizálhatóvá válik.

Az itt található adatok információforrásul szolgálhatnak az érintett magyarországi és határon túli szereplők (minisztériumok, közalapítványok, felsőoktatási intézmények, szakmai szervezetek, tudományos műhelyek, kutatók stb.) számára, akár a mindennapi munka és kapcsolattartás, kapcsolatépítés akár a szakmai elemző munka vagy az elmélyült kutatói tevékenység során.

A kutatás első szakaszában a beszámoló írásáig felmért oktatási és tudományos intézmények

	Óvoda	„Alapiskola” (6–10 év)	„Alapiskola” (10–14 év)	Középiscola	Felsőoktatás	Tudományos intézetek
Horvátország						
Jugoszlávia						
Románia						
Szlovákia						
Szlovénia						
Ukrajna						
Ausztria						

Az adatbázis megtekinthető az interneten a www.martonaron.hu/kataszter címen.

Hungarológia és nemzeti mítoszok

„... két regionálisan vagy areálisan szomszédos, de genetikusan semmiképpen sem rokon nemzet szinte megbökkentő összemérhetősége, egyezései a különbözőségben: tudományos fejlődéseknek, de legalábbis felismeréseknek a szó jó értelmében vett melegágya.”

RÁKOS PÉTER

Előadásom készítése közben jutott el hozzám Rákos Péter halálhíre. Személyes találkozások, beszélgetések emlékképei vonultak el előttem jó három évtized időtávjáról, és elgondolkodtam munkásságának egyik fontos üzenetén. Hogy milyen tanulságos következtetésekhez, eredeti eredményekhez vezetete a magyar és a cseh kultúra állandó „egymásra vetítése”, a két látószög váltogatása. Közvetítette a magyar irodalmat cseh közegben, a cseh kultúra térképéhez próbálta igazítani a mi kultúránk jeleit. Ehhez alaposan ismernie kellett a cseh szellemi hagyomány és gondolkodás sajátosságait. A cseh jelrendszerhez képest kísérelte meg a magyar kultúrát értelmezni. Több évtizedes prágai tevékenységének egyik számunkra lényeges tanulsága: saját kultúránk jellegzetességeit valójában kultúrákői tapasztalatokon keresztül érthetjük meg. A hungarológia ab ovo – függetlenül attól hogy, magyar vagy nem magyar közegben művelik – a dialogikus megértés folyamatában, a más kultúrákkal való szembesítésben nyeri el érvényességét.

A címben szereplő két fogalom – hungarológia és nemzeti mítosz – történetileg és tudományáganként meglehetősen sokféleképpen értelmezhető. Ahhoz sem fér kétség, hogy mind a kettő megközelítéséhez interdiszciplinális szemléletre van szükség. Nem kívánom a két fogalom értelmezési lehetőségeit sorra venni, kiindulópontként csupán annyit, hogy számomra a hungarológia nemzeti kultúratudomány, ugyanakkor tudományközi kapcsolatok csomópontja. Olyan sajátos határterület, ahol az irodalom- és nyelvtudományon, néprajzon, művelődéstörténeten kívül a szociológia, szociálpszichológia, politikatudomány, kulturális antropológia ismeretei és módszerei működnek együtt, komplex egészet alkotván.

A nemzeti mítoszok a modern politikai mítoszok egyik csoportját alkotják. Úgy tesszük, az utóbbi években a humán tudományokban túlkínálat van mítoszokból, lassan a XX. század, a közelmúlt minden legendája, anekdotája mítosszá válik, s így teljesen föloldódik a fogalom. Gyakorta pedig az úgynevezett objektív történelemmel kerül szembe a mítosz, egy olyan dichotóm szemlélet részeként, mely ezeket a történeteket a képzelet, a hiedelmek világába utasítja. A mítosz valójában történet, jelképes értelmű elbeszélés egy kulturális közösség vagy maga a világegyetem születéséről, elbeszélés, amelynek szereplői földöntúli tulajdonságokkal rendelkeznek. A modern nemzeté válás folyamata Közép-Európában is együtt járt az új típusú közösség sajátos mitológiájának megteremtésével. A felvilágosodás és a romantika korában szerveződött többé-kevésbé

koherens narratívává nemzeteink mitológiája. Bizonyos értelemben maga a modern nemzet is ezen elbeszéléseknek és szimbólumoknak az együttese, hiszen egy közösség tagjainak úgy jön létre a nemzeti önazonossága, hogy megismerik, elsajátítják és magukévá teszik ezeket a történeteket és jelképeket. Maga a nemzet is mítosz, állítja Lucian Boia román történész¹. Szeretném aláhúzni, hogy ez a megközelítés nem kívánja a valóság és a képzelet szembeállítását, különválasztását a kettő közötti értékkülönbséggel minősíteni. Nyilvánvaló, hogy a mítoszokat is a valóság részének kell tekintenünk, hiszen – ahogyan a nemzetté válást vizsgálva láthatjuk – meghatározó szerepet játszanak ennek a társadalmi makroközösségnek a megteremtésében.

Ha a hungarológiát a nemzeti kultúra tudományának tekintjük, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a sajátos magyar nemzeti mitológia kialakulásának, állandó formálódásának, újjáteremtésének folyamatát, valamint a magyar nemzeti narratíva kultúrközi összefüggéseit. Hamar feltűnhet az a látszólagos ellentmondás, amely egyrészt a nemzeti, másrészt a kultúrközi narratíva között feltételezhető. Ám a nemzetivé alakítandó közösség önmagáról formálódó képét/képeit minden esetben valamilyen másik kultúrához képest készítette el. Miként a szociálpszichológia kutatásaiból tudjuk, az önmeghatározás, a mi-csoport elhatárolása egy másik közösséghez, az ők-csoporthoz viszonyítva születik meg. Önkép, autosztereotípa nem létezik heterosztereotípa, a másik képe nélkül. Konkrét példával megvilágítva: a cseh nemzeti mozgalom a XIX. század első évtizedeiben a németekhez képest határozta meg önmagát, velük szemben; a szlovák nemzet konstruktőrei pedig önképüket, a plebejus nép vonásait a magyarokhoz viszonyítva rajzolták meg, a szegény szlovák jobbágyparaszt és az elnyomó magyar nemes/úrkettőségében.

A nemzeti kultúra jellegzetes kódjának a bemutatása nélkül gyakorlatilag lehetetlen külföldi közegben magyar irodalmat, történelmet, civilizációt tanítani, az országról vagy nemzetéről ismereteket közvetíteni – a befogadás, a megértés reményével. Tehát nemcsak a hungarológia mibenlétének, elméleti háttérének megrajzolásához szükséges a nemzetnek mint sajátos jelrendszernek és narratívának a vizsgálata, hanem az oktatási gyakorlat sem nélkülözheti. A következőkben arról szeretnék beszélni, hogy a nemzeti mítoszok, önképek és sztereotípiák miként függnek össze a hungarológia oktatásával a közép-európai térségben. S itt mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy a közép-európai zóna elkülönítésének egyik lehetősége épp a modern nemzetté válás folyamata. Azok a sajátos vonások, amelyek az orosz és a német nyelvterület között jellemezték a modern nemzet megteremtését (például a politikai keretek, a nagy dinasztikus birodalmak vagy az etnikai-nyelvi adottságok, a vegyes lakosságú területek, a civilizációs határvidék a kereszténység két változata között). A másik fontos tény: a közép- és délkelet-európai népek szoros kapcsolata Magyarországgal; több népcsoport részben vagy teljesen a Magyar Királyság területén élt a XIX. század elején. Ennek a helyzetnek két fontos következményével kell számolnunk. Az egyik a nemzetté válási folyamat párhuzamaiból, hasonlóságából adódik, a másik pedig, hogy a nemzettervek rendre egymás, a szomszédok és a kisebbségek ellen készültek, és kölcsönösen kizárták egymást.

Mindez jól követhető a közép-európai nemzeti mítoszok vizsgálata során. Előbb azonban röviden arról, milyen narratívák és jelképek alkotják/alkothatják az általam

¹ *Pour une histoire de l'imaginaire*. Paris, 1998. 41.

nemzeti mitológiának nevezett együtttest. Mint minden mitológia, a modern nemzeté is választ kíván adni arra a kérdésre, hogy kik vagyunk, honnan jövünk, milyenek vagyunk, kik a hőseink, milyen múltbéli események, győzelmek és vereségek határozzák meg helyzetünket. El kellett készíteni hozzá az ideális haza képét, mely mással fel nem cserélhető „nemzeti kozmosz”, vagyis megszentelt és elrendezett külön világ a külső, idegen világhoz képest. Ebben az ideális hazában létezhet a nemzet karakterét leginkább megjelenítő táj (mint a magyar Alföld vagy a szlovák Tátra), régi dicsőség fényével bíró spirituális központ (Buda vára, Prága, Krakó), valamint szent hegyek és szent vizek, illetőleg a történelmi emlékezet által szakralizált helyek (nemzeti nagyság vagy tragédiák emlékhelyei, az országalapítás szent helyei, a cseh Rip hegy, a magyar Verecke, a horvát Adria, a szerb Rigómező, a magyar Mohács, a cseh Fehérhegy).

Nemzeti mítoszainknak számos szerkezeti hasonlósága van, a sajátos nemzettéválás közös jellegzetességeit is kiolvashatjuk belőlük. Összehasonlító jellegű megközelítésük – nyugati kultúrák közegeiben kiváltképp – azt a sztereotípiát semlegesítheti, miszerint ránk, magyarokra elvakult nacionalizmus volna jellemző. A közép-európai nemzeti mitológiák párhuzamos vizsgálata ugyanakkor számos jellegzetesnek vélt kulturális karaktervonásukról is bebizonyítja, hogy tágabb paradigma részei. Vegyük csak a nemzeti tragédia által két részre szakított nemzeti történelem példáját. Következésképpen múltunk kettéosztható a fény és az árnyék fejezetére, Mohács előtti és Mohács utáni részre. Hasonló a történelem képe a szerbeknél, Dusán cár országa (a XIV. századi birodalom) áll az első részben, a másodikban a török hódoltság századai, s a kettőt a tragikus végű rigómezei csata (1389) vágja szét. Akár a cseheknél Fehérhegy (1620), a téli király és a protestáns tábor veresége vagy a lengyeleknél az ország függetlenségének megszűnése a harmadik felosztással (1795).

Jellegzetes közép-európai attitűd (számos mítoszban megtaláljuk) a nemzet tragikus történelmének a hangoztatása, a sérelmek sorozataként értelmezett múlt. A XIX. század végén volt népszerű a „nemzethű” (národovec) szlovák társaságokban a *Bratislava, Bratislava...* kezdetű busongó műdal, amely a 907-ben Pozsony alatt elvesztett ütközetet, Magna Moravia bukását siratja el. Hiába volt kevés forrás erről a csatáról, hiába voltak bizonytalanok a történészek afelől, valóban a magyarok harcoltak-e itt a morvakkal, megpecsételte-e ez a vereség Szvatopluk (aki ekkor már nem élt) államának a sorsát. A történelem szlovák narratívájában egyik alapelem volt az ezeréves magyar elnyomás, ezért szükség volt a mítoszra, a sorsdöntő vesztes csata történetére.

Itt láthatjuk a nemzeti mítoszok egyik jellemző tulajdonságát, azt nevezetesen, hogy nem feltétlenül hozhatók kapcsolatba az oknyomozó történeti kutatás eredményeivel. Félreérténénk a nemzeti mítoszok természetét, jelentőségét a nemzeti kultúrában, ha elsősorban az úgynevezett objektív valósággal akarnánk őket szembesíteni, és megátalkodottan keresnénk az egyértelmű igazságot. Az első reflex ilyenkor a racionál vél segítségre lelni, s fölvilágosodott buzgalommal üti rá az ilyen történetekre azt a pecsétet, hogy hamis, képtelen mese, nincs rá szükség. De a mítoszok szívósabb természetük annál, hogy effajta ráolvasás segítene rajtunk.

Szövegszerű formájuk nagyon gyakran irodalmi műalkotásokban jelenik meg. Általában véve is igaz, hogy Közép-Európában a nemzet „konstruktorai” között sok a költő és író, ők teremtik meg a haza képét, a honalapítás, a régi dicsőség és sorsdöntő vereség történeteivel, a nemzeti panteon megalkotásával; amelyben egyébként az európai

átlagnál jóval több a költő, akik nemcsak a nemzeti kultúra emblematikus alakjai mint Goethe és Cervantes, hanem a szabadságküzdelmek bárdjai mint Mickiewicz és Petőfi. Erre az irodalmi eredetű hazára az jellemző, hogy nem annyira a létező valóság országa, hanem a vágyak és remények ideális, vagyis megteremtendő hona, nemegyszer a jövőbe vetett kép. Azoknak a nemzettervezőknek, akiknek nem állt rendelkezésükre megfelelő saját államisághagyomány, nem egy esetben még a jövőendő nemzetállam nevét is meg kellett találniuk. Így születik meg a romantika korában a Románia, a Szlovénia és a Szlovákia elnevezés, melyeket elsősorban az irodalom terjesztett. Arra itt most nem kívánok kitérni, pontosan mit értett rajtuk akkor az illető nemzeti mozgalom.

A közép-európai nemzeti mítoszok a szomszéd népek esetében gyakran kölcsönösen tagadják egymást. Ami itt dicsőséges esemény, az ott nemzeti tragédia, aki itt a nemzeti panteon kiemelkedő hőse, az ott áruló. Magától értetődő következménye ez a nemzetválás térségünkre jellemző – főntebb említett – sajátosságának, miszerint a nemzetállami tervek a szomszédok és/vagy a kisebbségek rovására készültek. A magyar kultúra és irodalom külhoni oktatása közben nem lehet elkerülni ezeket a „kényes” kérdéseket, akár 1848, akár 1918–20 kapcsán. Ismeretes, hogy a magyar és a román, a magyar és a szlovák, a magyar és a horvát, a magyar és a szerb, de még a magyar és a cseh, a magyar és az ukrán, a magyar és a szlovén nemzeti történelmi narratíva számos ponton egymásnak szögesen ellentmondó magyarázatokat tartalmaz. Az említett szomszéd népek körében a hungarológiai oktatásnak még fokozottabban kell számolnia ezzel a ténnyel. Közhely, ám fontos megismételni, a „külső hungarológia” művelése csakis a befogadói közeg alapos ismeretével számíthat sikerre.

Közép-európai nemzeti mítoszokkal kapcsolatban gyakorlati példáimat 1848 történetéből veszem, mivel a népek tavasza a Kárpát-medence (ez a földrajzi fogalom is a magyar nemzeti mitológia része) népei számára megkerülhetetlen mérföldkő a nemzetválás útján. A nemzeti panteonnal kezdve, a horvátoknál a fő helyet Jellasics foglalja el, a szlovákoknál a Štur–Hurban–Hodža triumvirátus, a románoknál pedig Avram Iancu és Nicolae Bălcescu. A havasalföldi Bălcescu kivételével egytől egyig olyan személyiségek, akik 1848–49-ben szemben álltak a magyar kormánnyal, sőt fegyveresen harcoltak ellene. Magának a pesti forradalom napjának, március 15-ének a jelentősége – holott a szerb, a szlovák, a román, a horvát kortársak rendre lelkesen üdvözölték – szomszédaink történelmi emlékezetében szinte fehér foltta fakult.

A magyar 1848/49 a szomszéd népek történelmi emlékezetében nem nagyszerű forradalom, liberális magyar állam és dicsőséges szabadságharc, hanem a feudális magyar uralkodó osztály nemzeti homogenizációs programjának megvalósítási kísérlete. Ugyanakkor nekik a nemzeti függetlenség, az anyanyelvi jogokért vívott küzdelem heroikus példája – legyen szó a délvidéki szerbek, az erdélyi románok felkeléséről vagy a gyér támogatottságú kormányellenes szlovák mozgalomról. Jellemző például, hogy a szlovák nemzeti mitológia panteonbeli triumvirátusát 1848/49-ben csak kevesen követték, sokkal többen küzdöttek a honvédsereg soraiban, a nemzeti emlékezet alakítói – és a mai tudat – számára mégis Štur és társai a narratíva meghatározó pozitív szereplői. Kossuth és a magyar politikusok, katonák a nemzeti türelmetlenség, az ázsiai magyar despotizmus és a kegyetlenség példái számos klasszikus irodalmi műben szomszédainknál. Mihai

Eminescu *A szárnyszegett géniusz* című kisregényében (1903) a magyarok a brutális kegyetlenség megtestesítői, s az ősellenség képe rajzolódik ki vonásaikban.

Miképpen lehet feloldani ezt a dilemmát? Nyilvánvaló, hogy a nemzeti mítoszként elbeszélt események egy-egy nemzeti narratívának a részei, vagyis érvényességük határa az adott kulturális közösség határaival egyezik. A történelem nemzeti narratívájának tényleges tulajdonsága, hogy saját közösségét egyetemesnek tekinti. Nincs más megoldás, mint a nemzeti mitológiák relativizálása, s ennek eszköze párhuzamos vizsgálatuk, összehasonlításuk. Bármilyen paradoxnak látszik, el kell tudni képzelni egy olyan 1848-as közös panteont, amelyben egy sorban áll Kossuth és Jellasics, Stúr és Avram Iancu. Nem mint történelmi személyiségek, hanem mint a nemzeti mitológiák hőszai.

A magyar néphagyomány és a külföld

A tudósok közül leggyakrabban a filológusok szembesülnek a *hungarica non leguntur* (magyarul nem olvasnak) megállapítás igazságával, hiszen épp ez akadályozza leginkább, hogy az eredményeiket szélesebb körben, más nyelvterületen is megismerhessék. Muzsikusok, táncosok, fotósok és filmesek, festők és építészek, borászok és szakácsok ritkábban találkoznak ezzel a problémával.

A magyar népélet, a kulturális örökség fontos részét alkotó népzene és néptánc, a kézműves és háziipari termékek (hímzések, szöttek stb.), a népi építészeti örökség képei s a magyar néphagyomány megannyi részlete könyvek, jól megírt és gondosan fordított szövegek nélkül is utat találnak külföldre.

Nyugtathatjuk magunkat azzal is, hogy a magyar néprajztudomány 1949 óta rendelkezik olyan szakfolyóirattal¹, mely közvetíti a kutatási eredményeket a fontosabb világnyelveken a nemzetközi tudományosságnak. Kérdés, hogy elegendő-e, ha csupán 80-100 külföldi egyetemi tanszékre, múzeumba, kutatóintézetbe eljutó szakfolyóírra bízunk a magyar népi kultúra értékeinek megismertetését. Elegendő-e, ha ilyen-olyan útikönyvek, az idegenforgalmi hivatal által íratott, kiadott város- és országismertető formálják az országképet?

Sajnálattal kell megállapítani, hogy ma az érdeklődő külföldi olvasók, a könyvtárak külföldi cserepartnerei is ellátatlanul maradnak az elégtelen hazai idegen nyelvű könyvínálat következtében.

ORSZÁGISMERET, NÉPISMERET – IDEGEN NYELVŰ MŰVEK KÖNYVÉSZETE

Nem ismerek olyan bibliográfiát, amelyik teljességre törekvően, annotációkkal, mutatókkal ellátva feldolgozta volna a Magyarországról és a népeiről szóló idegen nyelven kiadott könyveket. Ezért az országismeretet külföldieknek előadó egyetemi oktatók saját ismereteik, érdeklődésük szerint szemezgetnek ebben az irodalomban, főként a könyv elérhetősége alapján.

Nagyon időszerű lenne már effajta bibliográfia megszerkesztése és kiadása, akár több változatban, azaz rövidebb, szelektált formában is. (Míndez az időhatárok kijelölésétől is függ.)

Gondolni lehetne Magyarországról és népeiről idegen nyelven szóló, értékes, ritka könyvek újrakiadására, illetve szöveggyűjtemények szerkesztésére, a munkák jellege, műfaja szerinti csoportosításban. Csúpan példaképp említem XIX. századi angol utazók számunkra ma is forrásértékű leírásait. Robert Townson *Travels in Hungary* (*Utazások*

¹ *Folia Ethnographica*, majd 1950 óta *Acta Ethnographica Hungarica*.

Magyarországon)² című könyve rendkívül rokonszenves beszámoló egy polihisztor tudós tollából a félvadnak tekintett, egzotikus országban tett, egyszemélyes expedíció sokszínű tapasztalatairól. Ír a magyarországi szőlőkről és borokról, a megcsodált, hatalmas, ízletes debreceni kenyérről, a debreceni szappanfőzésről. Rácsodálkozik a férfiak díszes magyar öltözékére, de a fürtös gubára is. Szól a pesti vásári sokadalomról, a fertőszentmiklósi lányok kapus-hidas dalos játékaról, a toborzó (verbunkos) és a baltás pásztor-táncról. Hazai állapotainkat jellemzi, hogy e kötet részleges fordítása, kiadása a Földtani Társulatnak³ köszönhető. Tele van néprajzi megfigyelésekkel és Mr. Hering rajzaival a Széchenyi és Wesselényi invitálására érkező John Paget könyve is, akinek a több angol kiadást megelőző *Hungary and Transylvania*⁴ című kötete a *Helikon* jóvoltából 1987-ben végre magyarul is megjelent. Végül itt említem a magyar népelet sok részletét rajzban és szövegben megörökítő Adrian Stokes *Hungary*⁵ című kötetét. Mindhárom bekerülhetne egy Magyarországról szóló, angol nyelvű szemelvénygyűjteménybe. (Jelentős fordítói, szerzői stb. honoráriumot lehetne megtakarítani.) Angol, német, francia, holland, svéd, orosz utazók publikálásra érdemes műveit természetesen még hosszan lehetne sorolni.

HAZAI SZERZŐK A 18–19. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Az országismeret, népismeret forrása volt a XVIII. század végén Tessedik *Der Landmann in Ungarn (wie er ist und wie er sein soll?)*⁶, Berzeviczy Gergely, Schwartner Márton *Statistik der Königreichs Ungarn*⁷ és Magda Pál *Magyar Országának és a batárörző katonaság vidékének leg újabb statistikai és geographiai leírása*⁸ című kötete.

Az ország képét mégsem a statisztikusok, hanem az etnográfiai kuriózumokra vadászó Csaplovics János és az irodalmi népiességet képviselő Nikolaus Lenau formálták. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy az országról és a magyarságról szóló, Nyugat-Európában s különösen a német nyelvterületen ma is elevenen élő sztereotípiák az ő műveiből származnak. Lenaura a magyar zene, tánc és népköltészet mély hatással volt, s rokonszenvenvel írt róla. Közhely, de attól még igaz, hogy magyar táj- és életképeivel ő fedezte fel Magyarországot a világirodalom számára. Így vált Sobri Jóska népszínműhőssé, s a közeljövőben bemutatásra váró francia film révén ismertsége várhatóan tovább növekszik.

Csaplovics *Gemälde von Ungern*⁹ című kötete a kor egyik legtöbbet idézett s egyben legjelentősebb, de ellentmondásos etnográfiai munkája. Frappáns mondatai már-már közhelyszámba mennek néprajzi irodalmunkban (például „Magyarország Európa kicsinyben”, „Magyarország Európa istállója” s hasonlók). Ugyanakkor joggal marasztalható el szubjekt-

² London, 1797.

³ Debrecen, 1999.

⁴ London, 1839.

⁵ London, 1909. Leleőhely: MTA Könyvtára

⁶ Wien, 1784. (Könyvi János strázsamester fordításában, 1786-ban magyarul)

⁷ Pozsony, 1798; Pest, 1809.

⁸ Pest, 1819. – több német kiadás (például Leipzig, 1832, 1834, 1835)

⁹ Wien, 1822, 1829.

tív, tudománytalan népjellemzéseiről, sértő népkarakterológiai általánosításaiért. A „Papríkaszch, Gulasch, Betjar, Tsikosch” gyakorta ártalmas, hamis romantikájának egyik fő forrása Csaplovics János *Gemälde von Ungernje* volt. A benne összehordott sok furcsaság – a híres magyar betyárok, egy híres magyar okmányhamisító bemutatása, Báthory Erzsébet rémtetteinek kiszínezése, Drakula története – a magyar nemzeti jellem megrajzolása kapcsán nem sok szimpátiát kelthetett Európában e nép iránt.

Tény, hogy Csaplovics János „nem volt magyarbarát lélek”, hiszen még az Akadémiát is magyarosítással vádolta meg. Az országot kívánta ismertetni, de kifelé, éppen ezért szinte XVII. századbeli szellemmel vadászik a kuriozitásokra, hogy azokat, mint érdekességeket tálalja fel a külföld felé. Különösen érdeklik a természeti és néprajzi furcsaságok...¹⁰ Tény, hogy a magyarországi utazásra készülőknek Paget is többek között Csaplovics könyvét ajánlotta.

Főként Csaplovicsra célozva írhatta Vahot Imre a következő sorokat: „Míg Fényes nagy műveivel nem lépett ki a nyilvánosság mezejére, leginkább külföldiek vagy idegen ajkú és érzelmű belföldiek írták a magyar földiratot és állománytant, természetesen részrehajlólag, ferde, rossz irányban, szándékosan elcsavart adatokkal, a kitűnő baklövés és hiányok egész seregével; mi főleg a külföldiek előtt csak kisebbit s meghamisított színben tüntetve föl a különben is minden irányból faggatott s gyöngített magyar hazát.”¹¹ Vahot 1846–47-ben kiadott honismereti, népismereti folyóiratát¹² német nyelven is tervezték kiadni Henszlmann Imre hű fordításában: „hogy a külföldiek is minél hitelesebb, alaposabb ismereteket szerezhessenek hazánk jelen állapota- s viszonyairól...”

Az utóbbi 166 évben e téren a helyzet nem sokat változott. Magyarország országpropagandája csapnivaló volt a Trianont megelőző 2–3 évtizedben éppúgy, mint a következő periódusokban. Időnként pedig meg sem kíséreltek javítani az ország képén (*Extra Hungariam non est vita...*).

Hazai hungarológusok közül sem tudja mindenki, hogy a magyar mese-, monda- és dalszövegek előbb jelentek meg kötetekbe gyűjtve németül és angolul, mint magyarul. Gaál György *Märchen der Magyaren*¹³ című kötete volt az első magyar népmesegyűjtemény s az első önálló kötet a magyar népköltés anyagából. Magyarul csak 1857–1860 között jelent meg három kötetben Pesten, Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc gondozásában.

Gróf Mailáth János 1825-ben erősen átdolgozott monda- és meseszövegeket adott ki ugyancsak németül,¹⁴ két kiadásban is. Sógora, báró Mednyánszky Alajos kötetnyi felsőmagyarországi mondát, legendát adott ki.¹⁵ A külföldnek szánt gyűjtemények sorából is kitűnik az angol John Bowring *Poetry of Magyars*¹⁶ című kötete. Ebben számos műköltői alkotás mellett 64 „Hungarian popular songs” (magyar népdal) is megjelent. E szövegeket főként Edvi Illés Pál evangélikus lelkész gyűjtötte, Rummy Károly György fordította

¹⁰ Paládi-Kovács Attila: Csaplovics és a magyar etnográfia. In: Csaplovics János: *Ethnographiai értekezés Magyar Országról*, reprint, Budapest, 1990. 110.

¹¹ Vahot Imre: Fényes Elek. *Pesti Divatlap*, 1846. 202.

¹² *Magyarföld népei eredeti képekben. Föld- és népismereti, statisztikai és történeti folyóirat.*

¹³ Wien, 1822.

¹⁴ *Magyarische Sagen und Märchen.* Brünn, 1825.

¹⁵ *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit.* Pest, 1829.

¹⁶ London, 1830.

németre, s küldte el az angol kiadónak. A kötet megjelenése a hazai arisztokrácia figyelmét is felkeltette, s Britanniában olyan előfizetői voltak, mint Thomas Moor és Walter Scott.¹⁷

E rövid szemléből is nyilvánvaló, hogy a reformkor magyar értelmisége – reformerek és udvarhű arisztokraták egyaránt – felismerték a magyar tradíciók, ezen belül a néphagyományok külföldi bemutatásának értelmét, szükséges voltát, s nem sajnálták rá sem a pénzt, sem a fáradságot.

SZAKTUDOMÁNY (1849–1918)

HUNFALVY PÁL: „Magyarország ethnographiája”. Budapest, 1876. „Ethnographie von Ungarn”. Budapest, 1877.

HERRMANN ANTAL: Az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* című folyóirat jelentősége (Budapest, 1887–1907).

Megelőzte a Magyar Néprajzi Társaság megalapítását, az *Ethnographia* elindulását – Kitűnő szerzőgárdája: Herrmann Antal, Katona Lajos, Vikár Béla, Wlislöcki Henrik, Munkácsi Bernát, Tagányi Károly stb. 1900-ban a *Gipsy Lore Society* (London) hivatalos lapjává nyilvánították.

HERMAN OTTÓ: Több műve németül is megjelent.

JANKÓ JÁNOS: *A magyar halászat eredete*. Budapest–Leipzig, 1900. Bilingvis kiadás.

A Monumenta Hungariae Ethnologica népművészeti sorozat indítása 1932-ben.

MADARASSY LÁSZLÓ: *Dunántúli tükrösök*. 1932.

VISKI KÁROLY: *Tiszafüredi cserépedények*. 1932.

GYÖRFY ISIVÁN: *Das Bauwesen der Hirten im ungarischen Tiefland*. A Debreceni Tisza I. Tudományos Társaság Honismereti Bizottságának kiadványai IV. k. Debrecen. 1927–1928. 13–14. füzet

Az *Ungarische Jahrbücher* néprajzi kötete 1938-ban. Marót Károly, Vajkai Aurél és mások cikkei. (Berlin)

BALASSA IVÁN – ORTUTAY GYULA: *Hungarian Ethnography and Folklore*. Corvina, Budapest, 1979. (Ungarische Volkskunde)

¹⁷ Lásd Kósa László: *A magyar néprajztudomány története*. Budapest, 2001. 41.

A nő- és férfikép a magyar és holland nyelvben

1. Dolgozatunk egy nagyobb lélegzetű, magyar–holland nyelvi összehasonlításokra épülő munkába nyújt bepillantást néhány részeredmény ismertetésével. Targyát tekintve az 1960-as évek feminista mozgalmainak hatására, erőteljes ösztönzésére kialakult, a nemek és a nyelv kapcsolatával foglalkozó kutatások, az úgynevezett gender studies körébe sorolható. Az irányzathoz tartozó, azóta erőteljesen megszaporodó írásoknak tematikájuk szerint két fő ága különíthető el. Egy részük a két nem nyelvhasználatában, nyelvi viselkedésében megmutatkozó különbségek feltárását tekinti céljának. A kérdéskör oly jeles nyelvészek figyelmét vívta ki, mint az elméleti, főként szociolingvisztikai megközelítést képviselő W. Labov¹, P. Trudgill², Robin Lakoff³, de említhetnénk a nők konverzációs stílusát empirikus módon tanulmányozó művek sorát⁴, illetve D. Cameron és D. Tannen e területnek szentelte munkásságát. A nagy úttörő persze Otto Jespersen, aki *Language* című munkájában már 1922-ben máig helytálló, azóta többször megerősített megállapításokat fogalmazott meg a női beszéd jellegzetességeiről.

A kutatások másik, kissé háttérbe szorult ága, melyhez jelen tanulmányunk is tartozik, a nyelv által közvetített nő- és férfikép jellemezőinek feltárását tekinti feladatának. E vizsgálatok következtetéseiben – kiváltképpen a kezdetekben – egyazon gondolat ismétlődik, nevezetesen az a megállapítás, hogy bizony a nyelvek a nemi szerepekről, a férfi-női identitásról a nőkre nézve erősen diszkriminatív képet nyújtanak. (Nem minden ok nélkül született meg tehát a hetvenes évek elején az új jelző, a szexista (a rasszista analógiájaként), amellyel ellentmondást nem tűrően meg lehetett bélyegezni valamely nyelv nőellenességét.) A nemegyszer harcos feminista szerzők a nyelv különféle területéről vett számtalan példával bizonyították a nőknek a nyelv által is megerősített elnyomását, igazságtalan megkülönböztetését. Hálás témának bizonyult többek között a társadalmakban élő általános beidegződéseket tükröző gyermekkönyvek, iskolai olvasókönyvek, reklámok elemzése. A grammatikai nemmel bíró nyelvekben a grammatikai nemek és a jelentés viszonya, valamint a grammatikai nemek sugallta konnotatív jelentések nyújtották a feltételezett vagy valós negatív megkülönböztetések tárházát.

A lexika ugyancsak a nyelvbe beépült szexizmus fő forrásának bizonyult. D. Mac Dougal például arra hívja fel a figyelmet, hogy egyes szavak nőkkel kapcsolatos jelentéseiben negatív változások következtek be. Így a *tart*, süteményt jelentő szó először fiatal nők kedveskedő elnevezése volt, majd második lépésként a szexuálisan telhetetlen höl-

¹ The study of language in its social context. In: Giglioli, P. P. (szerk.) *Language and Social Context*. Penguin, Harmondsworth, 1972.

² *The Social Differentiation of Speech in Norwich*. CUP, Cambridge, 1974.

³ *Language and Woman's Place*. Harper and Row, New York, 1975.

⁴ J. Coates: *Women Talk*, Blackwell. Oxford, 1996; D. Zimmermann – C. West: Sex roles, interruptions and silences in conversations. In: Thorne, B. et al. (eds.) *Language, Gender and Society*. Newbury House, Rowley, MA.

gyeké, aztán a morális aggályok nélkülieké, végül az utcalányokat illették vele⁵. (Más esetekben az eredeti, semleges jelentésükben mindkét nemre alkalmazott szavak nőkre leszűkült használatukban negatív jelentésárnyalattal töltődtek fel (*witch, spinster*). Az is előfordul, mutat rá, hogy a férfi-női szópárokban a női tag vagy alacsonyabb státuszt jelenít meg, vagy kellemetlen asszociációk fűződnek hozzá: *governor – governess master, mistress*.)

A sort végeláthatatlanul folytathatnánk, ám célunk messze nem az, hogy nőtársaink indulatait felkorbácsoljuk, avagy a férfi kollégák nagylelkű sajnálatát kiváltsuk. Próbáljuk inkább a jelenség okait megvilágítani! Mind a nyelvhasználatot vizsgálók, mind a nő- és férfiképet kutatók egyetértenek abban, hogy a kialakult beidegződéseket, a hierarchikus rendszer okát, annak aszimmetriáját egyfelől a nagyon is valós, történelmileg kialakult társadalmi különbségekben kell keresnünk. A történelmi fejlődésnek „köszönhetően” ugyanis férfiak által irányított, a férfiak által ideologizált politikai, társadalmi környezetben élünk, ahol a nőknek a másodlagos, alárendelt szerep osztatott ki (gondoljunk a nők 2-es számára a magyar személyi azonosító számban), melyhez hozzátartozik a férfitekintély elfogadása, a férfiszabályok követése. Az irányítói férfiszerep következményeként a maskulin tulajdonságok értékelődtek fel, váltak etalonná a társadalmakban. A férfi kreatív, stabil, alkotó lény – festette meg önmagáról a képet a férfitársadalom, aminek folyamánként a kreativitás, okosság, megbízhatóság, rendíthetetlenség stb. inherensen hím-nemű jegyekké váltak. S mi maradt meg a nőknek? Mindennek az ellentettje: a nő az emberpár másodlagos, legfeljebb hozzárendelt tagja, aki passzív, instabil, gyámolításra szoruló lény. (Lakoff idézett tanulmányában meggyőzően mutatja be a nők társadalmi hatalomnélkülisége és nyelvhasználata, valamint a beszédükben megfigyelhető bizonytalankodások, udvariaskodások stb. közötti összefüggéseket.)

A diszkriminációhoz vezető másik, időben a társadalmat megelőző tényező együttes kialakulása a két nem eltérő biológiai adottságaival magyarázható. P. Giraud⁶ gondolatmenetét idézve, az ősidőkben a mamutvadászatnál hatékonyabbnak bizonyuló erős, izmos test lett a közösség számára értékesebb, hasznosabb, elsőként tehát érthető módon a férfi test és testrészek köré szövődtek mítoszok, azok válhattak archetipikus modellek részeivé, kerültek be a vallásos irodalomba, s itatták át azt. A leírt két hatás egymásba fonódása tehát valahogy így összegezhető: előbb a testi különbségek-ből társadalmilag hierarchizált rendszer lett, majd – a társadalmi elvárásoknak megfelelően – a nemek biológiai adottságainak megítélése igazodni kezdett a férfiak nők fölötti, társadalmilag szentesített ualmához.

Dolgozatunk éppen ennek az igazodásnak a mértékét igyekszik megállapítani, vagyis azt, hogy a nemek eltérő szocializációjának köszönhetően milyen beidegződések érhetők tetten a két nem önmagáról és az ellenkező nemről alkotott képében. A magyar és holland nyelvet beszélők társítása azért tűnt érdekesnek, mert egy grammatikai nemmel (részlegesen) rendelkező nyelvet hasonlíthatunk össze egy az azt teljesen nélkülözővel. (A hollandban egy közösen jelölt hím- és nőnem, valamint egy semleges nem létezik.) Emellett a két társadalom felépítése is mutat eltéréseket: a holland egyszerre puritán és nyitott, egalitárius, a magyar hierarchikus felépítésű, zártabb.

⁵ Language and sex. In: A. Ellis, – A. Abarbanel (szerk.) *The Encyclopedia of Sexual Behavior*. vol. 2. Hawthorne Books, New York. 1961.

⁶ *Semiologie de la Sexualité*. Payot, Paris, 1972.

Munkamódszerünkről. A nyelvi korpusz kiválasztásában s a feldolgozásban is tudatosan kerültük a látványos, sarkított következtetésekre készíthető megoldásokat. Nem a nyilvánvaló diszkriminációt mutató, például a két nem viselkedési szabályait érintő szóanyagot vettük alapul, hanem az általános biológiai jellemzőiket leíró, fizikai, értelmi tulajdonságokat jelentő mellékneveket (*magas – alacsony, okos – buta, kövér – sovány, erős – gyenge* stb.). A magyar mellékneveket a *Magyar szókincstár*⁷ szócikkeit alapul véve szinonimáikkal együtt soroltam fel a kérdőíven. A holland anyaggal foglalkozó kollégám a *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* I–III.⁸ azonos szócikkeinek rokon értelmű szavait választotta elemzése tárgyául. Mivel az adatközlők elsődleges, manipulálatlan beidegződésére voltunk kíváncsiak, a lehető legegyszerűbb feladat elé állítottuk őket. Azt kellett jelölniük – az adott szót elolvastván, első benyomásuk alapján –, hogy milyen neműekre használnák (1: csak nőre, 2: inkább nőre, 3: mindkét nem képviselőjére, 4: inkább férfira, 5: csak férfira). Az adatközlők mindkét nyelvből egyetemisták voltak, s célkitűzéseinkből adódóan a férfiatktól és a nőktől nyert adatokat külön elemeztük.

2. A továbbiakban vizsgálataink eredményeibe nyújtunk betekintést az *okos – buta* és a *szép – csúnya* ellentétpárokon keresztül a magyar anyagra összpontosítva, a hollandot összehasonlítási alapul használva. Az **a.** jelű táblázatokba a közös jegyű alakokat helyeztük, vagyis azokat, amelyeket férfiakra, nőkre egyaránt vonatkoztattak adatközlőink. A **b.** táblázatokban a férfiakhoz rendelt (5., 4. számmal jelölt) tulajdonságokat, a **c.**-ben pedig a jellegzetesen nőkre alkalmazottakat (1., 2. jelűeket) soroltuk fel. (A szóban forgó tulajdonságot 30% fölötti előfordulás esetén tekintettük meghatározónak.)

2.1 Az *okos* melléknév és szinonimái

a. A férfira és nőre egyaránt vonatkoztatott tulajdonságok, százalécban

A tulajdonságot jelölő melléknév	40 férfi adatközlő	32 női adatközlő
<i>okos</i>	75	*93,8
<i>eszes</i>	40	*62,5
<i>jó eszű</i>	40	*62,5
<i>jófejű</i>	(30)	*56,25
<i>értelmes</i>	75	75
<i>nyílt eszű</i>	50	50
<i>éles eszű</i>	*55	50
<i>éleslátású</i>	45	*56,25
<i>éles elméjű</i>	*55	43,75
<i>eleven eszű</i>	*45	37,5
<i>van sütnivalója</i>	*50	43,75
<i>zseniális</i>	50	*62,5
<i>intelligens</i>	70	*73,75
<i>tehetséges</i>	80	*100

(A *-gal jelölt számok a két nem közötti jelentősebb eltéréseket mutatják.)

⁷ Főszerk.: Kiss Gábor, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 1999.

⁸ Dale Lexicografie, Utrecht, Antwerpen, 1988.

Amint az a. táblázatból kiolvasható, a nők többször és nagyobb arányban gondolták úgy, hogy az adott észbeli képesség közös, férfi-női jegy. Ez az ő részükről felfogható rejtett emancipációs üzenetként, annak a gondolatnak hangsúlyozásaként, hogy „mi nők éppúgy lehetünk intelligensek, tehetségesek stb., mint hímnemű társaink”. És a férfiak visszafogottságának mi lehet a nyitja? Korántsem a legkézenfekvőbb megoldás, a férfisovinizmus, vagyis az, hogy az urak a következő b. táblázatnak, a férfiúinak vélt jellemzőknek tartogatták voksaikat.

b. A férfiakra vonatkoztatott tulajdonságok, százalékban

A tulajdonságot jelölő melléknév	40 férfi adatközlő	32 női adatközlő
<i>eszes</i>	*45	(25)
<i>nagy eszű</i>	65	*75
<i>jó eszű</i>	*40	(25)
<i>jófejú</i>	*50	(25)
<i>nyílt eszű</i>	40	*43,8
<i>éles eszű</i>	40	*50
<i>éleslátású</i>	40	*43,75
<i>éles elméjű</i>	40	*50
<i>agyas</i>	55	*75
<i>van sütnivalója</i>	(35)	*50
<i>zseniális</i>	*45	(37,5)
<i>észkeombájn</i>	60	*62,5
<i>agytröszt</i>	55	*75

(A *-gal jelölt számok a két nem közötti jelentősebb eltéréseket mutatják.)

Mint látható, általában önmagukkal szemben is mértéktartóbbak, mint a női adatközlők, akiknek a véleménye kétszer gyakrabban hajlik erőteljesebben a férfiak javára. Felvetődik a kérdés, hogy „részhajlásukat” értelmezhetjük-e a társadalmilag rögzült férfikép elvárásaként? Szerintünk igen.

A két nyelv adatainak összevetéséből az tűnik ki, hogy a magyar *agytröszt*, *észkeombájn*, *nagy eszű*, *agyas* magas százalékban férfiakra vonatkoztatott jelzőkkel szemben a holland nyelvben egy szó, az *ingenieus* – *szelleműs* (férfiak: 36,3%, nők: 37,3%) áll. Meglepő eredmény, hogy míg a magyarok minden szinonimát elképzelhetőnek tartottak férfiakkal és nőkkel kapcsolatban egyaránt, a hollandok nem rendelték férfiakhoz a *verstandig* – *okos*, valamint a *begaafd* – *tehetséges* formákat.

c. A nőkre vonatkoztatott tulajdonságok

A magyaroknál (a mindkét nemnél!) létező társadalmi beidegződéseknek legárukodóbb jele mégis az, hogy a c. táblázatot el kellett hagynom, ugyanis a hosszú listából egyetlen csak nőknek tulajdonítható pozitív észbeli adottságot nem említettek sem a fiúk, sem a lányok. Nem asszociáltak nőkre a következő mellékneveknél (azokat, amelyeket egyik fél sem tekintett nőkre illőnek, *gal kiemeltem). Férfiak: **nagy eszű*, *éles eszű*, *éles elméjű*, *van sütnivalója*, **nagy koponya*. A nőknél, ez a sor hosszabb, ami arra utal, nincsenek túlzottan hízelgő véleménnyel saját nemükről: *okos*, **nagy eszű*, *jó eszű*, *jófejú*, *értelmes*, **éles eszű*,

*éleslátású, eleven eszű, agyas, zseniális, észkombájn, agytrüszk, intelligens, tehetséges, jó koponya, *nagy koponya, jó fej, tanulékony.*

A helyzet a hollandoknál kedvezőbb: kollégám csak egyetlen nővel kapcsolatban nem említett alakot talált, a férfiaknak fenntartott *ingenieus – szelleműs* szót (férfiaknál!). Sőt dominánsan női tulajdonságokat is elkülöníthetett, bár az élénk táruló kép nem éppen hízelgő, ugyanis az ide került szavak az okosság jelentéstartományából a veszélyességet, a kiszámíthatatlanságot emelik ki. A holland urak megítélése szerint a nőkre leginkább a *rafinált – gebaaid* (33,3%) melléknév illik, a hölgyek önmagukról valamivel kedvezőbben nyilatkoztak, mert szerintük a *rafinált* mellett (44,4%) az *ügyes – bijdeband* (48,1%) is női jegyeket tükröz.

2.2 A buta melléknév és szinonimái

A pozitív észbeli képességek javarészt a férfi nemhez rendeltetett tulajdonságok, a velük szembeni elvárások meghatározó összetevői, vonhattuk le a következtetést az előző táblázatok adataiból. A *buta* és szinonimáinak használata valójában csak újabb adalékokkal szolgál az előbbi megállapítás megerősítéséhez. Az *a.* táblázatból még úgy tűnik, hogy elég „demokratikusan” alkalmazzuk a nőkre és a férfiakra egyaránt az egyes jelentésváltozatokat. A *b.*-ben előforduló formák stilisztikai jegyei viszont már elég sokatmondóak. Egyfelől azt látjuk, hogy a magyar

a. A férfira és nőre egyaránt vonatkoztatott tulajdonságok, százalékban

A tulajdonságot jelölő melléknév	40 férfi adatközlő	28 női adatközlő
<i>buta</i>	60	71,4
<i>ostoba</i>	55	50
<i>oktalan</i>	70	35,7
<i>tompá elméjű</i>	65	21,4
<i>korlátolt</i>	70	78,6
<i>sötét</i>	65	64,3
<i>értetlen</i>	65	64,3
<i>gyengeelméjű</i>	65	57,1
<i>idióta</i>	50	(35,7)
<i>agyalágyult</i>	45	50
<i>süü</i>	50	50
<i>bárgyú</i>	50	(28,5)
<i>balga</i>	(30)	50
<i>gyagya</i>	(45)	57
<i>gyagyás</i>	50	50
<i>híagyú</i>	40	50
<i>hígeszű</i>	(30)	57,1

nyelv a negatív észbeli képességek közül többet „férfiasított”, vagyis jelentésük miatt sem lehet(ne) őket nővel összefüggésbe hozni: a nagy százalékban férfiakhoz rendelt *fajankó, tökefűlkó* szavak közül az elsőben bennfoglaltatik egy férfinév, a második már el-

avult utótagjának jelentése 'nyegle, buta fiatalember'. A *hatökör* alapszavának szerencsétlen állata eredetileg ugyancsak hímnemű volt. (Persze ezzel az ifjabb korosztály már nemigen van tisztában.) Az említettek mellett mintha az egyéb nyelvi eszközöket is annak szolgálatába állította volna a magyar nyelvközösség, hogy a lehető legjobban elítélje velük a férfiak gondolkodásbéli hiányosságait. A szinonimák közül a feltételezett „butasági skála” erősebb elemeivel őket illetjük (*keretén, fajejű*), de nem riadunk vissza a gúnytól (*tökkelütött, tökefej*), sőt a durva jelzőktől sem (lásd utolsó alakok).

b. A meghatározóan férfira vonatkoztatott tulajdonságok, százaléokban

A tulajdonságot jelölő melléknév	40 férfi adatközlő	28 női adatközlő
<i>bugyuta</i>	50	50
<i>nehézsfejű</i>	70	85
<i>fajejű</i>	75	92,8
<i>fajankó</i>	95	100
<i>idióta</i>	45	57
<i>keretén</i>	70	78,6
<i>agyalágyult</i>	50	43
<i>tökkelütött</i>	75	78,5
<i>tökefej</i>	65	85,7
<i>tökfilkó</i>	65	100
<i>balga</i>	70	(35)
<i>botor</i>	55	64,3
<i>ökör</i>	85	92,8
<i>hatökör</i>	85	85,7
<i>szamárr</i>	50	57
<i>dinnye</i>	45	(7,1)
<i>bigagyú</i>	50	50
<i>húgyagyú</i>	80	78,6
<i>seggfej</i>	85	92,85

A női tulajdonságok jóval kurtább listája (c. táblázat) ezzel szemben arra utal, hogy róluk udvariasabban nyilatkozunk. A négy női jelzőből az első kettő kicsinyítő képzőjének köszönhetően inkább kedveskedő, mint megsemmisítő, lesújtó. (Feministább nyelvészek ellenérve feltehetőleg az lenne, hogy e szavak a nők lekicsinylésének, semmibe vételének bizonyítékai.) Az utolsó formákat, melyek a baromfiudvar hangos, káráló lakói és a nők észbeli teljesítő képessége között vélnek hasonlóságot felfedezni, nemigen tudjuk megvédeni, legfeljebb azt mérlegelhetjük, mely állat említése becsmérlőbb, az ököre-e avagy a tyúkoké. (A fiatal emberek gáláns voltát jelzi, hogy ők az utóbbi egyértelműen feminin szavakat is alacsonyabb százaléokban rendelték a hölgyekhez.)

A holland adatközlőknél hasonló tendenciákat figyelhetünk meg. A férfiakat elég egyértelmű, szókimondó, erőteljes szavakkal illetnék. A fiatal emberek dominánsan férfitársaikra használnák a *bezopen* – *zavaros agyú* (66,6%), *halfzacht* – *agyalágyult* (36,3%) jelzőket, míg a nők a *bezopen* mellett az *imbecil* – *féleszű* mellékeveket kapcsolták hozzájuk (mindkettőt 59,2%-ban.)

c. A nőkre vonatkoztatott tulajdonságok, százalékban

A tulajdonságot jelölő melléknév	40 férfi adatközlő	28 női adatközlő
<i>butácska</i>	*90	100
<i>butuska</i>	75	64,3
<i>csirkeeszü</i>	*85	100
<i>tyúkeszü</i>	*80	85,75

(A *-gal jelölt számok a két nem közötti jelentősebb eltéréseket mutatják.)

2.3 A szép melléknév és szinonimái

A következő ellentétpár (*szép* – *csúnya*) gyaníthatóan jól elkülöníthető használattal bír. A szépség a női nemmel szembeni elvárás, míg a férfiaknál elegendő, ha egy fokkal szebbek az ördögnél, tartjuk, mi magyarok. A nyert adatok nem cáfolják feltevéseinket. A nőkre – férfiakra egyaránt vonatkoztatott szavak száma kevés, és arányuk sem elsöprő: *isteni* (férfiak: 40%, nők: 75%) *szép* (férfiak: 24%, nők: 40%). A férfiakhoz kapcsolt néhány melléknév jelentése mindkét nyelvben inkább a termethez, a férfias megjelenéshez köthető. A holland férfiak szerint főként ők lehetnek tipikusan *büszke tartásúak* (*fier*: 62,5%). Meglepő a hölgyek véleménye, ők ugyanis a *goddelijkle mooi* – *istenien szép* (47,7%) szóval illetnék a férfitársadalom vonzó külsejű tagjait.

b. A férfiakra vonatkoztatott melléknevek, százalékban

A tulajdonságot jelölő melléknév	25 férfi adatközlő	40 női adatközlő
<i>jóképű</i>	92	97,5
<i>daliás</i>	92	100
<i>déli</i>	96	97,5

c. A nőkre vonatkoztatott tulajdonságok, százalékban

A tulajdonságot jelölő melléknév	25 férfi adatközlő	40 női adatközlő
<i>szép</i>	*76	60
<i>mutató</i>	88	90
<i>dekoratív</i>	88	*97,5
<i>szemképráztató</i>	80	77,5
<i>csinos</i>	*92	85
<i>takaros</i>	88	*95
<i>formás</i>	*100	90
<i>kecses</i>	100	97,5
<i>gyönyörű</i>	*88	80

(A *-gal jelölt számok a két nem közötti jelentősebb eltéréseket mutatják.)

A c. táblázatból a férfiak nőiességről, a nőknek önmagukról alkotott elképzelései sejtenek elő. A kép elég hagyományosra sikeredett mindkét félnél: a nő kecses, formás, csinos, rendezett, tiszta, a szemnek tetsző teremtmény. Nincs ez másképp a holland nyelvben

sem. A nőkre vonatkoztatott tulajdonságok és azok százalékos eloszlása náluk a következőképpen alakul. Férfiak: *sierlijik – kecses* (93,9%), *beeldig – gyönyörű*. (93,9%), *oggeverblinded – szemkápráztató* (87,8%), *aantrekkelijk – vonzó* (84,8%), *lieftalig – bájos, kedves* (84,8%). Nők: *sierlijik – kecses* (88%), *beeldig – gyönyörű* (77,7%), *lieftalig – bájos, kedves* (74,7%).

2.4 A csúnya melléknév és szinonimái

Ennél a melléknévcsoportnál a b. és c. táblázatok érdemelnek figyelmet. Először is a b. hiánya. A csak férfiakra vonatkoztatott melléknéveket azért nem foglaltuk táblázatba, mert mindkét csoport igen elnéző volt esetleges esztétikai hiányosságaikkal szemben, mindössze egyetlen formával jellemeznék őket, azzal sem döntő százalékban: *visszataszító* (férfiak: 32%, nők: 35%).

a. A férfiakra, nőkre egyaránt vonatkoztatott melléknévek, százalékban

A tulajdonságot jelölő melléknév	25 férfi adatközlő	40 női adatközlő
<i>csúnya</i>	88	82,5
<i>csúf</i>	(32)	50
<i>ronda</i>	(48)	80
<i>randa</i>	(36)	52,5
<i>ocsmány</i>	64	60
<i>visszataszító</i>	60	65
<i>taszító</i>	72	75

Nem voltak azonban ilyen nagyvonalúak a nőknél: a csúnyság fokozatait kifejező alakokkal inkább őket ajándékozták meg (*ronda, ocsmány*), sőt a hiányolt pozitív tulajdonságot megnevezőkkel is. S micsoda véletlen: a fiatalemberek ebben az esetben mindig magasabb százalékban sújtották a hölgyeket a negatív jelzőkkel!

c. A nőkre vonatkoztatott jelzők, százalékban

A tulajdonságot jelölő melléknév	25 férfi adatközlő	40 női adatközlő
<i>rút</i>	*68	50
<i>csúf</i>	*56	40
<i>rusnya</i>	*68	47,5
<i>randa</i>	*56	(32,5)
<i>formátlan</i>	*76	70
<i>idomtalan</i>	*56	(40)

(A *-gal jelölt számok a két nem közötti jelentősebb eltéréseket mutatják.)

A holland anyagban a nők szolidaritása érdemel említést: ők ugyanis egyáltalán nem vonatkoztatták nőkre a következő tulajdonságokat: *afstotend – visszaszító, leleijk – csúnya, weerzinwekkend – ellenszenvet keltő*.

Dolgozatunk néhány emberi alaptulajdonság férfiakra és nőkre vonatkoztatott használatát vizsgálta. Bár munkánkból csak néhány kiragadott eredményt ismertettünk, az azokból levonható következtetések alátámasztani látszanak a fő elméleti megállapításokat: a nyelv e részterületen is a férfi – női világról alkotott képünk hű tükrözője. Az ember külső-belső leírására szolgáló melléknevek rendszerében egyértelműen kimutatható a nyelvközösségek azon törekvése, hogy a két nemet megkülönböztessék, pontosan kifejezzék a köztük meglévő azonos és eltérő fizikai, lelki jellemzőket. Az így kirajzolódó nő- és férfiképbe természetesen beépülnek a társadalmi tanítások, hagyományok, így a bennük meglévő diszkriminatív beidegződések éppúgy, mint a nőkkal szembeni gyengédebb bánásmód, a gálánsság követelményei.

A külföldi levéltári kutatások és a hungarológia

A levéltárak egy nemzet írott emlékezetét őrzik. Nélkülük lehetetlen a múlt valódi megismerése, tisztességes feltárása. Természetesen a megőrzött forrásokat kritikusan értékelni és értelmezni kell, de kikerülni őket nemzeti múltunk feldolgozásában lehetetlen. A rendszerváltás óta mintha a levéltárosok elmozdultak volna korábbi elszigetelt közgyűjteményi szerepüktől, amikor a társadalom nagy része vagy semmit sem tudott róluk, vagy úgy gondolta, hogy a levéltárak csupán egy szűk történelmi réteg munkájához biztosítanak alpanyagot. Az 1990 utáni években sorra elfogadott kárpótlási törvények szó szerint milliókat érintettek, s százezer számra jutottak el olyan emberek a levéltárakba, akik azelőtt azok közelébe sem kerültek volna.

Mindennek pozitív hozadéka az, hogy nagyon sokan jöttek rá arra, hogy a levéltárak nem tudományos elefántcsonttoronyok, hanem napjaink életét is befolyásoló fontos dokumentumok őrző és feldolgozó helyei.

Nyilvánvaló, hogy a hungarológia szakemberei előtt nem kell hangsúlyoznom a hazai és külföldi levéltári anyagok fontosságát a nemzeti történelmi tudat és európai kultúránk szempontjából. A magyarságkép hiteles alakítását külföldön is csak megfelelő dokumentáltsággal, a forrásokra való hivatkozással lehet végezni. Érvényes ez a megállapítás történelmünk minden korszakára, a kulturális, gazdasági, politikai és művészeti kapcsolatok feltárására és bemutatására egyaránt.

Írásomban most elsősorban azokra a külföldi levéltári forrásokra szeretném felhívni a figyelmet, amelyet a hungarológusok a munkájuk során megismerhetnek, felhasználhatnak, és amellyel hitelesen pozitív irányba befolyásolhatják egy-egy országban a magyarságról kialakított képet.

Napjainkban a magyar levéltárak mintegy 80 állami és egyházi intézményben több mint 200 kilométernyi iratanyagot őriznek. Ez a látszólag óriási mennyiség viszonylagos. A hatalmas irattömeg több mint fele a XX. századból származik, relatíve igen csekély az az iratanyag, ami a kiegyezés előttről maradt meg. A legnagyobb magyar levéltári közgyűjteményben, az Országos Levéltárban 108 030 darab eredeti Mohács előtt keletkezett oklevél található, az átírásokkal ez mintegy 160 000 oklevélszöveg ismeretét jelenti. Az ország más levéltáraiban van ugyan még néhány ezer középkori oklevél, de mindez összességében is igen kevés, ha forrásainkat például egy francia vagy angol megyei levéltár hasonló korú forrásaival hasonlítjuk össze. Az összehasonlításnál persze figyelembe kell venni az írásbeliség korábbi elterjedését és a pusztulások jóval kisebb mértékét, mégis lehangelő, mennyire kevés az a forrás, amely történelmünk első hat évszázadából maradt ránk. E tény azonban nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy elsőrendű fontosságú a határainkon kívül megmaradt magyar vonatkozású levéltári anyagok minél pontosabb feltárása, összegyűjtése és közzététele.

E megállapítás természetesen nem újszerű, hiszen a kiegyezéstől kezdve a magyar tudomány nagy alakjai egymás után sorra törekedtek a nagy külföldi iratgyűjtemények hungarikavonatkozásainak feldolgozására. A vatikáni levéltár feltárását már az 1850-es években megkezdték, de mai napig újabb és újabb értékes iratsorozatok kerülnek elő. A török levéltárak kutatását egyebek mellett az 1916-ban alapított konstantinápolyi magyar intézet kezdte meg, de a mai kutatók előtt még óriási feladatok állnak. A bécsi levéltárak fontosságát az 1926 óta fennálló ottani magyar levéltári delegáció folyamatos és hasznos működése példázza. Az elmúlt fél évszázad, de a korábbi korszakok orosz–magyar kapcsolatainak feltárása is nyilván évtizedekig elegendő feladatot jelent a közel-múltban felállított moszkvai magyar levéltári kirendeltségnek.

Nem felejtkezhetünk el arról, hogy a magyar történelmi múlt hatalmas mennyiségű dokumentumanyaga került Trianon után a szomszédos országokba. E források elérhetősége, kutathatósága az elmúlt 80 évben a politikai viszonyok függvénye volt. A relatíve legjobb helyzet itt az államszocializmus éveiben alakult ki, amikor az úgynevezett szocialista országok közötti csereegyezmények alapján lehetőség volt – tematikai korlátozottsággal – ezen országok levéltáraiban kutatni és onnan mikrofilm felvételeket beszerezni. A rendszerváltás óta ezek a korábbi kapcsolatok megszűntek, és részben anyagi okok miatt megnehezedtek vagy ellehetetlenültek. Szeretném arra felhívni a figyelmüket, hogy a több évtizedes munkák ellenére például a Kárpát-medencében óriási adósságunk van e források feltárásában, sőt biztonságba helyezésében. Kárpátalján például a beregszászi levéltárban nagyon veszélyeztetett állapotban várja helyzetének jobbrafordulását az egykori magyar igazgatás, a megyék és más szervek levéltári anyaga. Más helyeken, ha pusztulás nem is fenyegeti a forrásokat, rendezettségük, feldolgozottságuk nem megfelelő, így hungarológiai felhasználásuk nem lehetséges. Hogy személyes példát is mondjak, immár négy év óta rendezem és próbálom kutatható állapotba hozni a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség és Főkáptalan Levéltárát, ahol eddig alig ismert és nagy értékű iratanyag maradt meg a XVI. század végétől napjainkig. E közel 1000 folyómeéter irat az erdélyi magyarság, de egész Erdély történetének egyedülálló forrása.

Itt hívom fel a figyelmet az egész Kárpát-medencében a legkülönbözőbb felekezeteknél megőrzött és már sok helyen nagyon veszélyeztetett állapotban lévő levéltári anyagra. A szórvány vidékeken e tekintetben az utolsó pillanatban vagyunk. Ha Magyarország nem segíti e levéltári és könyvtári anyagokat területenként gyűjtőlevéltárakba és könyvtárakba összehozni és megőrizni, akkor az elnéptelenedett plébániákon és lelkészségeken e dokumentumok el fognak pusztulni, és ezt a veszteséget soha nem fogjuk tudni pótolni.

Az eddig leírtak talán elsősorban a szomszédos országokban dolgozó szakemberek számára jelentős kérdések. Szeretném azonban megemlíteni, hogy a magyar vonatkozású levéltári anyagok Európa minden országában, sőt a tengerentúl számos helyén is a számítottnál vagy elképzelnél nagyobb mértékben megtalálhatók. A szakembert is érheti meglepetés. Jómagam a közelmúltban a Hessen tartományban lévő Marburgban levéltáros kollégáim jóvoltából az ottani levéltár raktárában láthattam az 1500-as évek elejéről Nagylelkű Fülöp tartománygróf levéltárában vagy 3 csomónyi elkülönített magyar iratanyagot, benne II. Ulászló, II. Lajos és Szapolyai János politikai iratainak, leveleinek sorozatát.

A magyar történelem jellegzetessége, hogy minden korszakában intenzív kulturális, politikai, gazdasági kapcsolatokat ápolott Európa minden térségével, és az ország sok-

nemzetiségű és sokfélekezettű jellegénél, valamint földrajzi helyzeténél fogva e kapcsolatok intenzitása meghaladta a közép-európai átlagot.

Ezt egy körülbelül egy évtizede folytatott kutatás példáján szeretném bemutatni. Közismert, hogy Magyarországon a középkorban nem sikerült tartósan egyetemet alapítani, és később is csak az 1635-ben alapított nagyszombati egyetem jelentette sokáig az egyetlen hazai universitást. Ennek ellenére, vagy éppen ezért a magyar egyetemi, egyházi és világi értelmiségi képzés európai színvonalon állt éppen a nagyon intenzív külföldi egyetemi tanulmányok, a peregrináció következtében. 1117-ből való az első adatunk a lyoni székesegyház káptalani iskolájában tanuló magyarokról, s azóta a peregrináció folyamatos, napjainkban az európai és világtendenciáknak megfelelően csak erősödik. A külföldi egyetemjárás kutatásának nagy hagyománya van Németországban, Angliában, de szerette Európában s – hadd tegyem hozzá – napjainkban Japánban és az Egyesült Államokban is.

Egy-egy nemzet identitásának szerves része és fontos kérdése, hogy mióta van saját felsőfokú képzettséggel rendelkező értelmisége, és a kis népek számára érdekes kérdés, hogy ezen értelmiség Európa mely tudományos központjaiban nyert képzést. E téma középkori vonatkozásairól elég sokat publikáltak az elmúlt másfél évszázadban, de máig nincs korszerű és teljes adattárunk középkori egyetemjáróinkról. A Mohács utáni korszak két évszázada ennél kissé jobban ismert, de itt sincsenek pontos adataink, ugyanakkor lényegében teljesen feltáratlan volt az 1789-től az első világháborúig tartó egyetemjárás, peregrináció története. E források kisebb részét Magyarországon szinte elérhetetlen kiadványokban publikálták, nagyobb részét azonban a külföldi levéltárakban lehet csak összegyűjteni.

Jó tíz éve azt a célt tűztük ki magunk elé, hogy feltárjuk és rendszerezve bemutatjuk előbb az 1789 utáni, majd 1526-tól egészen 1918-ig, a történelmi Magyarország megszűnéséig a magyar peregrináció teljes adattárát az európai egyetemeken. Szinte nincs olyan régiója Európának, amelynek universitásain a történelem valamely korszakában ne fordultak volna meg magyarországi – természetesen nem csak magyar nemzetiségű – diákok és tanárok. Ezek az adatok az adott ország tudományos közvéleménye előtt nem vagy alig ismertek, és jól felhasználhatók a magyarságismeret fejlesztésében. A Mohács előtti francia, itáliai, bécsi, krakkói egyetemjárókról tudunk ugyan, de nincs róluk egységes, a modern informatika eszközeivel készült adatbázis, pedig erre jó értelemben vett kultúrpropagandánknak nagy szüksége lenne.

A Mohács utáni időszakból az talán nem meglepő, hogy a Habsburg Birodalomhoz tartozó egyetemeken mintegy 40 ezer magyarországi hallgató tanult az első világháború végéig, ideértve az osztrák, cseh és más örökös tartományokat. Ebből 1526-tól 1789-ig legalább 9000 személy, akiknek többségéről eddig alig tudtunk valamit, vagy éppen semmi információnk sincs róluk.

A Német Birodalom egyetemein Mohácstól 1918-ig számításaim szerint legalább 23 ezer magyarországi beiratkozást kellene ismernünk. Svájcban mintegy 3000, Hollandiában hasonlóan mintegy 2800 peregrinusról tudunk, ezek adatai is csak napjainkban pontosítódhatnak. Kevesen tudják, hogy a XVI–XVIII. században a lengyel, balti és skandináv térséggel is olyan erősek voltak a kapcsolataink, hogy körülbelül 1600 magyarországi hallgató tanult ott. Veress Endre úttörő munkája ellenére sok még a feladat az újkori itáliai peregrináció feltárásával kapcsolatban, és óriási a lemaradásunk a franciaországi, angliai, skóciai egyetemjárás teljes és szakszerű feldolgozásában.

A fenti számok 1918-ig érvényesek, hiszen a XX. század kutatását a határváltozások miatt már más módszerekkel kell végezni. E kutatás eredményeit a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* címet viselő adattár sorozatban szándékozunk közzétenni, amelyben eddig öt kötet jelent meg, de további tíz-tizenkettő kiadása előkészületben van. Természetesen ezt az óriási adattömeget ma már modern adathordozókon is közzé kell tenni, hogy a hazai és külföldi érdeklődők bármilyen szempont szerint lekérdezhessék és felhasználhassák őket. Az adatbázis egy részének CD formában való megjelentetése folyamatban van.

Ezt a hatalmas forrásanyagot csak intenzív levéltári kutatással lehetett feltárni, amelyhez a fogadó országok közgyűjteményeinek munkatársai aktív segítséget nyújtottak. Csak Németországban mintegy 50 egyetemi és más archívumban dolgoztunk e témán, és az eredmények sokszor a német kollégáknak okoztak meglepetést, akik nem tudták vagy nem pontosan tudták, hogy a korábbi századokban intézményüknek milyen intenzív magyarországi kapcsolatai voltak. A levéltári kutatásnak mérhetően volt hozadéka a külföldi kollégák magyarsággépének alakításában. Több külföldi egyetemi levéltárral kerültünk szerződéses szakmai kapcsolatba, sokan a kollégák közül életükben először vállalkoztak magyarországi szakmai tapasztalatcserére vagy éppen tudományos előadás tartására. Az elmúlt évek közös munkája alapján napjainkra ha nem is folyamatos, de stabil kapcsolatok jöttek létre a közép- és kelet-európai egyetemi és tudományos levéltárak között, amelyek jól szolgálják egymás kölcsönös megismerését, s a mi esetünkben a hungarológiai tevékenységet is.

E példa csupán egy a külföldi levéltári kutatások által nyújtott lehetőségek közül. Dolgozzon egy kutató a világ bármely országában, de természetesen elsősorban Európában, bizonyos vagyok benne, hogy nincs olyan hely, ahol a magyar politikai, tudományos és kulturális kapcsolatok történetére, a magyar emigrációra és még számos más témára ne lehetne a levéltárakban eddig ismeretlen, de legalábbis eddig fel nem dolgozott forrásokot találni. Fontosnak tartom, hogy a külföldi magyar intézetekben és környezetükben legyenek olyanok, akik képesek e forrásokat megtalálni és legalább segítséget nyújtani feldolgozásuk megkezdéséhez. Az is fontos, hogy a feldolgozásba a fogadó országok kutatóit, egyetemi hallgatóit be tudjuk vonni, ezzel is növelve a Magyarország iránti érdeklődést.

Remélhetőleg e munka segítségével egyszer elkészül és megvalósul az a terv, amely a hazai levéltárügy egyik igen nagy vállalkozása: feltárni és egységes kataszterben bemutatni meglévő információinkat a külföldön lévő és általunk ismert hungarika jellegű levéltári anyagról. Erre már csak a további hungarikakutatások tervezése miatt is nagy szüksége van nem csak a levéltárosoknak, de a hungarológia szakembereinek is.

A magyar nyelv oktatása a Tartui Egyetemen

BEVEZETÉS

A Nemzeti Kutatás-Fejlesztési Program 2000-ben indította útnak 5/150-es számú projektjét, amely tíz témában a hungarológia minden részterületével foglalkozni kíván. Ebben éppúgy beletartozott *A magyarországi felsőoktatási és kutatási-fejlesztési támogatáspolitikai kvantitatív és kvalitatív elemzése*, mint *A magyar származású professzorok együttműködésének az esélyei és eredményei a Kárpát-medencében*.

A Balassi Bálint Intézet e projekt keretében vállalta, hogy bel- és külföldi munkatársai segítségével feltérképezi a külföldi magyar oktatóhálózat múltját és jelenét. Az első ütemben *A hungarológia intézményrendszere fejlődésének és a magyar mint idegen nyelv oktatása alakulásának a vizsgálata* állt az Intézet kutatásainak középpontjában. Minden olyan kollégáknak, aki részt kívánt venni e munkában egységes adatlapot küldtünk, amelyen a következő kérdésekre kerestük a választ:

1. A tanszék működésének jogi háttere (jogszabályok, kétoldalú egyezmények, megállapodások, egyetem közötti kapcsolatok stb.).
2. Milyen módon támogatta a magyar állam a tanszékot (könyvadomány, vendégtanárok, lektorok fizetése stb.)?
3. Mennyiben függött a tanszék sikeres működése a magyar állam támogatásától?
4. Milyen hazai felügyeleti szerv alá tartozott a tanszék?
5. Milyen felügyeleti szerv hatáskörébe tartozott a tanszék az adott országban?
6. Milyen szervezeti egység keretén belül tagolódott a tanszék az egyetemi struktúrába?
7. A tanszék vezetői, oktatói.
8. Milyen tantárgyakat oktatott a tanszék?
9. A tanszék hallgatóinak létszáma.
10. Voltak-e a tanszéknek később nevéssé váló hallgatói? Ha igen, kik voltak ezek?
11. Milyen hungarikakutatások folynak a tanszéken?
12. Milyen kiadványokat jelentetett meg a tanszék?
13. A tanszék által szervezett fontosabb programok.
14. A fogadó országból és Magyarországról a tanszékre látogató neves politikusok, tudósok, művészek stb.
15. A tanszékről megjelent cikkek, tanulmányok, híradások.
16. A tanszékkel kapcsolatos levél- és kéziratári források lelőhelye(i).

Az intézet nemcsak az államközi egyezmény keretében létrejött, de a más módon működő külföldi magyar oktatóhelyek történetével is foglalkozik. A kutatás második fázisa arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan működtek, illetve működnek a *hungarológiai műhelyek a nagyvilágban*.

A projekt első ütemét lezártuk, ebben a Balassi Bálint Intézet 34 munkatársa vett részt. Közülük a legtöbben valamely külföldi oktatóhelyen dolgoznak vagy dolgoztak. Ottani tapasztalataikat is bemutatták ezen az adatlapon. Az Intézet célja azonban, hogy az elévült felmérésekből, a pusztán statisztikai adatokból olyan hosszabb-rövidebb cikkek, tanulmányok szülessenek, amelyek közlésével, egy kötetbe gyűjtésével a külföldi magyar oktatóhelyek történetéről bővebb képet kaphat az érdeklődő. Ez a mai magyar hungarológiai kutatásokban hiánypótló vállalkozás.

A kutatások sok érdekességet tártak fel, új adatokat hoztak napvilágra. Az oktatóhelyek a fogadó ország felsőoktatási struktúrájában a legkülönbözőbb módokon helyezkednek el. Bécsben Finnugor Intézet létezik, Berlinben a Szlavisztikai Intézet ad otthont a magyar mint idegen nyelvi képzésnek, illetve a hungarológiai tárgyaknak. Pekingben a Pekingi Idegen Nyelvi Egyetem Európai Nyelvi Karán működik az oktatóhely. Eperjesen pedig az Eperjesi Egyetem Szlovák Történelem és Levéltár szakán folyik a magyar nyelvi és hungarológiai tárgyak oktatása. Kolozsváron és Prágában már az Osztrák–Magyar Monarchia idején létezett magyar oktatóhely. Ezek – többszöri átalakulás és átszervezés után – a mai napig működnek.

A tanszékek alapításánál három nagy korszakot figyelhetünk meg. Az első a két világháború közötti, a klebelsbergi kultúrpolitika idejére esik. Ekkor elsősorban a nyugati országokban, a hungarológiai kutatások szempontjából fontos színhelyeken jöttek létre oktatóhelyek (Bécs, Berlin, Róma stb.), illetve ugyanekkor alapítottak tanszéket Szentpéterváron, Genovában, Páviában, Firenzében és Torinóban stb.

A második korszak az 50-es, 60-as és 70-es évekre tehető. Sok oktatóhely jött ekkor létre a „baráti, szocialista” államokban (Pekingben, Hanoiban, Moszkvában, Halléban), de ugyanekkor az időszakban hoztak létre tanszéket, illetve oktatóhelyet Göttingenben, Hamburgban, Münchenben, Amszterdamban, Groningenben is. Tehát a nyugati világgal sem szakadtak meg a kapcsolatok. A rendszerváltást megelőző néhány évben, illetve azóta is alapítottak új oktatóhelyeket. Ezek elsősorban az ottani országok igényei alapján születtek, illetve a magyar és nemzetközi hungarológia jeles képviselőinek kezdeményezésére. Így Portugáliában, Poznańban, Krakkóban, Szkopjében, Jeruzsálemben és Kairóban is működik ma már oktatóhely.

A Balassi Bálint Intézet felméréséből kiderül az is, kik oktattak a tanszékeken, hány diákjuk volt, és milyen tantervet követtek. Az első kategóriában szinte minden – a hazai és nemzetközi hungarológiai kutatásban és oktatásban – jeles személy megjelent. Olyan emberek, akik sokat tettek azért, hogy a magyar nyelv és kultúra nemzetközi szinten ismertté és elismertté válhasson. Tudósok, kutatók és pedagógusok egyaránt vannak közöttük. A mai hazai kulturális közélet jeles szereplői is kivették részüket ebből a munkából. Így például Görömbei András (Debreceni Tudományegyetem) Bécsben volt vendégoktató, Kovács Magdolna (Gábor Dénes Főiskola) Turkuban tanított, Karl Nehring Münchenben tartott előadásokat, Genthon István, Szauder József és Klaniczay Tibor a római diákokat oktatták stb.

A Intézet felmérése azt is összegzi, hogy milyen jelesebb emberek látogattak el a tanszékekre, illetve hogy milyen rendezvényeket szerveztek, milyen kiadványok jelentek meg az oktatóhely gondozásában. A kiadványok között konferenciaanyagok, tankönyvek, tanulmánykötetek és monográfiák egyaránt szerepelnek. Természetesen az oktatóhelyeken folyó hungarikakutatásoknak is szenteltünk helyet, mint ahogy a tanszékek történetére vonatkozó fontosabb források jegyzékét is megpróbáljuk összegyűjteni.

A kutatás fontosságát az adja, hogy a külföldi magyar oktatóhelyek történetéről, működéséről nem rendelkezünk összesített adatokkal. Amennyiben ma valaki utána szeretne nézni, hogy 1970-ben ki volt a turkui magyar tanszék vezetője, komoly nehézségekkel néz szembe. Ennek megszüntetése a Balassi Bálint Intézet kutatási projektjének egyik legfontosabb feladata. A most nyert adatokból az Intézet adatbázist épít, amely (tervezett többnyelvű változatai révén) a hazai és a nemzetközi hungarológiai oktatást és képzést segíti majd.

A beérkezett adatlapok közül most a Tartui Egyetem magyar oktatóhelyét bemutatót tesszük közzé.

KERÉKES DÓRA,
a lektori iroda vezetője

1. *A tanszék alapítása*

A Tartui Egyetemen nincsen magyar tanszék (lásd a 9. kérdésnél elmondottakat). Tanszék elnevezés alatt a továbbiakban a magyar nyelv és a hungarológiai tárgyak oktatásával (is) foglalkozó oktatók csoportját, illetve a magyaroktatás éppen aktuális intézményét értem. S minthogy nincs tanszék, alapításának időpontját sem tudom meghatározni. Különböző kezdetek adatai azonban rendelkezésre állnak.

1632–1923 között nem volt magyar oktatás a Tartui Egyetemen, sőt az észti oktatás sem szak, hanem lektorátus keretében zajlott, és csak az 1800-as évek elejétől.

A tanszék története három nagy periódusra osztható:¹

1923–1941. Az 1918. február 24-től független Észtország nemzeti egyetemén kis megszakítással (ez 1928 júliusától 1931 januárjáig tartott) folyamatosan működik magyar lektor. A tanszék alapításához több dátum is megadható, nézőpont kérdése, melyiket fogadjuk el tényleges alapításnak

A Tartui Egyetem Bölcsészettudományi Karának tanácsa már 1919. október 9-én tárgyalta a magyaroktatás megindításáról, erről döntés csak 1922-ben született, ugyanez év október 26-án a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanácsa egyhangúlag megválasztotta Virányi Elemért, az első tartui magyar lektort. Ő 1923 februárjának végén érkezett Tartuba (pontos adat nincs, március 6-án már biztosan Tartuban volt), ám az oktatómunkát valószínűleg csak az őszi szemeszterben kezdte meg (az adatok ellentmondóak ez ügyben).

Csekey István a közigazgatási jog professzoraként érkezik a Tartui Egyetemre 1923 szeptemberében (1931-ben tér haza). Ő hozza Tartuba Klebelsberg Kunó megbízólevelét,² melyben rendelkezik a Tartui Magyar Tudományos Intézet felállításáról (Gragger Róbert módszerével, az ő Berliini Magyar Intézetének mintájára). E ponton azonban összefonódik

¹ A tanszék történetét kimerítően tárgyalják a következő tanulmányok: Pomozi Péter: Tartui és Magyarország négytízötvenöt év a felsőoktatás történetéből. *Tartui és Magyarország. Tartui ja Ungari*. Tartui magyar füzetek 3. Tartui, 1998. 47–71.; Anu Nurk–Tõnu Seilenthal: Egy elfelejtett korszak a tartui magyartanításban. *Uo.*, 39–46.; Pomozi Péter: Morzsák a tartui magyar hungarológia történetéből. *Hungarológia 4*. Budapest, 1994. 271–302.; Tõnu Seilenthal: *75 év tanulságai*. Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia. Tartui, 1997. 185–198. Adataim többnyire ezekből a tanulmányokból származnak, de nem hivatkozom rájuk a továbbiakban minden adat esetében.

² Budapest, 1924. augusztus 24., 5.184/1923 iktatószámom.

a Tartui Egyetemen zajló hungarológiaoktatás a Magyar Tudományos Intézet tevékenységével, hiszen az Intézet az Egyetem keretein belül működik (Institutum Litterarum Hungarici Universitatis Tartuensis). Autonóm szervezet, az egyetemi oktatáson kívül kutat, felvilágosít, ismeretterjesztést folytat, könyvtárat tart fenn stb. 1923. december elsején az egyetemtől kapott két szobát az Intézet, be is költözött a könyvtárral együtt.

1924 őszétől 1926 végéig Haltenberger Mihály a geográfia rendes professzora a Tartui Egyetemen, s bár hungarológiai órákat nem tart, a Magyar Intézetet támogatja.

1931. január 1-től 1936 végéig Györke József a magyar lektor és a Magyar Intézet vezetője (az 1928-as könyvtárajándékozási szerződésben³ foglaltak szerint, ha nem tartózkodik magyar vendégprofesszor Tartuban, akkor a megfelelő észt professzor irányítása mellett a lektor a Magyar Intézet vezetője).

1937. január 1-én Fazekas Jenő követi posztját, 1941. február 14-én a II. világháború előtti utolsó magyar lektor Tartuból Helsinkibe menekül a szovjet megszállás elől, ezzel véget ér a tartui hungarológia első korszaka.

1941–1993. A világháború, a szovjet időszak és az 1991. augusztus 20-án újra függetlenné vált Észt Köztársaság kezdeti, zűrzavaros időszaka. Ebben a korszakban semmiféle alapítás nincsen, bár magyaroktatás van, mindenféle álnevek alatt, különböző finnugor tárgyak bőrébe bújtatva (és mint ilyen, megbízható adatok híján szájhagyomány útján terjed, hogy ki mikor mit tanított).

Az 1993-tól máig (és remélhetőleg még sokáig) tartó időszak a szovjet korszak utáni magyar lektorok időszaka. A magyaroktatás szakká nemesedése is ekkor történt. Tanszék továbbra sincs, 1993. szeptember elsején lépett hivatalába Pomozi Péter, az új Észt Köztársaság első magyar lektora. 1994 szeptemberétől szakként működik az oktatás.

2. *A tanszék alapító okirata*

Ilyen dokumentuma jelenleg nincs a tanszéknek. Én önkényesen nem nevezhetek ki ilyet, a választást a Balassi Bálint Intézetre bízom a 2. és a 4. kérdésre adott válaszban említett dokumentumok közül.

3. *A tanszék székhelye(i)*

A tanszéknek egyetlen székhelye van: Ülikooli 18, 50090 Tartu, Észtország (a 240-es és a 241-es szobában).

4. *A tanszék működésének jogi háttere*

A jelenlegi (illetve az 1991 utáni) működés jogi háttere:

³ Lásd az 5. kérdésnél, a Magyar Intézet könyvtáráról elmondottaknál.

1. Együtműködési megállapodás a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériuma és az Észt Köztársaság Kulturális Minisztériuma között. (Budapest, 1991. szeptember 27-én⁴ aláírta a két miniszter: Dr. Andrásfalvy Bertalan és Lepo Sumera.)

2. Az Észt Köztársaság Oktatási Minisztériuma és a Magyar Köztársaság Oktatási Minisztériuma közötti együtműködés 2001–2003. évi munkaterve (Tallinn, 2000. december 14., az aláírók közül az észt fél neve olvashatatlan, a magyar fél Pálinkás József). Ennek a munkatervnek az alapja az Észt Köztársaság és a Magyar Köztársaság közötti baráti kapcsolatok és együtműködés alapjairól kötött, 1992. augusztus 8-án Tallinnban aláírt szerződés, valamint az Észt Köztársaság és a Magyar Köztársaság Kormányai közötti kulturális, tudományos és oktatási együtműködésről 1994. április 28-án, Tallinnban aláírt egyezmény. Ez utóbbi két egyezmény válthatta fel az 1991-ben példás gyorsasággal, ám ehhez mérhető elnagyoltsággal előkészített együtműködési megállapodást.

A két világháború közti működés jogi hátterét a 2. kérdésnél, illetve az 1. kérdés lábjegyzetében megnevezett tanulmányokban említett dokumentumok szabályozták. Ezekon kívül 1930 májusában Klebelsberg Kunó Tartuba látogat és aláírja a hallgatócseréről szóló egyezményt. (Ennek köszönhető, hogy az 1928-ban, Virányi távoztával megürült tartui magyar lektori helyre 1931 januárjától újra magyar állampolgár kerül, Györke József, aki az első ösztöndíjas diák volt Tartuban. Eközben, hogy a magyaroktatás ne szakadjon meg, az Egyetem Nils-Herman Lindberg svéd lektort kérte fel a magyar órák megtartására, aki korábban a Pázmány Péter Tudományegyetem svéd lektora is volt.

Ezenkívül hosszas előkészítés után 1937. október 13-án aláírják az első államközi kulturális megállapodást, melynek 2. cikke rendelkezik a lektorokról.

A szovjet időszakban nem működött hivatalosan a tanszék, így nem volt jogi háttér sem. Finnugor szakosok számára kötelező tárgy volt a magyar, ennek megfelelő oktatással.

5. Milyen módon támogatta a magyar állam a tanszéket?

A két világháború között:

A magyar lektorok fizetéséről nem találtam adatot, nem világos, ezt melyik fél fizette. Azt sem tudom, ki mit fizetett az 1937-es lektorcseréről is szóló egyezmény aláírása után, de valamelyik fél fizetését biztosan a magyar állam fizette.

A diákcsereéről sem találtam adatot ilyen szempontból, de valamelyik fél ösztöndíját mindenképpen a magyar állam fizette.

A magyar kultuszminisztérium és az Akadémia által 1923-ban a Tartui Magyar Intézetnek ajándékozott könyvtár (1000 kötetes alapkönyvtár, körülbelül 50 folyóirat) nem került azonnal az Egyetem tulajdonába, s ezért az Egyetem nem is viselte a könyvtár működtetésének költségeit. 1928-tól az Intézet a finnugor szeminárium tagozataként működik tovább, a könyvtár (ekkor már 1600 kötet) problémája is rendeződik: a Tartui Egyetem tulajdonába kerül azzal a kikötéssel, hogy különgyűjteményként kell kezelni.

⁴ Véleményem szerint gesztusértékű, hogy az Észt Köztársaság újrafüggetlenedése után nem egész negyven nap múlva már aláírták ezt a szerződést. (Magyarország egyike volt az Észtországot legelőször elismerő államoknak.)

A szovjet időszakban:

Valószínűleg semmiféle támogatás nem volt, bár az 1970-es évektől több finnugor szakos tartui diák is eljutott Magyarországra tanulni (nyári egyetemre, teljes egyetemi képzésre, aspirantúrára). Ennek a költségeit sem tudom, hogy ki fedezte.

Jelenleg (1993 óta) lektorküldéssel, az 1995/1996-os tanévtől diákcserevel, nyári egyetemmel támogatja a magyar állam a Tartui Egyetemen folyó hungarológiai képzést. 1993-ban Pomozi Péter a budapesti Nemzetközi Hungarológiai Központ ajándékaaként magával hozhatott egy hungarológiai alapkönyvtárat. Ezt félévenként lehetőség szerint bővítette a Hungarológiai Központ, és ezt a nemes hagyományt folytatja a Balassi Bálint Intézet is.⁵ 1996-ban Göncz Árpád köztársasági elnök Tartuban tett látogatása során ajándékozott könyveket a tanszéki könyvtárnak. Pomozi Péter saját állítása szerint még 20 különböző helyről bővítette a könyvtárat (hogy honnan, erre nem tért ki). A könyvtárba érkeznek folyóiratok is.

6. *Mennyiben függött a tanszék sikeres működése a magyar állam támogatásától?*

A tanszék az idők folyamán – mint a történeti tapasztalatok mutatják – amikor támogatta a magyar állam, sikeresebben, amikor nem, kevesebb sikerrel, ám mégis kitartóan működött.

De hogy például a szovjet időszak viszonylagos sikertelensége mennyiben függött a magyar állam támogatásának hiányától, és mennyiben a politikai-történelmi szituációtól, ezt nem tudom megítélni.

Mint fentebb, illetve lábjegyzetben már említettem, a hungarológiai oktatás sikeréhez (még sikeresebbé tételéhez) nagyon nagy szükség lenne könyvtárállományának modernizálására.⁶

7. *Milyen barzai felügyeleti szerv alá tartozott a tanszék?*

Talán a Balassi Intézet ilyen felügyeleti szerv és az Oktatási Minisztérium. De nem tudom egészen pontosan.

8. *Milyen felügyeleti szerv hatáskörébe tartozott az adott országban?*

A Tartui Egyetemébe, valamint az Oktatási Minisztériuméba.

⁵ A könyvtár szépirodalmi állománya azonban mindezek ellenére elavult, szinte lehetetlen a XX. századi szépirodalom oktatása művek hiányában.

⁶ A lektori helyre többek közt szövegközpontú magyar irodalmi kurzusok tervével pályáztam, ezért tekintem szívügyemnek a könyvtárfejlesztés kérdését. Ezt a programot próbálom megvalósítani, a diákok is partnerek benne, mert amit mondok nekik, és kezükbe tudok adni, azt elolvassák szó nélkül, de ehhez sajnos szöveg kell, amit a kezükbe tudok adni. Ennek hiányában néha nagyon abszurd helyzetek adódnak, például elmesélem, mi történt egy-egy Kosztolányi-regényben, mert maga a kötet nincs meg a könyvtárban.

9. *Milyen szervezeti egység keretén belül tagolódott a tanszék az egyetemi struktúrába?*

Tartui Egyetem – Bölcsészettudományi Kar – Észt és Finnugor Nyelvtudományi Részleg – Uráli Nyelvek Tanszéke.

Ezen a struktúrán belül a magyar szak egy „virtuális tanszék”, azaz csupán egy tanterv.

10. *A tanszék vezetői*

Az Uráli Nyelvek Tanszékének tanszékvezetője prof. Dr. Ago Künnap. A magyar tanszék vezetője, mondhatni, a szak felelőse Tõnu Seilenthal.

11. *A tanszék oktatói*

Történeti távlatokban:

Virányi Elemér (1923–1928)

Nils Hermann Lindberg (1928–1930)

Györke (Georgowits) József (1931–1936)

Fazekas Jenő (1937–1941)

A II. világháború idején a Tartui Egyetem gyakorlatilag nem működött. 1944 ősztől (a második, és immár 1991-ig tartó szovjet megszállás kezdetétől) Tartui Állami Egyetem néven működik. Az észt, finn és finnugor nyelvészeti tanszék kereteiben 1944 tavaszától lehet újra magyarul tanulni.

Ebben az időszakban 1944-től Paula Palmeos tanított magyart (egészen 1989-ig!), többnyire egyedül, illetve a Kárpátaljáról Tartuba érkezett magyar anyanyelvű diákok segítségével:

Zékány Imre (1959–62)

Káposztay Erzsébet (1960–64)

Mokány Sándor (1963–69)

Vavra Klára (1966–69)

Mokány Katalin (1969–72)

Paula Palmeos tanítványai közül Tõnu Seilenthal 1982-ben, Ene Asu-Õunas (körülbelül 1993-ig, Pomozi Péter érkezéséig tanított magyart, máig a szomszéd tanszéken dolgozik, finn irodalmat tanít) és Anu Nurk 1989-ben kezdtek a tanszéken magyart tanítani. Közben Strömpl Judit is bekapcsolódott egy-két félévre a munkába, ő jelenleg a Tartui Egyetem Bölcsészettudományi Karán szociológus.

Pomozi Péter (1993–1998)

Tóth Szilárd (1998–2001)

Jelenleg:

Tõnu Seilenthal, Anu Nurk, Tóth Krisztina.

12. Milyen tantárgyakat oktatott a tanszék?

A jelenlegi rendszer a következő: Ahhoz, hogy valaki diplomát kapjon, 3 szakon kell bizonyos szintet teljesítenie (alap-, közép- vagy felső szintet a megfelelő óraszámokkal), a főszakját, melyből diplomamunkáját írja, felső szintig kell tanulnia, a másik két szakját pedig vagy középszintig, vagy az egyiket felső, a másikat alapszintig.

Az oktatott tárgyak mellett zárójelben álló szám tulajdonképpen az adott óráért kapható kreditpont. Egy pontot kapnak a diákok egy okosodással eltöltött tanulmányi hétért, azaz 40 munkaóráért. Ebből maximum 20 lehet tantermi óra, a többi olvasás,⁷ házi feladat, beszámolóírás, vizsgára készülés és a vizsga. Ez a rendszer annyira védi a diákokat a túlterheléstől, hogy szinte lehetetlenné teszi az egyetemi szintű oktatást a jelenlegi órákért kapható pontok mellett; ám ezt szerencsére a diákok is észreveszik, és partnerek „túlterhelésükben”.

Ezen kívül jelzem azt is, hogy az óra magyarul vagy észtül folyik. (Ez a jelenlegi állapot, vagyis az elmúlt két tanév felépítése.)

ALAPSZINT (16)

Magyar nyelvtanfolyam, kezdő (4)

Magyar nyelvtanfolyam, középhaladó (4)

Országismeret (1, észt)

Áttekintés a magyar irodalomról (2, észt)

Történelem (2, észt)

Proszeminárium és proszemináriumi dolgozat a hungarológia területén (3, észt)

KÖZÉPSZINT (17)

Magyar nyelvtanfolyam, haladó (4)

Fordítás magyarról észtre (2, észt)

Nyelvtörténet I. (1, észt)

Művelődéstörténet (2, magyar)

Irodalomtörténet I. (1, magyar)

Irodalomtörténet II. (1, magyar)

A magyar nyelv rendszere (2, magyar)

Szeminárium és szemináriumi dolgozat a hungarológia területéről (4, észt)

FELSŐ SZINT (26)

Beszédgyakorlat (1, magyar)

Nyelvi gyakorlat (2, magyar)

Fordítás észtről magyarra (2, magyar)

Nyelvtörténet II. (1, észt)

Etnológia (1, magyar)

Posztszeminárium (2, észt)

⁷ Idegen nyelven 5 oldal óránként, anyanyelven 50 oldal, ha a szöveg szépirodalmi, s 10 oldal, ha szakirodalom.

Baccalaureatusi dolgozat (12), tulajdonképpen a szakdolgozat írása

Kötelezően választható tárgyak (5)

Nyelvjárások és beszélt nyelv (2, magyar)

Irodalomtörténet III. (1, magyar)

Irodalomtörténet IV. (1, magyar)

Kortárs magyar irodalom (1, magyar)

Szókinctörténet (1, észt)

Frazeológia (1, észt)

Távolabbi rokon nyelvek (1, észt)

Magyar mint idegen nyelv (1)

Észt–magyar kapcsolatok története (1)

Ebben a félévben sikerült hivatalossá tenni a haladók eddig illegális nyelvóráját *Észt hibák a magyar nyelvben* címmel. Szintén ebben a félévben sikerült egy plusz irodalomórát is legalizálni *Magyar modernizmus* címen (egy pontot ért és magyarul tartottam, a felső szinten kötelezően választható óraként).⁸

Mivel éppen áttérőben vagyunk a 3+2-es rendszerre⁹ (az elmúlt félévben bizonyos eddig is oktatott tárgyak már az új rendszer szerinti kódszámmal is felvehetőek voltak, mivel aki 2002 szeptemberében iratkozott be az egyetemre, a régi kóddal nem vehet föl tárgyakat), ennek a rendszernek a tárgyairól egyelőre nem tudok nyilatkozni. Az új rendszer szerint a szak neve magyar nyelv és kultúra lesz.¹⁰

Az elmúlt másfél év előtt nagy vonalakban a következőket tanították:

Virányi Elemér: nyelvórák kezdőknek és haladóknak; irodalmi előadások; elemző szeminárium *Az ember tragédiájáról*.

Nils Hermann Lindberg: nyelvórák kezdőknek és haladóknak, szövegolvasás kortárs irodalmi szemelvények alapján.

Györke (Georgowits) József: nyelvórák, társalgás, leíró nyelvtani szeminárium. Egyetlen irodalmi előadását Vörösmarty lírájáról tartotta.

Fazekas Jenő: kezdő nyelvóra (népmese- és népdalelemzés hanganyaggal), haladó nyelvóra; válogatás a XX. századi magyar prózából haladóknak.

A szovjet időszakban a magyar csak a finnugor szakosok számára kötelezően választható rokonnyelv, kezdőknek és haladóknak heti egy-egy órában, ezenkívül kötelező volt egy magyar nyelvtörténeti speciális kollégium. (Sokszor ezeken is nyelvóra zajlott).

Tönu Seilenthal 1982-ben került a tanszékre, programon kívüli nyelvórákat és kísérleti jelleggel irodalomtörténeti órát is tartott.

1991-től (Észtország újrafüggetlenedése után) hivatalosan is megemelkedett a magyaroktatás óraszám, 3 szintű lett a nyelvoktatás, és bekerült a tanrendbe az országismeret.

⁸ A szakon csak én tartok magyarul órákat.

⁹ Az erről szóló rendeletet 2001. október 10-én fogadja el a kari tanács, és mivel a szak több mint 30 százaléka megváltozott, az egyetemi tanácson is keresztül kellett mennie: 2001. november 30-án, nr. 85 iktatószámmon.

¹⁰ A változtatás oka egy egyetemi szabály, mely szerint, ha egy szak tantervének több mint 30 százaléka megváltozik, a szak nevének is változni kell.

1993-ban Pomozi Péter kidolgozta a tanszék szakká válásához szükséges tantervet¹¹. (A tárgy után zárójelben az érte kapott pontszám áll; a pontok feltételei megegyeznek a már ismertettekkel.)

ALAPSZINT (15)

- Kiejtés és helyesírás (1)
- Magyar nyelvтанfolyam, kezdő (4)
- Magyar nyelvtanfolyam, középhaladó (4)
- Magyar nyelvtanfolyam, haladó (3)
- Országismeret (1)
- Bevezetés a magyar irodalomba (1)
- Proszeminárium, proszemináriumi dolgozat (1)

KÖZÉPSZINT (18)

- Magyar nyelvtanfolyam, nagyon haladó (4)
- Fordítás magyarról észtre (2)
- Fordítás észtről magyarra (2)
- A magyar nyelv finnugor alapvonásai (1)
- Művelődéstörténet (2)
- Irodalomtörténet I. (1)
- Irodalomtörténet II. (1)
- A magyar nyelv rendszere (2)
- Gyakorlat (1)
- Szeminárium, szemináriumi dolgozat (2)

FELSŐ SZINT (21)

- Beszédgyakorlat (1)
- Szakszövegolvasás (1)
- Történelem (2)
- Nyelvjárások (1)
- Nyelvtörténet (2)
- Népismeret (1)
- Irodalomtörténet III. (1)
- Irodalomtörténet IV. (1)
- Kortárs irodalom (1)
- Posztuszeminárium (2)
- Diplomamunka (8)

1998-ban ez a tanrend megváltozott, többé-kevésbé a maival megegyezőre.¹² 1998 után csak kisebb változások történtek e téren.

¹¹ *Tartu Ülikooli ungari lektoraat ja húngaroloogia eriharu*. Koostatud Péter Pomozi. Tartu, 1996. 10–11. (A tárgy nevét magam fordítottam. T. K.)

¹² A kollégák a változtatás okaként részben a diákok túlterheltségét jelölték meg, részben a racionalizálás igényét.

13. *A tanszék hallgatóinak létszáma*

Jelenleg 63 fő¹³. (Természetesen van, aki többféle órára is jár.) Ebből 18-nak biztosan főszakja a magyar, a többiek közül is lehet, hogy lesznek olyanok, akik további tanulmányaik során a magyart választják fő szakjuknak¹⁴.

1997-ben végzett az első magyar szakos hallgató, Lea Kreinin. Eddig összesen 16 magyar főszakos hallgató végzett (szerzett BA fokozatot) a Tartui Egyetemen (lásd a hungarológiai témájú szakdolgozatok szerzőit 1997-től kezdve).

A Tartui Egyetemen valaha magyart tanuló diákok számát tekintve nem merek becslésekbe bocsátkozni, számszerű adatokat nem találtam, a tanszéki legendák közt sincs szó a létszámról.

14. *Voltak-e a tanszéknek később nevéssé váló hallgatói? Ha igen, kik voltak ezek?*

Voltak és lettek.

Oktatók a Tartui Egyetemen: Tõnu Seilenthal, Anu Nurk, Ene Asu-Õunas, Merili Metsavahi.

Oktatók a Tallinni Pedagógiai Egyetemen: Ivar Sinimets, Tiina Rõütmaa.

Jelenleg észt lektorok Magyarországon: Lea Kreinin, Marju Ilves, Hiie Rõütel.

Korábban észt lektorok: Piret Toomet, Anu Kippasto (õ a Magyarországi Észt Intézet igazgatója jelenleg).

Publikált mûfordítók: Ellen Niit, Ene Asu-Õunas, Tiia Kokla, Leidi Veskis, Edvin Hiidel, a fiatalabbak közül: Kaur Mägi, Sander Alfred Liivak, Kairi Mesipuu, Inga Kukkk.

15. *Milyen kiadványokat jelentetett meg a tanszék?*

A Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Universitatis Tartuensis sorozatban:¹⁵

Nr. 1. Csekey, Stephan v.: *Die finnisch-ugrischen Völker und die turanische Bewegung*. Tartu, 1924.

Nr. 2. Csekey, Etienne de: *L' Organisation d' Instituts scientifiques à l' Étranger*. Budapest, 1925.

Nr. 3. Csekey, Stefan v.: *Seaduste väljakuulutamine Eestis. Referat: Die Verkündung der Gesetze in Estland*. Tartu–Budapest, 1927.

¹³ Az impozáns szám tartalmaz mindenkit, aki valamilyen órára jár a magyar szakos tanterv keretein belül. Plusz benne van a 4 BBI-ben tanuló diákunk és a 3 ELTÉ-n feléves részképzésben résztvevő diákunk, akiknek a Magyarországról hozott pontjait elszámoljuk a megfelelő tárgyként, illetve a következő nyár-ősz folyamán vizsgázhatnak azokból a tárgyakból, melyekkel itt elmaradtak.

¹⁴ A diákoknak nem kell bejelenteni már előre, miből kívánják írni a szakdolgozatukat. A 18 biztosan magyar főszakost úgy számoltam össze, hogy megkérdeztem tőlük, és aki biztosra veszi most, hogy hungarológiai területéről választja a szakdolgozata témáját, azt igennek számítottam.

¹⁵ Kezdeteben: ... Dorpatensis; ez tulajdonképpen a Tartui Magyar Tudományos Intézet sorozata volt.

- Nr. 4. Virányi, Elemér: *Ferenc Herceg ja tema kirjanduslik toodang*. Referat: *Franz Herzog und seine schriftstellerische Tätigkeit*. Tartu–Budapest, 1927.
- Nr. 5. Virányi, Elemér: *Ungari ajalookirjanduse peajooned*. Referat: *Die Hauptzüge der ungarischen Geschichtsschreibung*. Tartu–Budapest, 1927.
- Nr. 6. Virányi, Elemér: *Ungari uurimused hõimrahvaste ning algkodu ülesotsimiseks*. Referat: *Ungarische Forschungen zwecks Feststellung der sprachverwandten Völker und der urheimat*. Tartu–Budapest, 1927.
- Nr. 7. Virányi, Elemér: *Thalès Bernard littérateur français et ses relations avec la poésie populaire estonienne et finnoise*. Tartu, 1928.
- Nr. 8–13. *Aus den Forschungsarbeiten des Ungarischen Wissenschaftlichen Instituts in Tartu*. Herausgegeben von Stephan v. Csekey. Tartu, 1930.
1. Csekey, Stephan v.: *Estmisch-ungarische Beziehungen und das Ungarische Wissenschaftliche Institut in Tartu*.
 2. Rahamägi, H. B.: *Eesti Evangeeliumi Luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis*. Referat: *Die evangelisch-lutherische freie Volkskirche im freien Estland*. Anhang: *Das Gesetz über die Religionsgemeinschaften und ihre Verbände*. Kurzer Überblick: *Die estnische evangelisch-lutherische Kirche 1926–1929*.
 3. Csekey, Stephan v.: *Die Quellen des estnischen Verwaltungsrechts. (Gesetz und Verordnung). Auf rechts-theoretischer und rechtsvergleichender Grundlage*.
 4. Lindberg, Nils-Herman: *Zur Geschichte der Heiligen Krone von Ungarn*.
 5. Virányi Elemér: *Thalès Bernard littérateur français et ses relations avec la poésie populaire estonienne et finnoise*.
 6. Haltenberger, Michael: *Landeskunde von Eestis. I. Physische Struktur*.
- Nr. 14. Csekey, Stephan v.: *Omaavalitsuste reform Eestis*. Referat: *Die Verwaltungsreform in Estland*. Tartu, 1932.
- Nr. 15. Györke, Josephus: *Die Wortbildungslehre des Uralischen (Primäre Bildungssuffixe)*. Tartu, 1935.
- Nr. 16–27. *Festschrift des Ungarischen Wissenschaftlichen Instituts in Tartu*. Herausgegeben von J. Györke. Tartu, 1936.
1. Ariste, Paul: *Eesti praegune ühiskeele hääldus*.
 2. Csekey, Stephan v.: *Der autoritäre Staat und die ungarische Verfassung*.
 3. Fülei-Szántó, Endre: *Genfi rahvusvabalise vekstõiguse kokkuleppe väärtusest õiguse ühtlustamise seisukohalt*.
 4. Györke, József: *Das Verbum *le- im Ostseefinnischen (Einige Bemerkungen über das Suppletivwesen des Verbum substantivum)*.
 5. Jakó, Géza: *Kartellid ja riik Eestis*.
 6. Linnus, F.: *Baltimaade orduaegselt mesindusest*.
 7. Mägiste, J.: *Eesti saama-futuuri algupärast ja tarvitamis-kõlblikkusest*.
 8. Nagy Iván: *Kui palju ungarlasi elab maailmas?*
 9. Olay, Ferenc v.: *Õpperaamatute rahvusvabeline revisjon ja Ungari*.
 10. Päss, E.: *Kalevala laulikud Soome Rahvusmuuseumis*.
 11. Raun, A.: *Eesti noorest peast jne*.
 12. Sepp, H.: *Der Einfluss der Kriege des 16. Jh. besonders der Kriegsoperationen Stephan Báthorys auf die Geschichte Estlands*.

Az Eesti Hungarologia Komitee büllötäänid sorozatban:

1. *Üle-Eestilise Ungari päev Tartus 9. 6. 1993*. Szerk.: Ago Künnap. Tartu, 1993.
2. *Komitee põhikirj*. Szerk.: Ago Künnap. Tartu, 1994.
3. *Eestlane suhtub sümpaatiaga ungarlasesse*. Szerk.: Ago Künnap. Tartu, 1994.
4. *Tegemisi, tulemusi*. Szerk.: Anu Nurk, Tõnu Seilenthal. Tartu, 1995.

*A Tartu Hungarologia Vibikud*¹⁶ sorozatban:

1. *Kis magyar irodalmi antológia – Väike valimik ungari kirjandusest*. Szerk.: Pomozi Péter. Tartu, 1994.
2. Pomozi Andrea: *Ungari lühike ajalugu*. Tartu, 1995.
3. *Tartu és Magyarország. Tartu ja Ungari*. Szerk.: Pomozi Péter. Tartu, 1998.
5. *Valimik ungari kirjandusest*. Szerk.: Inga Kukk, Pomozi Péter. Tartu, 1996.

A Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia sorozatban:

Kippasto, Anu – Nurk, Anu – Seilenthal, Tõnu: *Magyar–ésett vonzatszóttár. Ungari–eesti rektsoonisõnastik*. Tartu, 1997.

Ésett hungarológia 75. Eesti hungarológia 75. Szerk.: Anu Nurk, Tõnu Seilenthal. Tartu, 1997.

Magyar–ésett igekötös szóttár. Ungari–eesti prefiksverbide sõnastik. Összeállította: Török Ilona, Lea Kreinin. Szerk.: Anu Nurk, Tõnu Seilenthal. Tartu, 1999.

Arany János balladái. János Aranyi ballaade. Fordította: Sander Alfred Lüvak. Tartu, 1999.

Nurk, Anu – Seilenthal, Tõnu: *Ungari. Maa, rahvas, kultuur*. Tartu, 1999.

Sorozaton kívül:

Tartu Ülikooli ungari lektoraat ja hungarológia eriharu. Összeállította Pomozi Péter, Tartu, 1996.

A tartui egyetem hungarológiai tárgyú szakdolgozatai (BA) 2002-ig:

Aksli, Marje: *Somaatilised fraseologismid eesti ja ungari keeles*. BA, 1997.

Ausmees, Kirli: *Vüisakusnähtused ungari keeles. Võrdlus eesti ja soome keelega*. BA, 2000.

Bagala, Chätrín: *Ungari pulmakombed* (Magyar lakodalmi szokások). Diplomitöö, 1990.

Flaur, Marika: *Ungari kirjanduse retseptsoon Eestis 1945–1991*. BA, 1999.

Ilves, Marju: *Modernne muinasjutt ja lastelugu ungari kirjanduses Eva Janikovszky ja Ervin Lázári teoste põhjal*. BA, 2000.

Jakobson, Ene: *Ungari keele prefiksverbide rektsoonierinevusi võrreldes eesti keelega* (Magyar igekötös igék vonzatainak eltérései az ésettben). Diplomitöö, 1992.

Kaalep, Triin: *Julius Mark ungari kirjanduse tutvustajana ja tõlkijana Eestis* (Julius Mark, a magyar irodalom észtországi ismertetője és fordítója). Diplomitöö, 1982.

Kala, Merje: *Võrdlevalt küsilausest ungari, soome ja eesti keeles* (A kérdőmondatok a magyarban, a finnben és az ésettben). Diplomitöö, 1996.

Kasterpalu, Karin: *Osaobjekti võrdlus eesti ja ungari keeles* (A részes tárgy az ésettben és a magyarban). Diplomitöö, 1989.

¹⁶ Tartui magyar füzetek. A sorozat negyedik kötete 1995 óta „megjelenés alatt” áll, kétséges, hogy valaha is megjelenik-e. A negyedik kötet a *Magyarország és a Baltikum – Kapcsolattörténeti és kontrasztív kutatások* címet viselte volna, Pomozi Péter szerkesztésében.

- Kimmel, Leila: *Eesti–Ungari kirjandussuhed aastail 1945–1985* (Észt–magyar irodalmi kapcsolatok 1945–1985). Diplomitöö, 1987.
- Korjus, Piret: *Kosztolányi Dezső luuletajana. Surmamotiiv tema luules* (Kosztolányi Dezső mint költő. A halálmotívum a költészetében). Diplomitöö, 1994.
- Kreinin, Lea: *Ungari–eesti prefiksiverbisõnastik* (Magyar–ézt igekötõszótár). BA, 1997.
- Kressa, Külli: *Kristlike kultuuri terminid ungari ja eesti keeles*. BA, 1999.
- Kütt, Merike: *Ungari ja eesti lokaaladverbiaalide kontrastiivne analüüs* (A magyar és az ézt helyhatározók kontrasztív vizsgálata). Diplomitöö, 1985.
- Liivak, Sander Alfred: *A magyar ütemhangsúlyos vers észtre fordítása*. BA, 1998.
- Link, Mirjam: *Eesti-ungari tõlkekirjanduslikest subetest*. BA, 1999.
- Maripuu, Tiina: *Ungari verbiprefiksitate vasted eesti keeles* (A magyar igekötõk megfelelõi az éztben). Diplomitöö, 1984.
- Mesipuu, Kairi: *Modernismi jooni János Pilinszky luules*. BA, 2000.
- Muischnek, Kadri: *Ungari ja eesti keele sisekohakäänete funktsioonide võrdlev analüüs* (A magyar és az ézt belsõ helyhatározórágok funkcióinak összehasonlító elemzése). Diplomitöö, 1988.
- Nurk, Anu: *Determineeritud ja indetermineeritud objekti vasted ungari ja eesti keeles* (A határozott és a határozatlan tárgy megfelelõi a magyarban és az éztben). Diplomitöö, 1984.
- Pai, Tiina: *Postmodernistlik romaan Eestis ja Ungaris: Mati Unt „Brecht ilmub õösel”, Ferenc Temesi „Tolm”*. BA, 2001.
- Paide, Tiia: *Võisakussuhete väljendamise vorme ungari keeles* (Udvariassági kifejezések a magyarban). Diplomitöö, 1995.
- Palm, Thea: *Ungari imperatiiv hõgy-kõrvallauses ja selle tõlkevasteid eesti keeles* (A magyar felszólító mód hõgy-mellékmondásban, és ézt fordításának lehetõségei). Diplomitöö, 1996.
- Pruel, Kaija: *Ants Murakin, Imre Madách ja neid ühendav Inimese tragöödia*. BA, 2002.
- Raudalainen, Viia-Kadi: *Koer, hobune ja veis ungari vanasõnades ja kõnekäänudes* (A kutya, a ló és a marha a magyar kõzmondásokban és sõlásokban). Diplomitöö, 1987.
- Rüütel, Hiie: *Naised Attila Jõzsefi elus ja loomingus*. BA, 1999.
- Sepp, Thea: *Hõimulõikumine Eestis, Soomes ja Ungaris ning hõimurahvaste suhete aastatel 1920–1940*. (A rokonnép-mozgalmak Észtországban, Finnországban és Magyarországõn, valamint a rokon népek kapcsolatai 1920–1940). Diplomitöö, 1990.
- Sillaots, Liina: *Felix Oinase hungarologia-alane tegevus*. BA, 2000.
- Sokk, Silvia: *Géza Csáthi elu kajastus tema loomingus*. BA, 2001.
- Tüdelepp, Jane: *Võrdlevalt ungari ja eesti keele fraseoloogiast*. BA, 2001.

A tartui egyetem hungarológiai tárgyú magiszteri (MA) dolgozatai 2002-ig:

Aksli, Marje: *Time, Place and Hungarianness in Hungarian Political Rhetoric. Critical Analyse*. 2001.

Kippasto, Anu: *Eesti keele õpik ungarlastele „Ész nyelvõnyv”*. 1995.

Nurk, Anu: *Ungari ja eesti keele verbirektsioonide kontrastiivne analüüs*. 1995.

Rüütmaa, Tiina: *Ungari el-prefiksi vastetest eesti keeles*. 1998.

16. *A tanszék által szervezett fontosabb programok*

1993-tól: ¹⁷

1993. június 9. – magyar nap Tartuban, az Észtt Hungarológiai Bizottság megalakítása

1994. december 2. – Hungarológia Tartuban és máshol (konferencia)

1995. május 31. – június 1. – Small Languages and Cultures in Contact (TEMPUS-konferencia)

1996. május – Tartu és Magyarország (konferencia)

1997. május 22–24. – A hungarológia 75 éve a Tartui Egyetemen. Hungarológia és esztológia az egyesülő Európában (konferencia)

1997. augusztus 22. – Az International Committee for Finno-Ugric Congress és az Eesti Fennougristide Komitee közös közgyűlése

2000. április 28. – „Ezeréves magyar állam kultúrájának a gyökerei” (konferencia a magyar államiság 1000. évfordulójának a tiszteletére)

2000. augusztus 7–13. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum

2000. december 10. – Julius Mägiste 100 (jubileumi megemlékezés)

2002. október 18. – Kossuth-kiállítás megnyitó

17. *A fogadó országból és Magyarországról a tanszékre látogató neves politikusok, tudósok, művészek stb.*

A tudósokat nem említem név szerint, hiszen például a 2000 augusztusában rendezett finnugor kongresszuson az egész finnugor tudományosság megjelent, más kongresszusokon pedig a hungarológia képviselői.

A teljesség igénye nélkül:

Gragger Róbert (1923. március 15.)

Klebelsberg Kunó (1930. május; őt 1932-ben díszdoktorrá avatja a Tartui Egyetem, de hogy személyesen vette-e át a diplomát vagy postán küldték el neki, erről semmiféle adat nem maradt fenn, a „tanszéki legendárium” sem tud róla semmit.)

Göncz Árpád (1996. május 3.)

Orbán Viktor és felesége (2000. május 31.), Mart Laar, akkori észtt miniszterelnök

Mádl Ferenc (2000. december 13.), Lennart Meri, akkori észtt köztársasági elnök

Jávorszky Béla (mint magyar nagykövet) és felesége, több ízben

Nikicsér László (magyar nagykövet) és felesége

Bereczki Urmas (a Tallinni Magyar Intézet vezetője), több ízben

Szili Katalin, az Országgyűlés elnöke

Monory Mész András, filmrendező

Kamondy Zoltán, filmrendező

Tari János, dokumentumfilm-rendező

Móva citerazenekar

¹⁷ Forrás: a finnugor tanszék vendégkönyve, melyben az első bejegyzés 1964-ből származik. (Többnyire teljesen olvashatatlan aláírásokból áll.)

18. *A tanszékéről megjelent cikkek, tanulmányok, híradások*

Lásd az 1. kérdés lábjegyzetében említett tanulmányokat és ezek bőséges irodalomjegyzékét, valamint a tanszék kiadványait (közülük is főként az 1991 utániakat).

19. *A tanszékkel kapcsolatos levél- és kéziratári források lelőhelye(i)*

Filosoofiateaduskonnakogu koosolekute protokollid.¹⁸ Riiklik Ajaloo Keskarhiiv¹⁹, fond 2100, nim. 5, sü. 151.

Tartu Ülikooli soome-ugri keelte kateedri arhiiv.²⁰

IRODALOM

Aus den Forschungsarbeiten des Ungarischen Wissenschaftlichen Instituts in Tartu. Hrsg. von Stephan v. Csekey. Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Universitatis Dorpatensis 8–13a. Tartu, 1930.

CSEKEY ISTVÁN: *Északi írások.* Budapest, 1928.

STEPHAN CSEKEY: Tartu Ülikooli Ungari Instituut. *Päewaleht*, 1928. június 8., 1.

ANU NURK – TÖNU SEILENTHAL: Egy elfelejtett korszak a tartui magyartanításban. *Tartu és Magyarország. Tartu ja Ungari.* Tartui magyar füzetek 3. Tartu, 1998. 39–46.

JAAK PEEBO: Eesti keele kateeder möödunud veerandsajandil. *Tõid eesti filoloogia alalt III.* Tartu, 1970. 159–183.

POMOZI PÉTER: Morzsák a tartui magyar hungarológia történetéből. *Hungarológia 4.* Budapest, 1994. 271–302.

POMOZI PÉTER: Tartu és Magyarország: négytízöt év a felsőoktatás történetéből. *Tartu és Magyarország. Tartu ja Ungari.* Tartui magyar füzetek 3. Tartu, 1998. 47–71.

TÖNU SEILENTHAL: *75 év tanulságai.* [Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia] Tartu, 1997. 185–198.

Tartu ülikooli ajalugu I–II–III. (Szerk.: Helmut Piirimäe, Karl Siilivask és Hillar Palamets), Tallinn, 1982.

REET VÄÄRI: Soome ja ungari keele lektoraat Tartu ülikoolis 1918–1940. aastal. *Tõid eesti filoloogia alalt III.* Tartu, 1970. 302–311.

¹⁸ A Tartui Egyetem Bölcsészettudományi Karának kari tanácsulésein készült jegyzőkönyvek.

¹⁹ Országos Központi Történeli Levéltár.

²⁰ A Tartui Egyetem Finnugor Nyelvek Tanszékének irattára.

A magyar nyelv kiterjesztése

Az utóbbi évtizedekben megszerveződött, megszilárdult, sőt át is szerveződött a magyar hungarológia. Amint ismeretes, a korábban inkább magyarságtudománynak nevezett tudományos felségterület az 1970-es években „(nemzetközi) magyar filológia” néven éledt újra, a közhasználatban azonban a „hungarológus” és a „hungarológia” megjelöléssel. Praktikusnak nevezett okokból a magyarság történelme (valamint régészete, fizikai antropológiája stb.) kívül volt e kereten, ide tartozott viszont a magyar irodalom története, legalábbis elvben a magyar nyelvtudomány (ennek még finnugrisztikai ágazata is), a magyar néprajztudomány (ide értve természetesen a folklorisztikát), hivatalosan a művészettörténet és a zenetörténet is (ez utóbbiból azonban inkább csak a magyar népzene és néptánc kutatása volt jelen).

Noha sohasem mondták ki, hogy a magyar művelődéstörténet hova is tartozzon: elvben az is hungarológia volt e korszakban – szemben a technikátörténettel, amelyet senki sem képviselt. Minthogy a történettudomány hivatalosan kívül volt e kereten, ennek részterületei és a rokon tudományok (például egyháztörténet, vallástörténet, demográfia, szociológia) is kívülrekedtek. Persze e tudományelméletileg soha meg nem vitatott körülhatárolást praktikus szempontok gyakran keresztették. Például a könyv- és könyvtártörténet, iskola- és neveléstörténet prominensei szót kaptak a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságban. És, noha a színház, a film és maga az irodalom nem számított „hungarológiai” témakörnek, azért például a műfordítás, az irodalom befogadása mindig is tárgyalt témakör volt e társaság rendezvényein.

Legutóbb a magyar történelem is bekerült a „magyarságtudomány” birodalmába, és nem csupán deklaráció formájában, hanem a kongresszusi gyakorlatban is. Sőt, ez a „magyar történelem” hovatovább már a közelmúltig is eljutott, mondjuk „Kádár és Kekkonen koráig”. Ez bölcs dolog, viszont ehhez rögtön hozzá is tehetem, mindez elvi tisztázás nélkül következett be: vagyis ma sem tudjuk, a magyar politikai történetből milyen kutatási területek tartoznak a mai „magyarságtudomány” körébe. Ide tartozik-e például a Don-kanyar magyar katonatemetőinek a sorsa – vagy sem.

Ahelyett, hogy most – kérdésként – ismét felsorolnám az előbb említett tudományágakat, egy másik oldalról térnék vissza mondandóm lényegéhez. Ha nemzetközi távlatban nézünk szét rokon területeken, érdekes felismerésekre juthatunk. A mi „magyarságtudományunk” megfelelői (mondjuk az anglisztika, bohemisztika, polonisztika, szlavisztika vagy éppen a finnugrisztika) hasonló keretek között működnek. Általában az érintett nyelv (nyelvek), irodalom (írodalmak) kérdéseivel foglalkoznak, más tudományterületek viszont esetenként különböznek. Nincs olyan „anglista”, aki régészettel foglalkozna. Viszont nincs „anglisztika” színháztörténet nélkül. Még eddig nem volt olyan finnugrista kongresszus, ahol ne lett volna régészeti szekció, sőt még fizikai antropológiai előadások is voltak. Koponyaméricskélő bohemistát viszont még nem hor-

dott hátán a Föld. Nem hiszem, hogy lenne hispanista vagy skandinavista tagkönyve az ottani néptánc- vagy népzene kutatóknak. Viszont elképzelhetetlen szlavisztikai vagy balkanológus konferencia ilyen elkötelezettségű résztvevők nélkül.

Mi a helyzet nálunk? A magyarságtudomány legutóbbi korszakának vezérkara irodalomtörténészekből (és szövetségeseikből) áll. Ők magától értetődően befogadták a nyelvészeket, néprajzkutatókat – másokat viszont alig, illetve csak ad hominem jelleggel. A mi Társaságunkban a komparatív filológia sem volt meghatározó (még kevésbé elhatároló) kritérium. Ha valaki Páskándi Gézáról vagy a göcseji helynevekről kívánt előadni – rögtön hungarológusnak érezhette magát. Érezte is. Az ilyen kutatások tudományos voltát nem kellett azzal bizonyítani, hogy irodalomelméleti, nyelvelméleti vagy összehasonlító szempontok érvényre juttatását is igényelték volna.

Hogy ez gyakorlati és nem tudományelméleti alapú megegyezés volt, könnyen bizonyíthatjuk. A magyar hungarológia legközelebbi összehasonlító, nemzetközi tudománytartománya a finnugrisztika (uralisztika). Igen gyakran a korifeusok is átjártak innen oda, onnan ide. A nemzetközi finnugrisztikát viszont a nyelvészek diktálják. Itt mindenki más, legyen irodalomtörténész vagy zenekutató, csak időnként megtúrt látogatónak számít. E finnugristák szemében minden finnugor nyelvészeti téma jó. Számukra egy vogul dialektus névmási eredetű Vx-ei, különös tekintettel a múlt idejű indeterminált és determinált igealakokra – ez vitán felül finnugrisztika, viszont – mondjuk – Eszterházy Péter életműve nem az. Mint ahogy többen makacsul úgy vélik, hogy a Sibelius-kutatás sem finnugrisztika. Nem az irigység beszél belőlem, hiszen a folkloristák témái ugyancsak szőröstül-bőröstül finnugrisztikának számítanak még e körökben is: a magyarvalkói párta leírása csakúgy, mint a csángók archaikus imái vagy a sárközi ártéri legettetés.

Minden eurázsiai sámánizmusjelenség helyet kaphat itt. A mohácsi vészről vagy a hazai cigányiskolák problémáiról azonban eddig nem volt szabad előadni finnugrisztikai konferenciákon. (Igaz, Napoleon orosz hadjáratáról sem, pedig ennek is voltak „finnugrisztikai” következményei. A finnugor nyelvtudósok minden ilyen rendezvény előtt határozottan tiltakoztak a szerintük piszlicsári és tudományalatti irodalmi témájú előadások ellen is. Legfeljebb az olyan „komparatív” előadókat engedték be, akik – mondjuk – *Az ember tragédiája* fordításaival foglalkoztak. (Hogy rosszmájú legyek, érdeklődéssel figyelem, mit mondanak majd a Kertész Imre-fordítások elemzésének „finnugrisztikai” mivoltáról.) Az a kérdés, mikor és hol élt az eurázsiai mézelő méh, mikor és milyen jégkorszakok voltak, számukra mindez finnugrisztika. Szabó István *Mephistoja* és Victor Vasarely op artja viszont ugyanúgy nem az, mint a tokaji bor vagy a magyar (finnugor) alkoholizmus kutatása.

Legutóbb szinte nemzetközi összeesküvés tört ki köreikben, hogy megakadályozzák a finnugor népek hagyományos jelrendszereinek reprezentatív vizsgálatát. Pedig a szemiotika még közel is áll a nyelvtudományhoz. Minthogy azonban mégsem nyelvészet, a nyelvész finnugristák szemében nem számít komoly dolognak. Jóllehet a szemiotika nemzetközi gyakorlatának megszervezője, Thomas A. Sebeok professzor magyar volt, sőt finnugrista nyelvészként indult...

Nem azért hivatkoztam erre, hogy bíráljam e megoldást, csupán érzékeltetni kívántam e nézet makacs következetességét, egyszersmind eltérő voltát a mi hivatalos, centralizált hungarológiánktól. A magyarországi hungarológia ugyanis irodalomtörténet-centrikus.

Már a magyar nyelvészetet sem látja igazán szívesen. (Megint csak önzetlenül állapítom meg mindezt, hiszen a magyar folklorisztika teljes joggal, a magyar néprajztudomány majdnem ilyen biztonsággal beleszámít a hazai magyarságtudományba.) Nálunk egy hermeneutikai esszé már akár magyarságtudomány is lehet, viszont a kicsibék és kislábák hívó-terelő szavairól készült dolgozat csak akkor magyarságtudomány, ha szeretjük az előadót. A városi reklámok nyelve, a börtönbezártak tetoválása eddig kívül maradt a hungarológián.

Újabb kontrasztként itt a külföldi hungarológia gyakorlatát kell említenem. (Persze nem a szomszédban dolgozó, határon túli magyar filológusok munkásságára gondolunk.) Berlinben és Bordeaux-ban, Pekingben és Tartuban a magyart elsősorban mint nyelvet oktatják. Csak ennek többé-kevésbé sikeres elsajátítása után foglalkozhat a tanár és tanítvány mindazzal, ami ezen túl is érdekli őket. Úgy gondolom, a magyar diaszpóra körében is egyre inkább ez a helyzet: Jeruzsálemben, Torontóban vagy Ausztráliában egyre többek számára már tanítani kell a magyar nyelvet, még akkor is, ha őseik között többen is „csak úgy” (és nem nyelvtanfolyamok eredményeként) beszéltek egykor e nyelven. Viszont Hamburgtól Jvääskyläig, Rómától Bloomingtonig az is közismert tapasztalat, hogy mindazok, akik „csak úgy” megtanulják a magyar nyelvet, mindazok, akik „gyökereikhez kívánnak visszatérni ilyen módon is, már a nyelv birtokában egy igazán széleskörű hungarológia iránt érdeklődnek. Ebbe beletartozik Szenes Hanna és Gábor Zsazsa biográfiája, a magyar párbajozás gyakorlata, a „huszárók” világtörténete, sőt a bűvös kocka meg a magyar szalámi eredete is. Ez a hungarológia egyszerűen nem ismer határokat.

Egy további összefüggésre is rögtön fel kell hívnunk a figyelmet. A Kádár-korszak végére általánossá vált az a közvélekedés, hogy a külföldi magyarságtudomány voltaképpen kiegészíti a hazait: olyan dolgokról is szól(hat), amelyeket itthon (különböző okokból) nem lehet, nem illik vagy nem szabad kutatni. Borbándi Gyula, Gosztonyi Péter, Király Béla életműve bizonyítja, hogy volt igazság e vélekedésben – ám csak részigazság. Először is: már korábbi korszakokban is ugyanez volt a helyzet. Mondjuk a Bauhaus vagy általában az avantgárd magyarjai nem véletlenül menekültek külföldre. A magyar pszichoanalitikusok közül nemcsak Róheim Géza, hanem Jakobi Jolán (Jolanda Jacobi), René Spitz, Maria Torok (Török), Bela Grunberger, az etnopszichológusokat is ide véve Georges Devereux (eredetileg Dobó), sőt Melford Spiro vagy akár tanítványaik olyan nézeteket képviseltek, amelyek többsége Magyarországon nem mindig volt *comme il faut*. Az ilyen „hungarológia” tehát már ekkor is csak külföldön virágozhatott.

Még ma is ez a helyzet, amikor itthon minden tücsköt-bogarat nyilvánossá lehet tenni. A sumér–magyar ősrököntség hívei ma már nemcsak Argentínában, hanem Krisztinavárosban is otthon vannak. Az úrlényekkel való „n-edik dimenziós találkozások” a közelmúltban már inkább az állami magyar televízió nézőcsalogató programjai voltak, mint külföldről hozzánk becsempészett zugáru.

Gyakorlati célú sámániskolákat keresve már nem kell átlépni a határt: elég a Villányi úton rendezett tanfolyamokra beiratkozni. Ám – szerencsére – a külföldi magyar hungarológia mindehhez képest még mindig különös, szabályozatlan és burjánzó. Rudolf Steiner bigámiája, Theodor Herzl nézeteinek kibontakozása a magyar millenniumtól is elválaszthatatlanul, a pszichológus Bruno Bettelheim viselt dolgai, egy másik Bettel-

heim (aki okinawai nyelvre fordította a Biblia részeit, és egyébként pozsonyi rabbicsaládból származott), a talán rabszolga-kereskedő Magyar László igazi élettörténete, Benyovszky Móric valódi műveinek valódi vizsgálata, Kőrösi Csoma Sándor munkásságának távlatai – mind-mind olyan témák, amelyek esetében a külhoni hungarológus behozhatatlan előnnyel rendelkezik.

És ez a különbség meg is kell, hogy maradjon. Mindenféle és mindenfajta hazai sajtószabadság esetében és ellenére is. Sőt, itt akár vég nélküli további kutatási kívánságlistát terjeszthetünk elő. Oláh Miklós németalföldi tevékenységét máig nem tekintették át. Nemcsak Frankel Leó volt a párizsi kommün magyar származású harcosa. Még most sem tudjuk, honnan vette Orlando di Lasso bolhadalának magyar szövegét. Vannak-e eddig ismeretlen magyar iratok a római egyház cenzúrahivatalában vagy éppen a Komintern meg a GPU archívumaiban? Ezer és egy ilyen témát ajánlhatunk külföldön működő hungarológusainknak – és ők szoktak is ilyen, első tekintetre furcsának tűnő kérdésekkel foglalkozni. Amikor tehát a magyarságtudomány szempontjából fontosnak tarjuk „a magyar nyelv kiterjesztését”, erre is gondolunk. Ám nemcsak erre!

Néhány éve több ízben is foglalkozhattunk a „nyelvi jogok” kérdésével. Köztudott, hogy kétféle értelemben is szükség van a magyar nyelv „jogainak” védelmére. Itthon az idegen nyelvek indokolatlan használata ellen védekezünk. Külföldön, ahol számottevő a magyar kisebbség, az ő szabad nyelvhasználatukat kell védeni. Ám ehhez rögtön hozzá is teszem, véleményem szerint, a „nyelv védelme” nem korlátozódhat pusztán a nyelvi szövegek védelmére.

Ha elvben ugyan lehetséges a magyar nyelv használata, ám nincsenek magyar nyelvű utcatáblák, sírfeliratok, újságok, és a boltban kapható áruk használati utasításai nem szerepelnek magyarul is, akkor nem teljes a magyar nyelv „védelme”. Azt is védeni kell, hogy köszönhessünk, lakodalmazhassunk, a templomban énekelhessünk is magyarul. Persze az sem baj, ha a közlekedési feliratok, a pereskedés vagy a katonáskodás is lehetővé teszi a magyar nyelvhasználatot. Nem hiszem ugyan, hogy az Európai Unió csakugyan be fogja tiltani a disznótort, ám a magyaros konyha hátrányos megkülönböztetése ugyanolyan baj lenne, mintha ezentúl nemzetközi dokumentumainkról örökre eltűnne például a Kis Péterné névmegjelölés – noha a nemzetközi használatban ugyancsak nehézkes, még „logikátlan” is. Csak hát nálunk ezt így mondják, sőt tudtommal ezt a megoldást világszerte is csak mi használjuk így.

Aki már látott nem magyar zsebnaptárt, tudhatja, bizonyos névnapok nálunk más napra esnek, mint külföldi megfelelőik. E gyakorlat „védelmére” is szükség van. Apropos: névnap! Hiába védjük meg, mondjuk, a magyar pálinka hungarikum jellegét, ha nem védjük a magyar névnapozás gyakorlatát (noha ennek már idegen nyelvre lefordítása sem mindig könnyű dolog). Nevezzük továbbra is „Boldogasszonyrak” Szűz Máriát, noha a nemzetközi mariológiában alighanem ezzel is egyedül maradtunk.

„A magyar nyelv kiterjesztése” mai hungarológiánk pespektívájaként azt jelenti, hogy ne csak a magyar nyelvet oktassuk és kutassuk, hanem az ehhez kapcsolódó, fent csak hézagosan említett, sokféle kulturális jelenséget, viselkedést. Magyarságtudományi kézikönyveinkbe is bele kell venni e szempontokat. Persze arra nem gondolhatok, hogy mindezt tüzetesen be is tudjuk mutatni egyetlen kézikönyvben. Ám legalább fel kell hívni a figyelmet arra, hogy mindez milyen fontos a korszerű magyarságtudomány szempontjából.

„A magyar nyelv kiterjesztése” nemcsak saját magunk számára fontos. Nélkülözhetetlen ez a magyarságkép vizsgálatának korszerűsítése szempontjából is. Egyébként ez az időnként szunnyadozó, időnként élénk „imagológia” élni is szokott e lehetőséggel. Német hungarológusok fel szokták néha hívni a figyelmet arra, hogy a két világháború között nemcsak a magyar filmkészítés, hanem a műszaki szakemberképzés is német – magyar távlatban értelmezhető. A bécsi – budapesti operettek magyarságképéről legújabbban végre már írtak dolgozatokat. Ám mondjuk a *Fliegende Blätter* vagy éppen a *Revue des Deux Mondes* magyarságképét, a világkiállítások magyar pavilonjainak vendégkönyv-bejegyzéseit tudtommal még nem tárták fel.

Amikor (a hazai magyarságtudomány legújabb átszervezése során) ezt az intézetet Balassi Bálintról nevezték el hungarológiánk irodalomtörténész-dominanciája nyert újabb megerősítést. Emellett azonban jó lenne hangsúlyozni a „kiterjesztett” magyar nyelv vizsgálatának fontosságát is.

MŰHELY

A minőségbiztosítás és a magyar mint idegen nyelv oktatása

BEVEZETÉS

A nyelvtanításban folyó minőségi oktatómunka iránti igény az utóbbi évtizedekben két szakterületen is markánsan megfogalmazódott: egyrészt a pedagógiatudományban, másrészt a kommunikatív nyelvoktatásról szóló szakirodalomban.

A pedagógiatudomány ma már minden oktatási intézményben és minden tantárgy (diszciplína) oktatásában megköveteli a minőség biztosítását, sőt azt is, hogy a minőségbiztosítás ténye megjelenjen az illető intézmény pedagógiai programjában. Ez alól nem kivétel a felsőoktatás sem, hiszen egy szak sikeres akkreditációja csak (?) annyit jelent, hogy minden szubjektív és objektív körülmény adott a szak oktatásának megindításához, de az nem derül ki, hogy a szak oktatása minőségi módon valósul-e meg.

A kommunikatív nyelvoktatásnak is, amely korunk legáltalánosabban, majdhogyanem kizárólagosan használt nyelvoktatási módszeregyüttese, alapkövetelménye a minőségbiztosítás. (A kommunikatív nyelvoktatás követelményei: tanterv, tankönyv, vizsgáztatás, tanárvizsgálatok, tanulóvizsgálatok, módszerek, minőségbiztosítás). Két okból is jogos és indokolt tehát erről a témáról a magyar mint idegen nyelv oktatásával kapcsolatban beszélni.

A minőségbiztosítás – az oktatásban is – sok területen és sok szinten valósul meg. A két legfőbb terület az intézményi és a diszciplináris minőségbiztosítás. Minket (a magyar mint idegen nyelv oktatóit) mindkét terület érdekel és érint.

RÖVIDEN A MINŐSÉG FOGALMÁRÓL

A minőséget sem meghatározni, sem mérni nem egyszerű. Minőség az, amikor megfelelünk a követelményeknek, az elvárásoknak és a kitűzött céloknak. Ezen követelményeket, elvárásokat és célokat egyrészt kívülről kapjuk (például a megbízótól, a fenntartótól, illetve a „fogyasztótól”, a diákoktól, a szülőktől), másrészt maga az intézmény fogalmazza meg. Nyilvánvaló, hogy egy oktatási intézménynél ezen három irányból jövő elvárások egyszerre vannak jelen, de nem egyforma arányban és nem egyforma súlyozással. Az oktatási intézményeknél végül is minden intézmény maga határozza meg saját minőségfogalmát saját célja(i) tükrében.

Napjainkat egyébként szokás úgy is jellemezni, hogy most zajlik a minőség forradalma, hiszen ez az új típusú munkavégzési forma az 1980-as/1990-es években került át a versenyszférából a szolgáltató vállalatokhoz, az állami intézményekhez, illetve a közhasznú szervezetekhez.

RÖVIDEN A MINŐSÉGBIZTOSÍTÁS FOGALMÁRÓL

A minőségbiztosítás értelmezése körüli gondok már a terminus technicusnál, helyesebben az angol eredetinek, a „quality management”-nek a magyarra fordításával kezdődnek.

Ahogy a „manager” szó a magyarban jelenthet ’igazgatót, ügyvezetőt, ügyintézőt’, illetve valamilyen bonyolultabb tevékenység, vállalkozás szervezését irányító szakembert, a „management” szónak is több fordítása lehetséges: ’bánásmód, biztosítás, fejlesztés, igazgatás’. Ennek fényében a „quality management”-nek is több számba jöhető fordításvariációja van, s ezek már az autentikus szakirodalomban is fel-felbukkannak: ’minőségfejlesztés, minőségügy, minőségirányítás, minőségbiztosítás’. A szakirodalomban egyébként gyakran használják az angol rövidítést is „quality management” „QM”, de még inkább a „TQM” betűszót, amely „total quality management”-et, azaz ’teljeskörű minőségbiztosítást’ (vagy ’minőségfejlesztést, minőségügyet’, illetve ’minőségirányítást’) jelent.

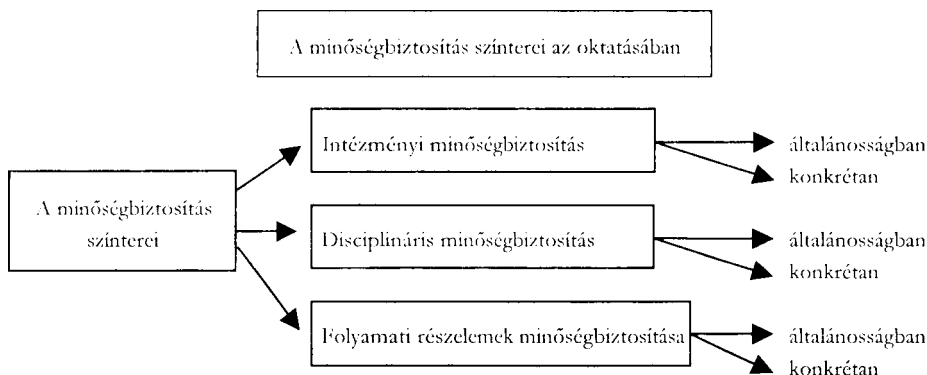
A minőségbiztosítás tulajdonképpen vizsgálati módszeregyüttes, amellyel egy adott intézményt vagy folyamatot – aprólékosan meghatározott szempontok szerint – leírnak, ellenőriznek, visszacsatolnak (mindehhez mindig kijelölik a felelősöket), s mindezt úgy teszik, hogy közben figyelnek az effektivitásnövelő lehetőségekre.

A minőségbiztosítás tudatos és folyamatos tevékenység (az oktatásban is), amely a tényleges munka állandó vizsgálatát jelenti a tevékenység és a cél közelítésének fényében.

Gyakran felmerül a kérdés, hogy csak múlt divat-e a minőségbiztosítás. Nem, úgy tűnik, hogy többről van itt szó: ez a piacképesség záloga, a piacon, főleg a globális piacon való megjelenés és megmaradás alapja.

A MINŐSÉGBIZTOSÍTÁS LEGGYAKORIBB SZÍNTEREI AZ OKTATÁSBAN

A minőségbiztosítás lényegéhez akkor tudunk igazán közel kerülni, ha működésének szintereit vesszük górcső alá. Az oktatásban három nagy működési területe van, az egyik az intézményi minőségbiztosítás, a másik a diszciplináris minőségbiztosítás, a harmadik pedig az oktatás részelemeinek minőségbiztosítása. Mindkettőről beszélhetünk általánosságban, s beszélhetünk egy konkrét intézményhez (személyhez) kapcsolva.

Az intézményi minőségbiztosítás

A legismertebb és legkidolgozottabb az intézményi minőségbiztosítás, amely értelem-szerűen egy zárt rendszerben működő intézmény egész tevékenységének leírásával foglalkozik. Napjainkban minden oktatási intézmény önnön sikerességének biztosítására kidolgozza saját minőségbiztosítási rendszerét – az önellenőrzési és önértékelési szakaszokkal együtt –, mert ez a korszerű intézményi működés kulcseleme, a további fejlesztés és fejleszthetőség előfeltétele.

A minőségbiztosítás működtetésének beindítására általában külső, független céget kérnek fel. Ennek képviselői egy előre kidolgozott modellt felhasználva, első lépésként meg- vagy újrafogalmazzák az intézmény célját, feltérképezik az intézményben zajló folyamatokat, kijelölik az ellenőrzési pontokat és a felelősöket. Meg kell jegyezni, hogy a felelősök mindig a vezetők, a vezetőség, hiszen rálátásuk egy intézmény teljes működési folyamatára csak nekik van. Részfelelőssége azonban bárkinek lehet.

A rendszer működésének ellenőrzésével sokszor külső auditáló céget bíznak meg. Az intézményi minőségbiztosításba a tágabb értelmezés szerint minden beletartozik: a vezetők és a tanárok munkájának minősítése, az adminisztráció, a diákok tájékoztatása, a tanterem technikai felszereltsége és tisztasága, a folyosók dekoráltsága, a telefonközpont hozzáállása, a büfé szendvicsválasztéka stb. A szűkebb értelmezés szerint elsősorban a tanári munkát minősítik, mert mégiscsak ez határozza meg egy oktatási intézmény arculatát.

Magyarországon a nyelvvoktatási szférán belül a Nyelvviskolák Szakmai Egyesülete (a NYESZE) megalkotta saját intézményi minőségmérési rendszerét, amely 1993 óta működik. A nyelvviskolákban a Független Minősítő Bizottság 3 fő területet vizsgál: a szakmai színvonalat, a menedzsmentet, illetve a technikai feltételeket. Jelenleg körülbelül 50 nyelviskola vallja magáénak a minősítő emblémát, a Q betűt, amelyet 2 éven át használhat, és kihasználhatja az ebből fakadó reklámozási előnyöket.

Az oktatás egészének azonban csak az egyik oldala az intézményi minőségbiztosítás, a másik oldal, a diszciplináris minőségbiztosítás legalább ilyen fontos és meghatározó.

A diszciplináris minőségbiztosítás

A diszciplináris minőségbiztosításon egy diszciplína (egy szak vagy tantárgy) minőségi módon való oktathatóságát értjük. Igazi lényegét akkor érzékelhetjük, amikor egy új szak oktatásába kell belekezdenünk: mit is tanítsunk, milyen sorrendiségben, milyen súlypontozással stb. Régi, nagy hagyományokkal rendelkező szakok esetében az elődöktől sok mindent kapunk, de új szakok indításakor (például számítástechnika, népi tánc, japán nyelv) egyedül vagyunk, senkire és semmire nem támaszkodhatunk a szak oktathatóságának kidolgozásakor.

A diszciplináris minőségbiztosítás problematikájával találjuk magunkat akkor is szembe, amikor új célközönségnek kezdünk el tanítani egy tantárgyat. A magyart mint idegen nyelvet például évtizedeken keresztül csak az andragógia (felnőttoktatás) keretén belül

oktattuk, a tipikus nyelvtanuló a magyar egyetemre készülő érettségizett fiatal felnőtt diák volt. A rendszerváltás idején jelentek meg azok a nyelvtanulók, akik „csak” a beszélt nyelvet kívánták megtanulni, s azt is csak heti 2-3 órás idő- és energiaráfordítással (vegyes vállalatok munkatársai, ezen munkatársak családtagjai stb.). Jelenleg ismét új célközönség jelentkezik: a magyar közoktatásba ilyen-olyan okokból bekerülő gyermekkorú tanulók csoportja (migráns családok gyermekei, roma származású első osztályosok stb.).

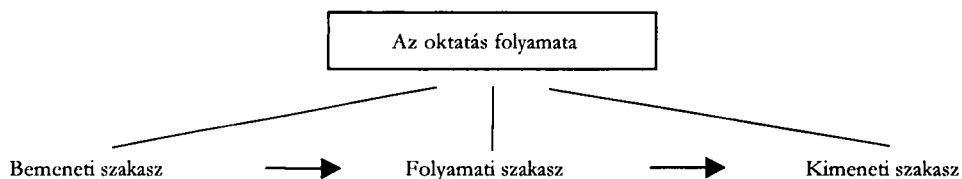
A diszciplináris minőségbiztosítás két módon valósul(hat) meg: vagy a folyamat felől kezd vizsgálódni, vagy egy-egy folyamati részelemet vesz górcső alá.

A folyamati minőségbiztosítás az oktatásban

A folyamat mind az ipari termelésben, mind az oktatásban három részből áll: bemeneti, folyamati és kimeneti szakaszból.

Korábban, a „minőségbiztosítás előtti korban” a minőség meghatározásakor elsősorban a kimeneti részre koncentráltak. Egy oktatási intézmény minőségi voltát a tanulmányi versenyek helyezései, az érettségi- vagy záróvizsgák eredményei, a felvételi mutatók stb. határozták meg. Mai felfogásunk szerint egy folyamat végső minősítésében mindhárom rész minőségi volta összegeződik.

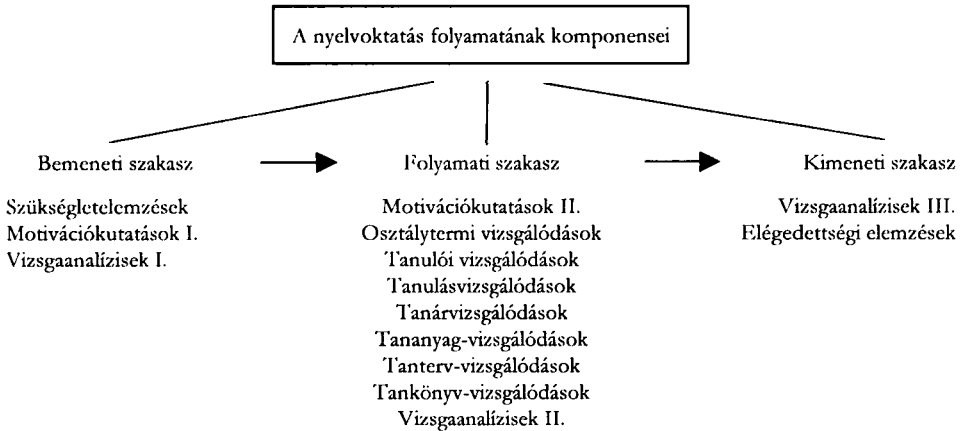
A minőségi oktatás tehát magára a folyamatra koncentrálni, nem csak a kimeneti eredményekre.

Egy oktatási folyamatnak azonban igen sajátosan alakulhat a végső minősítése, mert a tanárok munkáján és az intézmény technikai felszereltségén túl nagyon is meghatározó a mindenkorai tanulói hozzáállás. Különösen érvényes ez a nyelvoktatásra. Talán ezzel is magyarázható, hogy egyetlen tantárgy esetében sincs akkora tanulói motiváltsági szakirodalom, mint az idegen nyelveknél.

A folyamati részlemek minőségbiztosítása a nyelvoktatásban

Az oktatás, a nyelvoktatás folyamatának mindhárom részéhez különböző részlemek kapcsolódnak. Ezeket is vizsgálnunk kell (egyenként is és összefüggéseikben is), mert csak így alkothatunk reális képet az oktatási folyamat egészéről.

Ezeket a részelemeket különböző szempontok szerint csoportosíthatjuk, illetve vizsgálhatjuk.

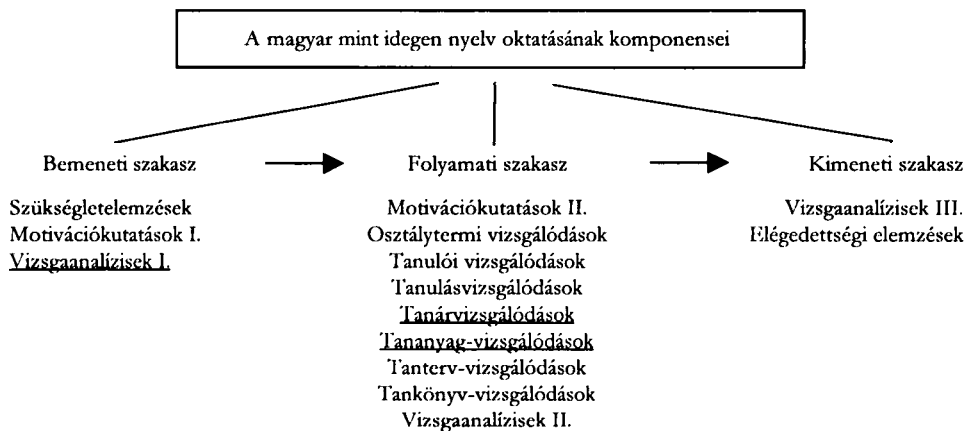
Az egyik lehetőség az, hogy megnézzük, melyek azok a területek, ahol jól hasznosíthatók a nemzetközi kutatási módszerek és eredmények. Kétségtelenül ilyenek az osztálytermi kutatások, valamint a tanulókra vonatkozó motiváltsági, szükséglet- és elégedettségi elemzések. De ide tartoznak a tanár, illetve a tanuló személyiségét érintő vizsgálódások is. Ma már nagy nemzetközi szakirodalma van a tanterv- és tankönyvkutatásoknak, a különböző nemzetközi nyelvvizsgák pedig a vizsgakutatásokat tették nemzetek főlöttivé.

A másik lehetőség az, hogy tudatosan feltérképezzük a különbözőséget ugyanazon részelem bemeneti, folyamati, illetve kimeneti felbukkanásakor. Milyen más például egy bemeneti (felvételi vagy színtező) vizsga, és milyen más egy kimeneti (záró)-vizsga!

Ismételten ki kell jelentenünk, hogy a(z) oktatási folyamat végső minősítéséhez nemcsak az időben egymás után következő három szakasz minősítése, hanem az egyes szakaszokhoz hozzárendelhető komponensek vizsgálata és minőségi volta is teljes jogúan hozzátartozik. Minden elem egyformán fontos, mert már egynek az elhanyagolása is (például nem megfelelő tankönyv) komoly hatással van a folyamat végső minősítésére. Ez a minőségbiztosítás lényege.

A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV ÉS A MINŐSÉGBIZTOSÍTÁS

A magyar mint idegen nyelv oktatása ugyanolyan oktatási folyamat, mint más idegen nyelv tanítása, s folyamatához is ugyanazon részelemeket lehet és kell hozzárendelnünk.

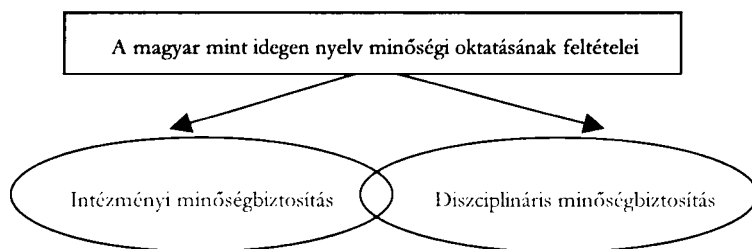
Az aláhúzott részelemeknél azonban még nagyon sok probléma van, s ezeket értelem-szerűen a magyarországi szakembereknek kell megoldaniuk.

Nyugvópontra kell(ene) végre jutnia a magyar mint idegen nyelv tanári szak körüli vitáknak, meg kell(ene) oldani a magyar nyelv saját szempontú teljes feldolgozását, és erre alapozva szaporítanunk kell(ene) a minőségi taneszközöket (nyelvkönyv, gyakor-lókönyv, nyelvtankönyv, szótár, hang- és videókazetta, CD stb.). Bele kellene már kezdeni a tanterv- és tanmenetkutatásokba is, mert ez utóbbiaknak függvénye a nemzetközi megmértetést is kiálló tankönyvek és vizsgatesztek írása.

Míndezek nagyon idő- és költségigényes feladatok, s nem is különösebben látványo-sak. Ráadásul ezeken a területeken nem sok segítséget kaphatunk a nemzetközi kutató-soktól, sőt nemegyszer ellenükben kell kiállnunk „igazunk” mellett.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ha a magyar mint idegen nyelvben minőségi oktatómunkát akarunk, ha ki akarunk lépni a globális piacra (EU), fel kell térképezni a magyar mint idegen nyelv oktatásának egész folyamatát. Ehhez természetesen hozzátartozik az intézményi minőségbiztosítás is a maga komplexitásával, de hozzátartozik a diszciplináris minőségbiztosítás is, amely az oktatási folyamat részelemeinek minőségbiztosításából áll össze.

Az intézményi minőségbiztosításban a (magán)nyelviskolák járnak az élen, a diszciplináris minőségbiztosításban azonban azoknak az (állami) intézményeknek van komoly tapasztalatuk, amelyek évtizedek óta tanítják a magyar nyelvet idegen nyelvként (igaz főleg egyetemre készülő fiatal felnőtteknek).

Van tehát mit tanulnunk (egymástól is), hogy a magyar mint idegen nyelv oktatásában végre ott tartsunk, ahol tartanunk kellene.

IRODALOM

- HALUSKÁNÉ TAAR ILDIKÓ: Minőségügy az oktatásban, nyelvoktatásban. In: *II. Dunaújvárosi Nyelvvizsgáztatási és Alkalmazotti Nyelvészeti Konferencia*. Dunaújváros, 2000. április 26–27.
- SÁSKA GÉZA – VIDÁKOVICH TIBOR (szerk.): *Tanterv vagy vizsga. Edukáció*, Budapest, 1990.
- SETÉNYI JÁNOS: A minőség iskolája: ellenőrzés, értékelés és biztosítás. In: Pócze Gábor (szerk.): *A közoktatási intézmények tevékenységének tervezése és ellenőrzése*. OKI, Budapest, 1997. 147–155.
- SIMON ISIVÁN – TÓTH ANDRÁS: A közoktatási intézmények vizsgálata, ellenőrzése és minősítése. *Magyar Közigazgatás*, 1997. 5. sz.
- STEPHEN MURDATROYD – COIN MORGAN: A totális minőség-menedzsment (TQM) és az iskola. In: *Oktatásmenedzsment*. Fordítások a nemzetközi szakirodalomból. Budapest, 1998. 215–230.
- TRENCSENYI LÁSZLÓ: *Minőségbiztosítás a pedagógiai programban. Hogyan?* Munkanapló. Okker Kiadó, Budapest, 2000.

Nyelvtanítási kánonok és tabuk

Nem kell nagy bölcsesség annak megállapításához, hogy a nyelvkönyvek, a munkafüzetek, a szótárak, a nyelvtanító CD-k és kazetták, egyszerűen a nyelvtanítással kapcsolatos összes anyagok az időben változnak. Ez részben a minket körülvevő világ változásai-ból adódik, de persze a metodikai felfogások és iskolák átalakulásából is. De ugyanígy mások a nyelvtanulás céljai ma, mint akár húsz évvel ezelőtt; más az idegen nyelvek elsajátításának motivációja, és mások a közfelfogásban uralkodó prioritások is. Nem tűnnek föl most haszontalannak, ha ennek az időben változó – és néha fortyogó – egész folyamatnak egy szeletét vizsgálnánk most meg: azt nevezetesen, hogy milyen kánonok lehetők fel az utóbbi évtizedek nyelvtanítási rendszereiben, és ami nem kevésbé érdekes: melyek azok a tabuk, amelyeket minden nyelvtanító segédeszköz úgy kerül, mint ördög a szenteltvizet; s végül: mi áll mindennek a háttérben. Különös figyelemmel szeretnék lenni ebben az írásban a magyar nyelv oktatásának helyzetére, egyrészt azért, mert ebben van némi tapasztalatom, másrészt pedig azért, mert az anyanyelvét idegen nyelvként oktató nyelvtanár óhatatlanul abban a skizofrén helyzetben van, hogy nyelvét egyszerre kell belülről és kívülről is szemlélnie. Ami pedig ezzel együtt jár: más nyelvet beszél mindennapi életében, és más a nyelvtanításon: aligha lehetne azonban azt mondani, hogy e kettő között pusztán regiszterbeli különbség áll fenn.

Az a tény sem szorul bizonyításra, hogy a nyelvtanulóra áttestált nyelvi anyagnak nemcsak nyelvközvetítő, hanem kultúráközvetítő szerepe is van. Nem pusztán arra gondolok, hogy egy-egy idiomatikus kifejezés megtanításakor annak használati módját, vagyis a hozzá tartozó kontextust is meg kell magyarázni, hanem főképpen arra, hogy például egy nyelvkönyv tematikájából, szókincséből, de még gyakorlataiból is – ma divatos szóval élve – „átjön” valamiféle életérzés, általános benyomás. Ez meghatározza például azt, hogy a célnyelvet anyanyelvüként beszélőket rokonszenvesnek vagy inkább ellenszenvesnek, érdekesnek és szórakoztatónak vagy inkább fásultnak és unalmasnak tartjuk. Mindebből azután egy egész előítélet-rendszer alakul ki a nyelvtanulóban, s e prekonceptiót – bár nem feltétlenül van valóságos köze az érintett ország lakóinak attribútumaihoz – még személyes tapasztalatok során át is igen nehéz lesz legyőznie. Ebből következőleg igen nagy felelősség hárul a nyelvkönyv vagy egyéb nyelvi segédeszköz szerzőjére (és a nyelvtanúrra), hiszen műve afféle miniatűr országimázs-központként működik majd, már amennyiben ténylegesen használatba kerül. (Arra, aki anyanyelvét saját hazájában tanítja idegen nyelvként, némiképp talán kisebb súllyal nehezedik ez a felelősség, hiszen tanítványai az ország valóságos közegében élnek, és ennek benyomásait még a nyelvkönyvek sem tudják elnyomni.)

Kialakul tehát a nyelvkönyvek körül valamiféle aura, amely kortól, országtól, politikai rendszertől, de talán még az éghajlattól is függ. Aligha vitatható, hogy a második világháború vége és az 1989-es fordulat között a magyar kiadású nyelvkönyvek szelle-

miségét az orosz nyelvkönyvek határozták meg, s a hazai idegen- és magyarnyelv-oktató tankönyvek nagyrészt ezt a trendet követték. A tendencia jól megragadható a negyven évig tartó kötelező orosznyelv-oktatás folyamatában: az ötvenes évek elején megjelenő *Második orosz könyvem* című kiadványban két lecke szól Leninről, három Sztálinról és egy Rákosiról, politikai töltet nélküli olvasmány pedig szinte egyáltalán nem található benne. A hetvenes évekre ez a buta, nyílt és tökéletesen eredménytelen propaganda némileg csiszolódott: szó esik hétköznapi szituációkról; kiderült, hogy a szovjet érát megelőzően is létezett Oroszország, de azért Istvánt, a második gimnáziumi nyelvkönyv magyar középiskolás hőstét (aki valamely talányos oknál fogva orosz nyelven vezetett naplót) mégis a birodalom fővárosába vezette, nem pedig a Nagy Péter alapította Szentpétervárra (azaz akkoriban Leningrádba). Mármost aki járt Moszkvában, aligha érte István lelkesedését: „Mindig erről álmodtam: meglátni a Kremlt, sétálni a Vörös téren. Szerencsés csillagzat alatt születtem!”. Arról pedig egyáltalán nem esett szó a könyvben, hogy a hajdani Szovjetunióba eljutni nehezebb, mint Nyugatra, s ha valakinek mégis sikerül, csak meghatározott és elég szűk körben mozoghat, márpedig ez meglehetősen fontos és releváns országismereti tudnivaló lett volna.

Az 1986-ban megjelenő *Első orosz könyvem* előzményeihez képest kimondottan üde képet nyújt. Kifejezetten a játékoságra helyezi a hangsúlyt, a politikai töltet teljesen hiányzik belőle, Lenin sem szánkózik a gyerekekkel. Sőt, bizonyos valós ismeretek is felbukkannak benne, például (igaz, csak rajz formájában) az a tetraéder-alakú papírdoboz, amelyben a birodalmi tejet árulták, s amely a boltot elhagyván legkésőbb ötven méteren belül ereszteti kezdte tartalmát.

A világról alkotott „szocialista” felfogás azután átsugárzott a nem orosz nyelvkönyvekbe is. A *Tanuljunk nyelveket* sorozat olasz darabjának első leckéje Bíró Péter szorgalmas munkásról szól, aki olyannyira szorgalmas, hogy nem csak kétkezi munkát végez, hanem esténként még tanul is. E nyelvkönyv igazi bravúrja az, hogy – a szovjet kánon nyomán – sikerül még egy olyan hihetetlenül szép és látványosban gazdag országot is, mint Olaszország, sívárnak és a hatvanas évek déli nyomorfilmjeinek megfelelő színben feltüntetnie.

Épp az olasz nyelv egyébként elég sajátosan fest a nyelvkönyvek palettáján. Az olasz nyelvre oktató könyveket ugyanis jelentős részben nem olaszok – bolgárok vagy éppen magyarok – írják. Maguk az olaszok mintha nemigen törődnének saját nyelvük terjesztésével. És bár vannak neves és nagy múltú központok Itáliában, amelyekben az olaszt jó eredménnyel tanítják külföldi hallgatóknak, az egyik (nálunk legalábbis) legelterjedtebb olasz nyelvkönyv, az *In Italiano* gyakorlatai elég szerény műgondról tanúskodnak. Egy-egy lecke számos egymást követő gyakorlatában ugyanazok a mondatok ismétlődnek szóról szóra, csak éppen hol az alanyt, hol az állítmányt, hol pedig a tárgyat kell a nyelvtanulónak beírnia. Lényegében tehát a néhány sorral följebb lévő mondat megfelelő passzusát kell bemásolnia. Szövegei is elég bánatosak és érdektelenek. Összehasonlításként gondoljunk arra, hogy a sok évtizeddel korábbi Eckersley-féle *Essential English* is milyen jó szövegeket prezentált a nyelvtanulónak. (De éppenséggel magyar kiadású könyvre is gondolhatunk: a *Tanuljunk nyelveket* sorozat Czobor–Horlai által készített angol nyelvkönyvére, amelyben az angol humor elég jól tükröződik.) Itt tehát egy meglehetősen redukált kánonnal van dolgunk: meg kell tanítani bizonyos nyelvtani jelenségeket, ezekhez gyakorlatokat kell kapcsolni, bevezetőül pedig össze kell ütni va-

lami leckeszöveget, amelyben az említett nyelvtani jelenségek sűrűn előfordulnak. Ebben az az általános olasz mentalitás érhető tetten, amely szerint egy olyan országnak, amelynek szinte tetszőleges pontjától számított száz kilométeren belül lehet síelni is, meg fürödni is a tengerben, miért kellene nyelvtanulással vagy nyelvoztatással untatnia magát.

Medgyes Péter, amikor különbséget tesz realiztikus (a nyelvgyakorlás céljából kreált) és reális (az információ-átadást célzó) beszédhelyzet között, kétségkívül találóan állapítja meg, hogy ha – például – magyar anyanyelvű angoltanár magyar anyanyelvű tanítványát angolul faggatja egy valós problémáról, úgy „minél létszerűbb a szituáció, annál jobban kilóg a lóláb”; számos esetben azonban – a lónál maradván – ennek másik oldalára esünk át. A valós szituáció és a némiképp retardált szereplők között folytatott diskurzus (ez utóbbira lásd példaként a *Tanuljunk nyelveket* sorozat újabb lengyel nyelvkönyvében található első néhány leckét) között meglehetősen széles mezsgye húzódik, s a nyelvoztató anyagok talán jobban teszik, ha e széles sávot egyik irányban sem lépik át.

Ami mármost az utóbbi idők magyar nyelvkönyveit illeti, azokra – nézetem szerint – meglehetősen visszafogottság jellemző, aminek egyik oka alighanem abban rejlik, hogy a magyart idegen nyelvként tanulók köre nemzetiség, életkor és műveltség tekintetében oly mértékig eltérő, hogy ezek legnagyobb közös osztóját veszik alapul a tankönyvek szerzői. De a túlzott diszkréciónak nem ez az egyetlen oka, amint az a későbbiekből remélhetőleg kiderül.

(Kivételt képez a mondottak alól Kovács Mária *Itt magyarul beszélnek* című nyelvkönyve, amely nyelvi-grammatikai tudatosság szempontjából igen magasra teszi a mércét, másfelől azonban elég lesújtó képet rajzol Magyarországról, vagy még inkább a magyar társadalmi viszonyokról. És bár egy efféle kritika alkalmasint helytálló is lehet, nem biztos, hogy a külföldi célközönségnek szánt írások annak a legszerencésebb terepei. Mert míg a magyarsággal kapcsolatos negatív sztereotípiák szinte kivétel nélkül benne foglaltatnak ebben a könyvben, addig a pozitív előítéletekről szó sem esik. El tudunk-e vajon képzelni egy olyan francia nyelvkönyvet, amelyben egy Párizsban élő angol a helybeliek szemére hányja kellemetlen tulajdonságaikat vagy – mondjuk – a jóformán minden sarkon megtalálható, meglehetősen nyitott vízedéket?)

Nem is ok nélkül olyan disztingváltak a magyar nyelvkönyvek, hiszen egyik célcsoport sem olyan népes, hogy rentábilis legyen például kimondottan dél-koreai hittérítőknak szánt könyvet készíteni. Ez azonban óhatatlanul a nyelvi anyag „lebutításá”-hoz vezet. Itt érkezünk el azoknak a fogalmaknak a köréhez, amelyek egy nyelvkönyvben csak a legkritikább esetben (és akkor is csak a szuperhaladóknak szánt opusokban) kapnak helyet. Értelmezésünk szerint tehát a negatív kánon (ami nem szerepelhet egy nyelvkönyvben vagy más nyelvi anyagban, legalábbis az autentikus szövegeket kivéve) azonos a nyelvoztatósi tabuval.

Amint a pozitív kánon változik időben és számos más tényező következtében, úgy ez áll a negatív kánonokra, vagyis a tabukra is. Nyilvánvaló, hogy a hatvanas évek orosz nyelvkönyveiben nem szerepelhetett egy maszek cipész, de – a mérnököt és a tanítót leszámítva – még szellemi munkából élő ember sem. De megnézhetjük akár a már említett *In Italiano* című olasz nyelvkönyvet is: ott ugyan szó esik fiatalok pályaválasztási problémáiról, az észak és dél között feszülő szociális különbségekről azonban még véletlenül sem, dacára annak, hogy a könyv meglehetősen sok, adatokkal megtámogatott

ország- és régióismereti kiegészítő anyagot tartalmaz. Próbáljuk azonban most – a magunk háza táján söpörve – összegyűjteni azokat a tabunak tekinthető fogalmakat és témákat, amelyek a ma használatos, főképpen kezdőknek szánt magyar nyelvkönyvek-ből és egyéb oktatóanyagokból (itt most főképpen CD-kre gondolok) kimaradnak.

Általánosnak tekinthető az a tendencia, hogy inkább jó dolgokról beszélünk, mint rosszakról. Nyelvkönyvekben ez akkor is így szokott lenni, ha a való életben tele vagyunk panasszal és sérelemmel. A nyelvtanuló tehát bizonyos értelemben – ha korát tekintve felnőtt is – olyan, mint a gyermek: próbáljuk tőle távol tartani a rossz tapasztalatokat, de még azt a tény is, hogy világunk tele van kellemetlen, káros és irritáló jelenségekkel. (Ha mármost a Magyarországon magyarul tanuló arra vetemedik, hogy egy saját maga által vezetett autóval megpróbálja eljutni például a főváros egyik pontjáról a másikra, hamarosan rájön, hogy a nyelvórán számára közvetített magyar nyelvi ismeretek nemcsak tendenciózusak, de bizonyos élethelyzetekben egyenesen hiányosak.)

Mindenféle társadalmi, politikai vagy szociális felhang nélkül megtanítunk például bizonyos hétköznapi helyzetekben szokásos minőségeket és tulajdonságokat. E tevékenység során általában a pozitív minőségre esik a hangsúly, bár látszólag kétségkívül igen gyakran mutatunk be ellentétpárokat: magas – alacsony, hosszú – rövid, nagy – kicsi. (A már idézett Medgyes Péter hivatkozik Gertrude Moskowicz nézetére, mely szerint „a nyelvórán csak szívdertítő témákról szabad beszélgetni”. Ez annak bizonyosságául szolgál, hogy sokszor nem véletlenül, hanem kimondott és vállalt nyelvkönyvírói attitűdről van szó.) A fosztóképző tanítása során aztán ezekhez hozzáadjuk a „kényelmes – kényelmetlen” típusú párokat. De mi történik azokkal a pozitív (vagy legalábbis pozitívnak tekintett) minőségekkel, amelyeket többnyire idegen eredetű szóval jelölünk, s amelyek ellentétpárját anyanyelvi beszélőként is csak némi habozás után tudnánk meghatározni? Az olyasféle mellékevekre gondolok itt, mint a „modern”, „elegáns” és hasonlók. „Ez a ház modern, az a ház régi” – olvassuk a nyelvkönyvekben, holott a modernnek nyilvánvalóan nem ellentéte a régi. A „korszerűtlen”, idejétmúlt” szavak ugyanakkor nem szerepelnek ugyanabban a leckében, amelyben a „modern” melléknév, még akkor sem, ha a magyar népesség döntő többsége alighanem korszerűtlen lakásban lakik. Ugyanígy: az utcán sétálva (ez persze a séta helyéül választott környéktől erősen függ) jó esély van arra, hogy „slampos, rosszul öltözött, divatjamúlt” öltözékben közlekedő emberekre bukkanunk. A „tisztá” ellentétéként megtanítjuk ugyan a „piszkos”-t, de aligha találunk olyan magyar anyanyelvű beszélőt, aki bizonyos kerületek bizonyos utcáin végighaladva azt mondaná: „Milyen piszkos ez az utca!”. Sokkal inkább a „koszos”, „mocskos” terminust fogja alkalmazni. De hasonló a helyzet akár az olyan egyszerű jelzős szerkezettel is, mint a „szép ruha”, amelynek ellentéte tudvalevőleg nem a „csúnya ruha”.

A minket körülvevő valóság ilyenét szemlélete némiképp bizonyára önkéntelen. Bizonyos fogalmakhoz – például: új, modern – óhatatlanul pozitív képzeteket társítunk. Az említett Kovácsi-könyvben ezt olvassuk: „A ház régi, de kényelmes”. A – valószínűleg – önkéntelen kötőszóválasztás azt sugallja, hogy a régi háznak kényelmetlennek kellene lennie, míg egy új ház értelemszerűen kényelmes kellene, hogy legyen. Szigorúan technikai értelemben ez bizonyára igaz is, hiszen egy ma épülő ház nyilván sokkal több kényelmi funkcióval van felszerelve, mint egy százéves elődje. Ugyanakkor tudható,

hogy milyen kényelmet – tágas szobák, nagy belmagasság, vastag falak – rejthet egy ódon épület. Az idézett szakaszban mégis (a könyv általános tendenciájával ellentétben) mintegy ellensúlyozni kellett a „régii” melléknévben rejlő negatív tartalmat a „de kényelmes” finomítással.

A pozitív tartalmat illető preferencia persze nem magyar jelenség, és nem is mindig mentes társadalmi, szociális és pedagógiai felhangoktól. A TOEFL-vizsgálóhoz készült az Egyesült Államokban egy kis brosúra, amely a vizsgázót hivatott hozzásegíteni a sikerhez. Ebben arról esik szó, hogy amennyiben a nyelvtanulót grammatikai ismeretei cserbenhagynák például egy feleletválasztós teszt esetében, úgy még mindig hagyatkozhatik a teszt készítőjének jóérzésére: egészen biztos, hogy a helyes válasz nem fog negatív társadalmi megítélés alá tartozó dolgot, fogalmat, eseményt, véleményt tartalmazni. Vagyis – magyarra fordítva – ha választani kell az (1) „Én utál dolgozni”, (2) „Mi soha nem dolgozik”, (3) „Te nem dolgozasz”, (4) „Én szeretek dolgozni” mondatok között, akkor célszerű a (4) számú mondatot választani még akkor is, ha ezt nem grammatikai, csupán szemantikai kompetenciánk támasztja alá.

E ponton érkezünk a nyelvtanítási tabuk egy másik kategóriájához: a társadalmilag elhallgatott, letagadott vagy legalábbis leplezett jelenségekhez. Legritkább esetben kapnak helyet nyelvkönyvekben a kedvezőtlen társadalmi folyamatok, például a bűnözés, a drogozás és az ebből adódó (rendőrségi, bírósági stb.) eljárások. A tapintat érthető, hiszen fennáll a veszélye annak, hogy a nyelvtanuló saját maga vagy közeli hozzátartozói révén érintett e témakörben. Tekintettel azonban arra, hogy meglehetősen elterjedt jelenségről van szó, meg kellene találni a módját annak, hogy – amint például a munkanélküliség nem számít tabunak – erről is a személyes érzékenységek megsértése nélkül lehessen beszélni már egy középhaladó nyelvtanulókat egyesítő csoportban is. (Az *Itt magyarul beszélnek* ismét kivétel: „Megtalálták a pék gyilkosának a kését” – olvassuk a többtagú birtokos szerkezeteket bemutató leckében.) A hazai viszonyok ismeretében az sem hátrány, ha a nyelvtanuló már itt-tartózkodásának első időszakában fogalmat alkot arról, hogy a magyar hatóságok részéről milyen kifejezés- és bánásmódra számíthat, e szervek mire jogosultak, illetve adott (kellemetlen) helyzetben hogyan reagálhat a magyar közegek fellépésére. (Megjegyzendő, hogy a nyelvkönyvek legfeljebb igen elnéző társadalmi megítélés alá eső szabálysértésekről – gyorshajtás, tilosban történő parkolás – adnak hírt, holott sajnos elég jó esély van rá, hogy egy külföldi épp a sérelmére elkövetett tolvajlás, rablás áldozatául esik.)

Teljességgel hiányzik azután a politikum, amely pedig a politikai életet kísérő lankadó érdeklődés ellenére is a magyarul beszélők többségénél igen fontos téma. Hozzá kell tenni, hogy – ha nehéz is – e tárgykörrel is lehetne pártsemleges módon beszélni: a jobb- és baloldal fogalma például számos távol-keleti (főképpen kínai) nyelvtanuló számára nem magától értődő. Tekintettel arra, hogy a származási ország és hazánk között esetenként a politikai rendszert illetően igen jelentős különbségek állnak fenn, kézenfekvő, hogy a Magyarországra érkezőt érdekelni fogja ez az eltérés, sőt, netán a különbségek mögött rejlő hagyományok is. De nem szól a fáma például a bőr színéről sem, holott nyilvánvaló, hogy más egy japán, egy mexikói és egy afrikai nyelvtanuló színe, s ezt maguk is látják, csak éppen nem fogják tudni, hogyan fogalmazhatnák meg. Nyilván nehéz egy Egyesült Államokból érkező feketével megértetni, hogy nálunk ő minden rasszista felhang nélkül lehet néger. Viszont ha ezt nem tesszük, s az utcán

fogja meghallani, hogy (minden rossz szándék nélkül) „lenégerizik”, roppant kellemetlen élményeknek tesszük ki a nyelvi kompetencia híján lévő nyelvtanulót.

Ugyancsak kevés szó esik vallásról, vallásosságról és vallásgyakorlatról. Kétségtől mentesen tapasztalható, hogy az elmúlt évtizedben egyre tartózkodóbbak lettünk világnézeteinket, felfogásunkat, magánéletünket, politikai nézeteinket illetően. (Ez a tendencia néha egészen furcsa módon jelentkezik: költséges hobbinak – például vasútmodellezésnek – hódoló tehetős emberek e szenvedélyükről nem beszélnek szinte még legközelebbi barátainknak sem, mivel félnek kifejezetten kedvtelésük tárgyára irányuló betörésről.) Sok ilyen téma azért tabu, mert nem politically correct. Holott Magyarországon ma meglehetősen gyakran képezi közbeszéd tárgyát a cigányság problémáinak kezelése vagy az antiszemitizmus. Itt ismét célszerű lenne legalább azon fogalmak közvetítése, amelyekkel illetően társadalmi konszenzus uralkodik.

Itt azonban lassan áttérünk egy újabb kategóriára: azon dolgok és jelenségek körére, amelyekről jólneveltségből, tapintatból, netán babonából nem szokás beszélni. Tudomásul kell azonban vennünk, hogy adódhatnak olyan helyzetek, amelyekben hirtelen, minden előkészület nélkül mégiscsak szóba kerülnek az ilyesféle ügyek; ám míg az anyanyelvi beszélő birtokában van a megfelelő kifejezőkészség, a magyarul tanuló, ha akarna, akkor sem tudna e tárgykörökben magyarul megnyilatkozni. Sőt, ami rosszabb, nem is fogja megérteni, amikor ezekről jelenlétében szó esik.

Ebbe a csoportba meglehetősen sok minden tartozik. A leghétköznapiabb talán a szleng, amelybe most a szalonképtelen kifejezések is beletartoznak. Ismét Medgyes Pétert idézzük: „a szleng-kifejezések nagy része hamar kihullik az idő rostáján”. Itt természetesen a nyelvoktató feladata megállapítani, melyik az a másik, kisebbik rész, amely e rostán fennakad. Mint tudjuk, az utóbbiba tartozó kifejezések némelyike egyrészt szinte köztisztelettel szerepel, másfelől fontos tájékoztatást jelent a beszélő személyére, a mondanivalójával kapcsolatos álláspontjára és a használt regiszterre nézve. Ezért – ha használatuktól el is tanácsoljuk a nyelvtanulót – ismertetésük (azaz adekvát és inadekvát alkalmazásuk bemutatása) a korábban már ismertetett okokból célszerű: kínos perceket spórolhatunk meg a magyar nyelvvel ismerkedő külföldinek.

A tabuként kezelt témák nagy csoportját alkotják mindazok a kifejezések és cselekvések, amelyek az intim testrészekkel bármilyen kapcsolatban állnak. (Ez persze igaz a korábban említett szleng egy részére is, csak hogy ott az ilyesféle kifejezések, legyenek bár mégoly plasztikusak is, valahogy mégsem kapcsolódnak képi gondolkodásunkban intim tevékenységekhez.) Az efféle dolgok megközelítését jól szemléltetik azok az ábrák, amelyek segítségével a nyelvkönyvek az emberi testrészek magyar nevét szokták bemutatni. A genitáliák környékén valamiféle pauza következik, s az ábra az így is, úgy is öltöztethető műanyag babákra emlékeztet, amelyeknek nincsen nemük. Az emberi élet természetes velejárója a mellékhelyiségben végzett tevékenység vagy a szexuális élet. És bár valóban nem szokás ezekről még egyazon anyanyelvűekkel sem társalogni, számos helyzet (például orvosi vizsgálat) arra kényszerítheti a nyelvtanulót, hogy ilyen irányú ügyeiről nyilatkozzék. Zavarba ejtő dolog, ha adott szituációban valaki nem tudja az adott testrész gyermekek esetében szokásos, felnőttek között használatos, orvosi értelemben jellemző vagy épp durva elnevezését megkülönböztetni. De még kellemetlenebb alkalmasint, ha valaki egészen természetes testi működésekről (*tüsszent, viszket, vakar, folyik az orra* stb.) nem tud nyilatkozni, sőt, a reájuk vonatkozó közléseket sem képes megérteni.

Tartalomjegyzék.		26. Leiki tulajdonságok	52	60. Fakereskedővel	143
1. Idő, időjárás, évszakok	1	27. Személyleírás	58	61. Lóvadász	145
2. A virasztás, fölébredés és fölkelés	4	28. Ház, házi eszközök	62	62. A patikában	146
3. Az öltözködésről	5	29. Templom és vallás (ünnepnapok)	63	63. A hordárral	147
4. A fürdésről	6	30. Oktatás, iskola	66	64. Cseledfogadás	148
5. A reggeli	7	31. A magyar nyelvről	67	65. A fényképésznél	150
6. A sója	9	32. Tudomány és művészet	84	66. Katonai kifejezések	151
7. látogatások	11	33. Földrajzi nevek és kifejezések	86	67. A természet	152
8. A társalgás formái	14	34. Vendégfogadó és lakás	88	68. Az állatország	155
9. Az egészségi állapot	16	35. Város és falú	90	69. A növényország	159
10. Ebéd, vacsora	20	36. Pénz, súly, mérték	96	70. Az ásványország	162
11. A dohányzás	24	37. A pénzváltónál	98	Útazás Budapestre	162
12. Időtöltés, játék	25	38. A levélfirásról (címezések)	99	a) Vasúton	162
13. Lovakról és a lóversenyről	27	39. Posta, táviró, telefon	102	b) Gőzhajón	166
14. Vadászat	30	40. A polgári társaság	104	c) Az országúton	168
15. A madarászatról és halászatról	31	41. A törvénykezésről	105		
16. A kávéházban	33	42. A tengerészet	109		
17. A színház, a hangverseny	34	43. Női munkák	111		
18. A báiban	41	44. A divatárúsnő	113		
19. A levelezésről és az alvásról	42	45. A varrónő	115		
20. Család és rokonság	43	46. A mosónő	116		
21. Keresztelő, esküvő, temetés	44	47. Kereskedés és ipar	118		
22. Keresztnevek	46	48. Bevásárlások	126		
23. Az életkor	47	49. A fodrászról	129		
24. Az emberi test	49	50. Az ékszerésznél	131		
25. Testi tulajdonságok	51	51. Az órással	132		
		52. A szabóról	133		
		53. A cipész	135		
		54. Lakatossal	136		
		55. Az illatszerkereskedésben	137		
		56. A könyvtárúsnál	138		
		57. Bútorvásár	139		
		58. A vászonkereskedésben	141		
		59. A kalmeárúsnál	142		

Ha pedig már az orvosnál tartunk: az emberi élet – gyakran orvosi segédletet igénylő – kedvezőtlen változásait vagy tényeit sem szokták a nyelvkönyvek tárgyalni. A „halál” vagy „meghal” szót még csak-csak megtaníjtuk, de a komolyabb körökkel vagy épp a halállal kapcsolatos fogalmak körét már korántsem. A nyelvkönyvekben előforduló legsúlyosabb betegség a vakbélgyulladás, soha senki nem kap még véletlenül sem rákot, szívinfarktust vagy agyvérzést. Ugyanígy nem kapnak helyet nyelvkönyveinkben a „gusztustalan” betegségek, vagy a betegségekkel kapcsolatos gusztustalan ténykedések. Melyik tankönyvben szerepel a *hasmenés*, a *hurutos* vagy az *orrfújás* szavak bármelyike? A cenzúra érthető, hiszen anyanyelvünkön sem szívesen beszélünk ezekről a dolgokról. Meg kellene azonban találnunk a módját annak, hogy – lehetőleg anélkül, hogy „negatív gondolkodással” lennénk vádolhatók – megtanítsuk az emberi élethez szükségszerűen

hozzátartozó negatív jelenségek nyelvkönyvi kezelését. E sorok írójának személyes tapasztalata, hogy kezdő, de már társalgásképes nyelvtanulók konzekvensen a „szomorú” melléknevet használják olyankor is, amikor az *elkeseredett, boldogtalan, szerencsétlen, nyomorult* vagy egyéb jelző lenne inkább találó. De nem is kell ennyire messzire mennünk ahhoz, hogy a hétköznapi nyelvköztanítási tapasztalatból lássuk: milyen nehezen tudják tanítványaink megfogalmazni, sőt, egyáltalán minősíteni a számukra *kínos, kellemtelen, esetleg komikus* szituációkat. (Lehetne itt utalni akár az úgynevezett „hamis barátokra” is: a német *komisch* jelentése egészen más, mint magyar párjáé.) Szinte természetes módon tanítjuk meg, hogy hogyan kell örömeinket kifejeznünk, gratulálnunk vagy jókívánságainkat megfogalmaznunk. Azt azonban, hogy *nyelvileg* hogyan kell bánni egy bajba jutott, szerencsétlen vagy gyászban lévő személlyel, nyelvkönyveink nemigen érintik.

Nyilvánvaló számomra természetesen az, hogy a nyelvköztanítással kapcsolatos kánonok és tabuk általam tálalt felosztása sok szempontból megkérdőjelezhető. Álljon azonban itt egy több mint százéves társalgási zsebkönyv tartalomjegyzéke annak bemutatására, hogy milyen gazdag fogalomtárat volt képes nem teljes 170 lapon összefogni. Bár természetesen tisztában vagyok azzal, hogy a társalgási zsebkönyv a nyelvkönyvtől alapjaiban eltérő műfaj, a tárgyalat témák termékenyítőleg hathatnak nyelvkönyvek vagy más nyelvköztanítási segédeszközök készítőire is.

A magam részéről a tárgyalat tematika feltérképezéséhez célszerűnek tartanék egy roppant egyszerű eljárást; persze ismét csak tudatában annak, hogy a különböző fokozatú nyelvvizsgákhoz szükséges szókincset mintegy „központilag” írják elő. Próbáljuk megállapítani, mivel töltjük el egy hetünket télen és nyáron, amikor dolgozunk, és amikor szabadságon vagyunk. Tegyük meg ugyanezt tíz, lehetőleg eltérő foglalkozású, korú, családi állapotú és életvitelű ismerősünkkel. Azután próbáljuk meg megállapítani, mind ebben mi a közös. És írjunk egy nyelvkönyvet, amelyben a közösként meghatározható témák, élethelyzetek szerepelnek. Így van némi esély rá, hogy a tárgyalat tematika az egyébként nem létező átlagember életének 60–70 százalékát „lefedji”.

A magyar nyelv tanulásának motiválása

A megszerzett nyelvtudás egységes európai keretben történő tesztelése Magyarországon és külföldön

A múlt század utolsó évtizedében jelentős fordulat következett be az európai integrációs folyamatban. Új tagokkal bővült az Európai Unió, a délkelet-európai országokban végbement demokratizálódási folyamat kedvező feltételeket teremtett a volt szocialista országoknak az európai politikai, gazdasági és katonai szövetségekbe való betagozódásához. Elkezdődött a NATO bővítése, egy egységes európai védelmi rendszer kiépítése, előkészületek történtek további új tagállamok felvételére az EU-ba. Mindez az európai együttműködés kiteljesedéséhez vezetett, ami nem hagyta érintetlenül a nyelvi-kommunikációs szférát sem. Bár úgy tűnik, az angol nyelv előretörése a nemzetközi kommunikációban szinte feltartóztathatatlan, az EU vezető testületei számos lépést tettek a többi európai nemzeti nyelv háttérbe szorulásának megakadályozására. Akceptálva egy nemzetközi kommunikációs nyelv elterjedt használatának szükségességét, számos dokumentumban fogalmazták meg az európai nyelvek egyenrangúságát, a kevésbé elterjedt és oktatott nyelvek fontosságát. Ez utóbbi külön nyomatékot kapott az elmúlt évben, amelyet az Európa Tanács és az Európai Bizottság az európai nyelvek évének nyilvánított.

A 90-es évek elején két különösen fontos dokumentum jelent meg, amelyek egységes szempontok alapján egységes keretet, illetve esélyeket igyekeznek biztosítani a kontinensünkön használt nyelveknek a nemzetközi kommunikációban (Európa Tanács: *A nyelvoktatás közös európai kerete: tanulás, tanítás, értékelés, Európai nyelvtanulási napló* stb.). Mindez annak érdekében történt, hogy az integrációs törekvéseket az egyes országok minél inkább magukénak is érezzék, és ne érjen senkit hátrányos nyelvi megkülönböztetés, mert az hátrányokhoz vezetne a mindennapok szinte valamennyi területén.

Az európai nyelvek egyenrangúságának és esélyegyenlőségének megalakulásától kezdve szószólója volt az ECL Konzorcium (European Consortium for the Certificate of Attainment in Modern Languages), amely a nyolcvanas évek elejétől kezdődően neves európai nyelvoktató intézmények közreműködésével standardizált nyelvoktatási, nyelvtudásmérési koncepciót, illetve rendszert dolgozott ki az EU tagállamainak nyelvére. Jelenleg folyamatban van a standardok kiterjesztése a tagjelölt országok nyelvére, hosszabb távon pedig az integrációba bekapcsolódó valamennyi ország hivatalos nyelvére.

Az ECL Konzorcium célja, hogy

- az EU tagállamok és a tagjelölt országok nyelvére kidolgozott standardizált tesztrendszernek, az ECL nyelvvizsgának a segítségével egységes, megbízható és érvényes mércét biztosítson a megszerzett nyelvtudás méréséhez;
- az EU harmonizálási törekvéseivel összhangban biztosítsa az ECL nyelvvizsga révén mind a vizsgázó, mind a felhasználó számára az egyes nyelvekből elért vizsgaered-

mények, illetve a megszerzett vizsgabizonyítványok honosítási eljárás nélküli nemzetközi összehasonlíthatóságát;

- standardizált nyelvtanfolyami rendszer kidolgozásával és elterjesztésével támogassa és szorgalmazza az európai országok nyelvének (különösen az EU kevésbé elterjedt és oktatott nyelveinek) iskolai és iskolán kívüli kölcsönös oktatását.

A PTE Idegen Nyelvi Titkársága az ECL Konzorcium megalakulását követően a magyarnak, az egyetlen nem hivatalos EU nyelvnek a képviselőjében azonnal bekapcsolódott a standardizálási munkálatokba, és az 1994-es hivatalos konzorciumi taggá válását követően hozzájárult a magyar nyelvnek az ECL nyelvoktató és nyelvtudásmérő rendszerbe történő integrálásához. Az ügy érdekében olyan szakembergárdát sikerült mozgósítania, hogy az általa végzett szakmai tevékenység elismeréseként 1999-ben megbízást kapott az ECL Konzorcium szakmai és adminisztratív tevékenységének koordinálására, a rendszer keretében folyó nyelvoktatási és tesztelési feladatok nemzetközi összehangolására.

Az ECL nyelvvizsgarendszer egységes elvek és kritériumok alapján méri, illetve minősíti a jelöltek nyelvtudását. A vizsga koncepciójának, tartalmának, mérési és értékelési módszereinek leírását az egyes kézikönyvek tartalmazzák, amelyek célzottan a felhasználók rendelkezésére állnak (tesztírók, vizsgaszervezők, szóbeli és írásbeli vizsgáztatók, felkészítő tanárok, vizsgázók, érdeklődők).

Az ECL magyar vizsga – a többi ECL vizsganyelvhez hasonlóan – a négy nyelvi készséget négy szinten, készségenként 2-2 feladattal teszteli. A kommunikatív nyelvoktatásból ismert feladattípusok az egyes szintekre meghatározott témakörökben, a nyelvi követelmények és kommunikációs elvárások figyelembevételével differenciált, hiteles mérési lehetőséget biztosítanak valamennyi vizsgaszinten a jelöltek nyelvtudásának minősítéséhez. A pontozási és értékelési rendszer könnyen áttekinthető a vizsgázó és a felhasználó számára egyaránt. A produktív készségek (írásbeli, illetve szóbeli kommunikáció) értékelését korszerű kritériumrendszer alapján végzik a javítók, illetve az értékelők.

Az írásbeli kommunikáció értékelésének szempontjai és az elérhető pontszámok

Nyelvhelyesség (alak- és mondatban)	0–5 pont
Írásbeliség (szövegtagolás és helyesírás)	0–5 pont
Szókincs (terjedelme és választékossága)	0–5 pont
Stílus (a fogalmazás műfajához és témájához igazodó nyelvhasználat)	0–5 pont
Kommunikatív hatékonyság (a helyzetnek megfelelő feladatmegoldás)	0–5 pont

A szóbeli kommunikáció értékelésének szempontjai és az elérhető pontszámok

Nyelvhelyesség (alak- és mondatban)	0–5 pont
Szóbeliség (kiejtés és gördülékenység, a beszéd folyamatossága)	0–5 pont
Szókincs (terjedelme és használatának változatossága)	0–5 pont
Stílus (a beszédhelyzethez igazodó nyelvhasználat)	0–5 pont
Kommunikatív hatékonyság (a helyzetnek megfelelő feladatmegoldás)	0–5 pont

A kritériumok részletes leírását a javítási útmutató, illetve a vizsgáztatói kézikönyv tartalmazza.

A magyar nyelv elsajátításához – a többi ECL vizsganyelvhez hasonlóan – moduláris felkészítő kurzusrendszert fejlesztettek ki az elmúlt időszakban. Ennek lényege, hogy meghatározott számú, az egységes szintleíráshoz igazodó tankönyvi, kiegészítő és vizsgafelkészítő modulok keretében készülhetnek fel a nyelvtanulók az általuk választott vizsgaszintre. A moduláris kurzusrendszer anyagára alternatív javaslatok születtek. Elsőként a *Hungarolingua* tananyagegyüttesre alapozva készült el az európai kreditrendszerbe is besorolt képzési programajánlat. Együttműködő partnereink, akik a magyar nyelv oktatására számos jól bevált (saját) tananyagot használnak, további alternatívák kidolgozásán munkálkodnak.

Az elmúlt években több mint 150 jelölt tett magyar nyelvből ECL vizsgát itthon és külföldön egyes vizsgaszinteken. A vizsgázók száma a sikeres magyarországi akkreditációt követően fokozatosan nő, ami a magyarországi oktatási, főként felsőoktatási intézményekben való tanulás, illetve a magyarországi munkavállalás iránti érdeklődést jelzi. A vizsgázók egy csoportját a magyar kultúra iránti érdeklődés motiválja a magyar nyelv tanulására, illetve az ECL vizsga letételére. A hozzánk eljutott jelzések szerint a diaszpórában élő szórvány magyarság körében is növekvő érdeklődés figyelhető meg főként a fiatalok körében szüleik, nagyszüleik nyelvének tanulása, illetve magyartudásuk tesztelése iránt.

A fenti érdeklődés és igények kielégítését az ECL Konzorcium igyekszik a maga eszközeivel támogatni. Intézetünkben, a konzorcium központjában egyre több országból érdeklődnek egyrészt a magyart oktató tanárok továbbképzési lehetősége, másrészt a különböző korosztályok magyar nyelvi oktatásához rendelkezésre álló nyelvkönyvek iránt. Folyamatos a külföldön magyart oktató különféle iskolák, intézmények érdeklődése is az ECL magyar vizsga helyben történő letételének megteremtése iránt. Igyekszünk a kért segítséget megadni, hiszen tudjuk, hogy a határainkon túl élő magyarságot ha nem is anyanyelvének gyors elvesztése, de annak háttérbe szorulása ténylegesen fenyegeti, másrészt nyelvünk megfelelő súlyú jelenléte például az EU intézményekben növelheti érdekérvényesítési esélyeinket az integrációs tárgyalásokon. Az elmúlt fél évben ECL vizsgahely nyílt magyarból a Londoni Magyar Kulturális Központban, Bécsben, a Collegium Hungaricumban, illetve legújabban Berlinben, az ottani Collegium Hungaricumban. Folyamatban van további vizsgahelyek megnyitása is, hogy az érdeklődők minél több országban, minél több vizsgahelyen tehessenek magyarból ECL nyelvvizsgát. E munkában számítunk a Balassi Bálint Intézet közreműködésére és támogatására is, egyrészt mint vizsgahelyre, ahol a magyarul tanulók ECL vizsgát tehetnek, másrészt mint a külföldön munkálkodó, nyelvünk és kultúránk megismertetésében és terjesztésében alapvetően fontos szerepet játszó lektorok, hungarológusok megbízójára, munkájuk támogatójára. Az intézményeink közötti együttműködés hamarosan jogi kereteket is ölt, ami lehetővé teszi a kooperáció további kiszélesítését.

Magyarország Európában

Egy komplex hungarológiai program tervezete

„Ha meg akarod magadat ismertetni, ismerd meg magadat.”

(HANKISS JÁNOS, 1936)

Magyarország az Európai Unió küszöbén toporogva, s bebocsátásra várva, oly igen kevéssé van tudatában saját értékeinek, hogy aligha várhatja el a tiszteletteljes, vagy legalábbis rangjának megfelelő fogadtatást. E sarkított megfogalmazás persze nem egészen állja meg a helyét, mégis nem árt eltöprengeni rajta, s ha vitatkozva is, de a veszélyt felismerve bemutatkozni önmagunknak s másoknak is. Hiszen bemutatkozni másoknak csak úgy tudunk, ha egyszerre rendelkezünk kellő önismerettel és a másik megfelelő ismeretével. Ebben a cikkben egy olyan program bemutatását kíséreljük meg, amely a magyarságra vonatkozó ismeretek (hungarológia) európai kontextusba helyezett tárgyalására-művelésére törekszik.

A HUNGAROLÓGIA FOGALMA

A hungarológia fogalmának meghatározása napjainkig vita tárgya. Egyes nézetek szerint azonos a magyar filológiával, azaz a nyelv- és irodalomtudománnyal, más értelmezés szerint hozzátartozik az előbbieken kívül a néprajztudomány is. Az egyik legtagabb megfogalmazás szerint a hungarológia „a magyarság egészére vonatkozó szellemtudományi diszciplínák teljessége”¹. Tovább bővíthető a kör a társadalomtudományi diszciplínák bevonásával is, mint ahogyan ez az Amerikai Egyesült Államokban és Németországban történik. Ebben a felfogásban a hungarológia magában foglalja a filológiát és az országismeretet. Ez a megállapítás közel azonos Gragger Róbertnek, az első hungarológiai intézet megalapítójának, a *hungarológia* szó első használójának a hungarológiára vonatkozó meghatározásával: Gragger szerint ugyanis egy hungarológiai intézetnek az a feladata, hogy az oktatásban és a kutatásban a filológiai és a történettudományi ismeretek mellett az egész magyar kultúrkör megragadható legyen. Eckhardt Sándornál felmerül a hungarológia mellett a magyarságtudomány elnevezés: „A magyarságtudományba beletartozik tehát a magyar történettudomány minden ágazata, nyelvtudomány, irodalomtörténet, jogtörténet, zenetörténet, néprajz, embertan, népiségtörténet, emberföldrajz, társadalomtörténet, archeológia, sőt még a magyar föld növény- és állatvilágának tudománya is. Mindaz az emberi és természeti adottság, ami a magyarsá-

¹ A tanulmány eredeti, teljes terjedelmében (a tantervekhez mellékelt témaváltozatokkal) 2003 szeptemberétől megtekinthető a Balassi Bálint Intézet honlapján.

got jellemzi, mindaz a környezet, ami a múltban és jelenben körülveszi.”²) A meghatározásban tehát megjelenik a természettudományok egy területe is. A felsorolás másoknál tovább bővül, s kiegészül a művészettörténet és a magyar tudománytörténet témaköreivel.³ Kiegészíthető lenne az eddig ismertetett felsorolás azoknak a műveknek az ismertetésével, amelyek a magyarságról idegen nyelven íródtak, azonban ez már túlmutatna kitűzött célunkon, az önmagunk megismerése és megismertetése feladatán. Figyelemre méltó azonban Rákos Péternek az a gondolata, amellyel a hungarológiát metatudománnyá emelve kifejti, hogy a felsorolt és a fel nem sorolt témakörök pusztán összegükkel, interferenciájukkal, illetve összefüggéseikkel nemcsak a hungarológiát alkotják, hanem tartalmi meghatározottság nélkül egy bármely nemzet tudományra alkalmazható metodológiai elvet valósítanak meg.⁴

Az ismertetendő hungarológiai program tehát a lehető legtágabb, de nem túl tág értelmezésen alapul, s a megvalósíthatóság határain belül maradván igénybe veszi a módszertan és az oktatástechnológia teljes eszköztárát.

A TANTERV BEMUTATÁSA

A program eredetileg a Balassi Bálint Intézet diákjainak egy speciális csoportja számára kidolgozott kerettanterv, amely azonban más felsőoktatási intézmények bármely szakos hallgatói számára is értékes és használható ismereteket, szemléletmódot adhat. Az alábbi vázlatos ismertetésből kitűnik, hogy milyen célcsoportnak készült a tanterv. Eredetileg azon határon túli magyar nemzetiségű fiatalok szaknyelvi és hungarológiai képzését szolgálja, akiknek valamilyen szintig módjukban állt magyar iskolába járni (legtöbbször érettségig), de az egyetemet már a többségi nyelven végezték.

TANTERV utóképzős csoportok számára szaknyelvből és a hungarológia témaköréből

1. A képzés színhelyei
 - a) Balassi Bálint Intézet (nyelvi-szaknyelvi és hungarológiai képzés)
 - b) a hallgatók szakirányának megfelelő egyetemek (szakmai-szaknyelvi képzés)
2. A képzés résztvevői:
 - a) a határon túli nem magyar nyelvű egyetemeken végzett vagy utolsó éves magyar anyanyelvű fiatalok (továbbiakban: hallgatók)
 - b) a Balassi Bálint Intézet magyar szakos és a hallgatók szakirányának megfelelő szakokat tanító tanárai

² Veenker, Wolfgang: Gondolatok a (hamburgi) hungarológiához. *Hungarológiai Értesítő*, 1986. 1–2. 328–333.

³ Eckhardt Sándor: *Magyarságtudomány*, 1942. 1.

⁴ Rákos Péter: Hungarológia: a dolog és a szó. *Hungarológiai Értesítő*, 1986. 1–2. 321–28.

3. A Balassi Bálint Intézet feladata:

- a) a hallgatók szaknyelvi problémáinak megoldása, szükség szerint az egyetemi előadások nyelvi támogatása
- b) általános nyelvi, nyelvhelyességi, helyesírási és nyelvhasználati készségeik fejlesztése, a kényszerűségből adódó bizonytalanságok, hibák megszüntetése, hiányosságok pótlása
- c) általános hungarológiai műveltségük kiszélesítése a magyar kultúra és tudománytörténet megismerése, illetve összefoglalása során

4. A képzés formái:

- a) előadások
- b) szemináriumi foglalkozások
- c) önálló kutatómunka
- d) kulturális programok
- e) konzultációk

5. Lehetséges tananyagok:

- a) nyelvkönyvek
- b) helyesírási gyakorlókönyvek
- c) gimnáziumi tankönyvek (történelem, irodalom, nyelvtan)
- d) egyéb ajánlható szakirodalom (részletes lista l. külön)

6. Követelmények

- a) első félév: egy 5 oldalas szakmai témájú tanulmány elkészítése és megvédése
- b) második félév: egy 10 oldalas szakmai témájú tanulmány elkészítése és megvédése, témazáró esszé készítése a tanult hungarológiai témakörökből, vagy a nyelvtudást vizsgáló nyelvi teszt megírása
- c) egész év során: beszámolók készítése, s ezek portfólió jellegű bemutatása az év végi védéskor
- d) folyamatosan: a projektmunkák eredményeinek kiállítása, bemutatása

7. Órakeret

(a hallgatók nyelvtudásától függően)

- a) heti 2×4 óra
- b) heti 2×5 óra

A TANTERV RÖVID LEÍRÁSA

1. Szaknyelvi képzés

Mivel a hallgatók nem egy szakirányon végezték (végzik) az egyetemet, a szaknyelvi képzés alapja a szakirányú egyetem kiválasztott óráinak látogatása. Ezen óráknak a nyelvi támogatását – konzultációszerűen – a nyelvtanár és a kijelölt szakmai konzulens végzi.

Vannak azonban a szaknyelvi oktatásnak olyan részei, melyek több szakirány esetében is azonosságot mutatnak: ezek bizonyos nyelvtani kérdések, a hallásértés fejlesztésének szükségessége, a magyar nyelvű íráskészség és olvasási készség fejlesztése. Ennek első-sorban a tanterv második részében részletesen is kifejtett terv szerinti tudománytörténet (melybe természetesen a részletesebben leírt nyelv-, irodalom- és történettudomány is beletartozhat) tárgyalása és tanulmányozása adhat teret. Számítani kell azonban arra is, hogy nem minden hallgatónk érettségizett magyar iskolában, így nyelvi ismeretei hiányosak, ebben az esetben az intézet nem magyar anyanyelvűeknek szánt szakirányú nyelvkönyveit is felhasználhatjuk az oktatásban.

Szeretnénk, ha a szaknyelvi és hungarológiai képzés megfelelően kapcsolódna egymáshoz, ezért meg kellett találni azt a pontot, melyből kiindulva mindkét irányban továbbhaladva egyenlő esélyünk van a fejlesztésre. Ez a pont ebben a tantervben a stílustörténet, amely önmagában igen kis részét jelenti az oktatásnak, viszont tág teret nyit a történelmi, irodalmi, művészeti és egyéb témák tárgyalására. Abból indulhatunk ugyanis ki, hogy a stílusváltás mindig valamilyen nemzetközi, európai összefüggésekbe helyezett gazdasági, történelmi változás eredménye, azaz ezeknek a változásoknak a vetületei megtalálhatók a művészetekben, irodalomban, nyelvben is, sőt egyértelműen összefüggnek a tudományok fejlődésével is. Hogy ezekből melyik területet emeljük ki, az nagyrészt a hallgatói csoport összetételétől függ.

2. Hungarológiai képzés

A hungarológiának esetünkben a legtágabb értelmezését célszerű elfogadni. A hungarológia tárgykörébe tartozik minden, ami magyar vonatkozású, azaz a magyar nyelv, kultúra és történelem, tudománytörténet határon innen és túl. A magyar múltat és művelődést, a magyar etnikumnak és környezetének viszonyát komplex módon érdemes tanítani (és kutatni), nem megelégedve arról, hogy tartós és jó eredményt csak akkor érhetünk el, ha szakterületenként is igényes és magas szintű alapozást biztosítunk. Ebben a tekintetben a részletesebben kidolgozott terv inkább kínálat, mint kötelezően elvégzendő feladat. Annál is inkább, mert esetünkben az ismeretközlés eszköz a hallgatók nyelvtudásának fejlesztéséhez, stílusuk csiszolásához, nem pedig a továbbtanuláshoz szükséges előismeretek megszerzését szolgálja. Mindig az adott hallgatók hozott ismeretei határozzák meg, hogy melyik területtel foglalkozunk behatóbban s esetleg melyeket hagyjuk el teljesen.

3. Kísérő programok

Fontos cél az is, hogy a tíz hónapig Magyarországon tartózkodó határon túli fiatalok megismerkedjenek a magyar kulturális életben, eljussanak színházba, hangversenyre, operába, megnézhesék a magyar történelmet, kultúrát, művészeti életet bemutató kiállításokat. Ehhez a tanár szakértő irányítására és a hallgatók érdeklődő együttműködésére van szükség. Figyelni kell tehát az aktuális kínálatot, s abból a tananyaghoz kapcsolódó legmegfelelőbbet kell kiválasztani. Ezen a módon megoldható a képi és auditív szemléltetés, sőt így válhat a hallgatóknak igazán sajátjukká a tanult anyag.

4. Oktatástechnológia

A technikai eszközökkel való jó ellátottság ebben az oktatási formában különösen nagy jelentőséggel bír. Mivel nem lehet minden tárgyalt zeneművet, filmet, színdarabot élő előadásban megtekinteni, szükséges ezek tantermi bemutatása CD-lejátszó, magnó, videó segítségével. Az önálló anyaggyűjtéshez, illetve anyagkészítéshez mind a hallgatók, mind a tanár számára nélkülözhetetlen a számítógép, egyes projektmunkák kivitelezéséhez célszerű lenne videokamera és fényképezőgép használata is.

A ténystruktúrákban található utalások az egyes oktatástechnológiai eszközök alkalmazására, illetőleg a képi, auditív, a vizuális és audiovizuális szemléltetés lehetőségeire, ezért itt most csak a lehetséges projektmunkákról szólok néhány szót. Ezek felsorolásterüen és a teljesség igénye nélkül a következők lehetnek:

- tablók készítése a különböző stílusirányzatok szemléltetésére,
- videofelvételek készítése ugyanebben a témában,
- egy korszak kidolgozása több szakterület irányából,
- a hazai és magyarországi helyzet, események összehasonlítása,
- a Trianon utáni időszak határon túli kultúrájának, művelődésének bemutatása.

A TANTERV TÉTELES BEMUTATÁSA

1. Fő témakörök

Az alább felsorolt témaköröket nem egymástól függetlenül kell tanítani. Megtalálhatók azok a kapcsolódási pontok, amelyek lehetővé teszik az együttes vagy párhuzamos feldolgozást. Állításom megvilágítására egy példát említenék. A népiesség és a romantika irodalmához logikusan kapcsolható a stílustörténetből a szentimentalizmus, a romantika és a népiesség; a történelemben két témakört is érinthetünk: a forradalom és szabadságharc, illetőleg az abszolutizmus korszakát; a művészetekben pedig értelemszerűen a XIX. század művészetének egy részét.

A néprajzi kérdéskört éppen a népiesség ürügyén kell érintenünk. A tudománytörténetből pedig feltétlenül meg kell emlékeznünk két matematikusunkról: Bolyai Farkasról és Bolyai Jánosról, a fizika területén Jedlik Ányosról, Eötvös Lorándról, Puskás Tivadarról stb., a biológusok és orvosok köréből: Bene Ferencről, Bugát Pálról, Herman Ottórol stb., kémikusok: Görgey Artúr, Irinyi János stb. Ezen a módon teljes képet kaphatunk a XIX. század közepének történeti, kultúrtörténeti, tudományos világáról, s néhány múzeum, film, színházi előadás megtekintésével elmélyíthetjük a feldolgozott ismereteket. Példaképpen: Orvostörténeti Múzeum, Budapesti Történeti Múzeum ide kapcsolódó része. A Nemzeti Galériában megtekinthetjük Madarász Viktor, Székely Bertalan, Benczúr Gyula és Iszó Miklós képeit; a Pesti Vigadó és a Nyugati pályaudvar épülete is kiváló illusztráció. *A köszívű ember fia* című filmet ajánlhatjuk megtekintésre, Madách kapcsán megismerkedhetünk a Nemzeti Színház történetével, s megtekinthetjük az új Nemzeti Színházat; Katona Józsefhez és Kölcsey Ferenchez kapcsolódva Erkel zenéjét hallgathatjuk. Az ehhez hasonló kapcsolódási pontokat más korszakokra vonatkozóan is tartalmazza a mellékletben elhelyezett részletes témavázlatok.

I. NYELV

Nyelvhelyesség	Helyesírás	Nyelvi rétegek	Stílustörténet
Igeragozás	Ábécérend	Szaknyelv	A kezdet
A melléknév	A magánhangzók írása	Hivatalos nyelv	Reneszánsz
Az igenév	A mássalhangzók írása	Diáknyelv	Barokk
Határozóragok	Hasonulás	Szlang	Rokokó
Birtoklás	Összeolvadás		Klasszicizmus
Igekötők	A múlt idő		Szentalizmus
Hasonlítás	A felszólító mód		Romantika
Időhatározók	Intézménynevek		Realizmus
Szóképzés	Címek		Népiesség
Szókapcsolatok	Különírás		Avantgárd
Kifejezések	Egybeírás		Expresszionizmus
Határozószók	Írásjelek		Impresszionizmus
A mondat			

II. IRODALOM

1. Kezdetek és középkor (X–XV. sz.)
2. Reneszánsz (XV–XVII. sz.)
3. Barokk (XVII–XVIII. sz.)
4. Felvilágosodás és klasszicizmus (XVIII–XIX. sz.)
5. Reformkor (XIX. sz. első fele)
6. Népiesség és romantika (XIX. sz. közepe)
7. Realizmus (XIX. sz. vége)
8. A *Nyugat* és kora (XX. sz. eleje)
9. Modern törekvések (a két világháború között)
10. A II. világháború utáni irodalom
11. Mai magyar irodalom

III. TÖRTÉNELEM

1. A magyar őstörténet (IX–X. sz.)
2. A korai feudalizmus (X–XIII. sz.)
3. Az érett feudalizmus (XIV–XVI. sz.)
4. A három részre szakadt ország (XVI–XVII. sz.)
5. A kései feudalizmus (XVII–XVIII. sz.)
6. A feudalizmus válsága és a reformkor (1790–1848)
7. A forradalom és a szabadságharc (1848–49)
8. Az abszolutizmus kora (1849–1867)
9. A dualizmus kora (1867–1919)
10. A forradalmak évei (1918–19)
11. Az ellenforradalom kora (1919–1944)
12. A szocializmus kora (1945–1989)
13. A rendszerváltozás utáni kor (1989–)

IV. MŰVÉSZETEK

Művészeti ágak	Korszakok
1. Építészet 2. Festészet 3. Szobrászat 4. Zene	1. Görög művészet (mint előzmény) 2. Római művészet (mint előzmény) 3. A középkor művészete 4. A reneszánsz művészete 5. A barokk művészete 6. A klasszicizmus 7. A XIX. sz. művészete 8. A XX. sz. művészete

V. TUDOMÁNYTÖRTÉNET

1. Csillagászat
2. Matematika
3. Fizika
4. Orvoslás
5. Biológia
6. Kémia
7. Régészet
8. Filozófia
9. Neveléstudomány
10. Pszichológia

VI. NÉPRAJZ

Korszakok	Műfajok	Életmód
1. –XV. sz. 2. XV–XVIII. sz. 3. XVII. sz. vége–	1. Mese 2. Monda 3. Ballada 4. Líra 5. Népszokás 6. Hírvilág	1. Gazdálkodás 2. Település 3. Építkezés 4. Viselet

2. Témavázlatok

A fent felsorolt témakörök vázlatos kifejtése a mellékelt témavázlatokban található, melyek a Balassi Báint Intézet honlapján olvashatóak. Ezek a témavázlatok természetesen csak ajánlást tartalmaznak, de a tanterv gyakorlati alkalmazása során egyértelműen kiderült, hogy az azokban felsoroltak alkalmasak egy teljesebb kép kialakítására.

A mellékletek listája:

1. sz. melléklet: Stílustörténet
2. sz. melléklet: Magyar irodalom
3. sz. melléklet: Magyarország történelme
4. sz. melléklet: Tudománytörténet
5. sz. melléklet: Építészet
6. sz. melléklet: Képzőművészet
7. sz. melléklet: Zene

3. Ajánlott irodalom

Az alább felsorolt szakirodalomban egy témához több szakkönyvet is ajánlunk azért, hogy az adott témában jártasabb és kevésbé jártas résztvevők is megtalálják a megfelelő anyagot. Ugyanakkor arra is gondoltunk kellett, hogy a nyelvtudás szintje sem mindig megfelelő a téma tudományos igényű feldolgozásához. Ez a szempont érvényesül például a helyesírási gyakorlókönyvek és az esetlegesen használandó nyelvkönyvek kiválasztásában is. Az ajánlott irodalom listája tovább bővíthető és bővítendő is, s nemcsak könyvekkel, hanem korszerűbb információhordozó eszközökkel is.

- ÁGOSTON G. – HERMANN R.: *Magyarország története 100+1 tételben*. Ister, Budapest, 2000.
- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES: *Hogyan írjam? Helyesírási gyakorlólapok középiskolásoknak*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- ARADI NÓRA – FEUERNÉ TÓTH R. – GALAVICS GÉZA – MAROSI ERNŐ – NÉMETH LAJOS: *A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig*. Gondolat, Budapest, 1983.
- ARTNER TIVADAR: *Évezredek művészete*. Gondolat, Budapest, 1972. Szerk.: Balogh László. *1000 éves a magyar iskola, 996–1996*. Korona Kiadó, Budapest, 1996.
- BENDA KÁLMÁN (szerk.): *Magyarország történeti kronológiája I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- BENEDEK ELEK: *Magyarok története*. Debrecen 1995.
- BENEDEK ELEK: *Hazánk története*. Szalay Könyvkiadó és Kereskedőház, 2001.
- BENKŐ LORÁND: *Nemzet és anyanyelve*. Osiris, Budapest, 1999.
- BORI ISTVÁN: *A magyarság története a kezdetektől a XX. század végéig, gazdasági szakirányú hallgatók számára*. Magyar Nyelvi Intézet, Budapest, 1997.
- DIZSERI ESZTER: *Kockáról kockára. A magyar animáció krónikája 1948–1998*. Balassi Kiadó, Budapest, é. n.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: *Magyar zenetörténet*. Planétás, Budapest, 1998.
- DÖRNYEI LÁSZLÓ: *Magyar művészet a honfoglalás korától 1848-ig*. Magyar Nyelvi Intézet, Budapest, 1999.
- DR. TAKÁCS LAJOS: *Neveléstörténet*. VEK, Veszprém, 1996.
- Érettségi témakörök, tételek. Irodalom*, Corvina, Budapest, 1993.
- Érettségi témakörök, tételek. Történelem*. Corvina, Budapest, 1995.
- FALVY ZOLTÁN: *A magyar zene története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- GÁSPÁR ZSUZSA – HORVÁTH JENŐ (szerk.): *Királyok könyve*. Officina Nova, 1994.

- GIAY B. – NÁDOR ORSOLYA: *A magyar mint idegen nyelv / Hungarológia*. Janus/Osiris, 1998.
- GLATZ FERENC (szerk): *A magyarok krónikája*. Magyar Könyvklub/Officina Nova, 1995.
- HLAVACSKA E. – HOFFMANN I. – LACZKÓ T. – MATICSÁK S.: *Magyar nyelvkönyv haladók-nak*. Debreceni Nyári Egyetem, 1999.
- K. BENDE ILDIKÓ (szerk): *Időrendi táblázatok*. Corvina, Budapest, 1996.
- KÁRPÁTI JÁNOS: „*Symphonia Hungarorum*”. *Magyarország zenekultúrájának ezer éve*. Budapesti Történeti Múzeum, Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság, Budapest, é. n.
- KLANICZAY TIBOR (szerk.): *A magyar irodalom története*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1982.
- KÓSA LÁSZLÓ (szerk.): *A magyarságtudomány kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- LACZKÓ ZSUZSA – KINDERT JUDIT: *Fülelő*. Gyakorlatok hallott szövegek megértésére. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen, 1998.
- LÁSZLÓ GYULA: *50 rajz a honfoglalókról*. Móra Kiadó, Budapest, 1982.
- LENGYEL DÉNES: *Régi magyar mondák*. Móra Kiadó, Budapest, 1972.
- MARKÓ LÁSZLÓ: *Magyar történelem évszámokban a kezdetektől a rendszerváltásig*. Holnap Kiadó, Budapest, 1996.
- MOLNÁR JÓZSEF – SIMON GYÖRGYI: *Magyar nyelvemlékek*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.
- NAGY LÁSZLÓ: *Magyarország Európában (A honfoglalástól a közelmúltig)*. Budapest, 1993.
- NYÍRI TAMÁSNÉ: *A magyar nép története a kezdetektől 1867-ig*. Kodolányi János Intézet, Budapest, 1995.
- NYÍRI TAMÁSNÉ: *Magyar történelem bölcsészhallgatók számára*. Kodolányi János Intézet, Budapest, é. n.
- PAPP SÁNDOR: *Határon túli magyar közösségek életrajza 1919-1988*. VEK, Veszprém, 1999.
- POMOGÁTS BÉLA (szerk.): *Kistükör*. Magyar irodalomtörténeti arcképek. Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 1985.
- SZABÓ ATTILA: *Művészettörténet vázlatokban*. A kezdetektől napjainkig (sorozat). Győr, 2000.
- SZABÓ ATTILA: *Művészettörténet képekben*. A kezdetektől napjainkig (sorozat). AKG Kiadó, Budapest, 1997.
- SZENDE ALADÁR: *A magyar nyelv tankönyve*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.
- SZENDE ALADÁR – SZABOLCS ÁRPÁD: *Helyesírás lépésről lépésre*. Black & White Kiadó, 2001.
- HLAVACSKA E. – HOFFMANN I. – LACZKÓ T. – MATICSÁK S.: *Magyar nyelvkönyv haladók-nak*. Hangkazetta, Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen, 1999.
- LACZKÓ ZSUZSA – KINDERT JUDIT: *Fülelő*. Gyakorlatok hallott szövegek megértésére. Hangkazetta, Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen, 1998.
- Magyar évszázadok*. Videosorozat, Televideo
- Magyarok a világ tudományos-műszaki haladásáért*. CD-ROM, OMIKK
- Pannon enciklopédia*. Magyar nyelv és irodalom. CD-ROM, Urbis
- www.extra.hu/muvtori
- www.extra.hu/lexicon
- www.puska.hu
- www.mek.ulf.hu/MEK.html
- <http://mek.oszk.hu>
- www.bajabela.sulinet.hu

ÖSSZEGRZÉS

A fent ismertetett program olyan kínálatot tartalmaz, amely akár egészében, akár részleteiben is megfelelhet a teljesség igényének egy hosszabb vagy rövidebb kurzuson. A felhasználás mikéntje természetesen függ a célcsoporttól is, amely lehet az eredetileg célba vett határon túli frissdiplomás vagy végzős magyar fiatalok csoportja (akiknek oktatására ez a program eredetileg megszületett), de lehetnek bármilyen, magyar anyanyelvű vagy magyarul legalább középfokon beszélő, érettségivel rendelkező egyetemista korú fiatalok is. Rendkívül fontos a tanár és a diákok kapcsolatában a kölcsönös érdeklődés keretébe foglalt együttműködés, amely lehetővé teszi a megcélzott anyag interaktív feldolgozását, eltüntetve ezzel az alá- és fölérendeltségi viszonyt, s a tanának a csöndes irányító szerepét adva. A programot tehát azoknak ajánljuk, akik nyitott szemmel és nyitott szívvel kívánnak másokhoz közeledni, mások világába beilleszkedni és azt a saját egyéniségükkel, kultúrájukkal gazdagítani.

IRODALOM

HANKISS JÁNOS: *A kultúrdiplomácia alapvetései*. Magyar Külügyi Társaság, Debrecen, 1936.

WOLFGANG VEENKIER: Gondolatok a (hamburgi) hungarológiához. *Hungarológiai Értesítő*, 1–2. 1986. 328–333.

ECHARDT SÁNDOR: *Magyarságtudomány*. 1942.

RÁKOS PÉTER: Hungarológia: a dolog és a szó. *Hungarológiai Értesítő*, 1–2. 1986. 321–328.

Kísérletek a hungarológia fogalmának és tartalmának meghatározására. Összeáll.: Giay Béla, Nádor Orsolya. In: *A magyar mint idegen nyelv/Hungarológia*. Szerk.: Giay Béla – Nádor Orsolya. Janus/Osiris, 1998. 37–52.

Utak a magyarhoz

Közismert, hogy a magyarországi nyelvoktatás még mindig nem elég hatékony. Ez elsősorban a honi idegennyelv-oktatásra igaz, de valamilyen mértékben – gyaníthatóan – a magyar mint idegen nyelv ügyére is áll.

Egy korábban a Balassi Bálint Intézet alapításával kapcsolatos, *Problémavázlat és stratégiai irányválasztások* című tervezetben alkalmunk volt jelezni, mennyire és milyen okokból fontos ezen a területen az előrelépés végett a hazai háttérhálózattal való kooperáció és egyeztetés. Összhangban a minisztériumi *Tervezet* eredeti célvetésével, amely szerint az intézet munkájának középponti feladata a magyar nyelv (és kultúra) oktatása, ezen a téren mélyreható átalakítást láttunk szükségesnek, persze elismerve az elődintézmények eredményeit.

A szándékoltan kettős értelmű címnek megfelelően két lényeges részprobléma jelzésével szeretnénk megmutatni, hol hozhatna hasznot, illetve hol van a lehetősége együttműködésüknek egy-egy kutatóintézzettel vagy egyetemmel.

1. Ismeretes és említettük is, hogy a magyaroktatás – másfelől azonban a magyarországi idegennyelv-oktatás is – nem kielégítő hatásfokú. Az ok azonban nem a magyar nyelv valamilyen egzotikus rendszer jellege, hanem a magyarnak a sajátosan meghatározott és definiálható tipológiai különállása, főként az alaktani és szintaktikai nyelvi szinteken. Itt most egyetlen példát hozunk.

A magyar olyan nyelv, amilyen csak a nyelvek mintegy 10 százaléka: nem alany-, hanem topikprominens.

Az alanyprominens és topikprominens nyelvek közötti tipológiai különbséget az alábbiakban foglalhatjuk össze. Az indoeurópai nyelvek és a világ nyelveinek döntő többsége (mindösszesen több mint 90 százaléka) alanyprominens nyelv. Ez azt jelenti, hogy kijelentő mondataiban kötelező alanyt szerepeltetni, méghozzá az alapszórend első pozíciójában, az állítmány előtt, például (1):

- (1) (a) angol: *It is raining.*
(b) német: *Es regnet.*
(c) francia: *Il pleut.*

Ezzel szemben a magyarban az alanynak egyáltalán nem kötelező sem első pozícióban (2a), sem az állítmány előtt megjelennie (2b):

- (2) (a) *Máriát Péter kérte fel táncolni.*
(b) *Máriát kérte fel Péter táncolni.*

Sőt, az sem követelmény, hogy egyáltalán legyen alany a magyar mondatban (3a–c):

- (3) (a) *Esik.*
 (b) *Villámlik.*
 (c) *A tortából még Péternek is jut.*

Az alanyprominens nyelvek további mondatrészeinek is szigorúan szabályozott sorrendje van. Azt, hogy mely szóalak hova kerülhet egy mondatban, alapvetően az határozza meg, hogy milyen mondatrészi szerepet tölt be. Ha egy főnév az állítmány előtt áll, akkor alany, ha mögötte, akkor tárgy (4a–b):

- (4) (a) *Mary loves John. / Marie aime Jean. / Marie liebt Johann.*
 'Mária szereti Jánost.'
 (b) *John loves Mary. / Jean aime Marie. / Johann liebt Marie.*
 'János szereti Máriát.'

Nem lehetséges olyan alapszerkezetű kijelentő mondatot alkotni, amelyben a tárgy az alany előtt állhatna, illetőleg amelyben az alany az ige mögé kerülhetne. Ezzel szemben a magyarban ennek semmi akadálya (5a–d):

- (5) (a) *Pétert Mária szereti.*
 (b) *Szereti Mária Pétert.*
 (c) *Szereti Pétert Mária.*
 (d) *Pétert szereti Mária.*

Tehát a magyar mondatok szórendjének szerkezetét nem a mondatrészek sorrendje szabja meg, hanem az aktuális tagolás. Az aktuális tagolás a mondat kommunikációs viszonyait reprezentálja: mi egy mondatban a már ismert, a még nem ismert, a fontos (= kiemelendő) információ. Figyeljük meg az (5a, b, d) példákban az aktuális tagolás egy elemét, nevezetesen azt, hogy mi a kiemelt információ a mondatban:

- (5') (a) *Pétert "Mária szereti (, nem pedig Kati).*
 (b) *"Szereti Mária Pétert (nem feleségül akar menni hozzá).*
 (d) *"Pétert szereti Mária (, nem Imrét).*

Ezekben a mondatokban kiemelendő információ az, amelyet hangsúllyal, vagyis nagyobb nyomatékkal látunk el, és amellyel szembeállítható egy másik információ. A másik információ tartalma attól függ, mi a kiemelt mondatrész: ha a kiemelt mondatrész alany (5'a), akkor alany állítható vele szembe, ha tárgy (5'd), akkor tárgy. A kiemelt mondatrésznek – függetlenül attól, hogy milyen mondatrészi szerepet tölt be – mindig közvetlenül az állítmány előtt kell állnia. Ez annyira szigorú szabály, hogy ha nem maga az állítmány van kiemelve, akkor még az ige elől álló igekötőjének is át kell adnia a helyét a kiemelt mondatrész számára, például (6a–b):

- (6) (a) *'Péter 'tegnap 'megérkezett.* (nem tartalmaz kiemelést)
 (b) *'Tegnap 'Péter 'megérkezett.* (nem tartalmaz kiemelést)
 (c) *'Megérkezett 'tegnap 'Péter.* (nem tartalmaz kiemelést)

- (d) *Péter* "tegnap érkezett meg. (tartalmaz kiemelést)
- (e) *Tegnap* "Péter érkezett meg. (tartalmaz kiemelést)
- (f) "Péter érkezett meg *tegnap*. (tartalmaz kiemelést)
- (g) "Tegnap érkezett meg Péter. (tartalmaz kiemelést)

A kiemelést nem tartalmazó, illetőleg tartalmazó mondat között két alapvető eltérés figyelhető meg. (i) A kiemelést nem tartalmazó mondatban minden mondatrész viselhet szóhangsúlyt, a kiemelést tartalmazó mondatban azonban kizárólag a kiemelt mondatrész viselhet nyomatékot. (ii) A kiemelést nem tartalmazó mondatban a szórend szabad, a kiemelést tartalmazó mondatban viszont szigorú szórendi megkötés a kiemelt mondatrész helye közvetlenül az állítmány előtt.

Tehát az indoeurópai nyelvekben a mondatok szerkezeti felépítését a mondatrészek egymáshoz való elhelyezkedése határozza meg: az aktuális tagolás viszonyai nem befolyásolják a szórendet. Ezek a viszonyok hangsúlyozással, intonációval, kiemelő szerkezet alkalmazásával érvényesülnek (7):

- (7) (a) *John loves Mary.* → "John loves Mary.
 John loves "Mary.
 This is John who loves Mary.
 This is Mary who is loved by John.
- (b) *Jean aime Marie.* → C'est Jean qui aime Marie.
 C'est Marie qui est aimée par Jean.

Míg az indoeurópai nyelvekben a mondatrészek szerinti sorrend kötött, addig a magyar mondat szerkezetében a tagolás szerinti sorrend kötött. Ezeket a nyelveket nevezzük topikprominens nyelveknek. Ezekben a nyelvekben a mondat elejére, első pozíciójába annak a (szövegbe már bevezetett) személynek, dolognak, eseménynek, körülménynek a megnevezése kerül, amelyről majd a mondat további része közöl állítást: ez a topik (8a–c). A topikot követő része a mondatnak állítást (vagy kérdést) tesz a topikban lévő elem(ek)ről: ez a része a mondatnak a komment, amely a kiemelt elemet és az azt követő állítmányt tartalmazza, végül fakultatív módon a semmiféle kiemelést nem tartalmazó további mondatrészeket. Maga a topik is fakultatív, vagyis kitöltése a mondatban nem kötelező (8d–e):

(8)	topik	kiemelés	állítmány és semleges részek
(a)	<i>Pétert</i>	"Mária	<i>hívta meg a születésnapjára.</i>
(b)	<i>Mária</i>	"Pétert	<i>hívta meg a születésnapjára.</i>
(c)	<i>A születésnapjára</i>	"Pétert	<i>hívta meg Mária.</i>
(d)	Ń	"Mária	<i>hívta meg Pétert a születésnapjára.</i>
(e)	Ń	"Pétert,	<i>hívta meg Mária a születésnapjára.</i>

A topik fakultatív jellegéből ered az is, hogy a magyar alapmondatokat nem lehet kötelező főnévi csoport és kötelező igei csoport összetevőre osztani, mint az alanyprominens nyelvek hasonló mondatát. Erre a tagolásra pedig évszázadok grammatikai leírásai és nyelvkönyvei alapulnak.

Vessük végül össze az alanyprominens és a topikprominens nyelvek egyik struktúraspecifikusan eltérő szerkezetét, a szenvedő szerkezetet. Az alanyprominens nyelvek szenvedő szerkezete a cselekvő szerkezetből vezethető le: a cselekvő mondat tárgya kerül a szenvedő mondat első (alanyi) pozíciójába, vagyis az elmozduló szóalak mondatrészi szerepe is megváltozik. Nem tehet mást, hiszen első pozícióban kizárólag alany jelenhet meg. Figyeljük meg, hogyan működik ez a magyarban! A cselekvő mondat tárgya itt is a mondat első pozíciójába kerül, de – eltérően az alanyprominens szerkezettől – a mondatrészi szerep változatlan marad. Vagyis a magyar cselekvő mondat tárgya nem alanyi pozícióba kerül a mondat első tagolási helyére, hanem topikba, ahol a főnév bármilyen esetben előfordulhat.

- (9) (a) *The dog barks the Moon.*
 alany tárgy
 (b) *The Moon is barked by the dog.*
 alany
- (10) (a) *A kutya ugatja a Holdat.*
 alany, topikban tárgy, nem topikban
 (b) *A Holdat ugatja a kutya.*
 tárgy, topikban
 [A Hold ugatva van a kutya által. (indoeurópai interferencia)]

Mint rögtön látható, ez nemcsak nyelvi, hanem kogníciós probléma is a tanuló számára. Hasonló ahhoz, mintha egy európainak a hopi 'lehetséges/nem lehetséges' tengely mentén kellene a 'múlt/jelen/jövő' időaspektusait kifejezni. Kissé távolabbra tekintve, megoldási javaslatunk hosszú távú kutatásokra épülő módszerek, tankönyvek kidolgozása volna. Megpróbálunk azonban egy kicsit gyakorlatiasabbak lenni. Arról van szó, hogy az idegen nyelvet tanuló – amíg nem sajátította el teljesen a tanult nyelv rendszerét – hibázásaiban különféle áthidaló nyelvi stratégiákat alkalmaz. Olyanokat, amelyek minden nyelvben azonosan működnek (univerzálisak), másfelől olyanokat, amelyek nyelvspecifikusak, illetőleg nyelvtípus-specifikusak. Ezek a stratégiák pontosan megmutatják, hol vannak nehézségeik a magyart tanulóknak. Érdeemes tehát olyan kutatásokat szervezni, amelyek ezeket a stratégiákat részletesen, lehetőség szerint minél több nyelvre vonatkozóan feltárják. Feltehető, hogy ezekből egyfelől univerzális stratégiák (hibatípusok és grammatikai nehézségek), másfelől pedig nyelv-, illetőleg nyelvtípus (nem feltétlenül tipológiai) specifikus stratégiák lesznek feltárhatók. A kutatási eredményekre azután olyan tankönyveket, módszertani segédleteket lehet építeni, amelyek az eddig hatékonyan meg nem tanítható sajátosságokat az univerzális stratégiák alapján előtérbe helyezik és megfelelő gyakorlatokkal felhívják rájuk a figyelmet. Emellett az egyes, elsajátítandó jelenségekre vonatkozóan nyelv(típus)specifikus gyakorlatokat lehetne kidolgozni (a tanuló anyanyelvének típusához igazodva). Röviden, szükségesnek látszik olyan megfelelő magyar grammatikai modell kidolgozása és alkalmazásba vétele, amely a nyelvtudomány mai eredményeinek felhasználásával megújítja az oktatási anyagot és az ismeretek átadásának metodikáját. Fontos itt tekintetbe venni azt is, hogy a reszortfeladatok és igények élesen elhatárolódnak: nyilvánvalóan más és más módszereket igényel tematikai vonatkozásban is az idegenajkúak magyaroktatása, mint a külföldön született magyaroké,

magyar származásúaké vagy éppen a csángók nyelvi felkészítése magyarországi tanulmányokra.

2. Ez azonban már egy másik kérdés, amely a magyart a „befogadó”, tanuló történeti-kulturális háttere felől érinti. Ismét egy kiragadott példa, a csángóké. A probléma azzal kezdődik, hogy a csángókat már hazájukban is másképp kell tanítani magyarul, mint más, határon túli magyart, mégpedig a csángó speciális helyzete miatt. Ugyanis nincs kölcsönös érthetőség a Kárpát-medence többi magyar dialektusa és a csángó dialektusok között, vagyis a csángó úgynevezett fedetlen dialektus (nem tartozik a magyar köznyelv egyetlen változatához sem). Ennek okai mélyen történetiek. A csángók közismerten még a nyelvújítás előtt elvándoroltak, tehát a nyelvújítás korabeli és az azutáni nyelvi változások nem kerültek nyelvükbe. Továbbá, a csángó etnikai identitástudatnak az anyanyelv csak járulékos eleme, hiszen a csángók nem vettek részt a magyar nemzet múlt századokbeli kialakulásában. Identitástudatuk legfontosabb tényezője a reformkor előtti identitásmeghatározás legfőbb eleme, a vallás, méghozzá az ortodox románságtól őket megkülönböztető – a hétfalusi csángókat kivéve – római katolikus vallásuk.

A csángók nyelvszigeten élnek, méghozzá falvak laza láncolatában. Ennél fogva a csángóban eleve sokkal erősebbek a kétnyelvűség jellemzői, mint a többi, határainkon túli, a Kárpát-medencében élő dialektus esetében. A standard magyar oktatása triglossziát eredményezne, és akkor a cél inkább a csángó megerősítése lenne az alsóbb iskolai osztályokban, s csak a felsőbb osztályokban indulna a standard magyar megalapozása. A következtetés világos: ennek megfelelő tankönyvek kidolgozására volna szükség.

Csak példákat és lehetséges irányjelzéseket hoztunk. Hadd tegyünk viszont hozzá még egy mondatot. Testületi felhatalmazás alapján örömmel ajánljuk fel, hogy az MTA Nyelvtudományi Intézete segít, amiben csak tud; abban az értelemben is, hogy kiadványaink közül – jelzéseik nyomán – szívesen rendelkezésükre bocsátjuk azokat, amelyeknek munkájukban hasznát vehetik.

ABLAK – HAZAI ÉS KÜLFÖLDI KAPCSOLATOK

75 éves a Debreceni Nyári Egyetem

A Debreceni Nyári Egyetem 75 év eltelte után is erőteljesen fejlődik. Ez többek között annak is köszönhető, hogy megfelelő történelmi pillanatban, 1927-ben alapították, amikor a kultúra eszköztárának igénybevételével is tágitani kívánták a Trianon utáni viszonylagos elzártságban lévő Magyarország nemzetközi mozgásterét.

Jók voltak a célkitűzések: Rugonfalvi Kiss István dékán megfogalmazásában: „a nemrég még egymás gyűlöletére nevelt népek most már a kulturális kapcsolatok kiépítésében versenyeznek”, és a még meglévő ellentétek „az emberi ember keresésében lassan elhalványulnak”. A cél tehát magas színvonalú művelődési tanfolyam elindítása volt, kellemes nyári üdüléssel összekapcsolva egy családi, baráti hangulatú rendezvény keretében. Ez az elgondolás találkozott Klebelsberg kultúrpolitikai elképzeléseivel, így a Debreceni Nyári Egyetem jelentős háttértámogatásban részesült.

Az első 15–20 évben az egyetem munkatársai önfeláldozó módon, teljes elkötelezettséggel és munkabírással dolgoztak. Elsősorban Hankiss János professzort, a magyar kultúrdiplomácia alapvetéseinek kidolgozóját, az intézmény egyik alapítóját kell említenem, aki 1947-ig töltötte be a Nyári Egyetem igazgatói posztját, a másik alapítóval, Milleker Rezsővel felváltva, aki földrajztudósként és Gróf Teleki Pál barátjaként fáradhatatlan szervezőegység volt, s az ő nevéhez fűződik a kulturális idegenforgalom koncepciójának kidolgozása is. E két kiváló személyiségnek köszönhetően az első 10 év során a Debreceni Nyári Egyetem nemzetközi hírű intézménnyé, sőt egyfajta „legendává” fejlődött, amely az 1960-as évektől kezdve a magyar mint idegen nyelv oktatását tekintette – és tekinti ma is – fő feladatának.

A továbbiakban néhány – a magyar mint idegen nyelv oktatásához szorosan és kevésbé szorosan kapcsolódó – témához kívánok hozzáfűzni néhány gondolatot saját tapasztalataim alapján.

A külföldi diákok magyarnyelv-tanulási motivációjáról az utóbbi években készített felmérések alapján azt mondhatjuk, hogy a tanfolyamainkon résztvevők közel 20%-a hobbiból vagy valamilyen személyes kötődés miatt tanul magyarul. Manapság még mindig ez a réteg a legszélesebb, bár számuk lassan, de egyre inkább csökken. Ezzel szemben egyre nő azoknak a csoportja (14–16%), akik munkájuk révén kerülnek kapcsolatba a nyelvünkkel.

Lényeges kérdésként vetődik fel az országismeret szerepe a nyelvoktatásban, és ezzel szoros összefüggésben az, hogy közvetítése miképpen a leghatékonyabb. Az országismeret fontosságáról bizonyára mindannyian hasonlóan vélekedünk. Arra azonban különösképpen figyelmet kell fordítanunk, hogy közvetítése csakis indirekt formában, azaz a mindennapi valóság helyzetein keresztül lehet eredményes. Ez az elv megfelel annak, amelyet alapítónk, Hankiss János írt *A kultúrdiplomácia alapvetése* című esszéjében: „a kultúrdiplomácia a közvetett külpolitika területe, más megközelítésben a kultúrdip-

lomácia az értékfogalom bevonulása a politikába a tudomány, irodalom és művészet segítségével”.

A mai világban a nyelvoktatás területén is aktuális a kérdés: verseny vagy együttműködés? Ezzel kapcsolatban véleményem és tapasztalatom az, hogy verseny van, ha akarjuk, ha nem. Az együttműködés viszont akaratonkon múlik. A Nyári Egyetem részéről az együttműködési készség mindig megmutatkozott. Még az üzleti szférában is, annak ellenére, hogy az 1990-es helyzethez képest a magyar mint idegen nyelv piaca jelentősen megnőtt, a Debreceni Nyári Egyetem részesedése azonban valamelyest csökkent. Ez a viszonylagos „hanyatlás” azonban – az abszolút számokat tekintve – még mindig fejlődést jelent.

Könyvkiadói tevékenységünk még talán növelte is más intézmények ezirányú tevékenységének lehetőségeit, de ez a Debreceni Nyári Egyetemet nem érinti hátrányosan. Legfőbb törekvésünk, hogy saját részesedésünk – a fővárostól való földrajzi távolságunk következtében – ne csökkenjen.

AZ EGYETEM OKTATÁSI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Az alábbiakban abba kívánok betekintést nyújtani, hogy az utóbbi bő évtizedben hogyan – és minek hatására – változott meg intézményünk oktatási struktúrája, s ez miféle átalakulást eredményezett tananyagaink arculatában, az országismereti információk közvetítésében. Végül röviden arról számolok be, milyen jövő bontakozik ki a magyar mint idegen nyelv szak vonatkozásában a Debreceni Nyári Egyetemen.

A kezdetektől egészen a 80-as évekig a nyelvet tanulni kívánók népes csoportja mellett sok külföldi látogatott el kurzusainkra azért, hogy – a „vasfüggönyön túlra tekintve” – tanulmányozhassa a magyar kultúrát.

A 90-es évek elejétől kezdve ezek helyét fokozatosan átvették azok, akik főleg (vagy kizárólag) nyelvet tanulni jöttek el hozzánk. Ezzel összefüggésben természetesen változott a résztvevők összetétele is: egyre nagyobb számban jelentkeztek és jelentkeznek ma is másod- és harmadgenerációs, Magyarországon dolgozó üzletemberek, vegyesvállalatok munkatársai, diplomaták. Az utóbbi néhány évben, amióta Magyarország elindult az Európai Unióhoz való csatlakozás útján, egyre több brüsszeli és luxemburgi tolmács, fordító tanul tanfolyamainkon.

A hallgatók körében történt változás szükségszerűen vonta maga után az oktatás struktúrájának módosulását, és új igényeket támasztott tananyagainkkal szemben is. A nyári tanfolyamaink által kínált napi 6 óra nyelvtanulás a kizárólag vagy elsősorban tanulni vágyók igényeit nem elégítette ki. A kultúr- és folklórprogramok népszerűsége valamelyest csökkent, lehetőséget kellett teremtenünk arra, hogy hallgatóink intenzívebben tanulhassanak. Ez az igény hívta életre az 1990-es évek elején téli, kéthetes kurzusunkat, ahol napi 8 nyelvórát kínálunk a diákoknak, majd szintén kéthetes tavaszi „szuperintenzív” tanfolyamunkat, amelyen napi 10 órában folyik az oktatás. A résztvevők számának folyamatos növekedése jelzi, hogy az oktatásnak ez a formája sokak igényét elégíti ki. (Téli kurzusainkon az utóbbi években 70–80, tavaszi „szuperintenzív” tanfolyamunkon 80–90 diák vesz részt.)

A nyelvtanulás presztízsének növekedése odáig vezetett, hogy nyáron is meg kellett oldanunk, hogy hallgatónk magasabb óraszámban tanulhassanak: 1999-től a nyári kurzus második két hetében párhuzamosan hirdettünk napi 8 órás intenzív tanfolyamot, amely egyre népszerűbb, mivel ez az a kurzus, amely az intenzív nyelvtanulás mellett átad valamit abból a sajátos hangulatból is, amely egyedül a nyári kurzusok sajátja. Erre a tanfolyamra tavaly 120-an jelentkeztek.

A nyári intenzív tanfolyammal egy időben kísérletet tettünk egy őszi kurzus beindítására is, ahol szintén napi 8 órában, kis (4–6 fős) csoportokban elsősorban hivatalnokok, üzletemberek számára folyik az oktatás. Ennek a tanfolyamnak a keretében az ő speciális igényeiket próbáljuk kielégíteni. Az érdeklődés ez iránt a kurzus iránt is egyre nagyobb: tavaly már közel 50 résztvevője volt.

A résztvevők motivációjának, összetételének – és ennek egyik következményeként az oktatás struktúrájának – megváltozása tananyagainkkal szemben is újabb elvárásokat támasztott. Ezeknek az elvárásoknak egy része a tankönyvek profilját általában érinti, másik része a nyelvoktatás egy speciális síkjának, az országismeretnek a szerepét helyezi más fénybe.

Az utóbbi néhány év tapasztalatai alapján egyre nagyobb az igény speciális tananyagokra. Kitűnő példa erre a nyelvtanulók két rétege: a második- és harmadgenerációs diákok, valamint a tolmácsok, fordítók csoportja. A szüleik, nagyszüleik nyelvét megtanulni kívánó második-, illetve harmadgenerációsok általában valamilyen szinten beszélik a magyar nyelvet, de a nyelvtani rendszert gyakran szinte egyáltalán nem ismerik. Számukra megfontolandó lenne speciális tankönyvet készíteni.

Az egyre nagyobb számban jelentkező diplomaták, üzletemberek, EU-tolmácsok, -fordítók – főleg egy bizonyos tudásszinten túl – egyre inkább a politikai, gazdasági, jogi szaknyelv iránt érdeklődnek. Elsősorban a tolmácsok és a fordítók gyakorlott nyelvtanulók, akik nem ritkán ötödik, hatodik nyelvként tanulják a magyart. Az ő igényeik kielégítésére szintén speciális tananyagra lenne szükség.

Elsősorban a nyelvtanulás felértékelődése miatt – amely összefüggött az időközben végbement társadalmi és politikai változásokkal is – megváltozott az országismeret szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásában. Az országismereti információknak kulturális programokon, rendezvényeken történő közvetítése kissé háttérbe szorult, bár nem tűnt el teljesen, hiszen a nyári tanfolyam arculatához máig is hozzátartozik. A tankönyvekben megjelenő országismereti tudnivalók funkciója azonban érzékelhetőbben módosult. A korábbi tananyagok hagyományos – olykor már-már sematizált – magyarságművet (a pusztaromantikát, a csárdát, a gulyást, a csikós alakját, a nádfedeles házakat) gyakorlati országismeret váltotta fel. Ez nem jelenti azt, hogy a magyarságművet ez a vetülete teljesen eltűnt. Közvetett formában ez is tovább él, hiszen a nyelvkönyvnek az is feladata, hogy hű képet adjon országunkról. Hangsúlyosabb szerep jutott viszont annak, hogy a magyarul tanuló külföldi időben megtanuljon jellemző kommunikációs helyzetekben eligazodni: telefonálni, vásárolni, információt kérni, étteremben, hivatalokban elboldogulni. Ezeknek a gondolatoknak összegzésképpen annyit kívánok csupán megjegyezni, hogy ezeket a változásokat természetesen a tanulni vágyók szükségletei határozzák meg.

Ahhoz, hogy az intézményben folyó oktatás megfelelő szakmai hátterét biztosítani tudjuk, időszerű gondot fordítanunk a magyar mint idegen nyelv szakos tanárképzésre. A szak beindításának előkészületei ez év januárjától folynak a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének gondozásában. A szak indítása a tanszék és a Debreceni Nyári Egyetem szoros együttműködésében valósulhat meg. Ebben a Nyári Egyetem szerepe kettős: egyrészt a leendő tanárok „gyakorlóterepeül” szolgál, másrészt – önálló kiadóként – tananyagok kiadását vállalja.

A magyar mint idegen nyelv szakos képzés bizonyára hozzá fog járulni a Nyári Egyetemen folyó oktatás színvonalának biztosításához, mivel mód nyílik arra, hogy a szakmai utánpótlás az egyetemünkön végzett tanárok közül kerüljön ki.

A bolgár nyelv és kultúra oktatása Magyarországon

A bolgár nyelv oktatása intézményes keretek között több helyen is folyik Magyarországon, így az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Szláv és Balti Filológia Intézetében, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Szláv Filológia Intézetében, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának Szlavisztikai Intézetében, a Hriszto Botev Bolgár–Magyar Általános és Középiszkolában, amelyhez óvoda is tartozik, a Magyarországi Bolgárok Egyesületének kultúrotthonában, a budapesti Bolgár Kulturális Intézetben, valamint igény esetén a vidéki és a kerületi önkormányzatok szervezésében is. A különböző intézményekben bolgár nyelvet tanulók életkoruk és a nyelvtanulás iránt érzett motivációjuk alapján több csoportba oszthatók.

Az óvodáskorú gyerekek a bolgár óvodában, a 6–18 éves korosztály a bolgár–magyar két tannyelvű általános és középiszkolában, valamint az egyesület által szervezett tanfolyamokon, a 18 éven felüliek pedig a budapesti, a szegedi és a debreceni egyetemen, illetve a Bolgár Kulturális Intézet tanfolyamain sajátíthatják el a bolgár nyelvet. A bolgár nyelv iránt érdeklődőket két nagy csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba azok tartoznak, akiket „otthonról hozott” érdeklődés vezérel a nyelv tanulásában, vagyis a magyarországi bolgár kisebbséghez tartoznak, illetve bolgár–magyar vegyes házasságból születtek, de szüleiktől nem tanulták meg a nyelvet, vagy csak alapfokú ismereteket szereztek bulgáriai látogatásaik során. A másik csoportot azok alkotják, akiket nem fűznek rokon szálak Bulgáriához, de a bolgár nyelv valamilyen okból felkeltette az érdeklődésüket.

A bolgár származású nyelvtanulók főként a Magyarországi Bolgárok Egyesülete által indított nyelvtanfolyamokon, a bolgár iskola úgynevezett szombati iskolájában és gimnáziumi előkészítő osztályában, valamint a két egyetem bolgár szakán tanulják a nyelvet. A magyar származású érdeklődők elsősorban a Bolgár Kulturális Intézet nyelvtanfolyamaira, a bolgár iskola gimnáziumi előkészítő osztályába, valamint a budapesti, illetve a szegedi egyetem bolgár szakára vagy a debreceni egyetem bolgárnyelv-óráira iratkoznak be, de a bolgár óvodába és a bolgár általános iskolába is jár néhány magyar származású gyerek.

A nyelvtanulás iránt érzett motiváció főként a magyar származású nyelvtanulók esetében érdekes. Mivel a bolgár az úgynevezett „kis nyelvek” közé tartozik, ezért érdemes megvizsgálni, mi készteti a nyelvtanulókat arra, hogy éppen a bolgár nyelvet válasszák. Az óvodáskorú és általános iskolás gyerekek, valamint a gimnázium előkészítő osztályába beiratkozó tanulók esetében elsősorban a szülők döntéséről beszélhetünk, amelyet legtöbb esetben az motivál, hogy azt szeretnék, hogy gyermekük egy szláv, illetve „ritka” nyelvet magas fokon sajátítson el. Az egyetemre és a Bolgár Kulturális Intézet tanfolyamaira jelentkezők azonban általában belső motivációjuk alapján

választják a bolgár nyelvet. Az egyetemisták egy része a szláv nyelvek iránti érdeklődése miatt tanul bolgár szakon, más részük történelem szakos, és Kelet-Európa és a Balkán-félsziget történelmével szeretne behatóbban foglalkozni. Érdekes megemlíteni, hogy sok egyetemista és tanfolyamon nyelvet tanul esetében a bolgár nyelv és kultúra iránti vonzalmat a bolgár népzene, néptánc és a Magyarországon nagyon népszerű tánc-házi mozgalom ébresztette fel. A nyelvtanulás okai között szólni kell még a személyes kapcsolatok ösztönző hatásáról, vagyis bolgár emberekkel való megismerkedés is készítheti arra a nyelvtanulót, hogy elsajátítsa a bolgár nyelvet.

A kultúra oktatása és a kultúra közvetítő szerepe elválaszthatatlan a nyelvtanulástól. Véleményem szerint ahhoz, hogy valaki magas szinten sajátítson el egy nyelvet, elengedhetetlen az adott ország kultúrájának ismerete. A bolgár kultúra tanítása fontos részét képezi a budapesti és a szegedi egyetem bolgár szakán, valamint a bolgár iskolában folyó oktatásnak. A kultúra közvetítésében alapvető szerepet tölt be a budapesti Bolgár Kulturális Intézet, amelynek fő célja a bolgár kultúra megismertetése és népszerűsítése a magyar közönséggel. Az Intézet rendezvényeinek legnagyobb része két nyelven zajlik, ami a kezdő nyelvtanuló számára is lehetővé teszi, hogy bővítse a bolgár kultúráról szerzett ismereteit. Sajnos az Intézet technikai lehetőségei korlátozottak, nem áll rendelkezésünkre például tolmácsberendezés, azért a filmvetítések, illetve az Intézetünkben tartott színházi előadások csak bolgár nyelven folynak, így ezek csak a bolgár nyelvet beszélő közönségünk, illetve a nyelvtanulók számára élvezhetőek. A Bolgár Kulturális Intézetben rendszeresen nyitunk meg kiállításokat bolgár, illetve Magyarországon élő, bolgár származású képző- és iparművészek alkotásaiból. Bulgáriából érkező művészek évente többször adnak koncerteket, és folyamatosan szervezünk előadásokat és kerekasztal-beszélgetéseket különböző témákról. Bemutatjuk a Magyarországon megjelent bolgár tematikájú, valamint a Bulgáriában napvilágot látott magyar tematikájú könyveket is. Az a tapasztalatunk, hogy a nyelvet tanulók egy része szívesen látogatja rendezvényeinket, mert úgy érzi, általuk jobban megismerheti a bolgár nép kultúráját és lelkületét.

A bolgár kultúra közvetítésében fontos szerepet játszanak a bolgár kisebbségi önkormányzatok is. A Bolgár Országos Önkormányzat, a Fővárosi Bolgár Önkormányzat és a budapesti kerületi önkormányzatok szintén gyakran szerveznek kulturális programokat.

Mivel Magyarországon sehol sem kaphatók bolgár könyvek, folyóiratok és újságok, a Bolgár Országos Önkormányzat ezen a területen is megpróbálja pótolni a hiányt. Havonta kiadja a *Balgarszki vesztnik* című újságot, amelyet ingyen juttat el az érdeklődőknek. Az újságban a magyarországi bolgár kisebbség hírein kívül rendszeresen jelentetnek meg kivonatos cikkeket a bolgár sajtóból, valamint kulturális témájú publikációkat is. A negyedévente megjelenő *Haemus* társadalmi és kulturális folyóirat fontos szerepet tölt be a kortárs bolgár irodalom népszerűsítésében. A két nyelven közölt versek, széprózai művek, esszék, tanulmányok, cikkek és interjúk egyrészt hozzájárulnak a mai bolgár irodalom és kultúra magyarországi megismertetéséhez, másrészt a nyelvtanulóknak is nagy segítséget nyújtanak nyelvi ismereteik fejlesztéséhez, bővítéséhez. Az évente megjelenő *Bolgár kalendárium* is nagy népszerűségnek örvend.

Szótár tekintetében a nyelvtanulóknak komoly nehézségekkel kell szembenéznüik. Jelen pillanatban könyvesboltokban csak a kis formátumú turistaszótár kapható, amely nem nyújt elegendő segítséget a nyelv elsajátításához. A kis formátumú, kétkötetes bolgár–magyar és magyar–bolgár szótár csak hosszas utánjárás után és nagy szerencsével antikváriumban szerezhető be, a közepes formátumú bolgár–magyar és magyar–bolgár szótár utoljára az 1950-es években jelent meg, és jelenleg még antikváriumban sem kapható. A Bolgár Országos Önkormányzat igyekszik e hiányt pótolni, folyamatban van egy közepes formátumú bolgár–magyar szótár kiadása, amely a közeljövőben a könyvesboltokba kerülhet.

A magyarnyelv-oktatás helyzete Oroszországban

Oroszország mint a finnugor népek őshazája kiemelt helyet foglal el a külföldön folyó magyarnyelv-oktatás terén, de éppen emiatt célszerű külön vizsgálni a finnugor területeken, illetve az azokon kívül folyó munkát.

A finnugor hagyományok ellenére az oroszországi magyarnyelv-oktatás központjai a finnugor területeken kívül, Moszkvában és Szentpéterváron találhatók. Ezek közül is kiemelkedő a magyar nyelv és hungarológia oktatásának területén a moszkvai Lomonoszov Egyetem Általános és Történeti Összehasonlító Nyelvészeti Tanszéke, valamint a Szentpétervári Egyetem Finnugor Tanszéke. E két intézményen kívül Moszkvában még a Moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Főiskoláján (MGIMO) és a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) Akadémiáján, illetve a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központban (MKTTK) folyik különböző szintű magyarnyelv-oktatás.

A moszkvai Lomonoszov Egyetemen a magyartanítás az Általános és Történeti Összehasonlító Nyelvtudományi Tanszéken folyik. A képzés nem szakos, hanem a hallgatók úgynevezett kutatónyelvként tanulják a magyart. A hallgatók száma jelenleg 31, ezenkívül két aspiráns is foglalkozik magyar nyelvvel. A hallgatók, attól függően, hogy első vagy második, illetve kutatónyelvként választották a magyart, heti 2–6 órában tanulják a nyelvet. Tanításukat két állandó tanár és a nyelvi lektor látja el. Itt szeretném megjegyezni, hogy Magyarország több mint harminc éve biztosít lektort a Lomonoszov Egyetem számára, aki az egyetemtől csak lakást kap, ugyanis az egyetem az elmúlt hat évben szűkös anyagi lehetőségeire hivatkozva nem biztosítja a lektor számára az egyébként öt megillető szerény oroszországi fizetést sem.

A tanszéken – jellegeből adódóan – elsősorban nyelvi és nyelvészeti képzés zajlik. 1997 óta nincs kimondott hungarológiai képzés, de a tanrend keretében országismereti, fordításelméleti és ehhez kapcsolódó gyakorlati foglalkozásokon is részt vesznek a diákok. A Világirodalmi Tanszéken és a Történettudományi Fakultáson egy-egy hungarológus képzettségű oktatónál magyar irodalmi, illetve magyar történelmi tárgyakat is felvehetnek a magyarul tanuló hallgatók. A nyelvi képzéshez az egyetem oktatói a legkülönbözőbb tankönyveket, oktatási segédleteket igyekeznek felhasználni (*Hungarolingua*, *Halló, itt Magyarország*, *Kursz vengerszékogo jazika* stb). A tanszék azonban sajnos körülményesen jut hozzá az anyagokhoz, és hiányoznak az orosz nyelvi közegre alkalmazott, korszerű magyar nyelvkönyvek is. Mindezekkel együtt a magyar nyelvi képzés eredményességét mutatja, hogy az utóbbi öt évben vannak olyan aspiránsok, akik a kutatói nyelvvizsgát magyar nyelvből teszik le. A Lomonoszov Egyetemen magyarul tanuló hallgatók a diploma megszerzése után magyar érdekeltségű cégeknél, a KÜM-nél s ritkán kutatóintézetekben találnak munkát.

A Lomonoszov Egyetemen a magyaroctatás tárgyi feltételei meglehetősen vegyes képet mutatnak. A Balassi Intézettől megkapják a szükséges szakmai folyóiratokat,

ugyanakkor a műszaki feltételek igen rosszak: nincs magnetofon, lemezjátszó, CD-lejátszó, videómagnó stb. Számítógép hiányában még a Magyarországról kapott néprajzi CD-ROM-ot sem tudják bemutatni a hallgatóknak.

Említésre méltó az MGU magyar csoportjának legutóbbi nagy rendezvénye, a moszkvai magyar filológia 30. évfordulója alkalmából a moszkvai Collegium Hungaricummal közösen szervezett nemzetközi finnugor-konferencia, amelynek anyaga már megjelent, és hamarosan kézbe vehetjük az évforduló alkalmából készített tanulmánykötetet is (szerzői: Antonyina Guszikova, Mayer Klára, Jelena Sakirova, H. Tóth István), amely *A moszkvai Collegium Hungaricum tudományos kiadványai* című sorozat részeként lát napvilágot.

A Nemzetközi Kapcsolatok Főiskoláján jelenleg csak a 3. évfolyamon tanul 5 fő magyar nyelvet. Itt a képzés négy és fél éves, heti tíz órában. A másfél évig tartó alapképzés után jobbra az újságnyelv és a beszélt nyelv tanítása folyik. Az országismereti jellegű képzés esetlegesnek nevezhető. A Nemzetközi Kapcsolatok Főiskolájára jelentkező középiskolások két éven át heti 6 órás előkészítő tanfolyamon vehetnek részt. Az alapozó képzésben a más intézményekben is használt tankönyvekből, a későbbiekben pedig a nyelvtanár készítette anyagból tanulnak a hallgatók. Az intézményben magyarra szakosodott diákok a végzést követően diplomáciai szolgálatot teljesítenek.

Az FSZB Akadémián folyó magyar nyelvi képzésről – az intézmény jellege miatt – nem állnak adatok a rendelkezésünkre.

Az MKTTK-ban három szinten folyik a magyar nyelv oktatása: kezdő, haladó és felsőfokú szinten. A magyarul tanulók száma igen változó, az októberi évkezdéskor 20 fő körüli a jelentkezők száma, de év végére 8–10 hallgató marad csupán. A jelentkezők között a legnépesebb tábort a kezdők alkotják, de náluk tapasztalható a legnagyobb lemorzsolódás is. Ennek elsősorban a motivációhiány az oka: nincs ma Oroszországban olyan sok, magyar nyelvtudással betölthető, jó kereseti lehetőséget biztosító munkahely, hogy perspektívikus lenne munka mellett időt és pénzt fektetni a magyar nyelv elsajátításába. Az idegen nyelvet hobbiból tanulók körében sem a magyar a legnépszerűbb nyelv. A legtöbben baráti kapcsolatok miatt kezdenek el magyarul tanulni, aztán a motiváció megszűntével abbamarad a nyelvtanulás is. Érdekes jelenség viszont, hogy az utóbbi időben olyan külföldiek jelentkeztek a felsőfokú csoportba magyart tanulni, akik Oroszországba kerülésük előtt hosszabb időt töltöttek Magyarországon.

A Szentpétervári Egyetem Finnugor Filológiai Tanszékén három nyelvszakon (finn, észt és magyar) folyik képzés. A magyar szakon jelenleg három csoportban 28 diák folytat tanulmányokat az 1., 2. és 4. évfolyamon. A hallgatókat négy állandó tanár és egy anyanyelvi lektor oktatja. A tanszék igyekszik biztosítani a képzés komplexitását. A nyelvi képzés megalapozását elsősorban a Debreceni Nyári Egyetem *Hungarolingua* sorozatának felhasználásával valósítják meg, haladó és középfaladó szinten az oktatók maguk készítik el a legmegfelelőbbnek tetsző tananyagokat. A nyelvi képzésben alapvető elvnek számít, hogy az egyetemi évek alatt minden hallgató jusson el magyarországi részképzésre. A képzés keretében a nyelvi kurzuson túl a hallgatók magyar nyelvészetet, irodalmat és művelődéstörténetet is tanulnak. A tanulmányok a szentpétervári magyar szakon szakdolgozattal zárulnak. Aspirantúrára magyarból nincs jelentkező. A tanszék magyar anyaggal való felszereltsége jónak mondható: a könyvtári állomány megfelelő, járnak folyóiratok, fogható a Duna TV. A hallgatók magyartanulásának mo-

tívációját elsősorban a szülőktől, rokonoktól, ismerősöktől szerzett, Magyarországról szóló információk jelentik. Végzés után csak kevesen helyezkednek el a magyar szakos diplomával, a magyar szakos hallgatók jobbára másik (főként a finn) szakjukkal tudnak munkát vállalni.

A finnugor területek közül elsősorban Izsevszkben, az Udmurt Állami Egyetemen folyik jelentősebb magyarnyelv-oktatás. Jelenleg a 2. és a 4. évfolyamon oktatnak magyar nyelvet 10, illetve 3 fő részére. Vannak ötödéves magyar szakos hallgatók is, de nekik már nincsenek magyar nyelvóráik. Ezen kívül az aspiránsok számára van magyar nyelvi kurzus összesen 40 órában. A második évben heti 4, a negyedik évben heti 3 magyar nyelvóra van. Teljes körű hungarológiai képzés ugyan nincsen, de a nyelvoktatáson kívül van nyelvtan, történeti nyelvtan, nyelvjárástan, művelődéstörténet, országismeret stb. Nincs azonban például irodalomtörténet.

Külön megemlítendő, hogy hosszú évek után újra van az egyetemen magyar nyelvi lektor. Igaz a lektor nem az államközi együttműködés keretében, hanem magánvonalon került Izsevszkbe, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy az ottani szolid, havi 20–30 ezer forint körül béren tengődik. Kiutazását a Finnugor Világkongresszus magyar tagozata támogatta egy Budapest–Moszkva vonatjegy árával.

Sajnos az egyetem igen kevés támogatást kap Magyarországról. Kaptak ugyan másfél évvel ezelőtt könyveket a Hungarológiai Központtól, de ezek nagy része még ma is Budapesten hever. Amikor valaki magánúton megy Izsevszkbe, akkor visz annyit, amennyit tud. Pedig az egyetemnek sok mindenre lenne szüksége, a könyvektől a fénymásolóiig. De leginkább arra lenne szükség, hogy a magyar lektor folyamatos jelenlétét biztosítani lehessen. Ez azonban az új magyar–orosz oktatási jegyzőkönyvtervezetben sem szerepel.

Sajnos a többi finnugor területen folyó magyarnyelv-oktatásról nincsenek konkrét információink. Értesüléseink szerint a finnugor képzés keretein belül van magyartanítás a finnugor tagköztársaságok egyetemlein Joskar-Olában, Szaranszkban, Sziktivkarban is, egyes hírek szerint Hanti-Manszijszkban is készülnek magyar nyelvi képzést indítani.

A magyar állam elsősorban a magyar és az orosz oktatási minisztériumok által aláírt kétoldalú oktatási együttműködési jegyzőkönyv keretében támogatja az oroszországi magyarnyelv-oktatást. Ennek keretében évente 10 magyar szakos oroszországi hallgatót fogadunk féléves nyelvi részképzésre, további 5 hallgató vehet részt egyhónapos nyári nyelvtanfolyamon, illetve 3 hungarológus szakember folytathat összesen háromhónapos magyarországi kutatómunkát vagy vehet részt továbbképzésen.

Az oroszországi finnugor népek számára biztosított köztársasági elnöki ösztöndíj keretében további öt magyarul tudó vagy tanuló diák vehet részt magyarországi részképzésen.

Az előadás szövegében felhasználtam a Goreity Józseftől, a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ tudományos igazgatójától, illetve az oroszországi felsőoktatási intézményekben dolgozó magyar lektoroktól – Dr. H. Tóth Istvántól (Moszkva), Dr. Nagy Istvántól (Szentpétervár) és Fejes Lászlótól (Izsevszk) – kapott információkat. Segítségükért e helyütt fejezem ki hálás köszönetemet.

Hungarológia és kultúraközvetítés a Münchener Magyar Intézet szemszögéből

A SZEMSZÖG

Az 1962-ben alapított Ungarisches Institut München e. V. (UIM, Münchener Magyar Intézet, MMI) az általános magyarságtudomány művelésére és gyakorlatban való hasznosítására, valamint a magyar kultúra nyilvános bemutatására hivatott, német jog szerint bejegyzett közhasznú egyesület intézete, amelyet a Magyar Köztársaság és a Bajor Szabadállam illetékes tárcái révén intézményesen támogat. Két német nyelvű kiadványával, az *Ungarn-Jahrbuch* folyóirattal és a *Studia Hungarica* könyvsorozattal, magyar és más nyelvű hungarológiai szakkönyvtárával és egyéb gyűjteményeivel, kutatási programjaival és művészeti vagy tudományos rendezvényeivel, a müncheni bölcsészettudományi egyetem Történeti Szemináriumának Kelet- és Délkelet-Európai Történeti Részlegén (Abteilung für Geschichte Ost- und Südosteuropas am Historischen Seminar der Ludwig-Maximilians-Universität) folyó oktatásban közreműködve különleges szerepet igyekszik betölteni. Sajátossága abból fakad, hogy míg korábban kizárólag a német szövetségi vagy bajor tartományi kormány anyagi fedezetével lényegében tudományos funkciókat látott el, úgy ma már kétszeresen vegyes alkatú: bajor–magyar és tudományos-kulturális intézet. E kettősségek a következő formai és tartalmi tulajdonságokban mutatkoznak meg:

1. Az MMI költségvetését 2000-től 75%–80%-ban a Bajor Szabadállam Tudományügyi, Kutatási és Művészeti Minisztériuma (Bayerisches Staatsministerium für Wissenschaft, Forschung und Kunst), 20%–25%-ban pedig a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (NKÖM) fedezi. A budapesti támogatás jogalapja a magyar államháztartásról szóló 1992. XXXVIII. törvény 22. cikkelye, a müncheni a Bajor Közigazgatási Eljárási Törvény (Bayerisches Verwaltungsverfahrensgesetz) 36. cikkelye. Az MMI hosszú távú fenntartásában mindkét finanszírozó fél nemzetközi kötelezettséget vállalt, amely jelenleg a Magyar Köztársaság és a Bajor Szabadállam 2001. november 3-án Münchenben aláírt, „Baráti együttműködés és aktív partnerség további kiépítéséről” szóló nyilatkozata II. 4. fejezete 3. bekezdésében és a Magyar–Bajor Vegyes Bizottság 10. ülésén, 2001. május 9–10-én Nürnbergben elfogadott „Közös Jegyzőkönyv”-ének egyik bekezdésében, illetve az ehhez csatolt munkaterv 50. pontjában tükröződik. A Magyarországról juttatott pénzeszközök felhasználási módjait a NKÖM és az MMI egyesülete 2000. február 21-én egy évre kötött, 2001 januárjában meghosszabbított, majd 2002. július 18-án véglegesített megállapodása részletezi. Ez az európai viszonylatban is ritka együttműködési keret formailag azt jelenti, hogy az MMI a külföldi magyar állami intézetekre vonatkozó gazdálkodási és szakmai előírások szerint jár el, ezt azonban – ellentétben például a berlini

vagy a stuttgarti magyar intézettel – nem a Magyar Köztársaság kulturális külképviseleteként, tehát nem Magyarországról diplomáciai vagy köztisztviselői szolgálatra küldött személyzettel teszi. A munkáltatói jogokat nem a NKÖM, hanem az intézet egyesülete gyakorolja, az intézet munkáját pedig nyolctagú kuratóriuma felügyeli, amelynek négy tagját a NKÖM minisztere, további négy tagját a bajor tudományügyi miniszter nevezi ki. Ekképp a magyar állami és a német civil szféra egyazon kulturális-tudományos vállalkozásban találkozik.

2. A vegyes finanszírozás tartalmi következménye, hogy az MMI mindkét támogató fél elvárásaihoz igazodik: tudományos munkaterveivel elsősorban a bajoréhoz, kulturális-művészeti rendezvényeivel lényegében a magyaréhoz. E kettős szakmai célkitűzést az MMI 1999. május 16-i Konszolidációs Programjával terjesztette a bajor minisztérium által német–osztrák–magyar részvétellel létrehozott Értékelő Bizottság (Evaluierungskommission) elé, amelynek ugyanazon év augusztusában kelt, maradéktalanul jóváhagyó zárójelentését mindkét minisztérium vezetése elfogadta. E véleményazonosság alapján fogalmazódtak meg az intézet közös bajor–magyar intézetté való átalakításának említett alpdokumentumai. Az MMI – <http://www.ungarisches-institut.de> honlapról megismerhető és nyomon követhető – tevékenysége pedig a 2000. év legelejétől megújított szakmai hivatásának mindkét pillérére nyugszik.

A HÁTTÉR

Az MMI elhelyezése a német–magyar államközi kapcsolatok összefüggésében egy olyan jövőkép felvázolását indokolta, amely értékesíti a szakma közelmúltbeli, mind magyar, mind bajor oldalon tapasztalható korszerűsödési kísérleteinek a tanulságait. Így az 1999-es értékelő átvilágításához előterjesztett fejlesztési programja egyrészt a magyar kulturális külpolitika és a magyarságtudomány viszonyát, másrészt a német-, illetve bajorországi Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-kutatás hungarológiai érdekeltiségének a feltételeit elemezte, a következő főbb fogódzókat kínálva:

1. Magyar oldalon kívánatos
 - a) szervezetileg és koncepcióban elválasztani a diplomáciai külügyként kezelt kultúrákötvetítést a tudományos indítékú és megnyilvánulású hungarológiától,
 - b) módszertanilag és tartalmilag megnövelni a társadalom- és szellemtudományi szakágak jelentőségét a hungarológia keretében, valamint
 - c) gyakorlatilag és formailag kiszélesíteni a filológiát magában foglaló, ám azon túl is lépő, tehát az ország és a nép múltjával és jelenével tág bölcsész szemszögből foglalkozó általános magyarságtudomány nemzetközi viszonyrendszerét, már csak azért is, mivel napjaink európa-politikai mezőnyében egyik kormány sem mondhat le arról, hogy a kulturális együttműködésben is tanúsítsa határok feletti integrációképességét.
2. Német/bajor oldalon pedig fel kell készülni arra, szövegszerűen az MMI 1999-es fejlesztési tervének végkövetkeztetése a másik irányban, hogy
 - a) a kelet-közép- és délkelet-európai térségben végbement vagy még várható politikai-jogi változások és – részben ezek nyomán – a szabadabb meg távlatosabb nemzetközi együttműködés tovább gerjeszti a német szövetségi és a bajor tartományi

kormány átalakítási hajlamát a felsőoktatásban és az általános tudományügyben, mégpedig – más következményektől ehelyütt eltekintve – oly módon, hogy

- b) Münchenben, a Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-kutatás egyik németországi központjában több egyetemi és egyetemen kívüli, szövetségi és/vagy bajor forrásból támogatott intézmény a maga alkatának és céljainak újragondolására kényszerül, szembesülve azon bajor kormányzati elvárással, hogy
- c) a bölcsészettudományi egyetemen különböző karokon, a felsőoktatáson kívül pedig külön-külön működő intézetek tevékenységük minél szorosabb egybehangelésére vagy akár szervezeteik egyesítésére törekedjenek annak érdekében, hogy együttesen erőteljesebb hatást fejtsenek ki, eközben egy olyan – hosszabb távon az államkincstár számára talán aprópénzre váltható – önkarcúsítást végrehajtva, amely koncepcionálisan is új utakra tereli őket, amennyiben
- d) az öncélúnak mondott tudományműveléshez a – politikai és gazdasági tényezők szorgalmazta – szakértői tanácsadás feladatait párosítják, és
- e) a maguk külön-külön súlypontjait többoldalú egyeztetések révén megállapítva és egymáshoz igazítva kiküszöbölik a témakörök és kérdésfelvetések azon átfedéseit, amelyek egy „szigetmegoldásokból” álló intézményrendszerben elkerülhetetlenek, de többletköltségeket okozva politikailag egyre nehezebben vállalhatók, még ha a személetgazdagságot éltetik is.

A TÁVLATOK

Az MMI fejlődésének áttekintése 2000 januárjától 2002 októberéig mintavétel a német nyelvterület egyik mértékadó hungarológiai helyszínének modernizációjából. Legfontosabb eredményei egy nem feltétlenül általános érvényű és korántsem minden tekintetben befejezett fejlődésről tanúskodnak. Folyamatról van szó, amely éppen egyediségével és lezáratlanságával egy éles és jövőbe mutató képet nyújt arról, hogy egy műhelyjellegű intézmény eddig miként szembesült – és az elkövetkezőkben hogyan szembesülhet még – szakmai területének fennebb vázolt kétpólusú reformkövetelményeivel. A felsorolt magyar és német/bajor vonatú láttelekek mentén a következő összefoglaló tételket ajánlatos mérlegelni a hungarológia továbbfejlesztésében:

1. Az MMI általában inter- és multidiszciplinárisan tudományos jellegével, különösen pedig történettudományi és politológiai tevékenységével egyrészt régi hiányt pótol a külföldi magyar kulturális intézetek, illetve egyetemi lektorátusok hálózatában. Másrészt német egyesületi jog szerint szerveződve és helyi munkatársakat alkalmazva a kultúrdiplomáciai megnyilvánulások mellett egy tudományos alapú és a többi külföldi magyar intézethez viszonyítva olcsóbb személyzeti struktúrával rendelkező magyar képviseleti formát tart fenn.
2. Az MMI tudományos-tanácsadói és rendezvényszervezői részlege elsősorban német partnerségeket ápol, következőleg hozzájárul a hungarológia nemzetközi kapcsolatainak a kidomborításához.
3. Az MMI elejétől fogva szerves összeköttetése német tudományos környezetével a magyar kormányzati támogatás beindultával kiegészül egy olyan külső viszonyrendszerrel, amelyben egyrészt a magyar állam külföldi intézeteihez – Münchenben

főkonzulátusához –, másrészt a bajorországi német művelődési egyesületekhez kapcsolódik. Így a hungarológia nemzetközi szerepkörében hangsúlyosan jeleníti meg a magyar – német viszonylatot, egyfajta hídként összekötte a magyar diplomáciai és a német kulturális közeget. Az elmúlt két és fél év kooperációs sikerei arra bátorítják, hogy a jövőben is együtt dolgozzon e partnerek mindegyikével, ugyanakkor azonban továbbra is számoljon azzal, hogy a különböző címzettségű együttműködések különböző célt szolgálhatnak. A magyar állami kultúrintézetekkel és diplomáciai külképviseletekkel elsősorban a szervezési egyeztetések hasznosak, mivel ezek elősegítik a pénzügyi források hatékonyabb felhasználását és az egyes programtervek tartalmi összehangolását (például az utaztatási költségek megosztásával vagy vándorkiállítások és katalógusaik több helyszínen való bemutatásával, illetve évfordulás vagy átmenetileg több országban népszerűnek ígérkező műsorok esetén). A német irányú együttműködések az MMI-nek viszont koncepcionálisan, vagyis maga a programszervezési alapcél, a magyar kultúra idegen környezetben való bemutatása végett fontosak. Egyúttal az intézetben művelt magyarságtudomány híret is terjesztik a szélesebb nyilvánosságban.

4. Azáltal, hogy programjai a szakmai közönségen túl a bajorországi szellemi élet különböző célcsoportjait is eléri, az MMI megerősíti legitimációs alapjait a németországi Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-kutatás még zajló átalakulási folyamataiban. Újra meg újra más-más irányba kilépve a szakma szűkebb berkeiből, ám eközben meg és betartva a szakma szabályait, növeli támogatottsági esélyeit azon állami, magánvállalkozói vagy alapítványi finanszírozók körében, akik egy ilyen intézettől elvárják a szakmailag megalapozott tanácsadást időszerű, de gyakran csak időleges, tehát rugalmas ráhangolódást igénylő politikai, jogi vagy gazdasági kérdésekben is.
5. Az MMI az egyedi profil kialakítására vonatkozó általános tudománypolitikai szempont értelmében egy olyan integráció- és dezintegrációkutatási tárgyat választott tartalmi súlypontul, amellyel lehetőségeihez mérten korábban is foglalkozott. 2000-től több évre tervezett, „Magyarország Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa kapcsolattörténeteiben a kezdetektől napjainkig” című téma keretében több elemzői, tanácsadói és dokumentációs munkatervet működtet, miközben művészeti és tudományos rendezvényeinek zöme is kapcsolódik e tematikához.
6. Az MMI német partneri dimenziójában a jövőben vélhetően tovább növekszik a tudományos közeg vonzereje, mégpedig három irányból:
 - a) Az egyik pálya a Münchenben székelő egyetemen kívüli kelet-közép- és délkelet-európai intézetekkel (mint a Südost-Institut, az Osteuropa-Institut, a Collegium Carolinum és az Institut für Ostrecht) együtt egy autonóm intézetekből álló kutatóközpontba vagy „kutatószövetségébe” vezethet. Ez a távlat 2001 tavaszától a bajor tudományügyi miniszter megbízásából az intézeti és minisztériumi felelős képviselőkből összeállított „szerkezetvizsgáló” munkabizottságok napirendjén szerepel, az MMI pedig a véleményezésre felkért és a intézményes szövetkezés esélyes résztvevőinek az egyike.
 - b) A másik pálya az MMI kuratóriumának 2001. januári ülésén kezdett körvonalazódni, midőn az egybegyűlt kurátorokat vendégül látó Bajor Tudományos Akadémia elnöke felvetette az intézet bajor akadémiai betagozásának a lehetőségét, amelynek megvitatása folyik még.

- c) A harmadik pálya a müncheni bölcsészettudományi egyetem Történeti Szemináriumára felé tart, amelynek Kelet- és Délkelet-Európai Történeti Részlegével az MMI vezetősége és munkatársai révén az 1960-as évek végétől személyi alapon összefonódik; e kapcsolat napjainkban az intézet kapcsolattörténeti profilú hungarológiai témáinak az oktatásában nyilvánul meg az egyetemi részlegen, amely így külön magyar súlyponttal rendelkezik.

ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT

Az MMI beszédes ellenpéldáját nyújtja annak a hungarológiának, amelynek külföldi ágát a magyarországi tudánypolitika az 1980-as évektől lényegében csak filológiai és – a finnugrisztika keretében – felsőoktatási ügyként kezel. Mai helyzetéből és távlatából kiviláglik, hogy az MMI helyesen értelmezte a németországi tudományosság belső folyamatait akkor, amikor a magyarságtudomány jövőjét ebben a befogadó országban – a budapesti stratégiával szemben – attól tette függővé, hogy a szakma képes-e egyetemen belül, de kívül is szélesíteni koncepcionális és szervezeti alapjait.

A németországi magyar tematikájú felsőoktatás az 1970-es évektől jelentős mértékben a társadalomtudományi tanszékeken zajlik. Eközben a finnugrisztikában eltolódtak a hangsúlyok a fennisztika, illetve az uralisztika felé. Így a magyarországi tudánypolitika külföldön éppen arra a területre fordította fő figyelmét, ahol megkezdődött és máig részben már be is fejeződött a hungarológia minőségi és mennyiségi hanyatlása. Ez a tartalmilag súlyos magyar térvesztés a németországi felsőoktatásban összefügg a „kis” nyelvek folyamatos visszaesésével az egyetemi tanszakok fontossági sorrendjében. Ez az eljelentéktelenedés a jelek szerint a közeljövőben tudánypolitikai beavatkozásra tovább fokozódhat. A hungarológia tekintetében aligha ellensúlyozható másképp, mint egy olyan koncepcionális átértelmezéssel, amely a magyar témákat kiemeli filológiai alárendeltségükből és egy társadalom- vagy kultúrtudományi karon általános országstanná alakítja a nyelvi vonzatok méltányos figyelembevételével, adott esetben munkamegosztásban a finnugrisztikával. Az MMI részvétele az egyetemi történelemoktatásban egy ilyen távlati célt követ.

Más kérdés, hogy milyen esélyeket nyújt manapság a bajor tudánypolitika egy egyetemi magyar országtan nemcsak tartalmi, hanem szervezeti megalapítására Münchenben, és elképzelhető-e a magyar kormányzat oktatási tárcájának a támogatása egy ilyen vállalkozáshoz. Az illetékes szintű eszmecsere e két kérdés körül még nem indult be. Ezért a fentiek egyelőre arra engednek következtetni, hogy az MMI-nek a müncheni szervezeti kapcsolódások távlatában az újonnan tervezett egyetemen kívüli kutatóközpont felé kell tájékozódnia, amelyben ő maga a tág hungarológiáért felelős, és amelyből ugyanazon koncepció jegyében folytathatja közreműködését a felsőoktatásban. Mindenesetre alapvető igénye éppen kettős: vagyis tudományos és kulturális alakításból eredően az marad, hogy

- felébredesse a tudományos keresletet kulturális programjainak piacán, és
- tudományos projektjeivel növelje a magyar témák súlyát a bajor kulturális életben.

Amennyiben az MMI nem pusztán magával az eszmei megbízással, hanem a megfelelő méretű ellátmánnyal is számolhat, akkor a bajorországi Kelet-Közép- és Délkelet-

Európa-kutatás szerkezetreformjainak hullámhosszán jó esélyt lát arra, hogy egyrészt biztosítsa a magyar témák folyamatos jelenlétét és változatosságát a német tudományosságban, másrészt – emezen túl is lépve – kiterjessze hatásukat a kulturális környezetre. Így a magyar–bajor tudományos-kulturális együttműködésben eleget tehet mindkét fél – valamint önmaga – elvárásainak.

A kézirat lezárva 2002. október 7-én. A szerző e témába vágó magyar és német nyelvű, eddig publikált írásai közül elsősorban a következők világtítják meg jelen cikk mondanivalójának tudomány- és intézménytörténeti összefüggéseit, részletesen bemutatva az alábbiakban helyszűke miatt mellőzött adatszerű anyagot is: Magyarságkutatás Münchenben. Adatok és gondolatok az Ungarisches Institut munkájáról. In: *Levéltári Szemle*, 40. 1990. 3, 37–51; Hungarológia a harmincéves müncheni Ungarisches Institutban. In: *Korunk*, 3. folyam, 4. 1993. 4, 109–112; Töprengés egy müncheni magyar szellemi műhely jövőjén. In: *Magyarság és Európa*, 1. 1993. 2, 75–82; Hungarologie und Ungarn-Bild in Deutschland. Politische, methodische und organisatorische Probleme nach 1990. In: *Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn*. Materialien des wissenschaftlichen Symposiums am 26. und 27. Mai 1995 in Hamburg. Herausgegeben von Holger Fischer. München, 1996; 75–95; Ursprünge und Entwicklung des Ungarischen Instituts München e. V. 1962–1997. Ein Beitrag zur Lage der Hungarologie in Deutschland. In: *Siebenbürgische Semesterblätter*, 11. 1997. 109–129; Die Evaluierung des Ungarischen Instituts München e. V. (UIM). Die erste Phase der Konsolidierung und des Ausbaus. In: *Ungarn-Jahrbuch*, 24. 1998/1999. 445–448; Ungarnkunde und Kulturvermittlung. Über die Tätigkeit des Ungarischen Instituts München 2000–2001. In: *Ungarn-Jahrbuch*, 25. 2000/2001. 251–275.

A Magyarországi Észti Intézet

Az Észti Intézetet 1989-ben (az észtek függetlenségének újbóli kikiáltása előtt) hozták létre. Az Intézet non-profit szervezet, amely költségvetésének nagy részét az Észti Kulturális Minisztérium költségvetéséből kapja, a minisztériumnak havi elszámolással tartozik. Különböző programjaihoz céltámogatást keres, így működésének finanszírozásában nagy szerepet kap az Észti Kulturális Alap is.

Feladatai teljesítése érdekében (az észti kultúra, történelem, társadalom megismeretése a nagyvilágban, kapcsolatok keresése különböző országok különböző tudományterületeivel) külföldön képviselőket hozott létre (Helsinki, Stockholm, Párizs), így Budapesten is (1998-ban).

A Magyarországi Észti Intézet mint az ország egyetlen kizárólag Észtországgal foglalkozó intézménye, az Észti Nagykövetség 1999-es megnyitása előtt jelentős segítséget nyújtott a kormányzati szervezetek is (elsősorban az Észtországgal kapcsolatos információk beszerzésével és a gyorsabb ügyintézés érdekében a közvetlen kapcsolattartással). Így fontos szerepet játszott az észti és magyar oktatási és kulturális minisztériumok közötti jó kapcsolatok kialakításában.

Az észti nyelv oktatása és nyelvtanfolyamok szervezése nem tartozik az intézet prioritásai közé, nincs is olyan nagy jelentősége a tevékenységében, mint a nagyobb intézetek esetében (Goethe Institut, British Council). Ennek az az oka, hogy nem elég nagy az érdeklődés az észti nyelv iránt ahhoz, hogy rendszeres kurzusokat szervezzen, nyelvkönyvet sem tudna biztosítani valamennyi hallgatóknak, ráadásul a Magyarországi Észti Intézetnek jelenleg csak két főállású munkatársa van. Sokkal fontosabb feladata ezért a nyelv és kultúra tanításának segítése.

2001-ben az Észti Oktatási Minisztérium létrehozott egy intézményt, amely kizárólag az észti nyelv és kultúra külföldi oktatásával foglalkozik. Ez nagyrészt a tallinni Észti Intézet kezdeményezésére jött létre, így az élén álló tanács tagjainak sorában az Észti Intézet alkalmazottai is megtalálhatók. Az észti nyelv és kultúra külföldi tanításának területén az észti államnak még sok tennivalója akad, sokat tanulhatna más országok tapasztalataiból, például a Balassi Bálint Intézettől is.

Nagy népek kultúrájával kapcsolatos könyveket, kiadványokat az érdeklődők akár anyanyelvükön is olvashatnak, de más nyelveken is rengeteg információt lehet fellelni. Észtországról nem észti nyelven íródott anyagok azonban csak igen korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre, ezek nagy része ráadásul Magyarországon nem is hozzáférhető. Észtország jelenével foglalkozó, magyar nyelvű munkák pedig szinte egyáltalán nincsenek.

Az észti nyelvvel, kultúrával ismerkedők számára éppen ezért sokkal fontosabb, hogy az Észti Intézettől CD-ket, kézikönyveket, videofilmeket tudnak kölcsönözni, szemben a nagyobb, ismertebb nyelvet tanulókkal, akik az ezeket tanító intézetek könyvtárai és

médiatárai mellett akár nagyobb könyvesboltokban, lemezboltokban is számos érdekességhez hozzájuthatnak.

A Magyarországi Észtt Intézet a Magyarországon észtt nyelvet és kultúrát tanítóknak rendszeresen szervez szemináriumokat, az oktatók kérésére immár évi rendszerességgel. A szemináriumra az észtt mint idegen nyelv oktatásának szakértőit, a kulturális élet kiemelkedő személyiségeit hívjuk meg, hogy beszámoljanak tapasztalataikról, elképzeléseikről. A szemináriumok során az Intézet a megjelentek rendelkezésére bocsátja az eltelt időszakban Észttországban megjelent könyvek leírását és listáját, hogy megkönynyítse a magyarországi egyetemek észtt lektorainak döntését arra vonatkozóan, hogyan osszák be az Észtt Oktatási Minisztérium által rendelkezésükre bocsátott, könyvvásárlásra fordítható összeget.

Igen kevés az észtt nyelv tanításával foglalkozó szakember és intézmény, így nagyon fontos, hogy közvetlen kapcsolatban álljanak egymással, s szoros együttműködés alakuljon ki közöttük.

A Magyarországi Észtt Intézet és az ELTE érdeke és haszna kölcsönös: az Intézet bevonja a hallgatókat rendezvényeinek szervezésébe segítőként, tolmácsokként. (A feladatok közül ki kell emelni az Intézet új honlapjának fordítását.) A diákok így fontos kulturális események résztvevői lesznek, ami motivációul szolgál további tanulmányaikhoz is. A fordítások – az írásbeliek és a szóbeliek egyaránt – mindig a kultúra valamely területével kapcsolatosak, így sokasodnak a diákok kulturális ismeretei is. Az Észtt Intézet a diákok számára ingyenes belépést biztosít programjaira.

A Magyarországi Észtt Intézet kiemelt érdeklődési körébe tartozik a kortárs észtt irodalom megismertetése a magyar közönséggel, új, fiatal fordítói és kultúraközvetítói gárda kiművelése.

A nyelvtanítás és -oktatás területén az Intézet legújabb vállalkozása a Kortárs irodalmi és fordítói szakszeminárium támogatása, amit az ELTE Finnugor Tanszékével közösen valósítunk meg. Az Észtt Intézet (ingyenes) részvétele az oktatásban megkönnyíti a nehéz anyagi helyzetben lévő, emiatt folyamatos oktatóhiánnyal küzdő tanszék munkáját, s sokszínűbb ismeretanyagot közvetít a hallgatóknak. Saját forrásait bevonva az Intézet az egyetemenél jóval egyszerűbben tud vendégelőadókat, szakértőket hívni; könyveket, folyóiratokat, szótárakat, kézikönyveket beszerezni; a szakszeminárium keretei között létrehozott fordításokat a kiadók felé közvetíteni.

A kortárs irodalmi szakszeminárium mellett az Intézet az egyetemnek az észtt természet- és környezetvédelmet ismertető, illetve a kortárs művészetbe bevezető szakszemináriumokat is felajánlott, amelyek előreláthatólag a 2002/2003-as tanév tavaszi szemeszterének kínálatába kerülnek be. Az intézet által felkínált és megvalósított szemináriumokhoz a tananyagokat és a különböző kiegészítő anyagokat is biztosítja.

A Magyarországi Észtt Intézet új, magyar nyelvű honlapja, a maga jelenleg körülbelül 10 MB terjedelmével közel 300 oldalnyi ismeretanyagot tartalmaz Észttország, az észtt emberek, a természet, a társadalom, a történelem, a gazdaság és az oktatás témaköréből. A honlap szövegeinek naprakészségéért, tényszerűségéért és színvonaláért az Észtt Intézet a felelős. (Magyar nyelven az utolsó összefoglalás Észttországról 1982-ben jelent meg, különböző szakterületekről az észtt nyelvet oktató magyar egyetemek jelentenek meg összefoglalókat.)

A Magyarországi ÉszT Intézet 2000-ben észT napokat szervezett az érdeklődő iskolák számára, amelyhez biztosította az ismeretterjesztő anyagot is. Ez azért volt fontos, mert a résztvevő tanárok a legjobb szándékuk ellenére sem tudtak volna az országgal kapcsolatban máshonnan naprakész anyagokat beszerezni, mint az Intézettől.

Egy idegen nyelv és kultúra oktatásában mindig fontos, hogy hozzáférjünk a megfelelő segédanyagokhoz. Ezt személyes tapasztalatból is tudom: négy évig Debrecenben s négy évig Budapesten dolgoztam észT lektorként. Különösen kis nyelvek esetében fontos, hogy az elsajátításukhoz szükséges anyagokhoz könyvtárakban, fonó- és videotékákban egyszerűen hozzá lehessen jutni. 10 évvel ezelőtt kezdtem tanítani, amikor sem szótárak, sem tankönyvek nem álltak a rendelkezésemre. A helyzet mára megváltozott, s ismerve a tanítással kapcsolatos problémákat nyugodtan mondhatom, hogy a Magyarországi ÉszT Intézet ma gyorsan és hathatósan tudja segíteni az észT nyelvet tanítani vagy tanulni kívánók munkáját.

Osztrák Kulturális Fórum

Egy esztendővel ezelőtt, 2001 tavaszán az osztrák Külügyminisztérium átalakította külföldi kultúrpolitikáját. Az osztrák kultúrpolitika és Ausztria helyzete alapvetően megváltozott Európa szétszakítottóságának megszűnésével, 1989-ben. Ausztria 1995-ben az Európai Unió tagja lett, és megkezdődött az EU bővítése. Ezért szükségszerűvé vált az osztrák kultúrpolitika állandó elemeinek újraértelmezése, az új kihívások figyelembe vétele, a célok és irányelvek meghatározása.

Amikor felmerült a kérdés, hogy miben áll kultúrpolitikánk és hogyan változott meg, az alábbi válaszok fogalmazódtak meg:

1. A világ Ausztriáról alkotott képét jelentős mértékben befolyásolja az ország kultúrája. Sokak első találkozása Ausztriával valamilyen kulturális élményhez kapcsolódik, és az országot jellemzően kulturális hagyományaival azonosítják.

A kultúrpolitika része a nemzetközi versenynek, tehát Ausztriának elemi érdeke az aktív külföldi kultúrpolitika. A globalizáció és a világszerte megvalósuló sztenderdizáció jelenségei mellett a kultúrpolitika válhat Ausztria önazonosságának és megismerhetőségének hangsúlyos elemévé. A kultúrpolitika ugyanakkor eszköze a nemzetközi konfliktusok elkerülésének, valamint a konfliktusok utólagos kezelésének.

2. Minthogy a hatékony nemzetközi tevékenykedés megvalósíthatatlan egy helyesen kialakított szempontrendszer, valamint a szűkös források leghatékonyabb felhasználása nélkül, meg kellett határoznunk, melyek a legfontosabb bemutatni kívánt kulturális értékeink, mely területekre kell összpontosítani a figyelmünket, és mi a leghatékonyabb szervezeti-működési keret mindehhez.

2.1 A kulturális központi projektek a következők:

- Eszmecsere Európáról és az európai értékekről.
- Innováció és tradíció: a kulturális hagyományok – amelyekben Ausztria különösen gazdag – az innováció kiindulópontjaként szolgálhatnak.
- Szembenézni a történelemmel: a huszadik századi osztrák történelem valamennyi aspektusának megvitatása, beleértve Ausztria szerepét a Harmadik Birodalomban, a száműzetést és elleneállást, a Habsburg mítoszt és mindazokat a fejlődési folyamatokat, melyek a század második felében zajlottak.
- Kultúra a bővítésért: Ausztria mint Közép-Európa államainak partnere; a kulturális és oktatási fejlesztések támogatása az európai integráció jegyében, különös tekintettel Európa kulturális sokszínűségére; a kulturális kapcsolatok történelmi alapon történő megerősítése.

– Kultúra a stabilitásért: hozzájárulás a Balkán helyzetének stabilizációjához a kultúra eszközeivel, a demokrácia és a polgári társadalom létrejöttének támogatása a térségben, új tudományos és kulturális rendszerek segítése.

– Kultúra a fejlődésért: kulturális együttműködés Ausztria partnereivel egy fejlődő világban.

2.2 A földrajzi szempontból jelentős térségek megállapítása annak érdekében történik, hogy a leghatékonyabb forráskihasználás valósulhasson meg.

Különös érdeklődésre számot tartó régiók a következők:

– globális kulturális központok (például New York, Párizs, London, Tokió, Madrid, Róma, Moszkva);

– kulturális szomszédok: olyan államok, amelyekkel Ausztriának hagyományosan szoros és élénk kulturális kapcsolatai vannak (mint például Magyarország, a Cseh Köztársaság, Németország, Olaszország stb).

Vannak bizonyos partnerállamok a fejlődő országok között, amelyek már a fejlesztési munka céltérségeivé váltak. Ezek a Kaukázus és Közép-Ázsia országai.

2.3 Valamennyi már létező kulturális intézmény, amely külföldön működik és a Külügyminisztérium hatáskörébe tartozik (kulturintézetek, kulturális főosztályok stb.) Osztrák Kulturális Fórummá alakult (pillanatnyilag 28 ilyen létezik). Az intézmények autonómiája a tervezésre és a pénzügyek kezelésére terjed ki, a dizájnya és logója valamennyinek ugyanaz.

Az *Austria kultur* című ismertetőfüzet a különféle Kulturális Fórumok célkitűzéseit és stratégiáját, projektjeit és sajátos dizájnváltozatait mutatja be.

A külföldre irányuló osztrák kultúrpolitika keretében számos szorosan együttműködő szervezetet találunk. Némelyik az osztrák Külügyminisztérium alá, míg a többi intézmény különféle minisztériumok alá, például az oktatási, tudományos és művészeti minisztériumok, vagy valamely osztrák oktatási, illetve tudományos intézményhez tartozik. Néhány közülük az osztrák tartományok ellenőrzése alatt áll. Ezek a szervezetek, intézmények az alábbiak:

Az osztrák nagykövetségek és konzulátusok, az osztrák kulturális fórumok, az osztrák intézmények és nyelviskolák, az osztrák könyvtárak (44 szakkönyvtár működik 20 egyetemen, legfőképpen Közép-Kelet-Európában; 2001 és 2002 során új könyvtárak nyíltak Belgrádban, Rigában, és Bitolában [Albánia]), fejlesztési segélyező irodák.

3. A Magyarországon működő Osztrák Kulturális Fórum.

A célkitűzések és a rendszerek megvitatása és összegzése különös fontossággal bír a magyarországi Osztrák Kulturális Fórum esetében, hiszen ez egy olyan országban működő intézmény, amellyel hosszú közös múltra tekinthetünk vissza, nehezebb és könnyebb időszakokkal, s amellyel szoros és jelentős kulturális kapcsolatokat ápolunk.

Amint más közép-kelet európai államokban, úgy Magyarországon is 1989 óta a politikai gazdasági és kulturális körülmények alapvetően megváltoztak, s ennek megfelelően változott az osztrák kulturális fórumok feladata és tevékenysége is. Hasonlóképpen fontos új tényező az európai integráció, és ebben a szélesebb körben szükséges vizsgálunk Magyarország és Ausztria pozícióit.

Ausztriáról igen határozott kép él Magyarországon. Eltekintve a bankok és nagyvállalatok széles körben ismert szerepétől, imázsa alapvetően turisztikai, amely a hagyományos kultúra jellegzetességeire épül.

A kultúrán belül e kép bővítésére, elmélyítésére és gazdagítására törekszünk új szempontok hozzáadásával. Ezért a kortárs művészeti eredményeket és fejlesztéseket vonjuk a középpontba a lehető legösszettebben. Az általunk bemutatni kívánt művészeti ágak a kortárs tánc- és performance-művészet, a kortárs zene és film számos formája, az utóbbi esetében a játékfilmtől az avantgárd munkáig. 2002-ben és az utána következő évek során az osztrák fotóművészet és építészet bemutatása kerül a középpontba.

Az oktatás valamennyi területén szorosak Magyarország és Ausztria kapcsolatai. Ezen együttműködésre példaképpen említhetem a tizenöt osztrák egyetemi vendégoktatót, a négy, különböző egyetemen alapított osztrák könyvtárat, és azt a nagyszámú tanárt, akik magyar iskolákban oktatnak.

A különféle nyelvi kurzusok keretében és az egyetemeken folyó németnyelv-oktatás számunkra különös jelentőséggel bír. Célunk egy olyan együttműködés létrejötte, amelyben magyar partnereink igényei és érdekei kiemelkedő fontosságúak. Olyan jellemzőit szeretnénk megmutatni Ausztriának, amelyek újak és meglepőek, még itt is, ahol országunkat régóta jól ismerik. Reményeink szerint a magyar-osztrák partneri kapcsolatok e formája olyan új kulturális kommunikációs csatornák létrejöttét eredményezheti, amelyek másképpen nem valósulhattak volna meg.

A Károli Gáspár Református Egyetem hungarológiai programjáról

A magyarsággal foglalkozó tudományterületek megismerése, a nyelv, a kultúra belső vizsgálata és terjesztése fontos része a protestáns értelmiség gondolatvilágának.

Amikor 1998 őszén meghirdettem a Bevezetés a magyar mint idegen nyelv/hungarológia tanulmányozásába című speciális kollégiumot, közel száz hallgató jelentkezett – és jelentős részük el is járt az előadásokra. Az ilyen mértékű érdeklődés a legmerészebb feltételezéseinket is felülmúlta, így nem is volt kérdés, hogy be kell vezetni a Károli Egyetemen is a hungarológiát valamilyen formában.

A képzési forma megválasztása szintén a hely szelleméből adódott, ugyanakkor a lehetőségeinket is figyelembe kellett vennünk a tervezésnél. Szak vagy specializáció? A szakot, mint mindannyian tudjuk, csak magyar és idegen nyelv szakos diákok vehetik fel, a specializációnál azonban nincsen ilyen kikötés. A gyakorlati haszon mérlegelése során, a korábbi, főként a pécsi egyetemen szerzett tapasztalataim alapján azt mondhatom, hogy munkakeresési szempontból lényegében nincs különbség a diploma és a betétlap között – legalábbis addig nincs, amíg a külföldi lektori pályázaton nem élveznek előnyt a szakirányú végzettségű jelöltek.

A Károli Egyetem különlegességei közé tartozik a japán szak és a nederlandsztika. Kiváló diákok jelentkeznek ide, és szerencsés esetben még magyar szakosok is! Mindkét terület kiemelkedően fontos a hungarológia művelésében, de a megélhetési szempont sem elhanyagolható. Japán, holland és belga vállalatok is működnek Magyarországon, s a külföldi munkatársak jelentős része szeretne megtanulni valamilyen szinten magyarul. Ők nem nyelvviskolákat, csoportokat keresnek, hanem egyéni órákat igényelnek, lehetőleg az anyanyelvükben jártas magyartanár irányításával. Jó esélyük van még az angol és a német szakos diákoknak is, őket azonban a nyelvviskolák is szívesen foglalkoztatják. A református egyetem még fiatal, létét és működését sok vita kíséri, ezért egyelőre még a személyi feltételek sem adóttak ahhoz, hogy a hungarológia szakká növekedhessék.

A Magyar Nyelvtudományi Tanszéken nagyon kevesen vagyunk, s ha lesz lehetőség a fejlesztésre, mindenekelőtt az alapképzésben résztvevő tanárok létszámát kell növelni. A specializáció ezért főként a külső és belső óraadók munkájára épül. Szeretném megemlíteni itt a vendéglátó intézmény két oszlopos tagjának, Berényi Máriának és Kovács Máriának a nevét, akik a módszertan elméletébe és gyakorlatába, valamint a tankönyvkészítés és tankönyvkritika rejtelseibe vezetik be a hallgatókat. Tverdota György, akinek hatalmas tapasztalata van a magyar irodalom külföldi megismertetésében, arra tanítja meg a hallgatókat, hogy kinek, mit és hogyan lehet átadni a magyar irodalomból, s az egyes szerzők és művek kiválasztásánál milyen értékítéleti eltéréseket kell számításba venni. Martonyi Éva a magyarságkép múltjától a nemzetkép-tervezésig, s az országismeret tanításáig mutatja be a lektorok, illetve a magyartanárok számára leginkább veszé-

lyes területet. Veszélyesnek nevezem azért, mert a kellő felkészültség hiánya tovább erősítheti az évtizedes, sőt akár több évszázados gyökerű előítéleteket mind a magyar nyelvvel, mind a magyar kultúrával kapcsolatban.

A következőkben röviden szeretném felvázolni, hogy épül föl egyetemünk hungarológiai programja.

A kerestfélévben meghirdetett bevezető órát speciális kollégiumként bárki felveheti, s a félév végére eldöntheti, akarja-e folytatni (illetve: ki tudja-e fizetni a program működését biztosító tandíjat). A további stúdiumok, beleértve a szakmai gyakorlatot is, öt félévre tagolódnak. A szerkezet kialakításánál a Pécsi Tudományegyetem „MIH”-programjára támaszkodtam, ezt tekintettem modellnek. Persze azt a széles spektrumot mi még nem kínálhatjuk, de rejtett szándékom az volt, hogy a kreditrendszer általánossá válásával átjárható legyen a két program: a budapesti illetőségű pécsi diákok vehessenek fel órákat nálunk is, a mi diákjaink pedig vehessenek részt – például tömbösített formában – olyan órákon Pécsen, amelyeket nem tudunk felkínálni nekik. Köztudott, hogy a modellválasztást személyes kötődéssel is lehet magyarázni, hiszen a kezdetektől részt veszek a pécsi egyetem hungarológiai programjában, de azért fontos az is, hogy csak a pécsi programban sikerült megvalósítani a graggeri hungarológia-felfogás szerinti képzést. Zárójelben hozzátenném még Hankiss János nevét is, aki a magyar nyelv és kultúra tanárát olyan „kulturáldiplomataként” határozta meg, akinek igen széleskörű, s nem csupán filológiai tájékozottsággal kell rendelkeznie.

A második félévtől bevezetett alapozó tárgyak közül szeretném megemlíteni az alkalmazott nyelvészetet (ami ebben a formában sajnos még hiányzik a magyar szakosok alapképzéséből), a nem magyar szakosok számára kötelező tárgyat, amely „A magyar nyelv rendszere és leírása” címen szerepel, valamint a módszertani bevezetőt. Aki csak magyar szakos, meg kell ismerkednie az idegennyelv-tanítás módszertani alapjaival is. Már a második évtől kezdve járnak a hallgatók hospitálni. Ehhez a Balassi Bálint Intézet (korábban Magyar Nyelvi Intézet) szaktanáraitól kapunk hatalmas és önzetlen segítséget. (A mi egyetemünkön még csak elvétve fordulnak elő külföldi diákok, ezért még nem alakult ki a helyi oktatás gyakorlata.)

A további félévekben két alapvető irányban folyik a képzés: a magyar mint idegen nyelv tanításának módszertana, valamint a hungarológiai alpműveltség megszerzése irányában. Ennek megfelelően a szaktárgyak is körülbelül azonos arányban oszlanak meg. A hallgatók megismerkednek a tananyagtervezéssel, szembesülnek azzal a problémával, hogy a külföldi, főként német és angol szakirodalomban javasolt készségfejlesztési módszereket és a nyelvi elemek tanításának sorrendjét lehet-e, s ha igen, hogyan lehet felhasználni a magyartanításban. Megismerkednek a napjainkban leggyakrabban használt tankönyvekkel, betekinhetnek a tankönyvírás titkaiba is, valamint megtanulják a nemzetközi kultúrákövetítés legkorszerűbb fogásait is. Egy féléven keresztül foglalkoznak a magyar nyelv kontrasztív szemléletével is – a lehetőségek miatt azonban csak az angol–magyar kontrasztivitással.

A hungarológiai szaktárgyak között van művelődéstörténeti jellegű (például a MIH oktatástörténete), de olyan témákat is feldolgozunk, amilyenekkel a tanítás során nap mint nap szembesülhet a magyar mint idegen nyelv tanára. A hallgatók egy-egy féléven keresztül hallgatnak néprajzi, művészettörténeti alapismereteket, irodalmat, kulturális földrajzot, a magyarságképpel kapcsolatos előadásokat. Nemcsak a hungarológus diá-

kok körében népszerű a magyar kisebbség történetével és művelődéstörténetével, valamint a nyelvpolitikával és a nyelvi jogokkal foglalkozó kurzus.

2002-ben végzett első 36 hungarológus diákunk. Végig nagy lelkesedéssel dolgoztak. A tanulmányokat szigorlattal és egy körülbelül 25–30 lapos záródolgozattal fejezték be. A témát bármelyik tantárgyhoz kapcsolódóan választhatták. Hallgatóink közül néhányan már el is helyezkedtek a hungarológiai oktatás területén, s ketten elhatározták, hogy doktoranduszként folytatják és teljesítik ki eddigi ismereteiket. A jelenlegi évfolyamon kicsit kevesebben vannak, mindössze huszonhatan, de ők is lelkesek, érdeklődők.

Végül szeretnék néhány javaslatot tenni a hungarológus oktatók és programvezetők számára:

Ismerjük meg egymás programját, és használjuk ki a kreditrendszer előnyeit oly módon is, hogy átjárhatóvá tesszük a hungarológiai programokat. Ez igényel ugyan némi adminisztrációs erőfeszítést, de meggyőződésem, hogy érdemes megpróbálnunk. A fentebb javasolt ötlet megvalósítása valószínűleg nem megy egyik napról a másikra, arra viszont szükség lenne, hogy a hallgatók legalább megismerjék más egyetemek hungarológiai kínálatát. Tegyük lehetővé az érdeklődő diákok számára, hogy ellátogathassanak Debrecenbe, Szegedre, Pécsre, Budapestre, Gödöllőre, és részt vegyenek akár a szakórákon, akár a maganyelv-tanfolyamokon vagy nyári egyetemeken. (Például az egyik félév kötelező hospitálási óraszámát is teljesíthetnék egy-egy nyári egyetem meglátogatásával.)

Az sem baj, ha a hallgatók ismerik egymást. Már régen dédelgetett elképzelésem, hogy szervezzük meg a hungarológus diákok találkozóját. Ebben biztosan partner lenne a Balassi Intézet.

Szeretném felvetni, hogy a következő OTDK-k programjában legyen külön szekció a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia. A sajátos szemlélet miatt eddig a legjobb dolgozatok is besorolhatatlanok voltak, kilógtak a hagyományos keretből. A diákok létszáma és a dolgozatok magas színvonala azonban indokolná, hogy végre önálló szekciót kapjunk.

Végül: gondolkozzunk el azon, hogy minden hungarológus hallgató alkalmas-e a nyelvtanári munkára. Véleményem szerint nem, de köztük is van számos kiemelkedő tehetségű diák, akit kutatónak képezhetnénk – ugyanis erre a munkára is szüksége van a szakmának. Az ő gyakorlati felkészítésük történhetne akár a Balassi Intézetben, akár valamelyik akadémiai kutatóintézetben.

Nemrégiben valaki felvetette, hogy nincs-e túlképzés a hungarológia területén. Azt hiszem, hogy ez a fogalom a mi esetünkben értelmezhetetlen, ugyanis a nyelvre és a kultúrára való külső rálátás megszerzése nemcsak akkor hasznos, ha más kultúrák számára akarjuk közvetíteni a megszerzett ismereteket, hanem igen lényeges összetevője az egészséges belső önismeretnek is.

A Cervantes Intézet és az Aula Cervantes

A Cervantes Intézet viszonylag új intézmény, amely 1991-ben jött létre. El kell mondanunk, hogy 1991 előtt Spanyolországban nem létezett nyelvpolitika a spanyol nyelvre vonatkozóan, a nyelvtanításnak nem voltak hagyományai, és csak elszórtan készültek vizsgálatok a spanyol mint idegen vagy második nyelv oktatásmódszertanáról.

KULTÚRPOLITIKA

A Cervantes Intézet alapvető célkitűzései alapításától fogva lényegében azonosak azokkal, amelyek más intézetek esetében megfogalmazhatóak: a spanyol nyelv és a hispán kultúra terjesztése, szakítás a sztereotípiákkal, és Spanyolorzágnak mint modern európai államnak a bemutatása, a spanyol kulturális és technológiai ágazatok támogatása.

A Cervantes Intézet különlegessége, hogy nem csupán a spanyol kultúráért felelős. Spanyolország a Cervantes Intézeten keresztül voltaképpen a hispán kultúra egészének népszerűsítésére szolgáló motorként funkcionál. Ebből a szempontból lényeges, hogy Spanyolország jótékonyan részesül a más hispán országok iránti intenzív érdeklődésből is, amelyek jelentősen különböznek egymástól.

Két, egymástól független osztály felelős a tudományos-oktatási és a kulturális tevékenységért a Cervantes Intézet egészében és minden hivatalos központban. A hivatalos központokban a kulturális tevékenység a tudományos-oktatási terület bevételeiből finanszírozható. Ilyen értelemben a tudományos tevékenység alárendeltje, és egyfajta motivációs visszacsatolásnak tekintjük a nyelveket tanuló diákok számára.

Csupán azok a központok részesülnek többlettámogatásban az Intézet általános költségvetéséből, amelyek olyan országokban működnek, ahol az egy főre eső jövedelem alacsony. Megítélésem szerint ez a kultúrpolitikai elképzelés a kultúra terjesztését úgy korlátozza, hogy csak azok a meghatározott csoportok férhetnek hozzá könnyen a spanyol kultúrához, akiknek van már nyelvismeretük, vagy személyesen érdeklődnek a spanyol nyelv iránt. Előnye, hogy a befogadóktól komoly elkötelezettséget kíván, és a kulturális tevékenység valós hatását mérhetővé teszi.

Mindazonáltal a kultúrpolitikai elképzelés vizsgálatában most egy ellentmondásos ponthoz érkezünk: minthogy más spanyolul beszélő országokban nincs igény a spanyol tanítására, ezekben az országokban hiányzik a Cervantes Intézet kulturális képviselete is.

Végezetül a Cervantes Intézet kultúrpolitikájának másik megkülönböztető jegye az a figyelem, amit a spanyol kultúra sokszínűségére fordít. Spanyolországon belül számos eltérő régió, stílus és tendencia különböztethető meg, amelyeket kiegyenlítően kell megjeleníteni a Cervantes Intézet tevékenysége során.

FEJLŐDÉS

Annak érdekében, hogy lássuk, miért volt szüksége a Cervantes Intézetnek új modellközpontok létrehozására, röviden bemutatom történetét, amely két időszakra bontható:

Az első időszak a megalapítás évétől, 1991-től 1995–96-ig terjed, amikor a már létező Spanyol Kultúra Házak összeolvadásának folyamata zajlott. E központok földrajzi eloszlása kissé érthetetlennek tűnhet, ami történelmi okokra vezethető vissza. Ezért van az, hogy néhány országban több központ is található (öt Marokkóban, három Franciaországban és Olaszországban), más fontos országokban vagy városokban pedig egy sem.

A központok többsége Nyugat-Európában helyezkedik el: London, Utrecht, Lisszabon, Bordeaux, Párizs, Bréma, München, Toulouse és Dublin; kivéve Varsót és Bukarestet. A többi a mediterrán városokban és országokban található, mint például Nápoly, Milánó, Róma, Athén, Bejrút, Damaszkusz, Amman, Kairó, Tunisz, Algír, Casablanca, Fes, Rabat, Tangír és Tetouan.

A második szakaszban, amely 1996-tól indult, végbement a Spanyol Házak beolvasása. Azon politikának a racionalizációja zajlott, amely a Cervantes Intézet tevékenységi körének szélesítésére törekedett az új hivatalos központok stratégiai helyzetével és különféle új modellközpontok létrehozásával. Ebből a szempontból meghatározó, hogy az amerikai kontinensen és Ázsiában egyre inkább terjed a spanyol nyelv.

Amerika

1990 és 2000 között, tíz éven belül az Egyesült Államok hispán lakosságának száma 60 százalékkal emelkedett, 2000-ben elérte a 31 milliót. A magyarázat erre az átlagon felüli népességnövekedésre a dél- és közép-amerikai országokból – különösen Mexikóból – érkező migrációban és a jelentős népszaporulatban keresendő. 2002-ben 35 millió a hispán lakosok száma, és 2050-re várhatóan ez a szám eléri a 100 milliót. A Cervantes Intézet ezekben az országokban a spanyol mint második nyelv megszilárdítására törekszik.

Ez az elképzelés kivitelezhetőnek tűnik, tekintve, hogy az egyetemi hallgatók 61 százaléka a spanyolt választja második nyelvként, és az általános iskolák 80, a középiskolák 90 százalékában választható a spanyol nyelv. E tényeket figyelembe véve a Cervantes új központokat nyitott, 1996-ban Chicagóban, 2001-ben Albuquerque-ben. 2002-ben Spanyolország megállapodást írt alá Mexikóval az ottani központoknak a Cervantes Intézetbe való beolvasztásáról, különösen azokra vonatkozóan, amelyek az Egyesült Államok területén helyezkednek el. Az intézet rövid távú tervei között szerepel egy washingtoni központ létrehozása.

A Cervantes Intézet terjeszkedési elképzelései között egy másik fontos ország is megtalálható, Brazília, ahol a közelmúltban második kötelező nyelv lett a spanyol. Legalább 200 000 spanyoltanásra lenne szükség a nyelvtanulási igény kielégítésére, így a tanártovábbképzésre szakosodó új központok létrehozása elsődleges célkitűzés marad. 1998-ban a Sao Paulo-i központ kezdte meg a feladat ellátását, és 2001-ben új központ nyílt Rio de Janeiróban is.

Ázsia

A spanyol nyelv terjeszkedésének második fő frontja Ázsia, ahol eddig gyakorlatilag egyáltalán nem volt jelen. Tekintettel egyes ázsiai országok gazdasági és politikai súlyára, vezető szerepükre az új technológiai ágazatokban, ez a stratégia még inkább indokolt. Ennek megfelelően a rövid távú tervekben szerepel központok nyitása Tokióban, Pekingben és Szöulban.

Európa

Annak megkérdőjelezhetetlen szükségszerűsége, hogy ezekben az országokban Cervantes Központok létesüljenek, nem jelenti azt, hogy nem kell erőfeszítéseket tenni annak érdekében, hogy ez a világ más tájain is megtörténjék. A világ egyik legfontosabb területe nyilvánvalóan Európa. 1997-ben jöttek létre Manchester és Brüsszel központjai. A tel avivi (1997) és isztambuli (1999) központok olyan országokban létesültek, amelyekben fontos szefárd közösségek találhatóak – ők hagyományosan spanyolul beszélnek. 2002-ben új központ kezdte meg működését Moszkvában, és jövőre tervezük Berlin és Stockholm központjainak megnyitását.

Pillanatnyilag 38 hivatalos központja működik a Cervantes Intézetnek világszerte, mintegy 70 000 tanulóval. A Cervantes Intézet éves költségvetése évi egy vagy két újabb hivatalos központ megnyitásánál többet nem tesz lehetővé. Ezért többféle központ létesült.

Év	Költségvetés €	Növekedés
1997	28 785	7%
1998	32 887	14%
1999	34 967	6%
2000	41 524	19%
2001	48 219	16%
2002	54 474	13%

CVC

Az első új modellközpont, ez esetben egy virtuális központ (<http://cvc.cervantes.es>), a Virtuális Cervantes Központ (Centro Virtual Cervantes) 1997 decemberében jött létre. A létesítmény alapelve az, hogy az új közönség számára csupán nyelvészeti-nyelvi korlátok léteznek, amelyekkel le kell számolni annak érdekében, hogy a spanyol kultúra és kulturális ágazat kiemelt helyet kaphasson. A Virtuális Cervantes Központ célja, hogy kaput nyisson a hispán kultúra felé. Tanárok, diákok és fordítók kiváló forrása.

A projekt lényeges eleme a távoktató tanfolyam. A négy szintből csupán az első több mint kétezer oldalas tartalommal bír, amely magában foglalja a magyarázatokat, a beszélt és írott nyelvi formák mintáit videón és hanganyagokon. Biztosítja a folyamatos visszacsatolást, valamint a tanárokkal való párbeszédet.

A TÁRSULT KÖZPONTOK HÁLÓZATA

A Társult Központok Hálózata lehetővé teszi a magánbefektetések részvételét a spanyol kultúra terjesztésében a minőség biztosítása mellett, amelyet a Cervantes Intézet gyakorol. A rendszer tulajdonképpen a kereskedelmi franchise módszerhez hasonlítható.

Azoknak a központoknak, amelyek az akkreditációs folyamatot követően a hálózatba léphetnek, jogukban áll használni a Cervantes Intézet hivatalos logóját, és támogatásban és szponzorációban részesülhetnek a kulturális tevékenységek megvalósításához.

AZ AULAS CERVANTES

Az Aulas Cervantes (Cervantes Aulák) arra szolgálnak, hogy képviseljék a Cervantes Intézetet olyan helyeken, ahol a hivatalos központ létrehozatalához szükséges beruházások még nem biztosítottak. Többségük a jelentősebb egyetemek spanyol tanszékein található, egy, az egyetemmel létrejött megállapodás eredményeképpen, amely szerint az egyetem az elhelyezést és a kommunikációt, a Cervantes Intézet a tananyagot és az emberi erőforrást biztosítja. Egy Aula Cervantes átlagos költsége az első három évre 90 000 €, a későbbiekben a beruházás mértéke csökkenhet. Két éven belül hat Aula kezdte meg működését; az első Szófiában 2000-ben, azután Prágában, Budapesten és Hanoi-ban 2001-ben, majd Zágrábban és Belgrádban 2002-ben.

Egy Aula Cervantes felszereltsége technológiai forrásokat: számítógépeket, multimédiás anyagokat jelent, könyvtárat, kétezer tétellel (Budapesten): spanyol módszertani anyagokat és könyveket tanárok számára, CD-ROM-okat, videókat, DVD-eket, kortárs irodalmat, képregényeket, gyermekirodalmat, kulturális szak- és kézikönyveket. A felhasználók köre változó, kiterjed az egyetemi hallgatóktól a spanyol nyelvet oktatókon át mindazokra, akiket érdekel a spanyol nyelv vagy a kultúra.

Jelenleg nincsenek nyelvtanfolyamok; ugyanakkor az egyik ok, amiért az Aulák létrejöttek az volt, hogy lehetővé váljon a távoktatás. Tanártovábbképző tanfolyamokat szerveznek, és koordinátoraink előadásokat tartanak az egyetemi hallgatóknak. Idén Budapesten két tanfolyamot szerveztünk, az egyiket a spanyol nyelv oktatásához és vizsgálatához alkalmazható új technológiák tárgykörében, a másikat Spanyolország népszerű kultúrájáról a XX. században.

Véleményem szerint ez a modellközpont hasznos eszközként szolgálhat arra, hogy egy vendégtanár vagy lektor jelenlétének és munkájának eredményességét – ésszerű kiadások mellett – megsokszorozzuk. A Cervantes Aulák e speciális tevékenységét szeptember óta egy honlap is segíti, amely az adott országban a spanyol kultúra referencia értékű weboldala kíván lenni. Egy adott régió Auláinak kulturális tevékenységét és kapcsolatát biztosító, Madridból üzemeltetett hálózat kifejlesztése jelen pillanatban is zajlik.

A magyar mint idegen nyelv a Pécsi Tudományegyetemen

A Pécsi Tudományegyetemen öt olyan egység található, mely a magyar mint idegen nyelv területén tevékenykedik:

- az Alkalmazott Nyelvészet Doktori Iskola, melynek egyik elágazása a magyar mint idegen nyelv/hungarológia;
- az Általános Orvostudományi Kar Egészségügyi Nyelvi és Kommunikációs Intézetében folyik a külföldi orvostanhallgatók nyelvi képzése és szaknyelvi vizsgáztatása;
- az Idegen Nyelvi Titkárság, melynek fő feladata az idegen nyelvek oktatása és a nyelvvizsgáztatás, (ez az egység az ECL akkreditált nyelvvizsga központja, ahol magyarból is lehet nyelvvizsgát tenni);
- a Magyar mint Idegen Nyelv/Hungarológia Tanszék, ahol a nappali tagozatos diákok szerezhetik meg a diplomájukat;
- a Nemzetközi Oktatási Központ, ahol a magyar mint idegen nyelv gyakorlati oktatása folyik.

Az egyetemi integráció hivatott elősegíteni az egy tudományterületen dolgozók munkáját. Az integráló szerep gyakorlati megvalósulását jelzi, hogy a Magyar mint Idegen Nyelv/Hungarológia Tanszék és az Alkalmazott Nyelvészet Doktori Iskola volt és jelenlegi diákjai a Nemzetközi Oktatási Központ oktatói; a Magyar mint Idegen Nyelv/Hungarológia Tanszék hallgatói a gyakorló tanításukat a Nemzetközi Oktatási Központban és az Általános Orvostudományi Kar Egészségügyi Nyelvi és Kommunikációs Intézetében végzik; valamint a Nemzetközi Oktatási Központ számos hallgatója szerzett ECL nyelvvizsgát.

A Nemzetközi Oktatási Központ (továbbiakban NOK) 1987-ben alakult meg, 1989 óta felelős a magyar mint idegen nyelv gyakorlati oktatásáért. Fő feladata a külföldi egyetemekkel való kapcsolattartás és az oktatói mobilitás szervezése mellett a külföldi vendéghallgatók számára előkészített idegen nyelvű oktatási programok lebonyolítása. A Magyarországon, Pécsen a NOK-ban tanulni vágyók számára biztosított a lehetőség a kéthetes tanfolyamtól az egyéves időtartamig terjedő részképzésig. A mobilitás elősegítése érdekében a kurzusok, tanfolyamok elismertethetőek a külföldi oktatási rendszerekben. Programjainkat úgy alakítottuk ki, hogy az egyik kurzus elvégzése után a tanuló bármikor folytatni tudja tanulmányait, biztosított az átjárhatóság a képzési formák között.

Az őszi szemesztert megelőző, négyhetes programunk a Magyar Nyelv és Kultúra, Pécs nyári egyetem. A 120 tanórát magában foglaló tanfolyam lehetőséget biztosít mintegy két szemeszter tananyagának elsajátítására. Egy csoport három nyelvtanár segítségével, napi hat órában tanulja a nyelvet. A nyári egyetem alkalmat nyújt a nyelvi órák utáni kulturális stúdiumokra is, melyek betekintést engednek a jelenlegi magyar

valóságba, valamint annak szellemi és tárgyi értékeibe, hagyományaiba. Ezek nem kötelező részei a kurzusnak, valamint ismeretterjesztő céljuknál fogva angol nyelvűek, a kezdők számára is befogadhatóak. A Magyarország és Közép-Európa című kurzus bevezet a magyarországi és szomszédos államok gazdasági életébe, szól az elmúlt ötven év eseményeiről, felvázolja a jövőbeli változások lehetséges irányait. A Kultúra, történelem, politika Közép-Európában című szeminárium taglalja a közép-európai művészet, tudomány és kultúra világra gyakorolt hatását, a Magyar népművészet kurzus nemcsak a hagyományos népi kultúra értékeit ismerteti, hanem foglalkozik annak mai megnyilvánulásával, külföldi kapcsolódási pontjaival valamint az identitás kérdésével is. Szintén négyórás előadást hallgathatnak a piacgazdaság kialakulásáról, a magyar társadalom szociális helyzetéről és problémáiról. A programot kirándulások színesítik. A szeptemberben és februárban kezdődő szemeszteres program időtartama alatt heti hat órában, összesen hetvenkét tanóra időtartama alatt tanulnak diákjaink magyarul, a tavaszi szemesztert megelőzően pedig intenzív, kéthetes nyelvtanfolyamot szervezünk elsősorban a második félévre hozzánk érkező hallgatók számára.

A minden képzési formára jellemző, általános jegyek a következőképpen foglalhatóak össze. Ötlépcsős képzési rendszer biztosítja a nyelvelsajátítást az alapfokú kommunikációs ismeretek megszerzésétől egészen a felsőfokig. Az oktatás kommunikációközpontú, mely a jelentésre helyezi a hangsúlyt. A nyelvoktatás legfontosabb célja a kommunikatív kompetencia kialakítása, tehát a magyar nyelvről közvetített ismeretek eszközjellegűek. Minthogy a kommunikációs alapkészségek alapvetően szóbeliek és írásbeliek, mindkétben fontos a kognitív és a formai készségek fejlesztése. Ugyanakkor a magyar mint idegen nyelv, mint tanult rendszer kerül a diákok elé, tehát ez formális, tudatos nyelvtani ismeretekre épül. A nyelv mint a beszéd alapja, mely egyben lehetőségeket és kötelességeket hordoz magában, megköveteli a magyar nyelvi kultúra verbális és nem verbális megnyilvánulásainak interpretációs és produktív készségét.

Az intenzív nyelvelsajátítást szem előtt tartva csoportjaink létszáma 4–8 fő. Ez a létszám lehetőséget ad a csoportos oktatás előnyeinek kiaknázására, de elég idő jut az egyén nyelvi fejlődésének segítésére is; ekkora létszámnál felmérhetőek és kihasználhatóak az egyén nyelvi céljai, szükségletei, illetve nyelvtanulási stratégiái. A kiscsoportos oktatás lehetővé teszi a kooperatív tanulás modelljének megvalósítását.

A nyelvoktatás során a nyelvi rendszert egymásra épülő rendszerekként kezeljük. A kiejtés, az intonáció, a hangsúly és a beszédritmus tanítása a kommunikáció fontos összetevője, a megértés elengedhetetlen feltételei. Az alaphangsort szavak segítségével alakítjuk ki, összpontosítunk az adott csoport tipikus hibáira, oktatjuk a helyes hangképzést, a levegővételt és az ajakmozgást. A kiejtés szoros kapcsolatban áll az írással, az a helyesírás kiinduló alapja is. Az intonáció a szórenddel áll korrelációban. Fejlesztésük minden szinten feladat. A szókincs tanítása alkalmával a szavakat nem izoláltan tanítjuk, hanem az írásképpel, nyelvtani sajátosságaival, esetleg vonzatával, ellentétével együtt. Fontos, hogy a diákjaink jártasak legyenek a szószerkezetek felismerésében és a szóalkotásban. Célunk, hogy a tanulók ismerjék meg a helyes magyar szóalkotás módjait, különböztessék meg a hibás szóalkotásokat, önállóan javítsák a gyakori hibákat, továbbá ismerjék fel a szóalkotás stilisztikai lehetőségeit, legyenek tisztában a főbb helyesírási szabályokkal.

A nyelvi kommunikáció nyelvtani ismeretek nélkül nem lehetséges, az oktatás feladata megvilágítani a nyelvtan jelentéshordozó szerepét. Összevetettük az előfordulási gyakoriságot és a leíró nyelvtan elsajátíthatóságának logikáját, s a kommunikációs követelményeknek megfelelően állítottuk össze a nyelvtan tanításának sorrendjét, mikéntjét. Az első tanórától kezdve igeközpontú és a kérdőstruktúrákra építő a tanítás. A nyelvtani struktúrákat produktív és receptív formában sajátítják el a diákok, többször visszatérünk a nyelvtani egységekre és egyre magasabb szinten újra rendszerezzük azokat, ellenőrizzük érvényességüket. A tanulók ismert lexikai alap felhasználásával találkoznak az új ismerettel. A nyelvtan oktatása során alkalmazzuk a kognitív jeltanítás módszerét, mely felismerésre, belátásra épül; jól hasznosítható például a korábban elsajátított nyelvi sablonok felelevenítésekor. A szövegek alapján hipotéziseket állítunk fel, és igazoljuk azokat. A diákok elé olyan kommunikációs célokat állítunk, amelyek elérhetőek, világosak és ezen célokat a tanulóknak is tudatosítjuk. Hangsúlyt fektetünk az udvarias nyelvi magatartás elsajátítására. A beszédkészség fejlesztése során szem előtt tartjuk a magyar nyelv tipikus vonásait, és azt, hogy a tanuló képes legyen gondolatainak, érzéseinek, véleményének pontos, a kommunikációs helyzethez igazodó közlésére és mások közléseinek megértésére. A tanterv az írásbeli és a szóbeli ismeretek párhuzamos elsajátítását célozza. Az írott és a beszélt szöveg eltérő sajátosságait a második, álkendő szinten választjuk ketté, de az írás mindvégig a legfontosabb másodlagos gyakorlattípus marad. Az írás tanítása során is törekedtünk a sokszínűsége, az írás több regiszterét érintettük a tananyag összeállításakor.

A nyelvórákon a tanár megnyilvánulásai mellett fontos szerepet kapnak a technikai segédeszközök és a tollbamondási feladatok. Minél nagyobb a tanuló tűrőképessége a jelentés bizonytalanságával szemben, minél kevésbé ragaszkodik ahhoz, hogy mindent pontosan értsen, annál jobb nyelvtanuló lehet. Ezért célunk, hogy a diákok következtetéseket tudjanak levonni az ismeretlen nyelvi elemek funkcióját és jelentését illetően. A szótagolásról fokozatosan térünk át a folyamatos, a szavak-, majd a szószervezetek olvasására. A fokozatosság elvét ebben az esetben is szem előtt tartjuk, a kezdeti kórusolvasástól a csendes, szövegértő olvasásig kísérjük el a diákokat.

Kurzusainkon rendszeres a számonkérés, a tanórákat pedig szóbeli és írásbeli teljesítményt mérő teszt zárja, mely alapján a diákok oklevelet szereznek. Ezen oklevél tartalmazza a kreditpontokat is, melyeket elismertethetnek anyaintézményüknél.

Az elmúlt tíz évben érezhetően megnőtt a magyar nyelv tanulása iránti érdeklődés, a magyar nyelv státusza, elismertsége növekedett. Ennek okait ezen ismertetőben nem célunk elemezni, viszont a tendencia következménye, hogy diákjaink más-más céllal tanulják a nyelvet, s erre építünk a nyelvórán is. A kulturális identitás, az anyanyelvi használókkal való azonosulási vágy, az integratív motiváció mellett megjelent az a tanulócsoport is, akik a (későbbi) hivatásuk miatt tanulnak magyarul. Mindkét csoport számára társadalmi kontextusként mutatjuk be a nyelvet.

A fent ismertetett módszereket és elveket követve készült el 2001 januárjában a *Beszélsz magyarul? Munkafüzet 1.*, melyet a *Beszélsz magyarul? Tankönyv 1.* követ hamarosan.

IRODALOM

BÁRDOS JENŐ: *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.

DÁLNOKI-FÉSŰS ANDRÁS: *A nyelvoktatás – nyelvtanulás dilemmái és útválasztásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

FALUS IVÁN: *Didaktika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

MEDGYES PÉTER: *A kommunikatív nyelvoktatás*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1995.

„*Nyelv – szöveg – játék*” *tanterv*. Országos Közoktatási Intézet, é. n.

A magyar mint idegen nyelv oktatása a gödöllői Szent István Egyetemen

ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉS

A gödöllői Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának Nyelvi Intézetében egy kis közösség, a Magyar Nyelvi Csoport foglalkozik a külföldiek magyaroktatásával. Feladatunk többretegű.

Munkánk gerincét az államközi szerződés keretében Oroszországból érkező hallgatók nyelvi felkészítése alkotja, akik az úgynevezett nulladik évfolyamon tanulnak. Ezenkívül a hazánkba érkező japán önkéntesek számára tartunk évente háromszor 100 órás kurzust, ami a kétéves magyarországi tartózkodásukhoz nyújt megfelelő alapokat. Az amerikai Purdue Egyetem diákjait, akik a tavaszi szemesztert töltik nálunk, próbáljuk a legpraktikusabb nyelvi tanácsokkal ellátni, valamint azokat a külföldi hallgatókat, PhD-hallgatókat, vendégtanárokat tanítjuk, akik hosszabb-rövidebb időt töltenek Magyarországon, és igényük van a magyar nyelv elsajátítására. A nyelvtanítás mellett az első- és másodéves külföldi hallgatóknak heti 4 órában nyelvtani finomítások mellett magyar történelmet, országismeretet és kultúrtörténetet tanítunk.

10 éve indult egyetemünkön a szakfordítóképzés, hagyományosan angol, német, francia és orosz nyelvből. Mivel az utóbbi nyelv népszerűsége és ismerete sokat vesztett, „új” hallgatókkal biztosítjuk a szakfordítóképzés folytonosságát: az egyetemünkön tanuló orosz ösztöndíjas, illetve önköltséges hallgatókkal. A felvételi vizsgák lezajlottak, maga az oktatás 2002 szeptemberétől indul – keretet biztosítva a hungarológia tárgyának is.

Természetesen a nyelvtanítás nem merülhet ki a nyelv grammatikai rendszerének magyarázatában, gyakorlatában, hanem a tanítás folyamatába be kell építeni azokat a magyar értékeket, amit érdemes megismernie egy külföldinek. Tanácsokkal, segítséggel látjuk el őket, hiszen gyakran a hozzánk érkező külföldieknek nincs ez idő tájt még más magyarországi ismeretségük.

A „NULLADIK” ÉVFOLYAM

A képzés rövid története

A Szent István Egyetemen (Gödöllői Agrártudományi Egyetemen) 1985 óta folyik magyar nyelvi oktatás külföldiek számára. Jelenleg államközi szerződés keretében érkeznek hozzánk hallgatók Oroszországból, akik a nulladik évfolyamon tanulnak magyar nyelvet.

Hallgatóink az orosz egyetemeken elvégzett egy tanév után kerülnek hozzánk. A képzés indulásakor – 1985-ben – még teljesen más rendszerben tanultak: megérkezésükkor

azonnal elkezdtek egyetemi tanulmányaikat orosz nyelven. Két éven keresztül oroszul hallgatták a tantárgyakat, heti 8 nyelvórájuk volt. Ezalatt az idő alatt kellett úgy elsajátítaniuk a nyelvet, hogy harmadéves koruktól képesek legyenek a magyar hallgatókkal együtt tanulni.

Ennek a típusú képzésnek az volt a hátránya, hogy az alaptárgyakat (növénytan, állattan, talajtan stb.) csak oroszul tanulták, és harmadévtől az ezekre épülő tantárgyak (növényélettan, állatélettan stb.) értelmezésekor nyelvi nehézségek jelentkeztek, hiszen a magyar terminológiát nem ismerték. Szintén hátrány volt, hogy két évig zárt közösséget alkottak, az őket oktató tanárok oroszul tanítottak, és két évig nem volt egyetemi kapcsolatuk a magyar hallgatókkal. Amikor viszont csatlakoztak – vagyis harmadévben –, a magyar diákok már kialakították saját társaságukat, így a külföldiek kilógtak a csoportokból. Előnye volt viszont ennek a képzésnek, hogy évvészteség nélkül tanultak, azaz öt évig, és a magyar nyelv megtanulásához két év állt rendelkezésükre magyar környezetben.

Néhány évvel később másfél évre, majd egy évre redukálták az orosz nyelven való tanulást, tehát másodévtől kapcsolódtak be az egyetemi tanmenetbe. De ez a változás az előbb említett hátrányokon nem tudott enyhíteni.

1994-től tanulnak a mostani rendszerben, azaz nulladik évfolyamon. Az oktatás az egyetem időbeosztásához, valamint a vizsgaszabályzathoz igazodik: két szemeszter vagyis kétszer 15 hét. Mi azonban a téli és a nyári vizsgaidőszakban is tanítunk 4-4 hetet, így tehát szeptembertől június végéig 38 héten keresztül oktatunk napi 6 órában. Így a 38 hetes oktatás körülbelül 1100 tanórát jelent. Az első szemeszterben három, a második szemeszterben két csoportban folyik a tanítás. Hallgatóink létszáma 20 és 30 fő között mozog. Az a hallgató kezdheti meg egyetemi tanulmányait a következő szeptemberben, aki sikeres záróvizsgát tesz júniusban. A képzés előnye, hogy szeptembertől ugyanazokkal a feltételekkel indulhat a hallgató, mint magyar társai, és egy éven keresztül anyanyelvi környezetben anyanyelvi tanároktól tanulva csak a nyelvre kell koncentrálnia.

A követelményszintek meghatározása

Az általános nyelvet a hallgatóknak 26 hét alatt (körülbelül március közepéig) kell elsajátítaniuk, a szaknyelvre 12 oktatási hét jut. Szabályozott, az általunk kidolgozott keretek között – heti periódusban – dolgozunk: minden csütörtök reggel 100 pontos feladatlap formájában számolnak be az előző héten tanultakról. A 100 pontos feladatlap kitöltése után következik a nyelvtani magyarázat, az esedékes hét új nyelvtana. Néhány gyakorlat elvégzésével teszteljük, hogy a hallgatók megértették-e a magyarázatot, majd az új szóanyagot nézzük át közösen. Kezdetben segítünk az anyanyelvükön, de ezt fokozatosan elhagyjuk. Megtanítatjuk velük rögtön az első napokban azokat a kifejezéseket, amelyek a leggyakrabban fordulnak elő a nyelvórákon. Péntek reggel a dolgozatok javítása történik, de ez már külön csoportokban. A 100 pontos feladatlap eredményétől függően állítjuk fel a következő hét csoportjait: van jó, közepes és gyenge csoport. A létszámot a gyenge csoport javára csökkentjük. A hét többi napján az új nyelvtan és lexika elsajátítása, begyakorlása a feladat.

Az általános nyelv

26 hetünk van arra, hogy a hallgatók a magyar nyelvtan alapjait elsajátítsák, ami például a *Halló, itt Magyarország* című könyv két kötetét vagy a régebbi *Szűnes magyar nyelvkönyv* 30 leckéjét jelenti. Az általános nyelv tanítása során ezt a két könyvet használjuk. Az elsőt az olvasmányok, illetve dialógusok miatt, amely szerintünk jó szókinccsel rendelkezik, a *Szűnesre* pedig azért van szükség, mert a nyelvtant sokkal részletesebben, logikusabban tartalmazza, a hozzá kapcsolódó gyakorlatok pedig kiválóak a drillezésre.

Az első szemeszter végén, tehát a 19. hét végén írásbeli vizsgát tesznek a hallgatók. Ez a 100 pontos vizsgafeladatlap nem különbözik a csütörtökiektől, amelyeknek a megoldásában a hallgatóknak ekkorra már nagy gyakorlatuk van. Azért is határoztuk el a heti 100 pontos feladatlap bevezetését, hogy mire vizsgát kell tenniük, rutinjuk legyen a kitöltésben, valamint világos legyen számukra a tanárok javítási módja. Így nem éri őket meglepetés a vizsgafeladatlap kézhezvételekor.

Szaknyelv

A szaknyelvre 12 hetünk van. A hallgatók a Gazdaság- és Társadalomtudományi Karon tanulnak tovább, ami számunkra azt jelenti, hogy mezőgazdasági és közgazdasági jellegű terminológiát kell oktatnunk. Ránk maradt még a Nemzetközi Előkészítő Intézet időszakából egy agrár szakirányú tankönyv, amelynek kétharmad része használható, de a közgazdasági rész oktatása nehézséget okoz. Különböző tankönyvekből, szakfolyóiratokból próbáljuk pótolni a hiányt.

A záróvizsga írásbeli része már a terminológiára épül, de megmarad a 100 pontos formája, és kifejezetten nyelvtani feladatlapokból áll, ugyanazokkal a kritériumokkal, amelyekről már az előzőekben szóltam. A szóbeli vizsga előfeltétele a sikeres írásbeli.

Nem tartozik szorosan a nyelvi képzéshez, de időt szakítunk arra is a tanórákon, hogy megtanítsunk néhány dalt, verset, ami szintén fokozhatja a kedvüket a tanulásban. Ez például a szünetek előtt fontos, mert amikor hazautaznak, otthon mindenki azzal nyaggatja őket, hogy mondjanak valamit magyarul. Ilyenkor jól jön egy rövid versike vagy egy dal.

Évek óta körülbelül 20%-os a lemorzsolódás a nulladik évfolyamon. Az Európai Unióhoz való csatlakozás után a magyar nyelv is hivatalos nyelvvé válik, és meg kell teremteni – meg kell teremtenünk a nyelvtudás mérésének egységes feltételeit.

AKTUÁLIS KÉRDÉSEK

Együttműködés

Nincs kapcsolat azok között a felsőoktatási intézmények között, akik a magyar mint idegen nyelvet oktatják. Például az ELTE Magyar Nyelvi Lektorátusával munkakapcsolatban vagyunk, de ez nem szakmai jellegű. Javaslom tehát egy olyan koordináló bizottság felállítását, amely összefogná a felsőoktatásban történő magyar mint idegennyelv-

oktatást. Ezt minél hamarabb meg kellene alakítanunk, hiszen ha visszagondolunk, már 1999 januárjában felmerült ez az igény, de végül sem akkor, sem azóta nem történt ez ügyben előrelépés. A Balassi Bálint Intézetet megfelelő központnak tartom, a bizottságba pedig egyes intézmények delegálhatnának egy-egy képviselőt.

Kiadványok, illetve tankönyvek

Sokszor nehézséget jelent a megfelelő tankönyv, nyelvkönyv, gyakorlókönyv, cikk stb. megtalálása. A fent említett és javasolt koordináló bizottság feladata lehetne az intézmények kiadványainak megismertetése.

Szakmai érdekképviselet, továbbképzések

Újfent visszakanyarodnék 1999-hez, amikor a Nemzetközi Előkészítő Intézetben szorgalmaztuk az érdekképviselet létrehozását, szükségességét, a szakmai felügyelet megteremtését – de érdemben ezen a téren sem történt semmi. Létre kellene végre hoznunk a magyar mint idegen nyelvet tanító szakemberek egyesületét, és tisztázni kellene a jogosultságokat.

Nem ok nélkül használtam a magyar mint idegen nyelvet tanító szakemberek kifejezést a magyar mint idegen nyelv szakosok megfogalmazás helyett. A képesítéssel kapcsolatban ugyanis nem minden egyértelmű, amit egy személyes példával szeretnék megvilágítani. Megpályáztuk egy nyári tanfolyam lebonyolítását az Erasmus keretében. Az elutasítás indoka az volt, hogy egyikünk sem rendelkezik magyar mint idegen nyelv szakos diplomával. Való igaz, nem rendelkezem például én sem, csak magyar nyelv és irodalom szakos vagyok, és 15 éve kizárólag külföldieket tanítok.

Kedves kollégák! Ne legyünk saját magunk ellenségei! Hozzunk létre egy akkreditáló csoportot, amelyhez be lehetne nyújtani a magyar mint idegen nyelv szak iránti igényeket. A bizottság ezeket megvizsgálva döntene, hogy ki kaphatja meg, kinek kell esetleg vizsgáznia vagy továbbképzésen részt vennie... Az a kérésem, gondoljuk ezt tovább közösen!

Saját magunk tehetetlenségét bizonyítja, hogy a magyar mint idegen nyelv témában a továbbképzéseket nyelvviskolák végzik. Az általam javasolt egyesület feladatai közé tartozna a szakmai színvonal mindenkori biztosítása.

A magyar nyelv tanításának helyzete Angliában

BEVEZETŐ

A Londoni Magyar Kulturális Központ viszonylag új központ. 1999. november 6-án nyitotta meg kapuit a londoni Covent Garden negyedben Bogay Katalin általános igazgatónö irányítása alatt. Fő célkitűzése a magyar kultúra értékeinek teljes skáláját közvetíteni a brit közönség felé, valamint a hídépítés a két ország között a kultúrdiplomácia eszközeivel. Ezt a célt magas színvonalú programok szervezésével éri el, egyrészt a központ helyszínén, másrészt külső fesztiválok szervezésével – mint amilyen a Hungary in Focus Festivals (Fókuszban Magyarország) – vagy brit fesztiválokban való részvétellel. A központ nem szervez magyar nyelvi kurzusokat, de kapcsolatban áll a magyar nyelv oktatásával foglalkozó egyetemekkel és hétvégi iskolákkal, és levelezéssel, információadással, ajánlásokkal, találkozók szervezésével támogatja a magyar nyelv oktatásának ügyét.

Rövid beszámolómban a nyelvoktatás területén felmerülő problémákról szeretnék szólni.

ANYANYELVI OKTATÁS

Szombati magyar iskolák

1. A Kingstoni Magyar Iskola (Londontól délre), ahol 4–11 éves magyar, illetve félig magyar gyerekeknek van óvodai foglalkozás, illetve írás-, olvasástanítás. (Foglalkozásokat kéthetente tartanak.)
2. A Magyar Református Egyház Iskolája (Nyugat London), ahol 3–7 éves, illetve 7–15 éves gyerekek magyaroktatása folyik. Van felnőtt csoport is. (Foglalkozások kéthetente vannak.)
3. A London központjában, Highburyben működő Hungarian Children and Parents Group (Magyar Szülők és Gyermekek Csoport) a 80-as évek közepén alakult fiatal magyar, illetve vegyes házasságban élő szülők kezdeményezésére azzal a céllal, hogy a gyermekek magyar közösségben megtanulják a magyar mondókákat és játékokat, az írást, az olvasást, a magyar irodalmat és a történelmet. Ez az iskola szintén szombatoként működik, 4–18 éves gyerekek tanulnak itt, az oktatás nyolc csoportban folyik. Felnőtteknek is van kezdő és haladó csoport. Az utóbbi években a gyermekek egy része elérte azt a kort, hogy vizsgát tehetnének magyarból.

Az angol iskolarendszerben GCSE (General Certificate of Education) szintű vizsgát 16 éves korban tesznek. Ez egy középiskolai záróvizsga, amelyet például álláskeresésnél komolyan figyelembe vesznek. A-szintű (Advanced Level) vizsgát 18 éves korban tesznek. Ez egyben egyetemi felvételi vizsga is, és pontokat biztosít a továbbtanuláshoz. A csoport évente maximum 10 gyereket bocsátana vizsgára, azonban megtudták, hogy a vizsgáztatást a DFEE (Oktatási Minisztérium) és QCA (Minőség és Tananyag Hatóság) alatt működő vizsgabizottságok közreműködésével nem lehet lebonyolítani. A magyar nyelv 11 évvel ezelőtt, a Thatcher-kormányzat alatt más kisebb nyelvekkel együtt (dán, görög stb.) megszűnt mint vizsganyelv. Bár újra van igény, a fent említett hivatalos szervek a jelentkezők csekély száma miatt nem kívánnak anyagi áldozatot hozni a vizsgáztatás visszaállításáért.

Mint az elmúlt években világosan körvonalazódott, a legnagyobb problémát az anyanyelvi oktatás területén a hivatalosan elismert nyelvvizsga hiánya jelenti. A nyelvvizsga az iskolának létérdeke, mert hivatalosan elismert vizsga nélkül a gyerekek tízenéves korukra elvesztik érdeklődésüket, és abbahagyják a magyar nyelv tanulását. A Magyar Gyermekcsoport vezetői próbálták megoldani a helyzetet, de nem jártak sikerrel, és a Londoni Magyar Kulturális Központtól várnak segítséget, támogatást.

Az elmúlt évben az LMKK levélben megkereste a Qualification and Curriculum Authority-t (Képesítés és Tananyag Bizottság), mely Angliában a vizsgabizottságok felettes szerve. Az igazgató, Christopher Maynard hajlandó lenne napirendre tűzni a magyar nyelvi vizsga visszaállításának kérdését, de hangsúlyozta, hogy a jelentkezők száma fontos tényező. Ez kétélű kérdés, mert amíg a vizsga visszaállítása nem kerül a köztudatba, nem is lehet nagyszámú vizsgázóra számítani, és a későbbiekben sem várható, hogy olyan sokan jelentkezzenek, mint a francia, olasz vagy a lengyel nyelv esetében.

Vizsgaügyben megkerestünk több magyarországi intézményt is: így a Magyar Nyelvi Intézetet, a Debreceni Nyári Egyetemet és a Pécsi Tudományegyetem Idegen Nyelvi Lektorátus ECL Nyelvvizsgaközpontját. Ez utóbbi nagy érdeklődést mutatott arra, hogy az LMKK-ban létrehozzon egy regionális nyelvvizsgaközpontot. Az ECL (European Consortium of Languages) magyar mint idegen nyelvi vizsgája 2001. szeptember óta a Nyelvvizsgát Akkreditáló Testület által elfogadott nyelvvizsga. 2001. november 16-án ellátogatott a központba Dr. Hány László, az ECL Konzorcium igazgatója és Dr. Huszti Judit igazgatóhelyettes. Előadást tartottak a hétvégi iskolák és a University College London képviselői előtt az ECL nyelvvizsgarendszerről. Az előadást követően a központ és az iskolák részéről az az egybehangzó döntés született, hogy előnyös lenne az ECL magyar mint idegen nyelvi vizsga bevezetése Londonban. 2001. december 10-én az ECL titkársága és a Londoni Magyar Kulturális Központ között létrejött egy megállapodás, mely értelmében a Londoni Magyar Kulturális Központban Regionális ECL Nyelvvizsgaszervező Központ nyílik. 2002 első hónapjaiban megkaptuk a *Vizsgaszervezők kézikönyvét*, és a tanárok kérésére sok hasznos információt a felkészítéshez. Egy fontos kérdés azonban megoldatlan maradt, ez az ECL nyelvvizsga angliai elfogadottsága. Ebben kérnénk az Oktatási Minisztérium közbenjárását az angol partnernél, hogy amennyiben a kis létszám és a magas költségek miatt nem tudják visszaállítani a GCSE és az A-Level vizsgákat, fogadják el az ECL vizsgát, mint ennek megfelelőt.

A MAGYAR NYELV EGYETEMI SZINTŰ OKTATÁSA

Londonban a University College London részeként működő School of Slavonic and East European Studies keretén belül folyik magyartanítás. Itt az utóbbi években számos változással kellett szembenézni. A magyar nyelv és történelem külön tantárgyként való oktatása háttérbe szorult, a magyart Hungarian Studiesként (magyar tanulmányok) az East European Studies részeként tanítják. Amíg politikailag a britek a rendszerváltás előtt fontosnak tartották, addig az ő kezdeményezésükre volt lektori státusz, amelyet a British Council finanszírozott. Erre szerintük ma már nincs szükség, így 1998-ban megszűnt a magyar lektori státusz.

12 ország számára adnak ösztöndíjat a brit külügyminisztériummal együtt (így egy fiatal magyar szakembernek is), amely egy-egy évre fiatal tehetségeknek ad lehetőséget az itt-tanulásra. Ehhez a folyamathoz lehet csatlakozni (sok más ország teszi ezt), évi 2000 angol fonttal lehet hozzájárulni az ösztöndíjhoz, s akkor a kiválasztásba is bele lehet szólni. (Itt kell megjegyezni, hogy az SSEES évről évre fiatal PhD-val rendelkező, szociológiával, politikatudománnyal, közgazdaságtannal foglalkozó szakembereket választ. Ez illik bele az intézet jövőjére vonatkozó koncepciójába, miszerint Európa legjelentősebb Közép-Kelet Európa Intézetét szeretnék kialakítani. A magyar érdek inkább irodalommal, nyelvtudománnyal foglalkozó szakember kiküldése lenne.)

Érintőlegesen több professzor is részt vesz a Hungarian Studies oktatásában: Alan Smith közgazdaságtant, Martyn Rady történelmet, George Schöpflin politikatudományt, Daniel Abondolo magyar irodalmat tanít. A fent említett professzorok közül magyarul csak a 2-3 éven belül nyugdíjba vonuló Schöpflin György tud. Kifejezetten a magyar nyelv oktatásával csak Peter Sherwood foglalkozik, az utóbbi években egyre csökkenő óraszámban, valamint egy fiatal ösztöndíjas tart pár óra beszédgyakorlatot.

Az egyetem számos könyvet adott ki, mely külön-külön foglalkozik magyar témákkal, valamint az elmúlt évben az LMKK és SSEES közös szervezésében sor került két tudományos konferenciára, melynek az SSEES adott helyszínt.

2001. november: Európa-konferencia.

2002. március: Kossuth-konferencia.

RÖVID TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS AZ SSEES-RŐL.

A School of Slavonic and East European Studies (Szláv és Kelet-európai Tudományok Intézete) 1915-ben alakult önálló intézet.

1920–1930: Kelet-Európa Intézet.

Főleg az orosz nyelv és kultúra oktatásával, kutatásával foglalkozik.

1936: elkezdődik a magyar nyelv tanítása.

1960–1970-es évek: a magyartanítás fénykora.

Önálló magyar nyelv és irodalom, ill. magyar történelem szak.

Tanárok: Prof. Cushing és Peter Sherwood, magyar nyelv és irodalom
Prof. László Péter, magyar történelem
Prof. Branch, finnugor nyelvészet

Magyar lektor

Az 1990-es évek és a mai helyzet:

Az intézet a Londoni Egyetemhez tartozó University College London része lett. Önálló magyar nyelv és irodalom, illetve történelem helyett Hungarian Studies. 1998-ban megszűnik a magyar lektori státusz. A diákok száma nem változik, de az egyetem és az angol közoktatás hozzáállása igen. Egyre kevesebbet tud és akar áldozni a kis népek nyelvének, kultúrájának tanítására. Számítanak az anyaország hozzájárulására, ösztöndíjak stb. fedezésére.

A Cambridge-i Egyetemen 2001 nyarán Gömöri György professzor nyugdíjba vonulásával megszűnt a magyar nyelv oktatása. Cambridge-ben több mint 40 évig folyt magyaroktatás az egyetemen, nem önálló szakként, hanem választható nyelvként. (Sinor Dénes, Gömöri György)

A Glasgow-i Egyetem komoly érdeklődést mutat, hogy a Közép és Kelet-Európa Tanszék keretén belül a magyar nyelv és kultúra oktatását beindítsák. Itt is várják a magyar fél anyagi hozzájárulását.

2002 tavaszán Voices of Hungary címmel magyar napokat tartott a tanszék, melyen az LMKK filmbemutatóval vett részt. Skócia rendkívül nyitott a magyar kultúrára, jó kapcsolat alakult ki a Glasgow School of Arttal is.

A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV OKTATÁSA

Sokan fordulnak tanácsért, információért a központhoz angliai és magyarországi magyar nyelvtanfolyamokkal kapcsolatban. Az elmúlt évben Londonban két helyen is megszűnt a magyar nyelv oktatása. Az egyik az UCL (University College London) esti tanfolyama, a másik a Hungarian Language Services – ez a nagyon színvonalas magán nyelviskola tavaly bezárt, a tulajdonosok Magyarországra költöztek. Magyar esti tanfolyam egyedül a Westminster Egyetem Nyelviskolájában van. Itt három szinten tanítanak magyar nyelvet, de jelentkezni csak szeptemberben lehet, év közben nincs felvétel. A hétvégi iskolák közül kettő foglalkozik még felnőttoktatással, ide irányítjuk az év közben jelentkezőket.

KONKLÚZIÓ

Évente írásban beszámolunk a magyar nyelv oktatásának helyzetéről a Kulturális Intézetek Igazgatóságának. A múlt évben elküldtük a jelentés másolatát Dr. Szabó Kingának, az Oktatási Minisztérium Nemzetközi Osztálya vezetőjének. Azt a választ kaptuk, hogy a kérdés az akkor alakulóban lévő Balassi Bálint Intézet hatáskörébe fog tartozni.

Az alkalmat kihasználva szeretnénk kérni a támogatásukat, esetleges anyagi támogatásukat is a középiskolai vizsgáztatás helyreállításához és az ösztöndíj-lehetőségek bővítéséhez. Amint az remélem a beszámolómból is kiderült, a britek nem tekintik az idegen nyelvek, különösen a kis nyelvek oktatását kiemelt állami feladatnak, és ennek anyagi terheit egyre kevésbé kívánják kizárólagosan magukra vállalni.

A probléma megoldását sürgeti Magyarország Európai Közösséghez való csatlakozásának közelsége, és a már meginduló munkaerő-áramlás. A magyar nyelv párhuzamos tanulását egyre több hosszabb-rövidebb időre Angliába költöző család fogja igényelni. Mindkét országnak érdeke lesz a jövőben egy olyan fiatal szakembergárda születése, akik bár Angliában tanultak, magyarul is magas szinten tudnak.

Komoly érvnek számíthat még az is, hogy a magyar hatóságok elismerik az angol GCSE vizsgát, és a magyar érettségi vizsgával egyenértékűnek tekintik. A kölcsönösség jegyében tehát egy magyar felsőoktatási szerv által kidolgozott magyar mint idegen nyelvi vizsgát is el kellene fogadni a brit hatóságoknak.

Magyartanítás Észtországban: kinek, minek és hogyan?

A magyar kultúra mindig kiemelt figyelemnek örvendett Észtországban, aminek az oka nyilvánvalóan a nyelvrokonságban keresendő. Mindenesetre tény, hogy a magyar kultúra ilyen vagy olyan módon már száz éve folyamatosan jelen van az észti köztudatban. Természetesen időről időre más hangsúllyal, és az is természetes, hogy az idők folyamán eléggé különböző jelenségek kerültek a figyelem középpontjába.

A magyar nyelv iránti érdeklődés ennek megfelelően idővel változott ugyan, de valamilyen formában mégis mindig jelen volt. A tartui egyetemen 1922 óta működik magyar lektorátus (1940-ig magyar anyanyelvű lektorral), 1991-től újra magyar anyanyelvű lektor oktatja a magyar nyelvet.¹ A magyar nyelv és a magyar irodalom kötelező tantárgy finn szakosok számára a Tallinni Pedagógiai Egyetemen. Magyar nyelvet az idők folyamán a Tallinni Műszaki Egyetemen, valamint a különböző intézmények által rendezett nyelvtanfolyamokon is oktattak. A Tallinni Magyar Intézet elődjét, a Magyar Kulturális Képviselőt 1992-ben hozták létre, és azóta különböző szintű nyelvtanfolyamokon itt is tanítják és tanulják a magyart.

A kultúrát természetesen nem lehet csak a nyelvvel azonosítani, de közvetlen vagy közvetett módon mégis éppen a nyelvnek köszönhetően jut az ember közelebb egyik vagy másik kultúrához. Egy nagyon irritáló hasonlat szerint egy-egy kultúrát jéghegyhez lehet hasonlítani, és a nyelv ebben az esetben a látható részét képezi a kultúrának. Ha a jéghegy fogalmához nem társulnának elsősorban pánikkeltő asszociációk – mind-egy, hogy most a Titanicra vagy éppen a napjainkban egyre gyorsabban olvadozó jéghegyekre gondolunk –, akkor az arányokat illetően eléggé pontos hasonlatról van szó. Az már más kérdés, hogy nem sok ember van, akinek kedve lenne alaposabban megismerkedni egy jégheggyel, egy kultúrával viszont igen. Visszatérve a nyelv és a kultúra viszonyához: a magyar nyelv különösen fontos az észtek számára, mert a közép-európaiságot Észtországban éppen Magyarország képviseli a kultúra területén (például Cseh Intézet vagy Osztrák Intézet nincs is Észtországban). Bár nem túl sok észti tanul magyarul, mégis különleges szerepe van e nyelvnek náluk.

Kik tanulnak Észtországban magyar nyelvet és milyen céllal? A motivációt alapul véve hat különböző csoportról beszélhetünk.² Az első három csoport számára a magyar nyelv tanulása kötelező:

¹ Piret Norvik: Magyaroktatás a tartui egyetemen az Észt Köztársaság idején. In: *A magyar mint idegen nyelv/ Hungarológia*. Janus/Osiris, 1998. 274–277.

² Ivar Sinimets: The teaching materials for the Hungarian language *Magyar nyelvkönyv, Beszéljünk magyarul, Magyar tájak magyar szemmel* and the starting points of the compilation methods. Autoabstract of Master's thesis. Tallinn Pedagogical University, Faculty of Philology, 2000. 4.

1.1 Az első csoportot már az említett finn szakos egyetemisták alkotják, akiknek a finn nyelv mellett kötelező tantárgyként magyart is kell tanulniuk. Általában a nagyon gyenge motiváció miatt az eredmények sem valami fényesek (de kivételek azért vannak). A kevés óraszám mellett a tanárnak tulajdonképpen választani kell: vagy a finn-ugor nyelvtudomány szempontjából fontosabb és az egyetemistáknak pragmatikus szempontból szükségesebb anyagot választ (közös szókincs, hasonló nyelvtani jelenségek), ami a motivációt még inkább gyengíti, vagy a magyar kultúrán keresztül próbálja megközelíteni a nyelvet, ami általában a motiváció javulásával jár együtt. A második megoldás természetesen szimpatikusabbnak tűnik, de azzal a veszéllyel járhat együtt, hogy a korlátozott óraszám miatt a hallgatók (például) a felszólító mód tanulásáig sohasem jutnak el.

1.2 A második csoportba azok a fiatalabb felnőttek tartoznak, akik magyarul családi okokból tanulnak. Egy házasság a nyelvtanulás szempontjából különösen jó motivációul szolgálhat, és majdnem ideális eredményeket produkálhat. Az ilyen tanuló elsősorban a beszélt nyelvre és a szociális-kulturális különbségekre kíváncsi. A Magyar Intézet által rendezett nyelvtanfolyamokon épp ezért az ilyen típusú ismeretekre kell fektetni a hangsúlyt.

1.3 A harmadik csoportot olyan szakemberek alkotják, akik munkavállalási vagy továbbképzési céllal Magyarországra készülnek (például nem nyelvszakos tudományos munkatársak, muzeológusok stb.). Bár a motivációjuk elég erős, általában annyira kevés időt tudnak vagy hajlandók áldozni a nyelvtanulásra, hogy csak nagyon korlátozott szókincs megszerzéséig és minimális nyelvtani ismeretek elsajátításáig jutnak el (néha idegennyelv-tanulásra vonatkozó analfabetizmussal és irreális célokkal is találkozunk: volt már például olyan hallgatónk, aki augusztusban jelentette be, hogy szeretne megtanulni magyarul, mert szeptemberben Magyarországra utazik). Ilyen esetben is elsősorban bizonyos országismereti tudnivalókból érdemes a nyelvtanítás során kiindulni.

A másik három csoport saját elhatározásból tanul:

2.1 Az egyetemen magyar nyelvet fő- vagy mellékszaknak választott (a negyedik csoportba tartozó) fiatalok motivációja erős. Az eredményeket elsősorban a nyelvtanulási tehetség határozza meg s csak másodsorban a tanulási körülmények (például van-e lehetőség kiegészítő tanulmányok folytatására Magyarországon stb.). A tanár szerepe itt nagyon hagyományos, az országismeret, a magyar kultúra tanulása és oktatása ebben az esetben természetes. Ennek a csoportnak a motivációja jelentősen le szokott csökkenni, amikor kiderül, hogy Észtországban gyakorlatilag lehetetlen olyan állást találni, ahol a magyartudást főállásban lehet kamatoztatni.

2.2 Az ötödik csoportba azok az Észtországban magyar–észt házasságból született gyerekek és felnőttek tartoznak, akik bár otthon is észtül beszélnek, mégis bizonyos mértékig (nagyon gyakran csak minimálisan) kapcsolatba kerültek a magyar nyelvvel is. Ha az „anyanyelvük” – a szó szoros értelmében – magyar, akkor valamivel jobb a nyelvtudásuk. Az otthon hallott nyelv nagyon gyakran nyelvjárási jellegű: a szülők általában Kárpátaljáról Észtországba került magyarok, akik Észtországban jártak az egyetemre, itt mentek férjhez vagy itt nősültek meg, és itt is telepedtek le. A tanár ilyen esetben nehéz dilemma elé kerül: vagy alkalmazkodik a nyelvjárási jelenségekhez és nem javítja ki azokat, vagy kijavítja őket, ez esetben viszont számíthat rá, hogy az amúgy is elég gyenge motiváció még kisebb lesz. A tanár szerepe ez esetben nem az irodalmi nyelv

erőltetése, hanem a pszichológiai akadályok leküzdése. Az országismeret tanítása, a magyar kultúra bemutatása ehhez pedig feltétlenül szükséges.

2.3 A hatodik csoportba olyan felnőtteket sorolhatunk, akik valamilyen – gyakran rejtélyes – érzelmi okból jelentkeznek a Magyar Intézet tanfolyamára. A legjobb esetben az alaposabb érdeklődést a magyar nyelv iránt valamilyen személyes, Magyarországhoz vagy a magyar kultúrához kötődő élmény (utazás, kiállítás, könyv, ismerős stb.) váltotta ki. Sokak számára a magyar nyelv viszonylag ritka, különleges volta bír vonzerevel, mások számára a nyelvtanulás a kapcsolatépítés lehetőségeit jelenti – a jóga után és asztrológia előtt (vagy fordítva). Ennek a csoportnak a motivációja meglehetősen különböző, s a lelkesedés általában nem elegendő egy nyelv elsajátításához. Az eredmény ebben az esetben majdnem kizárólag a tanuló személyes adottságaitól, valamint a nyelvtanulással kapcsolatos korábbi tapasztalataitól függ. A tanárnak kötéltáncosnak kell lennie, hogy a különböző igényeket össze tudja hangolni, és az ilyen csoportokban gyakran fellépő belső feszültségeket le tudja vezetni. Ugyanakkor ezekben a csoportokban általában megvan az érdeklődés a magyar kultúra iránt. A Magyar Intézet különböző rendezvényei jelentős motivációul szolgálnak a továbbtanulásra, s az ilyen csoportok tagjaiból alakul ki az a közönség, aki mindent figyelemmel kísér, ami a magyar kultúrával kapcsolatos.

Az igények tehát eléggé változnak. Aligha létezik olyan tankönyv, amely mindezeknek egyszerre megfelelne. Azok közé tartozom, akik szerint egy nyelvet a tanulók anyanyelvét figyelembe véve, abból kiindulva kell tanítani (tudom, hogy sokan nem így gondolják, és lehet hogy például az angol esetében igazuk is van). Ha már egy nyelvet nem olyan közegben tanítunk, ahol azt anyanyelvként beszéljük (tehát például a magyart nem Magyarországon), akkor nagy figyelmet kell fordítani arra a kultúrára, amelynek része, amelyet képvisel. Különösen igaz ez a magyar nyelvre, mert ezt külföldön nem elsősorban és kizárólag kommunikációs céllal tanulják – hanem főként emocionális okokból. Ebből kiindulva kell megválasztani az oktatáshoz szükséges tananyagot, és ezt folyamatosan korszerűsíteni kell. Kiindulhatunk természetesen a Magyarországon készült, magyar anyanyelvűek által összeállított jónéhány kitűnő tankönyvből is, de ezeket a tanulók anyanyelvéhez, igényeihez, valamint a kulturális különbségekhez alkalmazkodva ki kell egészíteni, illetve meg kell szűrni.

Napról napra tapasztalhatjuk, hogy a kulturális különbségek mennyire fontosak. Nemrégem előadást tartottam egy egyetemen a magyar posztmodern irodalomról. Példaként többek között Németh Gábor: *eleven hal* című szövegét fordítottam le. Ebben a szövegben a következő mondat szerepel: „Az interpretáció: a hal karácsonya.” Széni Katalin értelmezése szerint: „...értelmezhetjük úgy is, hogy az irodalmár az, aki tovább élte a szöveget (= visszadobja a halat). Erre utalhat a 7-es pont is: Az interpretáció: a hal karácsonya, azaz ünnep számára, bár ebben is rejlik ellentmondás, hiszen milyen ünnep az, ahol éppen az ünnepelet kerül terítékre – vagyis az interpretáció az irodalom ünnepe és halála is.”³ Széni Katalin interpretációjából kiindulva értelmeztem ezt a szöveget, de valahogyan éreztem, hogy a hallgatóság nem ért. Nem tudtam mire vélni az értetlenségüket, csak későn jutott eszembe a valószínűsíthető ok. Az észtek számára

³ Széni Katalin: A posztmodern. In: *Nézőpontok, motívumok. Irodalmi témakörök*. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 2001. 212.

ugyanis a halnak semmi köze a karácsonyhoz. Észtországban viszonylag sok halat esznek, de nem kifejezetten karácsonykor. Nyilvánvalóan meg kellett volna magyaráznom, hogy a magyaroknál ez a szokás, és akkor a szöveg is több értelmet nyert volna (már amennyire egy posztmodern szöveg egyáltalán érthető).

Az országismeret, a magyar kultúra tanításának elsőrendű célja, hogy étellel töltsen meg, a valósághoz kösse a nyelvet. Még egyszer kiemelném a Tallinni Magyar Intézet szerepét, mert szinte kizárólag az intézetnek köszönhetően jutunk hozzá a legfrissebb magyarországi információkhoz, könyvekhez, újságokhoz, folyóiratokhoz és filmekhez, s ezt legalább annyira fontosnak tartom, mint tudományos konferenciák és különböző kiállítások rendezését.

Dolgozatom címe úgy hangzott, hogy *Magyartanítás Észtországban – kinek, minek és hogyan?* Szándékosan használtam a többértelmű „minek” szót, mert néha tényleg felmerül a magyartanítás értelmetlensége. De ha nem csak a tárgyas ragozást sikerül megismertetni a hallgatókkal (amely egyébként a felszólító mód és névelők használatával együtt a legnagyobb nehézségeket okozza az észtek számára), akkor a „minek” helyett helyesebb, ha „miért-et” mondunk. Vagy lehet, hogy nincs is többé értelme ennek a felvetésnek.

Komplex hungarológiai oktatásmodell a Szegedi Tudományegyetemen

A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV TANÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE
A KÖZELMÚLTBAN

A József Attila Tudományegyetem hungarológiai programja kezdettől fogva más filozófiát követett és más modellt épített ki, mint a többi hazai műhely; ez nemcsak a program struktúrájára és bizonyos oktatási sajátosságaira nyomta rá bélyegét, hanem a sorsára is. Sajnos e program még ma sem akkreditált egyetemi szak, és e mostani soraimat arra is fel szeretném használni, hogy szimpatizánsokat szerezzek ahhoz a törekvésünkhöz, hogy a hungarológia a magyar felsőoktatásban az eddiginél nagyobb változatosságú és szélesebb spektrumú kínálattal jelenhessen meg.

Programunk, mint sok más műhely programja is, gyakorlati szükségletből nőtt ki: a hetvenes évektől egyre nőtt az érdeklődés Magyarország mint a szocialista tábor „legvidámabb barakkja” iránt, s egyre nagyobb számban érkeztek külföldi diákok, hogy részképzést vagy diplomához is elvezető képzést szerezzenek itt. A diplomát adó programok iránti igény csak igen kis részben jelentkezett a magyar nyelv és kultúra, annál inkább az elismert orvos- és mérnökképzés iránt, amelyet természetesen nem lehetett magyar nyelven kínálni a külföldieknek. Így indult be az angol, francia és német medikusképzés országszerte, illetve az idegen nyelvű mérnökképzés a Budapesti Műszaki Egyetemen.

Ezek a programok azonban csak kis részben hatottak a hungarológia fejlődésére: bár a szakképzés idegen nyelven folyt, mindenütt alakultak a magyart mint idegen nyelvet oktató egységek, amelyek kvázi általánosan művelő tantárgyválasztékot nyújtottak a nyelvórák révén, hiszen az egyetemek arra nem voltak felkészülve, hogy a szakórák mellett filozófiát, társadalomtudományokat és egyéb kiegészítő tantárgyakat is tanítsanak idegen nyelveken. Tapasztalatom szerint azonban az idegen nyelven tanuló, többnyire harmadik világbeli mérnök- és orvostanhallgatók kevés érdeklődést mutattak a magyar nyelv iránt, s így – például a szegedi orvoskaron – a kezdetben virágzó hungarológiai egység mára teljesen elsovadt.

A hungarológia szempontjából ígéretesebb volt a külföldieknek részképzést nyújtó programok felfutása. Ennek két fajtája volt. Egyrészt külföldön magyar szakot végző hallgatók érkeztek viszonylag jó nyelvtudással hozzánk azzal a céllal, hogy többnyire magyar tanszékeken mélyítsék el a tudásukat; másrészt olyan hallgatók jöttek, kezdetben elsősorban az Egyesült Államokból, akik úgynevezett „study abroad” programok keretében Kelet-Európával kívántak jobban megismerkedni. Miután valamilyen motivációból Magyarországot választották, így arra is készségesnek mutatkoztak, hogy belevágjanak a nyelvtanulásba. Számos egyetem szervezett ilyen igényeket kielégítő, általában egy-két külföldi egyetemmel szerződéses viszonyban álló, idegen nyelven oktató,

de magyarnyelv-tanulást is felajánló központot, melyeket a fenntartók kezdetben főként jövedelemforrásnak tekintettek. Én ebbe a kategóriába sorolnám a Debreceni Nyári Egyetemet is, elismerve azt a sajátosságát, hogy megszervezésében nagy szerepet kapott a külföldi magyar diaszpóra igényeinek a kielégítése is.

A fentiekől teljesen eltérő és sajátos modellt képviselt a Nemzetközi Előkészítő Intézet, amelynek eredeti célja az volt, hogy a magyar állam által hazánkba, a magyar felsőoktatási rendszerben való részvételre meghívott baráti országok – Vietnám, Kuba stb. – hallgatóit olyan magyar nyelvi szintre hozza, hogy azok képesek legyenek ezen a nyelven egyetemi órákat hallgatni. A magyar mint idegen nyelv tanítása szempontjából természetesen ez volt a legnagyobb kihívás és a legfontosabb gyakorlóterep, azzal a hiánnyal, hogy az itt tanuló külföldiek nem dolgoztak együtt magyar diákokkal, így a nyelvoktatás interkulturális aspektusára nem volt mód. Ezenkívül a harmadik világot és annak kultúráit reprezentáló tanulók nem mindenben voltak alkalmasak arra, hogy a Nyugat-Európából és Amerikából érkezők nyelvi és kulturális sajátosságait modellálják.

A SZEGEDI HUNGAROLÓGIA KIALAKULÁSA

A szegedi hungarológiaoktatás két párhuzamos vonalon indult, egyrészt mint az angol nyelvű orvosképzés kiegészítője, másrészt a bölcsészkaron mint elsősorban amerikai hallgatók külföldi részképzésének lebonyolítója, amely egyben hungarológiai komponenseket oktató egységgé is vált. Mára az orvosegyetem lektorátusán valaha virágzó magyar mint idegen nyelv szakcsoport elhalt, mivel a külföldi hallgatók kevés motiváltságot éreztek arra, hogy magyarul tanuljanak. A bölcsészkar, eredetileg Hungarian Studies Programnak nevezett egység viszont összegyetemi szinten funkcionáló hungarológiai és közép-kelet-európai tematikát oktató karközi egység lett, mely Hungary and East-Central Europe International Studies Center néven egyben az Erasmus-hallgatók orientációját és általánosan művelő kurzusait is biztosítja.

Mielőtt rátérek az oktatási tartalmak ismertetésére, szeretném kiemelni a program egyik legfontosabb elemét, amely elősegíti a magyar és a külföldi hallgatók teljes integrálását. Részben ennek az integrációnak az igénye, másrészt az az ambíció, hogy a külföldiek oktatásában felhalmozott módszertani tapasztalatot magyarok számára is hasznosíthassuk, arra ösztönzött bennünket már a kilencvenes évek elején, hogy megkíséreljük egy speciális hungarológiai képzés létrehozását, amelyet később egyetemi szakká szándékoztunk fejleszteni.

Ebben az időben már létezett a magyar mint idegen nyelv tanítása (B szak) az ELTE Idegen Nyelvi Lektorátusán, majd a Janus Pannonius Egyetem is beindította – a Magyar mint idegen nyelv – hungarológia szakját, amelyet hamarosan akkreditált is a MAB. Mi is megkíséreltük ezt az utat járni, de a többi műhelytől eltérő sajátosságaink miatt csak félszívvel tettük ezt, s végül a minisztériumi előzetes kontroll után visszavontuk a szakindítási kérelmet. Mik voltak azok a sajátosságok, amelyek kvázi meggátolták a szak indítását?

A szegedi hungarológiaoktatás kezdettől fogva azokra a külföldi hallgatókra épített, akik mérsékelten érdeklődtek ugyan a magyar nyelv iránt, de a hungarológiával nem

a magyar filológia eszközzrendszerén belül akartak foglalkozni, hanem részben gyakorlatiasabb, részben pedig inkább a társadalomtudományokhoz kötődő szempontok alapján. Így hiába kísérleteztünk irodalmi és nyelvészeti kurzusok felajánlásával, azok nem voltak sikeresek, nagy érdeklődést keltettek viszont kultúrtörténeti, etnogeográfiai, filmesztétikai, politológiai, közgazdasági és hasonló óráink. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy lektori tapasztalataim is a Varsói Egyetem Magyar Tanszékén arról győztek meg, hogy az ottani magyar szakos hallgatók szintén örömmel vettek volna egy olyan irányú modernizálást, amely a hagyományos filológiai tárgyak, különösen a magyar nyelvtörténet helyett inkább a mai magyarság társadalomtudományi és kultúrtörténeti kérdéseivel ismertette volna meg őket. A szomorú igazság az, hogy a varsói magyar tanszéken éppúgy nem tanulnak ma sem magyar művészet- vagy zenetörténetet, mint ahogy a hazai egyetemek magyar tanszékein sem.

Visszatérve Szegedre, a hungarológiai program karakterének kialakításában erős inspirációt nyújtott az anglisztika. Annak köszönhetően, hogy mind jómagam, mind a program számos más oktatója egyben az angol tanszék munkatársa is volt, első kézből ismertük azokat a változásokat, amelyek a nyolcvanas évektől radikálisan átformálták az anglisztikát és amerikanisztikát két irányban is. Egyrészt bekövetkezett a tantárgyak diverzifikációja, az elfordulás a hagyományos filológiai tárgyaktól a modern kihívások – társadalomtudományok, „cultural studies”, médiatudományok, film stb. – irányába, másrészt olyan új, ideológiai területek jelentek meg, mint a posztkoloniális tanulmányok, vagy a „women/gender studies”, vagyis a társadalmi nem viszonylatában vizsgált kultúra.

Nem állítom, hogy mindezt kritika nélkül és mechanikusan át lehetett vagy át kellene fordítani a hungarológia területére, de nem mehetünk el érzéketlenül amellett, hogy a Nyugat-Európából és Amerikából érkező diákok már ilyen érdeklődéssel jönnek hozzánk. Számukra a hagyományos tudományterületek és konzervatív oktatási módszerek teljességgel érdektelenek.

Mi a magyar mint idegen nyelv tanításának szerepe ebben a kontextusban? Nagy, de nem kizárólagos és domináló, mint a hagyományos hungarológiában. Hozzá kell még azt is tenni, hogy nem feltétlenül a magyar szakot végzett, a magyar nyelvtanban verhetetlen tanárok a legsikeresebbek a magyar mint idegen nyelv tanításában. A mi szegedi hungarológiatanári specializációnkon a hazai diákoknak csak kisebb része magyar szakos, viszont, mivel következetesen angol közvetítőnyelvet használunk, szinte kivétel nélkül angol szakosok. Az angol mint idegen nyelv tanításának módszertana pedig köztudottan világszerte, és úgy látjuk, hogy a diákok anglisztikai módszertani felkészültsége igen hasznos a magyartanítás területén is. És itt elérteztünk ahhoz a problémához, hogy miért állunk el ideiglenesen a speciális képzésünk szakká akkreditáltatásától. Azt kellett látnunk, hogy a jelenlegi magyar mint idegen nyelv – hungarológia szak képzési követelményei számunkra teljességgel hátrányosak, mindemelllett a képzési követelmények filozófiájával nem is értünk teljesen egyet. A feltételek ugyanis kimondják, hogy a szakot csak magyar szakosok vehetik fel társított szakként, s ezzel kirekesztődnek mindazok a más idegen nyelvekben otthonos, a hungarológia iránt elkötelezetten érdeklődő hallgatók (nem beszélve például a történészekről), akik alapos módszertani felkészültséggel és korszerű szemlélettel képesek lennének tehetségesen oktatni a hungarológiát. Mi soha nem kívántuk ezt a fajta diszkriminációt gyakorolni, s a magyar ta-

nulmányok hiányát azzal kompenzáljuk, hogy a nem magyar szakosoknak két félévnyi előkészítő tanfolyamot kell elvégezniük magyar nyelvtanból, illetve magyar történelemből.

Hungarológiai képzésünk a következő alapelvek figyelembevételével épül fel és működik:

1. Mindenekelőtt a hungarológiát a következő definíció szerint értelmezzük: a magyarságra vonatkozó ismeretek kerete a külföld számára, a magyarságot leíró és feltáró tudományterületek inter- és multidiszciplináris összegzése abból a célból, hogy megismertessük magunkat a világgal.

2. Ha úgy definiáljuk a hungarológiát, mint a magyar tudomány és kultúra kutatását és bemutatását a külföld számára, akkor e definícióból következik az a rendkívül fontos szempont, hogy a hungarológia intézményrendszerének végiggondolásánál hangsúlyozott szerep kell hogy jusson a hungarológia mint tudományos és oktatási diszciplína magyarországi egyetemi oktatásának, hungarológus szakemberek képzésének is. Itt hangsúlyoznám, hogy nemcsak a hozzánk érkező külföldiek képzéséről van szó, hanem azon magyar szakemberek és oktatók képzéséről, akik majd tanítják ezeket az ide érkező külföldieket, illetve akik külföldön, például lektorként fogják ugyanezt művelni. A hungarológiatanár speciális képzésünk ilyen szakemberek kinevelését célozza.

3. Az említetthez hasonló „metahungarológiai” képzések számbavétele visszahat a hungarológia fejlődő-alakuló definíciójára, amelynek figyelembe kell vennie a célcsoport, az érdeklődő és kultúránk, civilizációnk iránt nyitott külföldiek elvárásait és céljait is. Anélkül, hogy elbogatellizálnám a magyar mint idegen nyelv tanításának fontosságát, megkockáztatom, hogy ezen érdeklődés centruma ma már nem nyelvünk megtanulásának ambíciójában van. Sokkal inkább a közelmúlt történelme, a rendszerváltás, a gazdasági átalakulás, az Európa felé nyitó politikai és jogi harmonizáció, illetve az ezekhez kapcsolódó tágabb kultúrtörténeti kontextus megtanulásában keresendő.

A SZEGEDI HUNGAROLÓGIA CÉLJAI, A JÖVŐ PERSPEKTÍVÁI

E ponton, befejezésül néhány szót szeretnék szólni arról, hogy miként látjuk a szegedi hungarológiaoktatás perspektíváit, merre igyekszünk fejleszteni a már eddig is markáns sajtóságokkal rendelkező programot, hogyan próbálunk beilleszkedni a magyarországi hungarológiaoktatás kialakuló rendszerébe.

Szándékunk az, hogy ne a már létező magyar mint idegen nyelv – hungarológia tanár szak indítását kezdeményezzük Szegeden, hanem e szak paramétereit kombinálva saját fejlesztésű speciális képzéseink moduljaival egy olyan új szak alapításába fogjunk, amely a külföldiek felé orientált hungarológiaképzést közelítené az európai integrációra készülő Magyarország egyéb nemzetközi céljaihoz. Ez utóbbiak az Európa-tanulmányokban testesülnek meg (például Magyarország szemlélete európai kontextusban, Magyarország és Európa az integráció szempontjából stb.). A szak tematikájának egyik fontos eleme Magyarország és a magyar kultúra kelet-közép-európai kontextusban való elhelyezése lesz, amelyet speciális, regionális vonatkozású modulokkal és tantárgyakkal kívánunk megalapozni (Kelet-Közép-Európa története; Magyar–lengyel kapcsolatok; lengyel és cseh kultúra; az Osztrák–Magyar Monarchia öröksége stb.).

Az alapítandó szak oktatásában továbbra is ragaszkodni kívánunk a kötelező angol tanulási nyelvhez. Az idegen nyelvek nagyarányú használatát elengedhetetlennek tartjuk ahhoz, hogy leendő diákjaink a későbbiekben hatékonyan tudják a magyar nyelvet és kultúrát külföldiek számára közvetíteni. E tanulási keret igen hasznosnak bizonyul az Európa-tanulmányok képzés hallgatói számára is, részben az idegen nyelvűség, részben pedig az európai kontextus és a külföldi, jobbára európai Erasmus-hallgatókkal való napi kapcsolatnak köszönhetően is.

Stratégiai fontosságot tulajdonítunk annak a tervünknek, hogy a hungarológiai tanulmányokat az Európa-tanulmányok képzéssel integráljuk. Úgy gondoljuk, hogy a Socrates, Erasmus és hasonló nemzetközi tanulmányi programokba való bekapcsolódással e két tanulmányi terület fontossága megnő, és a nemzetközi, interkulturális kommunikáció révén közeledik is egymáshoz. Mindamellet, mint már említettem, továbbra is fejleszteni kívánjuk a magyar mint idegen nyelv területén eddig elért módszertani eredményeinket, folytatjuk tankönyv- és tananyag-készítési programunkat is.

A hungarológus szakképzés

A HUNGAROLÓGIA FOGALMÁHOZ

Nyelv és kultúra egységében, illetve együttes közvetítésében gondolkodva nyilvánvaló, hogy a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia ügye elválaszthatatlanul összetartozik – mind a kutatásban, mind a gyakorlatban (az oktatás, illetve az ismeretterjesztés különféle intézményes terepein). A magyar mint idegen nyelv fogalmának értelmezése viszonylag gyorsan kikristályosodott a szakmában (Szépe György és Éder Zoltán idevágó tipológiai skálájának keretében), s oktatási-módszertani gyakorlata is hamarosan helyére talált az alkalmazott nyelvészetben. A hungarológia sokféle és gyakran végletelesen ellentmondásos megközelítéséből (az elméleti igényű definíciós törekvésekből) viszont máig sem alakult ki megnyugtató szakmabeli közmegegyezés, bár a gyakorlathoz igazodó újabb fejlemények egyértelműen a szélesebb – a hagyományos filológiai kereteket szétfeszítő – graggeri értelmezés felé mutatnak.

Ezért legalább praktikus-pragmatikus szinten kívánatos az egységes felsőoktatás kedvéért is körvonalazni a hungarológia kereteit a következők kiemelésével:

1. a magyar mint idegen nyelv és a magyar kultúra oktatása, illetve közvetítése – különös tekintettel

– ennek a nyelvnek és ennek a kultúrának az összetartozására és

– más nyelvekkel és kultúrákkal kapcsolatban feltárható összefüggéseikre (tehát a kontrasztív, illetve komparatív – interkulturális vonatkozásokra).

2. A magyar kultúra megismertetésében

– szélesen értelmezzük az idetartozó ország- és magyarságismereti területeket (történelem, földrajz, néprajz, művelődéstörténet; irodalom és egyéb művészeti ágak), de

– ezt az extenzív nyitottságot igyekszünk párosítani azzal az intenzív nyitottsággal, amely betekintést kínál mindezeknek a kapcsolatrendszerébe (vagyis az interdiszciplináris lehetőség lényegi összefüggésekhez vezet).

Szerintem ebben határozható meg a hungarológia tárgya, és ebből adódnak a hungarológiai tevékenység alapvető irányai. Ezek az irányok mindezen túl természetesen attól függően alakulnak, hogy külföldi (azon belül közvetlenül határaink szomszédságában) vagy hazai (célnyelvi) szintéren folyik-e a magyar mint idegen nyelv oktatása, illetve a hungarológiai képzés. Egyáltalán megvan-e mindkét összetevőre vagy csak külön-külön az igény (a csak nyelvoktatást és a kizárólag kulturális ismeretterjesztést megcélzó tantervi, illetve rendezvényi keretek két szélső változata között húzódó széles skálán). Milyen intézményi-szervezeti keretekben folyik a tevékenység (egyetemi tanszék, lektorátus, népfőiskola, nyelviskola; művészeti rendezvény stb.). Melyik korosztálynak (felnőttek – gyermekek) és milyen szinten, illetve milyen képzési céllal történik az oktatás (magyar mint idegen nyelv szak vagy specializáció hazai egyetemen,

külföldi hungarológusképzés, magyar nyelv- és társalgáskurzus valamely külföldi egyetemen stb.). Mint tudjuk, a nyelvtudás különböző szintjei, a tanulási célok és motivációk sokfélesége, valamint a tanulmányi keretektől is adódó eltérések meglehetősen differenciált tipológiát eredményeznek.

Fontos leszögezni, hogy a hungarológiában – mindenféle időszerű politikai beállítottságon felülemelkedve – a magyar nyelvhez és annak történetéhez szervesen hozzátartozó kulturális hagyományok összességével, vagyis a teljes körű, kulturális (történelmi-művelődéstörténeti érvényű) nemzetfogalommal számolunk. Miként a magyar nyelvtörténet, a magyar nyelvterület dialektológiája, a magyarság néprajza és kulturális földrajza sem ismer politikai határokat, s történelmünk leírásában is természetesnek vesszük a nemzet folytonosságát, úgy a művelődéstörténetnek, a művészettörténetnek, az irodalomnak is a 15 milliós nemzet mai távlatából kell értékeinkről számot adnia. Emiatt egyáltalán nem kell attól tartanunk, hogy hungaristának vélhetik a hungarológust.

Szakmánkban természetesen a magyarság hangsúlyozottsága sem jelent magyarkodást. Ez utóbbinak a veszélye egyébként is akkor áll fenn, ha öncélúan, összefüggéseiből kiragadva, mások előtt tolakodó módon, üres formásokban kimerülő külsőségekben képviselik kultúránk bizonyos jellemzőit. Maga a nyelvünk azonban ugyancsak nem vádolható magyarkodással vagy nacionalizmussal, amiért a helynévragozásban máig őrzi az egykori nyelvhasználatot. Az idegennek számító Berlinben, Párizsban stb. sorozatával szemben a mai toldalékolás is magyarnak tekinti az alábbi falvakat és városokat: Rimay János és Madách Imre tehát nem Alsósztrégovában, hanem Alsósztrégován született, Kazinczy, Kossuth, Eötvös és Tompa Eperjesen folytatta munkáját, illetve tanulmányait, számos kiválóságunk Kassán és Lőcsén élt, miként mások Aradon, Kolozsvárott, Marosvásárhelyen, Nagyváradon és így tovább. A nyelvi emlékezetben ezek magyar helynevek maradnak. A nyelv nem tesz egyebet, mint átörökíti a múltat; ugyanúgy jelenvalóvá teszi, mint régi korok eltűnt emlékeit, számos reáliát, sok állandósult fordulat mára kiveszett tárgyait. Működésében eközben semmiféle nacionalista célzatosság nem irányítja, egyszerűen hozzátartozik a természetéhez, hogy képes mindent magába fogadni és tartósan őrizni.

Az átfogó nemzetkép iránt elkötelezett hungarológiának is egyszerűen ehhez a teljességhez kell igazodnia, ezt kell követnie. Ugyan miféle hungarológia lenne az, amelyik csak arról venne tudomást, ami a mai Magyar Köztársaság határain belül történt és történik, s figyelmen kívül hagyá az ezeken kívül rekedt nyelvterület, illetve a világban szétszóródott magyarság értékeit?

A HUNGAROLÓGIAI FELSŐOKTATÁS ÉS KUTATÁS FELADATAI

A HAZAI SZAKEMBERKÉPZÉSBEN

Elsődleges feladatnak tekintem a szakma számára – divatos szóval élve – a minőségbiztosítást, hogy a jövőben egyre inkább már csak valóban képzett szakemberek folytathassanak gyakorlati hungarológiai tevékenységet.

Jelenleg még igen sokan külön képesítés nélkül tanítják a magyart (idegen nyelvként): mind a hazai nyelvviskolákban, mind egyes külföldi nyelvtanfolyamokon (például népfőiskolákon). Az még a jobbik eset, ha legalább nyelvtanári végzettségük van (va-

lamely idegen nyelvből), az pedig még jobb, ha emellett magyar nyelv és irodalom szakot is végeztek. (Sajnos még hazai egyetemi lektorátusi szinten sem mindenütt megnyugtató a helyzet.)

Az úgynevezett európai csatlakozással összefüggésben várhatóan jelentősen emelkedni fog a magyartanulásban részt vevő külföldiek létszáma, s tömegesebbé válhat az oktatás. Ez nagy kihívás: örvendetes, de illik majd a minőségben is lépést tartani. Remélhetőleg növeli az igényességet már az is, hogy immár külön egyetemi szak, illetve legalább specializáció áll rendelkezésre a sajátos képesítés megszerzéséhez. A jövőben egyre inkább kritériummá kellene emelni ezt a képzettséget a lektorok kiválasztásában is.

A hazai felsőoktatás szemszögéből tehát felelősséget kell vállalnunk ebben. A magyar mint idegen nyelv szakot – magyar szakkal és felsőfokú nyelvtudással rendelkezve – jelenleg Budapesten (ELTE) és Pécsen (PTE) lehet elvégezni. Emellett úgynevezett belső specializációként is teljesíthető a program redukált tanterve a magyar és idegen nyelv szak mellett (PTE, KGRE), illetve a közép-európai tanulmányokba is beágyazódhat a hungarológia (Szeged). Ekként a kis létszámú (jó értelemben elit) szakon kívül valamivel „tömegesebben” is bekapcsolódhatnak az érdeklődő hallgatók a hungarológiai alapképzésbe.

A Pécsi Tudományegyetem BTK Nyelvtudományi Tanszék programjának jelenlegi (nappali tagozatos) tantervében a magyar mint idegen nyelv (MIH) specializációként (1992-től) és szakként (1998-tól) egyaránt szerepel.

Belső szakosodásként (40 kredités specializációként) magyar és/vagy idegen nyelv szakos hallgatók, (90 kredités) szakként magyar szakosok vehetik fel (a bemenethez legalább középfokú, a kimenethez felsőfokú nyelvismeret dokumentálásával). Ez utóbbi kerettantervi előírásaiban már az új bölcsészképzési követelményekhez és a kreditrendelethez igazodunk. Egyébként mindkét képzési szint tantervi megújítása éppen folyamatban van a formalizált ETR keretében.

A szakosodásban részt vett hallgatók diplomabejegyzéssel (oklevélbetétlappal), a szakon végzett diákok teljes értékű oklevéllel kapnak képesítést a MIH oktatására. A teljesített tanulmányi kötelezettségekben mutatkozó különbség természetesen felkészültségükben is tükröződik, s előbb-utóbb nyilvánvalóan az elhelyezkedés esélyeiben is differenciáló tényezővé alakulhat, hiszen hosszabb távon valószínűleg úgy alakul majd a gyakorlat, hogy a szakosodással inkább a hazai magyartanításban (idegen ajkúaknak itthon szervezett nyelvtanfolyamokon stb.) lehet érvényesülni, a rangosabb szakkal viszont egyértelműen növekednek a külföldi (lektori, illetve vendégtanári) állaspályázatok kilátásai is.

A hazai felsőoktatási műhelyek közül az ELTE Központi Magyar Nyelvi Lektorátusán a képzés középpontjában a magyar mint idegen nyelv funkcionális leírása, illetve oktatása áll – nyelvészeti és módszertani súlypontokkal, a fővárosi felsőoktatás külföldi hallgatói igényeinek is megfelelően. Felépítésében bizonyos szempontból éppen az arányok ellenkező megoszlását képviseli a Szegedi Tudományegyetem Hungarológia- és Közép-Európa Tanulmányok Tanszékközi Programja a maga széles alapozású hungarológiai szerkezetével, amelyben inkább a komparatiztikai megközelítésű kulturális-interkulturális tényezők kerülnek előtérbe.

Már többször utaltam arra, hogy a három egyetemen folyó alapképzés – a helyspecifikus előzményeknek és célkitűzéseknek megfelelően – némiképpen sarkítva így

tehát három változatot képvisel a magyar mint idegen nyelv/hungarológia szak belső arányai szerint: Budapest a nyelvészetre, Szeged a hungarológiára helyezi a hangsúlyt, Pécs pedig nagyjából 1:1 arányban próbálja egyensúlyba, illetve egységbe hozni a két részterületet. (Lényegében ezt teszi Debrecen is, de az ottani hungarológiai képzés a Nyári Egyetem keretében egyelőre nem a hazai diákok felkészítését, hanem közvetlenül a vendéghallgatók tanítását szolgálja.)

A bölcsészképzési követelményeknek az új kreditrendelettel összehangolt egységesítése 1999-től máig máris azzal a tanulással szolgált, hogy a magyar mint idegen nyelv tanárképes egyetemi szak tervezetében a kívánatos országos egységesítési törekvés mellett a szükséges mozgásszabadságot is biztosítani kell, mégpedig nemcsak a jelenlegi szakgazdák (ELTE, PTE), hanem a várható további szakindítók szempontjából is kedvező mértékben, hiszen a képzést a mindenkori helyi igényekhez és lehetőségekhez is igazítani kell. Így például nyilvánvalóan más-más adottságokkal kell számolni a fővárosi lektorátusi körülmények között és a regionális, illetve határ menti vidéki központok esetében, ahol viszont ugyanakkor például a tanszék- és intézményközi együttműködések hagyományosan elevebb szálakkal kötődnek a hungarológia részterületei között is.

Ekként pécsi programunk eddigi gyakorlata szerint a hungarológia interdiszciplináris kötődéseinek megfelelően egyetemünkön kitűnő hagyomány alakult ki a tanszékek, sőt karok közötti átoltatásban; a karon belül az idegen nyelvi, lektorátusi, irodalom- és néprajztudományi tanszékek, sőt más karokról a művészet-, földrajz- és közgazdaságtudományi tanszékek átoltató kollégáival is. Minthogy programunk a tudományos kutatások mellett az oktatáson belül az elméleti képzésre helyezi a hangsúlyt, a gyakorlati képzésben együttműködésre törekszünk az egyetemen belül kínálkozó szervezeti egységekkel: a Nemzetközi Oktatási Központtal (a hospitálás és a tanítási gyakorlat megszervezésében) és az Idegen Nyelvi Titkársággal (a nyelvvizsgák irányításában).

Természetesen fontos a program külső kapcsolatrendszere is. A hazai felsőoktatási műhelyek közül – az egyetemi képzés egységesítése, illetve a tudományos fórumok terén – igyekszünk folyamatosan kapcsolatot tartani az ELTE BTK Központi Magyar Nyelvi Lektorátusával, a Szegedi Tudományegyetem BTK Hungarológia- és Közép-Európa Tanulmányok Tanszékközi Programjával és a Debreceni Nyári Egyetemmel. Programunk szervesen kötődik a hungarológia intézményesült központjának, az új szerveződésű budapesti Balassi Bálint Intézetnek a kutatási, oktatási és továbbképzési tevékenységéhez is. A közvetlen egyetemi Erasmus-kapcsolatok keretében partnereink Berlin, Bayreuth és Firenze hungarológusai.

A hungarológiai műhely főbb kutatási témái Pécsen is az oktatott tantárgyakhoz igazodnak, s a képzésben foglalkoztatott minősített oktatók között többen egykori lektorok, vendégtanárok. A széles tematika természetesen nemcsak a kurzusválasztékban, hanem például az ajánlott szakdolgozati témakörökben is tükröződik:

- A magyar mint idegen nyelv oktatásának története
- A magyar mint idegen nyelv tanterveinek és tananyagainak elemző vizsgálata
- A magyar mint idegen nyelv tanításának újabb módszerei (funkcionális/kommunikatív nyelvoktatás stb.), egyes nyelvi problémák az oktatásban
- A magyar nyelvkönyvek értékelő elemzése (egyedi vagy összehasonlító tankönyvkritika)

- Mérés és értékelés a magyartanításban (illetve a nyelvismeret tesztelésében)
- A magyar mint idegen nyelv pszicholingvisztikai tényezői (nyelvsajátítás, kétnyelvűség stb.)
- A magyar mint idegen nyelv szociolingvisztikai tényezői (nyelvpolitika, kétnyelvűség stb.)
- A magyar mint idegen nyelv leírásának problémái (tipológiai jellemzők és nyelvsajátos vonások; funkcionális/kontrasztív szempontok)
- Magyar–német/angol/olasz/francia kontrasztív nyelvészet
- Fordítástudományi kérdések magyar és valamely idegen nyelv vonatkozásában (általános, szaknyelvi vagy irodalmi fordítási problémák)
- A hungarológiai ismeretközvetítés színterei, megoldásai és intézményrendszere
- A magyar kultúra közvetítésének sajátosságai (reáliák stb.)
- A magyar országismeret/civilizáció/művelődéstörténet oktatása (és helye a nyelvtanítás folyamatában)
- A magyar irodalom/művészet (képzőművészet, zene, film stb.) külföldi fogadtatása (áttekintés; valamely korszak/életmű/műalkotás); komparatisztika
- A magyar irodalom/művészet (képzőművészet, zene, film stb.) értékeinek külföldieknek történő közvetítése (áttekintés; valamely korszak/alkotó/műalkotás)
- A nyelvoktatás és az irodalomtanítás hungarológiai összefüggései
- A határainkon túli (kortárs) magyar irodalom/kultúra helye és szerepe a hungarológiai tanulmányokban
- A magyarság kulturális földrajza; a határokon kívül élő magyarság
- A magyar néprajz/folklór a hungarológiában; a néphagyományok külhoni ápolása
- A magyarságkép külföldi változatai

Az előzőekben tárgyalt helyi színektől függetlenül mindazonáltal a magyar mint idegen nyelv szak új tanterve országosan egységes. A központilag megfogalmazott képzési cél: „olyan szakemberek képzése, akik a magyar mint idegen nyelv/hungarológia elméleti és gyakorlati kérdéseiben egyaránt járatosak, e szakterület alkalmazott nyelvészeti kutatására, valamint a magyar nyelv és kultúra külföldieknek történő oktatására, illetve közvetítésére felkészültek, s ekként a hazai keretek között (nyelvtanfolyamokon, hungarológiai vonatkozású rendezvényeken stb.) nyelvtanári (vagy előadói), a külföldi oktatóhelyeken (egyetemeken és főiskolákon) lektori (vendégtanári) munkára alkalmasak”.

Az alapképzés egyetemi szintű, 8 féléves s okleveles magyar mint idegen nyelv szakos bölcsész és tanár képzést nyújt. A szak felvételének előfeltételei között szerepel (1) a magyar szak, valamint (2) legalább középfokú nyelvvizsga valamely élő (modern) idegen nyelvből. (A tanterv a *Hungarológiai Évkönyv* 1. kötetében is olvasható.)

A szakon külön szakdolgozat készítenőd. A záróvizsgára bocsátás feltételei között szerepel (1) a „C” típusú felsőfokú nyelvvizsga (vagy idegennyelv-szakos főiskolai/egyetemi végzettség) bármely élő (modern) idegen nyelvből; valamint (2) a magyar szakos tanulmányok lezárása (előzetesen oklevéllel vagy párhuzamosan abszolutóriummal).

Sajnálatos, hogy az Oktatási Minisztérium mindaddig nem részesítette külön méltányos támogatásban ezt a nemzeti missziót képviselő új szakot azzal, hogy megemelte volna a keretszámokat az állami finanszírozású helyekre. A két- vagy háromszakos hallgatók hátrányos tandíjhelyzete ráadásul fokozódik, hiszen többnyire éppen a magyar mint idegen nyelv számít később fölvetett harmadik szaknak – az ehhez kötelező –

magyar (és idegen nyelv) szak mellett. S ha már itt tartunk, az új szak – jelentőségénél fogva is – megérdemelne egy oktatóhelyenként legalább 1-2 fős, központilag biztosított státuszfejlesztést is az érintett egyetemi tanszékeken. Ehelyett pillanatnyilag sajnos más – ettől független – költségtérítéssel képzési maradványokból kell fenntartanunk a nappali tagozatos hungarológiai programot a maga óraadói igényeivel. S kénytelenek vagyunk az egyetemen még olyasféle pénzügyi statisztikai minősítéseket is időnként végighallgatni, miszerint a magyar tömegszakként és a magyar mint idegen nyelv kis szakként egyaránt „veszteséges”. Pedig ennek a jelzőnek éppen ebben az összefüggésben egyszerűen nem illik fölmerülnie: Magyarországon ennek nemzeti ügynek kell lennie! Az tehát csak nyereséges lehet. Eszmei értelemben mindenképpen. Úgy kell tehát alakítani a feltételeket (például a képzési normatívát), hogy gazdaságilag is az legyen. Az nem lehet kérdés, hogy képezzünk-e továbbra is magyartanárokat a hazai közoktatásnak, s ugyanígy az sem, hogy végre megteremtsük a hungarológusképzés anyagi feltételeit.

Ugyanakkor ami a szakma felkészültségét, fogadóképességét, a jövő kihívásainak vállalását illeti, mára egyre inkább érzékelhetővé vált szakterületünk kiterjedt jelenléte a felsőoktatásban és a posztgraduális képzésben, hiszen a képzés teljes körű rendszere immár több szinten kínál hungarológus szakképesítést. Miként hangsúlyoztam, az említett nappali tagozatos program maga is kétféle tantervi típusú szolgál: a szak és a szakosodás lehetőségével. Ezeken kívül a képzésben új lehetőség is nyílt a közelmúltban Pécsen, amikor levelező tagozaton is beindítottuk a szakot. Emellett elméleti szintű érdeklődést is ki tudunk már elégíteni a pécsi doktori iskola alkalmazott nyelvészeti programjának hungarológiai moduljával. Ez az Alkalmazott nyelvészet a magyar mint idegen nyelv tanításában című doktori szintű MIH-program az 1995/1996-os tanévben indult meg. (Hat szemeszter alatt kötelező 9 kurzus, vagyis 36 doktori tanegység; ezen felül meg kell szerezni a közös (alapozó) vagy egyéb doktori tantárgyak közül 48 doktori tanegységet. Ezt követően doktori szigorlatot kell tenni, s meg kell védeni a külön erre a célra készített doktori értekezést.) A teljes pécsi programról hamarosan mindenki számára elérhető áttekintő információkkal szolgál az egyetemen, a karon, illetve tanszéken keresztül behívható hungarológiai honlapunk.

A HUNGAROLÓGIAI PERIODIKUMOK

A kiadványsorozatok palettája sokszínűvé gazdagodott. Hazai terepen a Balassi Bálint Intézet – a jogelőd intézményeknek köszönhetően – máris szép hagyományokkal rendelkezik. A 2000-ben indított *Hungarológiai Évkönyv* ugyan Pécsen jelenik meg, de szerkesztőbizottságában minden hazai műhely képviselteti magát, így elsősorban a hungarológiai felsőoktatás itthoni eredményeinek széleskörű fóruma. Az induláskor arra is vállalkoztunk, hogy az alkalmazott nyelvészeti kongresszusok hungarológiai szekciójának anyagait is közzétesszük, s a tehetséges pályakezdő kollégák bemutatkozására is lehetőséget biztosítunk.

A periodikum finanszírozását eddig sikerült pályázatokból fedezni. Gondot jelent viszont a terjesztés. Ha teljes egészében (az összpéldányszámra kiterjedően) a kiadóra bízánk, csak igen magas terjesztési áron lenne hozzáférhető. Nekünk viszont az a célunk, hogy a szak és a specializáció hallgatói, a kollégák, a könyvtárak, valamint a külföldi

oktatóhelyek minél kedvezményesebben juthassanak hozzá. (A külföldre történő eljuttatásban továbbra is számíthatok a BBI közreműködésére.)

A sorozatok összehangolásához ideális megoldást jelentene, ha a kialakult profilk ismeretében a szerkesztőségek egyeztetni tudnának, s ennek jegyében átjárhatóvá tennék a publikációs csatornákat, például egy-egy írás átirányításával is.

A HUNGAROLÓGIA HELYE AZ IGAZGATÁS INTÉZMÉNYRENDSZERÉBEN

A Balassi Bálint Intézet létrejöttével, illetve kiszélesített feladatkörével hosszabb távra megnyugtatóan rendeződni látszik a hungarológiai közélet hazai összefogottsága.

A szakos képzés kiterjesztésével idővel valószínűleg folyamatossá kell tenni az eredetileg a tantervi összehangolásra életre hívott egyetemközi munkabizottság működését a hungarológusképzés (és -továbbképzés) összefogására (a hazai felsőoktatás egységes képesítési követelményeinek biztosítása, kutatásszervezés, OTDK). Ez a folyamat lényegében megindult, azonban – ismételten hangsúlyozom – nyilvánvalóan arra is ügyelni kell, hogy a központosítást kellőképpen ellensúlyozni lehessen majd a változatokat képviselő helyi színekkel, a sajátos helyi hagyományok tiszteletben tartásával. Szerintem ez a szükséges egyetemi mozgástér biztosítható.

Hungarológiai szempontból sajnálatos, hogy a pártpolitika áldozatává vált, majd felszámolásra ítélt az Országimázs Központ, amely pedig eleve nevében hordozta annak lehetőségét, hogy kellő funkcióváltással ténylegesen a magyar kulturális értékek/érdekek sikeres érvényesítésének szolgálatába állhasson határainkon kívül. Ennek az intézménynek – éppen a magyarsággépre utaló elnevezéssel – tehát teljesen más/új profilt lehetett volna adni: a külföldi magyarsággé alakításának feladatkörét, a magyar kultúra értékei iránti érdeklődés felkeltését és folyamatos fenntartását (külföldi kulturális rendezvénysorozatok; a követségi-konzulátusi keretekben folyó kulturális események és a külföldi oktatóhelyek, illetve kulturális intézetek közötti információáramlás stb). Az efféle – természetesen nem tolokodó propagandára épülő, hanem a közvetett tájékoztató-népszerűsítő megoldások szervezettségét képviselő – nemzeti kultúrdiplomáciai misszióknak pedig mindenkor mentesnek kell maradnia az aktuális politikai helyzettől.

Egy ilyen funkciójú intézménnyel biztonságosan és ésszerű összefogottsággal lehetne a külföldi kulturális programokra szánt pénzügyi támogatásokat is irányítani, s egyúttal részben áthidalható lenne a szakmai felügyelet itthoni kettősségének problémája. (Az tudniillik, hogy a magyar nyelv és kultúra ügyét külföldön is képviselő intézményrendszer két-három különböző tárcához tartozik.) Erre természetesen a Balassi Bálint Intézet maga is kiválóan alkalmas lehet, ha az eleve alapító okiratában szereplő kiterjesztett hatáskör kellő kiemelt támogatást és államigazgatási koordinációt élvez.

Mindez maximálisan megfelelné az európai integrációs törekvések szellemiségének is. Nem elegendő ugyanis Európáról csak beszélni, s európaiságunkat hangoztatnunk. Mi, magyarok úgyis tudjuk, hogy immár ezer szálon ide kötődünk. Ezt Európa felé kell meggyőzően képviselni. Következtesen átgondolt, központosított szervezettséggel, folyamatos kulturális jelenléttel, amelyek láttatják a magyar értékeket – európaiságunkon belül. A jelenlétnek persze eddig is voltak kitüntetett jelentőségű akciók keretében

sikeresen szervezett rendezénysorozatai (Frankfurti Könyvvásár, párizsi évad, londoni és más hetek stb.), de fontos a folytonosság mindenütt – a közvetlen szomszédságban és távolabb egyaránt. A hungarológia és akár az igényes kulturális turisztika elhivatottjai is joggal örülhetnek egy ilyen árnyalt országkép/magyarságkép-közvetítésre vállalkozó és egyben biztos anyagi háttérrel és szervezett intézményrendszerrel rendelkező központ működésének, mert tevékenysége egészen biztosan megtérülne: az egész nemzet javát, távlati európai érdekeit szolgálná.

A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV/HUNGAROLÓGIA FUNKCIONÁLIS LEÍRÁSÁNAK ÉS OKTATÁSÁNAK ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI SZEMPONTJAIRÓL

Hungarológiai megközelítésünkben – a kötődések sokféleségének nyitottsága, a kapcsolatok komplex rendszerének feltárása jegyében – arra törekszünk, hogy a kívánatos szintézishez a hungarológiában immár hagyománnyá vált interdiszciplináris látásmódot az intertextuális és interkulturális összefüggések nyitott szellemű megragadására is alkalmazzuk. Ennek a kutatási koncepciónak igyekszik megfelelni oktatói programunk is, melyben már a Bevezetés a magyar mint idegen nyelv/hungarológia tanulmányozásába című alapozó előadás is eleve széles tematikával indul. A következők kapnak helyet benne: A magyar mint idegen nyelv fogalmi tartalma; A hungarológia fogalmi tartalma; E két alapfogalom körül kialakult történeti-tudománytörténeti hagyomány; A MIH interdiszciplináris összefüggései; A magyar nyelv tipológiai alkata és areális beágyazottsága; A magyar nyelv és kultúra közvetítésének intézményes háttere és színterei; A MIH egység közvetítésének módszertani alapjai; A magyaroctatás kommunikatív-funkcionális, illetve kontrasztív-kognitív keretei.

Ez utóbbi problematikával kapcsolatban már a kezdet kezdetén föl kell készíteni a hallgatókat annak a nehézségnek a kezelésére, amelyet a kontrasztív és a kommunikatív megközelítés dilemmája tartogat a magyartanítás során. Ennek korántsem könnyű megoldásához – egyben a nyelv és kultúra hangsúlyozott egységének megfelelően – az ilyen igénnyel fellépő alkalmazott nyelvpedagógiai keret azt kívánja meg, hogy a megújuló magyar nyelvleírásban és a magyaroctatás gyakorlatában a funkcionális, kontrasztív, kognitív és kommunikatív szemlélet (a módszertan történetében amúgy jellegzetesen domináns hullámokban megjelent és ma is gyakran külön-külön fölerősödő) szempontjait harmonikus együttesben célszerű érvényesíteni, s mint nyelvközpontú tényezőket tágabb hungarológiai horizonton a mindenkori kontextus igényeihez kívánatos igazítani. Mindazonáltal számolni kell a magyar esetében még azzal a – közismerten sajátos – nehezítő körülménnyel is, hogy a rendkívül összetett és más szintekre is szövevényesen kisugárzó morfológia finomságainak tételes elsajátítása bizony folyamatosan – és éppen különösen a kezdő szakaszban – fékezi a kommunikatív haladás lendületét.

A funkcionális-kommunikatív igény persze nemcsak az oktatásban, hanem a mérés-értékelés terén is egyre határozottabban megfogalmazódik. Ezzel ismételten fölvetődik az akkreditált magyar nyelvvizsga ügye. A szaknyelvi vizsgák lebonyolítása megnyugtató módon zajlik az illetékes intézményeknél. Az általános nyelvi mérés és értékelés viszont igen tarka képet mutat. Ez önmagában egyelőre nem is baj, hiszen választási

lehetőségeket kínál a nyelvtanulók egyéni igényeinek megfelelően; előbb-utóbb kikristályosodik majd, melyik akkreditált típus bizonyul alkalmasabbnak a magyar esetében. A jelenlegi helyzetben – az Origo standard állami típusával szemben – az ECL rendszerét tekintem ilyennek: nemzetközi (ekként vonzó rangú), egynyelvű, kommunikáció-központú jellegéhez mind a kritériumok, mind a szintléírás követelményrendszerében sikerült hozzáillesztenünk a magyar nyelv sajátos vonásaiból adódó szempontokat, s immár Pécsre került a konzorcium szervező-irányító központja is; a magyar tesztelés ügye (elvi és gyakorlati kérdéseivel együtt) így már teljes mértékben itthon dől el. Emellett igény esetén a nyelvtudásról kiállított bizonyítvány természetesen kiegészülhet egy külön magyarságismereti összetevőben értékelt tudás igazolásával is.

Mint jeleztem, a pécsi programnak – felépítését tekintve – a lényegéhez tartozik a magyar mint idegen nyelv/hungarológia kettősében megvalósítandó 1:1 arány hangsúlyozottsága. Így tehát a nyelv és a kultúra egységében számunkra fölértékelődnek azok a közös pontok, ahol a nyelvi, nyelvészeti és nyelvoktatási ismeretanyag elválaszthatatlan kapcsolatba lép a hungarológia egyes kulturális területeivel. Ez a szerves kötődés hasonlatos ahhoz, amiként az etimológia és a frazeológia is a művelődéstörténet és a néprajz felé mutat, amiként a metafora egyaránt vonzza nyelvészek és irodalomkritikusok érdeklődését (függetlenül attól, hogy a stilisztika művelői-e egyáltalán, s melyik oldalon), vagy amiként általában is összetartozik egy nyelv hétköznapi és költői használatának kutatása.

Ezzel vissza is kanyarodom az előadást indító hungarológiai keretkoncepció gondolat sorához, s összegzésként igyekszem megfogalmazni oktatási tanulságait. Más nyelvek, más irodalmak, más szövegek és más kultúrák összefüggésrendszerében manapság különösen időszerű kontrasztív, illetve komparatív szemléletről, intertextuális, illetve interkulturális vonatkozásokról szólni. A nyelvoktatás komplex megközelítésében ez szinte magától kínálkozik is. Legalább ilyen fontos azonban az adott nyelven és kultúrán belül is feltárni e kettő kapcsolatát – mégpedig külső érdeklődők számára, hogy együttesen tegyük hozzáférhetőbbé őket. (A nyelvtanítás, az ismeretterjesztés és a fordítás szempontjából ebben a kérdésben egyaránt kiemelkedő jelentőséget tulajdoníthatunk például az úgynevezett reáliák hozzáférhetőségének is.)

1. Az önmagában vizsgált nyelv–kultúra kapcsolat megragadása és közvetítése hitelesen életszerű és átláthatóan szerves benyomást kelthet, ha kamatoztatjuk a magyarban nyelvsajátosnak mutakozó nyelvi képalkotás szálaiból szemléletesen fölfejthető lényegi összefüggések mozgósításának lehetőségeit (a köznyelvi metaforák hálózatában, a frazeologizmusok etimológiájában, a térszemléletben stb. éppúgy, mint az irodalmi művek költői nyelvének művelődéstörténeti kontextusában).

2. A kontrasztív, illetve komparatív szempontból vizsgált nyelv–nyelv és kultúra–kultúra (sőt áttételesen nyelv–kultúra) viszony esetében a nyelvileg sajátos (vagy éppen művelődéstörténetileg egyedi) vonásokon túl meggyőzően kirajzolódhatnak az univerzális és a tipikusnak tekinthető sajátosságok is, amelyek gazdag szemantikai-pragmatikai tartalmakat, érdekes irodalmi-művészeti megfeleléseket mutathatnak be. Rejtett etimológiai üzeneteket (mítoszról, néprajzról, történelemről árulkodó nyomokat) hozhatnak felszínre (mint a „nyelvi tudattalan” múltba sülyedt emlékeit), sőt mellékesen történeti-összehasonlító és areális tanulságokkal is szembesíthetők.

A hungarológia mibenlétét manapság tehát valóban a szélesebb körre kiterjedő korszerű értelmezés graggeri szellemében határozhatjuk meg. Ennek a tágabb horizontnak a kibontakozásához és e kereten belül az összefüggések feltárásához, valamint a kulcsfontosságú részletkérdések feltérképezéséhez kezdettől fogva nagyban hozzájárultak a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóiratai (a *Hungarológiai Értesítő* és a *Hungarian Studies*), továbbá eddigi hungarológiai kongresszusai is. Az Anyanyelvi Konferencia / Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (és periodikája, a *Nyelvünk és Kultúránk*) hasonlóképpen stabilizációs tényezőnek számít a korszerű hungarológia alakulásában és művelésében, s mint nagy hagyományú szervezet – az új Balassi Bálint Intézettel együtt – továbbra is sokat tehet a MIH területén tevékenykedő oktatási központok együttműködésének (a külföldi magyar oktató- és kutatóhelyekkel is) összehangolt kiteljesedéséért. Ugyancsak biztató, hogy a magyarországi alkalmazott nyelvészeti kongresszusokon évek óta külön szekciója van a MIH-nek. Jó volna még egyébként a *Hungarológia Oktatása* című periodikát feltámasztani abból a tetszhalálból, amelybe a történelmi váltás idején került; ez lehetne a Hungarológus Oktatók Nemzetközi Társaságának (HONT) a folyóirata.

Az eddigiekből kitűnhetett, hogy a szélesebb horizontú keretek megidézése volt a céloim. Az analitikus (egyetemi/akadémiai) megközelítésben a hungarológiához felsorakozó szakterületek (nyelv, irodalom, néprajz, kulturális földrajz, történelem, művelődéstörténet, művészetek) összefüggésrendszerében ugyanis rendkívül tanulságosak a MIH két fő összetevője (magyar mint idegen nyelv és hungarológia) összekapcsolásának kérdései. A nyelvészethez tartozó nyelvi összetevő (magyar mint idegen nyelv) és a nyelvészetten kívül eső kulturális összetevő (hungarológia) különeműségéből és (mégis) összefüggéséből eredő konceptuális nehézségek természetesen jelentős mértékben csökkennek, ha a két részt egy olyan fölérendelt keretben tudjuk elhelyezni, mint a szemiotika vagy a kulturális antropológia. Ekkor persze továbbra is tisztázni kell ennek a bizonyos tágabban fölérendelt keretnek az önmagában szűkebb horizontú európai filológiai hagyományhoz viszonyított státusát.

Akadémiánk és a határon túli magyar kutatás

Az Akadémia elnöke 1996 nyarán bejelentette az akadémiai kutatószervezet „kultúr-nemzeti alapokra” való helyezését. Ennek értelmében stratégiai célként jelölte meg a határon túl élő, magukat magyarnak is valló kutatók magyar tudományosságba való integrációját (beleértve azon külföldi kollégák tevékenységét is, akik nem tartoznak az előbbieik közé, de a magyar gazdaságot, társadalmat, környezetet érintő témával foglalkoznak), s ugyanúgy a magyar államhatáron belül élő nemzeti kisebbségek tudományos törekvéseinek, szervezeteinek erősítését.

ELŐZMÉNYEK

A 80-as évek végén az MTA Kutatószervezési Intézetében megindult a külföldön dolgozó és magukat magyarnak is tartó kutatók címjegyzékének az összeállítása. Ekkor került sor az első tanulmányutakra is a környező országok magyar tudományosságának képviselőihez.

1990-ben döntés született egy új akadémiai tagsági kategória létrehozásáról: megszületett a „külső tagság” intézménye. Első alkalommal 34 külső tagot választott az Akadémia.

1996 júniusában az Akadémia elnöke életre hívta a Magyar Tudományosság Külföldön elnöki bizottságot, mely bizottság lett a gazdája a határon túli magyar tudományosság témakörének. Ettől az időtől álltak anyagi források is a program rendelkezésére.

Kezdetben a határon túli akadémiai program két alprogramra tagolódtott:

I. Kapcsolatok (külső tagokkal kapcsolatos testületi teendők és egyéb kapcsolattartás, kiadványok, rendezvények stb.),

II. Domus Hungarica ösztöndíjrendszer, közösen az MKM-mel, illetve az OM-mel.

A későbbiek során további két alprogram jött létre: 2000 májusában az Akadémia közgyűlése elfogadta a köztestület nyitását a határon túli kollégák felé, így alakult ki a

III. Köztestület alprogram, valamint nagy várakozás előzte meg a szülőföldi felhasználású kutatótámogatási programot, melynek első pályázatairól 2001. június végén született döntés, ez a

IV. Kutatótámogatás című alprogram.

Az 1996-ban az Akadémia elnöke által beindított kultúr-nemzeti program kezdettől fogva két lábon állt: a határon túli magyar tudományosság megszervezésével párhuzamosan megindult a határon belüli nemzeti kisebbségek tudományos tevékenységének támogatása. 1998-ban jött létre az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely, mely a következő három célcsoporton belüli kutatásokat végez:

- a szomszéd országok magyar kisebbségeinek kutatása,
- a magyarországi nemzeti kisebbségek kutatása,
- a kelet-közép-európai cigány etnikum kutatása.

Az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely jogutódjaként létrejött egy új akadémiai kutatóintézet. 2001. január 1-től működik az MTA Nemzeti és Etnikai Kisebbségkutató Intézete (KI), mely a fent említett három célcsoportba tartozó tudományos kutatáson túl egy negyedik célcsoportban is végez kutatást:

– Diaszpóra-kutatás, azaz a tengerentúli és a nyugat-európai magyar diaszpórával kapcsolatos kutatás.

A tudományos munkán túl a KI kutatásszervezői feladatokat is ellát: az Intézet feladata a IV. Kutatástámogatás alprogram lebonyolítása is.

ALPROGRAMOK

Kapcsolatok

A Kapcsolatok alprogram feladata elsősorban a külső tagokkal való testületi munkakör ellátása. Célja minél teljesebb bevonásuk a hazai tudományos életbe (kapcsolattartás, akadémiai és egyéb rendezvényeken való jelenlétük előmozdítása, kiadványok eljuttatása számukra stb.), valamint a szerte a világon élő, magukat magyarnak is tartó kutatók feltérképezése.

A külső tagság jelenleg 167 fő, ez a szám tartalmazza a magyar származású tiszteleti tagokat is (24 fő).

A külső tagsági kategória történetéről, létrejöttéről röviden:

Az 1949. évi alapszabályban már szerepelt a „külső tag” kategória: „a magyar nép érdekében külföldön tevékenykedő magyar tudósok akár belső, akár külső tagul választhatók”. A külső tagságot később az 1964. évi közgyűlés szüntette meg, ezután külföldi tudósok csak tiszteleti tagok lehettek.

Az 1986. évi 5. sz. tvr-hez kapcsolódó 1986. évi új alapszabályban felmerült már annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy bevezethető-e egy új tagsági forma, nevezetesen a „külföldi-nem tiszteleti tagság”, majd az 1989. májusi közgyűlés a leendő akadémiai törvény előzetes koncepcióját megvitatva kijelentette, hogy az Akadémiának a jövőben testületi önkormányzatként kell működnie, megszüntetve főhatósági jellegét. Az Akadémia, történetéből következően az egész nemzet, nem pedig egy adott kormányzat intézménye. Az Akadémia testületi közösségéhez elsődlegesen az Akadémia tagjai, ezen felül az akadémiai intézetekben dolgozó kutatók, illetve legszélesebb értelemben a tudományos minősítéssel rendelkezők, a kutatással élethivatásszerűen foglalkozók tartoznak. Az 1990. rk. közgyűlésen (febr.) az Akadémia üdvözölte az országban kibontakozó történelmi fordulatot, kijelentette, hogy magát autonóm köztestületnek tekinti, s felkérte a megválasztandó Országgyűlést, hogy tűzze napirendre az MTA-ról szóló törvény megvitatását.

Addig is az 1990. évi alapszabályok kimondták, hogy „Az Akadémia alapszabályai biztosítják, hogy a tudomány minden hazai és külföldön élő elismert magyar művelője közvetlenül vagy közvetve részt vehessen a tudományos kérdések megvitatásában...”

Így került sor 1990-ben a „külső tag” intézményének bevezetésére („külföldi, magát magyarnak valló kutató, aki szaktudományát az akadémikusoktól elvárt szinten műveli és a hazai tudományos élettel szoros kapcsolatot tart”). Első ízben 34 külső tagot választottak meg.

A külső tagok számára az Akadémia 1996 óta évente

– kétheti térítésmentes magyarországi szállást nyújt, elsősorban a program rendelkezésére álló Domus Hungarica Székházban (Bp. XIV. Abonyi u. 10.), napidíjjal együtt (jelenleg 3000 Ft/nap összegben), valamint

– biztosítja az Akadémia bizonyos kiadványait (*Magyar Tudomány, Akadémiai Értesítő, História*), illetve egyéni kérés alapján egy-egy szaklapot.

A közgyűlések idején részvételükkel kerül sor a Külső Tagok Fórumának megrendezésére. Részvételük akadémiai rendezvényeken egyre gyakoribb, egyre többen és távolabbról is jönnek, szinte mindenki tart székfoglalót, jelentős együttműködésük a magyarországi kutatókkal.

A világ más részein élő magyar kollégákkal való kapcsolatépítés eredményeként elmondható, hogy a környező országok magyar kutatóiról ma már viszonylag megfelelő információval rendelkezünk, igyekszünk elősegíteni beépülésüket a hazai tudományosságba. Fontos, hogy legyenek közös pályázatok, projekt jellegű együttműködések, mint a környező országok magyar tudományos műhelyeinek már hagyományosnak mondható, két évente megrendezésre kerülő debreceni konferenciája – tavaly októberben a magyar szaknyelv volt a téma.

A program természetesen nem korlátozódik a Kárpát-medencére, jelenleg az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, valamint Ausztrália magyar tudósaival igyekszünk minél szorosabb és teljesebb körű együttműködést kialakítani – erről lásd bővebben a III. Köztestület című alprogramnál.

A Kapcsolatok program részeként kiadványokat jelentetünk meg, konferenciákat szervezünk, részt veszünk a külhoni magyar tudományos rendezvényeken. Fejlesztjük és karbantartjuk a határon túli magyar kutatókkal kapcsolatos adatbázisokat, minél több fórumon igyekszünk képet adni az Akadémia határon túli tevékenységéről, kapcsolatban állunk más hazai, hasonló tárgykörrel foglalkozó intézményekkel (tárcák, alapítványok, társintézetek stb.). Szeretnénk elősegíteni, hogy az együttműködés révén az e célra rendelkezésre álló akadémiai, egyéb kormányzati, valamint civil erőforrások felhasználása minél hatékonyabb legyen.

Domus Hungarica Scientiarum et Artium

Ez az ösztöndíjrendszer a külhoni magyar senior és junior kutatók magyarországi kutatómunkáját szolgálja. 1997 óta működik, közösen az Oktatási Minisztériummal. A munkamegosztás lényege, hogy az MTA biztosítja az ösztöndíjat és a program adminisztrációját, a minisztérium pedig fenntartja az ösztöndíjasok szálláshelyéül szolgáló épületet, a Domus Székházat az Abonyi utca 10. szám alatt. Junior kollégáinkat a BME egyik kollégiumában tudjuk elszállásolni. A jelenlegi szabályozás szerint az ösztöndíjasok legfeljebb 3 hónapot tölthetnek el Magyarországon, bármely hazai kutatóhelyen. Az odaítélésről a benyújtott pályázatok alapján közös MTA-OM kuratórium

dönt, évente kétszer. Az első kuratóriumi döntés óta (1997) az eltelt közel hat év alatt mintegy 1600 kutatóhónap támogatást ítélt oda a kuratórium, több mint 900 határon túli kolléga élvezhette a program vendégszeretétét.

A Domus Székház – melynek átadására 1999 májusában került sor – több szálláshelynél. Van könyvtárunk, s a rendelkezésünkre álló közös helyiségek számos program kialakítására biztosítanak lehetőséget, többek között az úgynevezett Domus délutánok megrendezésére, melynek keretében körülbelül havonta találkoznak egymással az épp itt dolgozó külföldi magyar kutatók. Itt nyílik lehetőség különböző diszciplínák és régiók szakmai, valamint kutatásszervezési tapasztalatainak megosztására.

Köztestület

1994-ben az Akadémiai Törvény hozta létre az akadémiai köztestet.

Mi is az a köztestet? Röviden a fogalomról, s annak kialakulásáról az Akadémián:

A modern társadalmak önkormányzatai nemcsak a lakosság területi tagozódása mentén szerveződnek, hanem a helyi önkormányzatok mellett léteznek szakmai (gazdasági, tudományos, oktatási, művészeti, sport, egyházi stb.) önkormányzatok is. E funkcionális önkormányzatok intézményei egy hivatás, egy társadalmi funkció képviselői. Közjogi önkormányzat alapítására akkor kerül sor, ha egy közérdekű cél elérésére az állam központi és területi szervei nem alkalmasak. Célszerűtlen az adott funkció teljes átteljesítése, de a közérdek megköveteli, hogy a feladat betöltése kikerüljön a civil szférából. Ezen intézmény keretében az érdekeltek maguk oldhatják meg ügyeiket, közvetlenül – és nem csak a parlamenten keresztül – befolyásolhatják, ellenőrizhetik ügyeik vitelét. Maguk intézik az adott terület belügyeit.

„A köztestetek tehát külön törvénnyel intézményesített, államilag kontrollált autonómiák, amelyek szférájuk közös érdekű ügyeit nagyrészt önszervezéssel, továbbá esetenként bizonyos delegált közhatalmi hatáskörrel intézik, határozott külső képviselői funkciókat is betöltenek, amikor is a kormányzati döntésekre való befolyásukat jogszabályok kifejezetten garantálják.”

A két világháború között Magyarországon mintegy 150 köztestet működött. Gazdasági önkormányzatok, orvosi, ügyvédi kamarák, de ide tartozik a témánk szempontjából igen fontos intézmény, a Gyűjteményegyetem, melynek mint ismeretes, nagy hatásköre volt (1922. XIX. Tv.cikk), vagy például az MTA.

A második világháború után a különböző önkormányzatok felszámolása megkezdődött, jogutód nélkül megszűntek vagy állami intézményekké alakultak. Mindössze az Akadémia és az ügyvédi kamarák őrizhették meg – korlátok között – önkormányzati státuszukat. Így az MTA egyszerre volt társadalmi szervezet és központi államigazgatási szerv.

Hosszadalmas, lassú folyamat eredményeképp, az 1988-ban megkezdett munkálatok alapján az 1991. évi 3755. szám alatt beterjesztett javaslaton át, a felsőoktatási törvény megalkotása miatti megtorpanást követően az 1993. június 8-án végre megkezdődött parlamenti általános vita után (9595. sz. előterjesztett javaslattal, ahol is megoszlottak az álláspontok: voltak, akik elfogadták a tudományos közösség autonómiaigényét, s voltak, akik a kutatási bázis nélküli Akadémiát tartották volna elfogadhatónak), 255 módosító indítvány megvitatását követően 1994. március 28-án elfogadták az 1994.

sz. XL. sz. törvényt a Magyar Tudományos Akadémiáról, amely 1994. június 30-án életbe lépett, mely szerint az Akadémia státusza: „...önkormányzati elven alapuló, jogi személyként működő köztestület”.

A köztestület tehát mintegy kiterjesztése az Akadémia hatókörének az akadémiai tagokon túl a magyar tudományos élet egészére. Az úgynevezett köztestületbe jelentkezhetnek a tudományos fokozattal rendelkező, magyar állampolgárságú kutatók, oktatók.

Ma már közel tízezer hazai tagja van a köztestületnek, e tagok intenzívebben kapcsolódnak az Akadémia életéhez, s képviselőket küldhetnek az Akadémia közgyűlésébe.

Idézet az MTA-ról szóló 1994. évi XL. törvényből:

Tv. 1. paragrafus

(1) Az MTA önkormányzati elven alapuló, jogi személyként működő köztestület. Köztestületként a tudomány művelésével, támogatásával és képviseletével kapcsolatos közfeladatokat lát el...

(2) E köztestületet az akadémikusok, valamint a tudomány olyan más képviselői alkotják, akik tudományos fokozattal rendelkeznek, és tudományos tevékenységükkel a magyar tudomány feladatainak megoldásában részt vesznek. [...] A köztestület nem akadémikus tagjai jogaikat [...] képviselet útján gyakorolják.

Ahogy vannak hazai és külső tagjai az Akadémiának, annak mintájára 2000 óta a köztestületnek vannak a hazai tagjain túl határon túli tagjai is. Az MTA 2000. májusi közgyűlése fogadta el a köztestület kiterjesztését határainkon túlra. Glatz Ferenc, az MTA elnöke (1996. május 6 – 2002. május 7.) felhívására, melyet több száz kárpát-medencei, majd később egyesült államokbeli címre postáztunk el, ma több mint 500 fő a környező országokból a köztestületbe jelentkezett kollégák száma, és közel 100 fő az USA-beli magyar köztestületi tagok létszáma. A jelentkezés lehetősége folyamatos. E határon túli köztestületi lista (nevek, címek, tudományterület) megtalálható az Akadémia honlapján (www.mta.hu, azon belül a *Domus Hungarica* cím alatt), a letölthető elnöki levéllel és a jelentkezési lappal együtt. A köztestületbe való jelentkezés feltétele – a jelentkezés tényén túl – a tudományos fokozattal (a nyugati, tengerentúli világban általában ez a PhD) való rendelkezés és a nem magyar vagy kettős (magyar és más) állampolgárság.

A határon túli köztestületre vonatkozó részletes akadémiai szabályozás feladata – melyhez számítunk az érintettek segítségére (kérdőív) – pontosan meghatározni az e körbe tartozók jogait és kötelezettségeit. A távoli, valamint a környező országokbeli kollégák között e szabályozásnak kell különbséget tennie, helyzetükhöz, a magyar tudományos életben betöltendő, betölthető szerepükhöz, valamint finanszírozási lehetőségeinkhez mérten.

Mindenképp szeretnénk folyamatos tájékoztatást biztosítani számukra az MTA és a magyarországi tudományos kutatások helyzetéről, véleményüket kérni általában tudománypolitikai kérdésekről, konkrétan például pályázatok opponálásában is számítanánk rájuk. Fiatal kutatóink kinti „menedzselésében” várnánk segítséget (elsősorban a diaszpórában élő, nyugaton tevékenykedő magyar kollégáktól), ugyanakkor minden lehetséges eszközzel szeretnénk elősegíteni a „magyar–magyar” együttműködések. A határon túli köztestületi tagok akadémiai képviselete is megoldandó.

A napi kapcsolattartás a környező országokbeli köztestületi tagokkal jelenleg a területi bizottságok (Debrecen, Szeged, Pécs, Veszprém, Miskolc) feladata. Tőlük kapnak

meghívókat, kiadványokat, ők vonják be a régió kutatási együttműködési programjába e kollégákat, természetesen a már meglévő hazai kutatóhelyekkel létező tudományos kooperációk mellett, s nem helyette.

Mivel a köztestület nyitott a világon bárhol élő, magukat magyarnak is valló tudósok számára, így az elnöki bizottság döntése nyomán most a Kanadában és Ausztráliában élő magyar kutatókkal keressük a kapcsolatot. A köztestület bővülése tehát folyamatos.

Kutatástámogatás

A program struktúrájának kiteljesedését jelenti a szülőföldi kutatástámogatási rendszer beindítása, a fokozatosság jegyében erre a közelmúltban került sor. A közösségi önszerveződés létfontosságú tényezője a szülőföldön végzett tudományos kutatás, a szomszédos országokbeli magyar tudományos műhelyek otthoni tevékenysége, együttműködése.

2001 óta lehetséges szülőföldi kutatástámogatások odaítélése. Az Akadémia elnökének és főtákarának erőfeszítése eredményeként a 2001–2002. évi akadémiai költségvetésben 100–100 millió Ft addicionális forrás áll rendelkezésre e célra. Az Arany János Közalapítvány Határon Túli Magyar Tudományos Kutatásért Szakkuratóriuma először 2001 márciusában meghirdetett pályázati felhívására 150 pályázat érkezett be (pályázatot az MTA külső tagjai, a határon túli köztestületi tagok, valamint a szomszédos országok magyar tudományos műhelyeiben dolgozó 35 év alatti fiatal kutatók nyújthattak be), a pályázók által igényelt teljes összeg az összes feloszthatóknak több mint kétszerese volt. Végül 2001. június 29-én a csoportos témapályázatok mintegy 36 millió Ft, az egyéni pályázók 10 millió Ft összegű kutatástámogatásban, a fiatal kutatók pedig közel 7 millió Ft összegű ösztöndíjban részesültek – kizárólag szülőföldi, azaz romániai, jugoszláviai, szlovákiai, horvátországi, ukrainai, illetve szlovéniai felhasználással.

E pályázati rendszer keretében vált lehetővé az Akadémia terveinek megvalósulása: akadémiai kutatóállomások létrehozása és működtetése a környező országokban, az ottani magyar tudományosság támogatása s a Magyarországgal való kapcsolatok bővítése céljából. Természetesen együttműködve a társakadémiákkal és a kinti magyar tudományos műhelyekkel. Erre a célra a kuratórium döntése nyomán négy helyen, Beregszászbán, Szabadkán, Kolozsváron és Dunaszerdahelyen kaptak támogatást.

2002-ben is lehetőség volt a szülőföldi kutatástámogatási pályázatok benyújtására: a március 31-i határidőre 140 pályázat érkezett be. Jelentős változás történt a megpályázható támogatástípusok bővülésben. Míg a 2001. évi felhívás 3 kategóriában, egyéni és csoportos, valamint fiatal kutatóknak szóló kutatási témapályázatként tette lehetővé a pályázást, idén 7 kategóriában pályázhattak a jelentkezők: a 3 már létezőn túl a kinti magyar kutatóműhelyek, kutatóállomások működésére, tudományos konferenciák szervezésére és tudományos szakkönyvek kiadására is pályázhattak a külső tagok s a köztestület határon túli tagjai. A támogatási igény idén is mintegy kétszerese a felosztható összegnek.

Költségvetési, szervezeti háttér

Jelenleg (2002-ben) a program rendelkezésére áll éves szinten mintegy 150 millió Ft, ebből 50 millió az MTA költségvetésében a Kapcsolatok, a Domus Hungarica és a Köztestületi alprogramok fedezeteként, 100 millió pedig az Arany János Közalapítvány keretében a Határon Túli Kutatástámogatási Pályázat fedezeteként.

A program bázisintézete az MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézete. A (köz)testületi feladatokat az MTA Titkársága keretében a Határon Túli Magyarok Tudományos Titkársága látja el. A Domus-ösztöndíjprogrammal kapcsolatos teendőket a Domus Iroda végzi.

ÖSSZEGZÉS

Itt tartunk tehát. Az Akadémia kezdeményezésére kialakult a tudománypolitika kultúr-nemzeti alapja. Megkérdezheti bárki – s meg is kérdezik sokan –, mi végre ezek a törekvések? Mi az, hogy „magyar tudományosság”? Hiszen a tudomány nem ismer határokat, a legteljesebb mértékben nemzetközi, az abban való részvételnek a minőségén, a szakmai kiválóságon túl milyen kritériumai lehetnek még? Mi végre ez a „nemzeti” preferencia?

A kérdés jogos – bár feltevése a program felszínes ismeretéből fakad. „Nemzeti tudomány nincs, de a tudománynak igenis van nemzeti funkciója” – fejtette ki már számos alkalommal az MTA elnöke. Nem a magyar származásúakat támogatja a program, hanem azokat a tudósokat, akik a magyar kultúra, tudomány hordozói, képviselői és elsősorban gyarapítói, állampolgári hovatartozástól függetlenül. Azt a kutatást, azt a tudományos munkát, amelynek elvégzése elsősorban ránk vár. S ezekhez a munkálatokhoz a feltételek biztosítása jogosan várható el a Magyar Tudományos Akadémiától.

Különös aktualitást ad az akadémiai programnak az egységesülő Európában az egyre nagyobb teret élvező regionális szemlélet, amely az egységgel párhuzamosan a helyi sajátosságokra, a lokalitásra is helyezi a hangsúlyt. A tudománypolitika különböző szintjeinek (egyetemes, nemzetközi, nemzeti, regionális) differenciált kialakítása és ezek összehangolása a kutatásszervező feladata.

E feladatok minél eredményesebb megvalósítását célozza az imént bemutatott akadémiai program, előmozdítva a magyar tudományosság minél teljesebb integrációját, gyarapítva ugyanakkor az egyetemes tudományosság eredményeit, ily módon egyszerre szolgálva egyetemes és nemzeti tudománypolitikai célokat.

Itt kell megjegyezni, hogy noha a kisebbségi kérdés – mely témánkkal szorosan összefügg –, valamint ezzel kapcsolatosan a nyelvi kérdés vizsgálata már a 90-es évek óta előtérbe került, az figyelhető meg, hogy nem az EU szintje, sokkal inkább a nemzetállamok szintje az, ahol ezzel a kérdéssel foglalkoznak, foglalkozni lehet.

Fontos hangsúlyozni, hogy a program azokat a tudósokat támogatja, akik a magyar kultúra, tudomány hordozói, képviselői és elsősorban gyarapítói, állampolgári hovatartozástól függetlenül.

A program eredményessége, sikere nagymértékben múlik azon is, hogy itt Magyarországon, az Akadémián mennyire sikerül reális képet kialakítanunk a határon túli régi-

ókról, megismerni a külhoni magyar kollegákat, a kinti eredményeket, sajátosságokat, problémákat – e nélkül a legkiválóbb hazai szándék is légüres térben mozog, célját el nem érheti. Köszönet tehát a kinti kollégáknak.

IRODALOM

- TÖLGYESSY PÉTER: A Magyar Tudományos Akadémia státusának néhány kérdése. (Vázlatos megjegyzések az új akadémiai törvényhez). *Jogtudományi Közöny*, 1990. január, 32–35.
- KÓNYA SÁNDOR: „...Magyar Akadémia állíttassék fel...”. *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek*. MTA Könyvtára, Budapest, 1994.
- GLATZ FERENC: Egyetemes és nemzeti célok a tudománypolitikában. In: *Magyar Tudományosság Külföldön*. MTA, Budapest, 2000.
- BERÉNYI DÉNES: Mit tett a Magyar Tudományos Akadémia a határon túli magyar tudományosság ügyében az elmúlt hat évben? 1996–2002. In: *Magyar Tudományosság Külföldön*. MTA, Budapest, 2002.

KALEIDOSZKÓP

A magyar könyv Bulgáriában

Унгарската книга в България. Библиография. (1882–2000.) Автор, съставителство и научна редакция Йонка Найденова, библиографска редакция Нелма Вълчева. ИК „Христо Ботев”. 2001. 543 стр. [*Magyar könyvek Bulgáriában.* (1882–2000.) Írta, összeáll., tud. szerk.: Jonka Najdenova. Bibliográfiai szerk.: Nelma Vâlcseva. Hriszto Botev Könyvkiadó, Szófia, 2001. 523 l.]

Najdenova bibliográfiájának címe és terjedelme méltán keltheti föl a magyar–bolgár szellemi kapcsolatok iránt érdeklődők, s általában a hungarológusok figyelmét. Tudván, hogy a két irodalom újkori kapcsolata több mint egy évszázadra tekinthet vissza, s a műfordítók között Ivan Vazovtól Atanasz Dalcsevig a legnagyobb bolgár írók neve ragyog, a könyvkiadás adataiban megjelenő szellemi térkép izgalmas utazásra csábít. Várakozásunkat csak fokozza, hogy a szerző fontosnak tartotta az egyszerű bibliográfiai és a tudományos szerkesztőt megkülönböztetve jelezni, hogy a korábban született hasonló tárgyú könyvjegyzékeknel ezúttal többet; nem csupán minden eddiginél teljesebb gyűjtést, hanem valódi tudományos feldolgozást várhatunk.

A kiadvány első pillantásra valóban lenyűgöz méreteivel és szerkezetével. Látható, hogy összeállítói nagy munkát végeztek – közülük a szerző önmagán kívül név szerint csak P. Djugmenszjevára és Sz. Ivanovra valamint a Cirill és Metód Nemzeti Könyvtár munkatársaira utal. (Érdekes, hogy nem említi a szófiai egyetem Magyar Filológiai Tanszékének hallgatói által évekig gyűjtött katalógust, noha maga e tanszék oktatója, s az anyagot bizonyosan fölhasználta.) A kötetbe felvett 682 cím a magyar könyv olymértékű bulgáriai jelenlétére utal, amelyhez hasonlóval a „kis kultúrák” közül nem sok versenyezhet.

Az első kellemes benyomás után azonban gyorsan elbizonytalanodunk: mintha Najdenova nem döntötte volna el, hogy mit is akar bemutatni. Feltűnő, hogy a könyv bolgár és magyar címe – *A magyar könyv Bulgáriában* (a címlapon) és *Magyar könyvek bolgár nyelven* (2. l.) – eleve mást ígér. A bolgár cím a Bulgáriában kiadott – vagy valami módon (Cserével? Kereskedelembe?) odakerült – magyar könyvek, a magyar pedig a bolgáruknak megjelent, bárhol kiadott magyar könyvek számbavételét ígéri. A címben tükröződő zavart szerzőnk a bevezetőben igyekszik feloldani, de a gyűjtés egyértelmű körülhatárolása helyett ismét csak egymásnak részben ellentmondó, részben pedig egymást átfordító meghatározásokat sorakoztat. Előbb: „magyar szerzők bolgárra fordított könyvei és művei” [így!] (7), később: „magyar szerzők nálunk kiadott könyvei” (8), majd: „csak az önálló könyvként kiadott művek” (9), végül: „minden, 1882-től 2000-ig bolgár nyelven, hazánk határára belül nyomtatott kiadvány, s a Magyarországon élő bolgárok könyvei” (9). S hogy a káosz teljessé váljék: „fölvettünk másfajta könyvtári anyagokat – kiállítási katalógusokat (azokat, amelyeknél fordítás is van), szótárakat, színházi dara-

bokat [így!]. Itt – főleg a színdaraboknál – csak azokról a szolgálati kiadványokról van szó, amelyek [...] valóban léteznek a bolgár kulturális térben, s az olvasók rendelkezésére állnak” [így!]. (9–10) Lássuk tehát, hogy e zűrzavar milyen anomáliákat szül!

A bibliográfia bolgár címe szerint a kötetbe nem kerülhetnek be magyar szerzők Magyarországon írt és megjelent művei. Emiatt elfogadhatatlan Bödey József bolgár–magyar és magyar–bolgár szótárainak (360–362; 365–366. sz.), valamint Sipos István – Szűcs József szintén Budapesten megjelent bolgár nyelvkönyvének (382–383. sz.) szerepeltetése. Ezen az alapon ugyanis nem csak Bödey alapvető szótárát (*Bolgár–magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956. 967 l.) kellett volna még fölvenni – amit Najdenova nagyon helyesen nem tett meg –, hanem a hazánkban kiadott összes, bolgár értelmezéseket tartalmazó többnyelvű szótárát is. Hasonló okból kérdéses a magyar szerzők által összeállított, Magyarországon készült kétnyelvű antológia szerepeltetése is. (37. sz.)

A bibliográfia tárgykörének sajátos kibővítését jelenti a „Magyarországon élő bolgárok” kategória. Elvileg csak helyeselhetjük Najdenova törekvését, hogy e csoport könyvtermését bevonja a bibliográfiába, de sajnálattal kell látnunk, hogy a kérdést nem sikerült végiggondolnia. Bár a meghatározásnak ellentmond, azt még elfogadjuk, hogy az említettek magyar nyelvű könyveivel nem foglalkozik. (Dimo Boiklievtől Alexander Gjurovig tucatnyi könyvről van szó.) Az azonban több mint furcsa, hogy bolgárul megjelent köteteik is csak hézagosan vannak felvéve. Hiányzik például: Светла Кюсева: *Водоравно-отвесно*. Българско републиканско самоуправление, Будапеща, 1996.; Динолова–Петкова–Сименова: *Български портрети*. Българско републиканско самоуправление, Будапеща, 1998. 248 l.; akárcsak a *Български календар* című, évek óta megjelenő – alkalmanként több száz lapnyi – évkönyvsorozat is. A példák mindegyike rendelkezik ISBN és ISSN számmal, s e tény Najdenova munkamódszerének egyik alapproblémájára is rávilágít. Amint a kötet forrásjegyzéke (531) is bizonyítja, a szerző – aki önmagát „irodalmár, egyetemi oktató, műfordító” minőségben állítja elénk (524) – nem tudja, hogy a *Magyar Nemzeti Bibliográfiát* forrásként kellett volna használnia. Vagy létezéséről sem tud? Az is jellemző, hogy a magyarországi bolgár kiadványok között nem találkozunk a bánási bolgárok egyetlen 1882 és 1920 között megjelent kiadványával sem!

Najdenova azt is bevallja, hogy nem tudja, kit tekintszen magyarnak. Hungarológus szerző esetében ugyan ez feltűnő, de neki magának mégis el kell hinnünk: „Sajátságos nehézséget jelent egyes írók nemzeti hovatartozása”. (10) Nos, ha a magyarországi bolgárok nemzeti hovatartozását esetenként csak kétségesen sikerült megállapítania, elmondhatjuk, hogy a külföldön publikáló magyar szerzők esetében teljes a káosz. A szerző már a bibliográfia első tételénél, az alsó időhatárt jelentő Ronge Kálmánnál is bizonytalan (422. sz., vö. még: 10; 20), nyilván idegen nevében megmutatkozó eredete és a publikáció nyelve miatt. (Akkor viszont miért szerepelteti mégis e kiemelt helyen? Ha pedig a publikáció eredeti nyelve a döntő, akkor miért tünteti fel Fehér Géza és Juhász Péter bolgárul írott könyveit?) Bizonyára mindenkinek örömet okoz, hogy „sikerült Varga Jenő esetét tisztázni” (10), aki a magyarországi tanácsköztársaság után Moszkvában Evgenij Szamojlovics Vargaként publikálta műveit, amelyeket egyesek siettek oroszról és németből bolgárra lefordítani, s annak is csak örvendhetünk, hogy Najdenova őt és társait magyaroknak tekinti – amint kortársaival ellentétben Kanitz Félixet is, aki legendás *Donau-Bulgariemjét* németül írta – (bolgár fordításai: 489–491. sz.), de

tragikomikus, hogy a Bulgáriában évtizedek óta működő Búr Márta történészt kirekeszti a magyar nemzetből: férjével közösen írt országismereti művét (Марта Бур – Димитър Марковски: *Унгария*, изд.: „Отворено общество”, София, [é. n.] 224) nem veszi fel, ugyanakkor egy bolgár szerző Magyarországról szóló útikönyvét igen (510. sz.). Ugyanígy érthetetlen, hogy ha a szerző eredete meghatározó (J. Varga, Agota Kristof „származásuk miatt nálunk magyar írónak számítanak” 10), akkor Kristóf műve miért nem szerepel a bibliográfiában, s miért nem találkozunk a Bulgáriában Dzsordzs Szoroszként közismert Soros György kötetivel? (*Гаранция за демокрация*. Прев.: Владим Гарев. „Отворено общество”, София, 1992. 279 l.; *Да изпреварваш събитията*. Прев.: Огняна Иванова. „Отворено общество”, София, 1996. 356.) Vagy Najdenova szerint az ember külföldön csak a Szovjetunióban lehet magyar?

Amint látjuk, a szerzők szempontjából teljes a zűrzavar. Vegyük hát szemügyre a válogatás határait a tárgykör felől!

Najdenova a bevezetőben tájékoztat arról, hogy „A válogatás formai jegyek szerint is történt; nem szerepelnek nemzetközi konferenciák anyagai, bolgár szerzők Magyarországról írott könyvei” (10). Ehhez képest meglepő az 1994. évi budapesti bulgarisztikai konferencia előadásainak fölvétele (395. sz.), csakúgy, mint az 1998-as sumeni történettudományi konferencia kötete. (506. sz.) Ami a második kizáró feltételt illeti, ez megmagyarázza ugyan Búr Márta kiközösítését – már amennyiben őt Najdenova bolgárnak véli –, de akkor érthetetlen, hogy mit keres e bibliográfiában például az említett 510. tétel (*Унгария. Кратък пътеводител за българи...* Под ред. на А. Дякович, Балкантурист, София, 144). Gondolom, ennyi bőven elegendő annak bemutatására, hogy tudományos szempontból a bibliográfia a legegyszerűbb feltételnek, választott tárgya világos körülhatárolásának sem felel meg.

Ami mármost egy bibliográfia alapvető célját illeti, az nem lehet más, mint tárgykörében az adatok minél teljesebb és pontosabb közzététele. A Valcseva–Najdenova páros munkáját ebből a szempontból az előzményekhez képest pozitívan értékelhetjük. Tudjuk, hogy tökéletes bibliográfia nem létezik – tőle szokatlan szerénységgel erre a szerző maga is utal (8) –, ezért a kötet feltűnően sok tartalmi és szerkesztési hibája közül csak azokból említsünk, amelyek kicsit is gondosabb munkával könnyen elkerülhetők lettek volna.

Szerkesztési kérdés, hogy valamely bibliográfia a gyűjteményes kötetekben közölt művek lapszámaként csak a kezdeti vagy a záró adatot is megadja-e. Mindkét megoldásra vannak példák, az viszont elfogadhatatlan, hogy a záró lapszám néha igen, néha pedig ne szerepeljen. Még kínosabb a téves adat feltüntetése. A rengeteg példa közül csak találok: A 300. számon közölt antológia leírásában már az első 75 lap anyagában a következőket találjuk:

- Чоконаи: *Вечер* 33–34 (helyesen: 33–35)
- Катона: *Банк бан* 46–49 (helyesen: 46–48)
- Кишфалуди: *Из любовта на Химфи* 29 (helyesen: 29–30)
- Чоконаи: *Клетата Жужа* 36 (helyesen: 36–37)
- Върьошмарти: *Свободен печат* 52 (helyesen 52–53)
- Толна: *Сред пустата* 56 (helyesen: 56–58)
- Арань: *През есента* 60–61 (helyesen: 60–62)

- Семейство* 62–64 (helyesen 62–65)
Балада за уелските бардове 65–68 (helyesen: 65–69)
Космополитична поезия 69–71 (helyesen: 69–70)
 – *Петъофи: Наздравница* 73 (helyesen 73–74)
Алфьолд 74 (helyesen 74–75) stb.

Hangsúlyozzuk, hogy e pontatlanság nem csak a 300. tételnél, hanem több gyűjteményes kötetnél – így például a 60. és a 301. számnál – is jellemző.

Idegen nyelvű szövegek kiadásánál bizonyos mennyiségű sajtóhiba (?) szokásos jelenség. Nem is tennénk őket szóvá, ha – különösen a számítógépes szövegszerkesztés korában s magyar diplomás szerző könyvében – nem lépten-nyomon, s nem az egész korpuszban találkozoznánk velük. Feltűnő a rövid és hosszú magyar magánhangzók zűrzavara – nem csak a magyarul nem tudó munkatársak által készített bibliográfiai leírásoknál (bár ezek korrigálása is alapvető követelmény lett volna – Bálint György egyik munkája például az elgondolkodtató „Magasagyas” címen szerepel –), hanem a „tudományos szerkesztő” szövegeiben is (vö. 7–68 és 532–542)

A kötet értékét nagymértékben emelhetnék a különféle mutatók. (Személynevek, magyar szerzők magyarul és bolgárul; címek magyarul és bolgárul; kiadók, sorozatok, nyomdák, kronológia mutatója.) A szerkesztés elcsúsztatottságát mutatja azonban, hogy ezek nem mindig felelnek meg egymásnak. Csak sejtethetjük például, hogy a magyar címmutatóba az eredeti magyar címeken kívül a „tudományos szerkesztő” által kigondolt nem létező magyar címek is bekerültek. (160. sz. stb.) Esetenként a mutató alighanem ezeket különbözteti meg csillaggal. Ehhez képest zavaró, hogy a címleírásban alkalmazott csillag viszont azt jelenti, hogy a kiadványt nem sikerült megtalálni, hanem leírása bibliográfiai és egyéb utalás alapján történt (10–11). Azt pedig útbaigazítás híján csak találgathatjuk, mit jelent, ha a mutatóban két csillag is szerepel. (131. sz.)

A „hungarológus tudományos szerkesztő” feladata lett volna az eredeti és a magyarra fordított címek megadása. („Külön megjelöljük az azonosított, de meg nem adott eredeti címet, helyenként a fordítási címet – mindkettő a tudományos szerkesztőtől származik”. 12) Sajnos mindkettőt felületesen végezte. Így a mutatóban is szemet szűr néhány félrefordítás: *Sprachreste der Donau-protobulgaren* – A dunai bolgár-törökök nyelve [helyesen: nyelvemlékei] (449); *Трансформация след социализъм* – Szocializmus utáni változás [helyesen: átalakulás] (464); *Monuments protobulgares de Madara. Matériaux relatifs à la région des Protobulgares* – A madarai lovasdombormű bolgár-török emlékei és egyházi adaléka [így!]. A bolgár címek magyarra fordítása pedig sok esetben a komikum háttérén is túllép:

- Fehér Géza: *Voennoto delo na prabalgarite*
A bolgár-törökök hadi ügye
- Felix Kanitz: *Donau-Bulgarien und Balkan*
A dunai Bulgária és a Balkánok
- Agnes Godo: *Ot Drava do Mur*
Drávától Múrig
- Tihamer Tot: *Koj e Hrisztosz*
Ki a Krisztus
- Fabian, M: *Beribata i vrazvaneto na kulturnata varba*

A fűzfa szedése és összekötése

– Jenjo Varga: *Amerikanszékiját plan za zarobvaneto na Evropa*

Amerikai terv Európa szabadítására

(A legutolsó példa – amennyiben Karinthy ismert műfordítás-paródiáján is túltéve nem egyszerűen mást mond, mint az eredeti, hanem éppen az ellenkezőjét – talán már a poszt-modern műfordítás ars poeticájának tekintendő.)

Megmagyarázhatatlan, hogy számtalan cím mellől ugyanakkor miért hiányzik az eredeti vagy a lefordított magyar cím. (Például Felix Kanitz: 489–491. sz., Juhász Péter: 529 sz., Fehér Géza: 513, 516–519. sz. és 521–522. sz. stb.) A mutatók további következetlensége, hogy az eredetileg bolgáruul megjelent könyvek némelyikének címe szerepel a magyar címmutatóban, másoké nem. (Például *Езически апокалипсис* – Pogány apokalipszis.)

A szerzőnek illetet volna közölnie, hogy a mutatók mire terjednek ki. Így csak kikövetkeztethetjük és sajnálhatjuk, hogy a magyar szerzők mutatójába föltehetően csak az önálló kötettel megjelent magyar szerzők kerülnek. Irodalmunk recepciójának kutatói talán sajnálják, hogy emiatt a jelentős Hidas Antallal, Liptay Ervinnel és Zalka Mátéval szemben nem kereshető vissza a jelentéktelen Janus Pannonius, Balassi Bálint, Vörösmarty Mihály és a többi klasszikus.

A szerkesztés gondatlanságát mutatják a kötetbe szám nélkül bekerült tételek (például Fehér Géza munkája az 520. és 521. szám között) csakúgy, mint a főszövegben bizonyára tévedésből bennmaradt utalások (például a 461. sz. utáni adat), vagy az a furcsaság, hogy a „hungarológus-portré” szerint Katja Kamenova a Berkesi–Kardos páros *Kopjások* című művét kétszer is lefordította. (499)

Elmondhatjuk tehát, hogy ha egy bibliográfia értékét az anyagok bősége, pontossága és praktikus elrendezése adja, akkor e hiánypótló gyűjtés adatainak válogatása, szerkesztése és föltárása elcsúszott, szakszerűtlen kiadás helyett további gyűjtést és érlelést igényelt volna. Sajnálhatjuk például, hogy Najdenova a könyvek bolgár recenzióinak számbavétele helyett a bibliográfiától idegen – nyilván nagyobb presztízsűnek vélt – „tudományos” toldalékokkal fejelte meg kötetét.

Nem tekintjük feladatunknak a kötet bevezető „tanulmányának” minősítését. Az említett műfaji szemponton túl már csak amiatt sem, mert szerzője úgy kommentálja és értékeli a bulgáriai magyarkönyv-kiadást és az erről írt korábbi véleményeket, hogy nézeteit sem nemzetközi összehasonlítások adataival, sem valódi összefüggésbe állított konkrétumokkal, sem pedig a – kétségtelenül szűkös – bolgár szakirodalomra való hivatkozással nem támasztja alá. Ehelyett – a legtöbb olvasó számára nyilván teljesen érthetetlen – célozgatásokkal próbál egyes személyeket és nézeteket lejáratni (például 30; 59; 537; 540), miközben egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy kedvenceit bizánci jelzős szerkezetekkel dekorálja. A bibliográfia sui generis száraz stílusát naív bájjal ellenpontozza például egy általa szerkesztett Petőfi-kötet szerény minősítése: „az ország kulturális életének könyv-eseménye” (29). Nem kevésbé megható – a bolgár sajtóból időközben sajátosan aktív hungarológusként is megismert¹ Csavdar Dobrev jellemzé-

¹ A *Trud* című napilap 2001. V. 22-én közölte az előző parlamenti ciklus országgyűlési képviselőinek ügynöklistáját. Eszerint Csavdar Dobrev professzor az Állambiztonsági Szolgálat külföldiek megfigyelésével foglalkozó ügyosztályának fizetett ügynöke volt.

se: „Csavdar Dobrev professzort pedig legutóbbi Ady-fordítása a magyar fenomen valódi interpretátoraként és újrafelfedezőjeként állítja elénk.” (33) Az az eszmeifuttatás is figyelemreméltó, amellyel Kádár János, Aczél György és Csavdar Dobrev kötetit hozza közös nevezőre mai magyar közszereplők (Martonyi János és Schmidt Mária) írásaival: „Akkoriban határozott érdeklődést váltottak ki egyes társadalompolitikai kötetek: Kádár János vagy Aczél György válogatott cikkei [...] feltűnő a Magyar Szociáldemokrata Charta (2000), amely bolgárul is művelt módon, találó fogalmazással van megírva, s Csavdar Dobrev professzornak a bolgár útról szóló kiterjedt kommentárjával jelent meg [...] ide sorolódik a *Janus-arcú rendszerváltozás* című cikkgyűjtemény is, amely szintén figyelmet kelt a demokráciába való átmenet fontos kérdéseivel.” (58)

Túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a „tudományos szerkesztő” személyisége a bibliográfia műfajához képest szokatlan mértékben rányomja bélyegét az egész kötetre. Najdenova érdemeit semmiképpen sem csökkentette volna, ha a felkészültségét meghaladó problémák (*Nemzeti Bibliográfia*, a tárgykör meghatározása, ismeretlen személyek és művek azonosítása, fordítás, stb.) kezeléséhez szakemberek segítségét vette volna igénybe. Így bosszantó és neveléses adatok sokaságának létrejöttét előzhette volna meg. A magyar olvasó csak mulatni tud, ha egy „hungarológus” Kun Béláné férjét – a ~né képző automatikus amputálásával – Kun Bélá-ként nevezi meg. (415. sz. A kérdéses rész a leírásnak abban a részében van, amelyért Najdenova szavatol!), s az is bosszantó, ha például Bobrovsky Ida művészettörténész nevét a főszövegben és a bolgár nyelvű mutatóban csak reszlovakizált Болговска-alakban találja meg – a bolgárban melleleg egyáltalán nem kötelező a névalakok szlávositása! –, anélkül, hogy legalább utalna a magyar nyelvű mutatóban megadott helyes alakra. Ennél is szomorúbb, hogy hungarológusunknak szemlátomást fogalma sincs a magyar történeti földrajzról. Katja Kamenova portréjában a következőt olvashatjuk: „1926. április 10-én született Módoson, Magyarországon”. (499) Nos; Módost a bibliográfia megjelenése előtt több mint nyolcvan évvel csatolták Szerbiához.

A számos kisebb nagyobb hibánál azonban sokkal kellemetlenebb az a következetes elfogultság, amellyel a szerző egyes személyeket háttérbe, másokat előtérbe állít. Ezt a Csavdar Dobrevről írottakon kívül legtanulságosabban a kötetbe jelentős tudományos tetteként besuszterolt „Ki kicsoda a bolgár hungarológiában” című összeállítás mutatja. (481–529)

Első pillantásra is feltűnő, hogy akadémiai és egyetemi kollégáit Najdenova nem tekinti hungarológusnak. Ha a bibliográfiába nem kerülhettek is be, hiszen az a magyar könyveket tárja föl – ehhez képest persze nem világos, hogy miért szerepel benne Najdenovának a budapesti Bolgár Kulturális Intézettről összeállított brosurája (381. sz.) – a hungarológusok portréi között mindenképpen helyet kellene kapniuk az egyetemen vagy a Tudományos Akadémián hosszú évek óta dolgozó szakembereknek. Najdenova önmagáról nem felejt el megjegyezni, hogy egyetemi óraadó (524). Akkor tehát Indra Markova, Liljana Lesznickova – aki fordítóként még e bibliográfiában is jelen van – vagy Dzseni Madzsarov néprajzos, Hriszto Dimitrov, Kosztadin Gardev, Penka Pejkovszka történész, a Bolgár Tudományos Akadémia munkatársai miért nem hungarológusok? Miért igyekszik agyonhallgatni Mirella Jordanovát, akinek egyetemi munkája mellett éppúgy két önálló fordításkötete jelent meg (28; 376. sz.) mint Sztefka Hruszanovának? Karol Telbizovnak – aki több tucatnyi jelentős publikációval rendelkezik –

Najdenova 47 sort szentel, s hasonló terjedelemben, 43–43, illetve 40 sorral intézi el az egész életművet maga mögött tudó Katja Kamenovát, Bur Mártát és Sztojan Radevet is, ugyanakkor önmagáról 72 sornyi mondanivalója van.

A szerző személyes törekvéseit jól illusztrálja a magyar nemzeti könyvtár tekintélyt kölcsönző nevének felhasználása is. A borítón és a belső címlapon a Botev Kiadóval azonos módon – tehát társkiadóként – tűnik fel az Országos Széchényi Könyvtár neve. Az impresszum oldalán – és a 14. lapon – aztán már kiderül az igazság: a magyar nemzeti könyvtár a kötet megjelenéséhez anyagi támogatást nyújtott – ami persze nem jelent szakmai felelősségvállalást és szolidaritást. Hogyan is lehetne az OSZK társkiadója egy olyan műnek, amelynek „irodalmár, egyetemi oktató, műfordító” szerzője nem tud különbséget tenni a magyar honfoglalás és a keresztény magyar állam megalapításának évfordulója között? (Hogy nem egyszerű sajtóhibáról van szó, azt bizonyítja, hogy államalapításunk téves dátuma a borítón kívül a 3., 14. és 541. lapon is szerepel.) Igaz, Najdenova a kötetbe hátul beragasztott lapocskán utasítja az olvasót, hogy „A borítón szereplő címet így kell olvasni: 1000 év a magyar állam megalapítása óta”...

E nagyvonalú korrekciós módszert az egész kötetre alkalmazva szinte megbízható kézikönyvhöz juthatunk.

Magyar tavasz Bécsben

Az indulás lázában. Budapest és Bécs a historizmustól az avantgarde-ig. Kiállítás a Harrach-palotában 2003. február 9-e és április 22-e között.

A nyugat-európai „magyar évek” sorozatának pillanatnyi szünetében – Franciaország és Itália után, Anglia előtt – idén tavasszal néhány hónapra Bécs vált a magyar kultúra külföldi bemutatkozásának fő színpadává. Február 9-e és április 22-e között volt látható ugyanis a császárváros központjában, a Freyungon álló Harrach-palotában *Az indulás lázában. Budapest és Bécs a historizmustól az avantgarde-ig* című kiállítás, amely – kísérőrendezvényeivel együtt – egy évszak erejéig a magyar kultúrára irányította nyugati szomszédunk figyelmét.

A „bemutakozás” kifejezéshez persze Bécs esetében kívánkozik néhány széljegyzet. Hiszen a magyar művészet azon fénykorában, amelynek alkotásai megtöltötték az osztrák főváros egyik legelőkelőbb kiállítóhelyét, a két országot a legszorosabb kapcsolatok fűzték egymáshoz. Az ekkoriban kialakult főváros-központúságban a Budapesten elért siker számított igazán a magyar művészek számára – de azért ezt néhányan még tudták fokozni a császárváros meghódításával. A Monarchia felbomlása óta felnőtt nemzedékek számára azonban megszűnt a Bécs és Budapest közötti mozgás magától értetődő könnyedsége és gyakorisága. „Újrafelfedezésünk” érdekében ma már Ausztriában is szükség van az ilyen – médiaeseménnyé is váló – monstre rendezvényekre.

Bármilyen meglepő ugyanis, éppen a számunkra különleges jelentőséggel bíró szomszédban nem került még sor a magyar kultúra hasonló nagyságrendű bemutatkozására. Csúri Károly, a Collegium Hungaricum igazgatója szerencsés pillanatban kezdeményezte a magyar művészet reprezentatív bemutatóját. A Kunsthistorisches Museum főigazgatója, Wilfried Seipel igent mondott, s a nagytekintélyű intézmény anyagi és szakmai támogatásával viszonylag rövid idő alatt megvalósult a tárlat. A bécsi múzeum két és fél hónapra – április 22-ig – rendelkezésre bocsátotta a belvárosi palotát, a legnagyobb hazai közgyűjtemények pedig legféltebb kincseiből állítottak össze egy kivételes válogatást. (A pénzügyi fedezetet részben a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, részben szponzorok biztosították.)

A kiállítás vezérmotívuma a két főváros által szimbolizált két kultúra sokarcú – a mintakövetés és az önazonosság-keresés, az együttműködés és a rivalizálás fogalmival egyaránt jellemezhető – szimbiózisának a bemutatása volt. Már az ünnepélyes megnyitó tükrözte, hogy most, a küszöbön álló teljes határnyitás előtt a vendéglátók is a kulturális kapcsolatokon túlmutató jelentőséget tulajdonítanak az eseménynek. A két ország kulturális minisztereinek, Görgey Gábornak és Elisabeth Gehrernak a részvételével lezajlott eseményen, a Ferstel-palota zsúfolásig telt dísztermében megjelent az osztrák politikai, gazdasági és kulturális elit számos képviselője.

A felvonultatott művek magas színvonala látványosan tanúsította, milyen kiemelt fontosságot tulajdonítottak XIX. századi elődeink a művészetnek, illetve a tágabban értelmezett kultúrának: annak teljesítményeivel is igyekeztek megcáfolni, hogy Bécs keleti kapujánál véget érne a nyugati civilizáció. A birodalmi székváros a legfontosabb vonatkoztatási pontnak számított, s főleg rajta keresztül kapcsolódtunk az európai kultúra áramába. A fiatal építészek, festők a bécsi akadémiákon tanultak, legtöbben közülük bécsi mesterek tanítványai vagy barátai voltak.

Budapest világvárossá válása után sem veszítette el Bécs mintaadó, közvetítő szerepét, még akkor sem, ha a magyar művészet új generációi számára egyre inkább München és Párizs vált a tanulás és a megmérettetés fő színterévé. A vasút, a távíró és a telefon minden korábbinál közelebb hozta egymáshoz a két várost. Elsősorban ezeknek az évtizedeknek az eredménye, hogy bécsiek és budapestiek ma is otthonosan érzik magukat egymás városában. A városszerkezet és városkép, a lakáskultúra és gasztronómia, a tömegkultúra és a szórakozás formáinak számtalan párhuzama az akkoriban idelátogató idegen szemében rokonokká tette a Monarchia két legnagyobb városát. A tárlat egyik súlypontját azok a termek képezték, ahol festmények, metszetek, fotók és – részben kifejezetten erre az alkalomra készült – makettek mutatták be a két főváros termékeny rivalizálását.

A kiállítást két esemény – két kiállítás – felidézése foglalta keretbe. A nyitóterem – ahová Than Mórnak a Morva-mezei csatát, azaz az első Habsburg–magyar találkozást megörökítő hatalmas történelmi tablója került – az 1873-as bécsi világkiállítás magyar képzőművészeti anyagából adott ízelítőt Székely Bertalan, Munkácsy Mihály, Paál László, Izsó Miklós alkotásain keresztül. A mintegy 2000 négyzetméteres palota utolsó terme az osztrák avantgárd születésének fontos mozzanatát, egy 1912-es budapesti kiállítást idézett meg. A Művészház *Neukunst Wien* című tárlatán hét fiatal bécsi művész – köztük Egon Schiele, Oscar Kokoschka és Arnold Schönberg – mutatkozott be a budapesti műértő közönségnek. Mivel a fiatal művészeknek ez volt az első külföldi kiállítása, Budapestet tulajdonképpen a nemzetközi hírnévhez vezető út első állomásának is tekinthetjük. A kiállítás egyik fő eredményének éppen annak a mára általában elfeledett ténynek a felfedezését tekinthetjük, hogy milyen szoros és szerves – és egyáltalán nem egyirányú – kapcsolatrendszer fűzte össze a kettős Monarchia osztrák és magyar kultúráját.

A két végpont között mintegy 25 tematikus teremben vonultak fel fél évszázad magyar képző- és iparművészetének legismertebb darabjai. A történelmi tablók és az emlékműszobrászat klasszikusaitól kezdve a plain-air tájképfestészet nagyjain keresztül a magyar szecesszió és avantgárd műhelyeig feszülő ívet végigjárva olyan bőségben sorakoztak a Munkácsy-, Benczúr-, Szinyei Merse-, Rippl-Rónai-, Fényes-, Gulácsy- és Csontváry-képek, ahogyan így, egymás mellett itthon sem láthatjuk őket. A legkülönlegesebb csemegéket azonban a párhuzamok bemutatása kínálta. Hans Makart Hanna Klinkoscht megörökítő képe mellett például ott függött Lotz Károlynak Lotz Kornéliát Rubens-kosztümben ábrázoló képe, de érdekes volt a budapesti Hősök tere és a bécsi Kaiserforum (Heldenplatz) terveinek egymás mellé helyezése is. A nagyközönség számára a felfedezés erejével hatott a magyar alkotók bécsi műveinek számbavétele is, mint például Munkácsy Mihálynak a „házigazda” Kunsthistorisches Museum számára készített freskója (amit egy vázlat segítségével idéztek ide).

A kiállítás osztrák és magyar múzeumok, galériák és magángyűjtők összefogásából jött létre a bécsi Collegium Hungaricum és a Kunsthistorisches Museum koordinálásában. A 610 műalkotás jó háromnegyedét magyar közgyűjtemények (főleg a Nemzeti Galéria, a Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Budapesti Történeti Múzeum) adták kölcsön, az osztrák anyag zömmel a Kunsthistorisches Museumból, a Bécsi Városi Történeti Múzeumból és a Belvedere Galériából származik. A kiállítás létrejöttében F. Dózsa Katalin, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgató-helyettese játszott kulcszerepet, aki kurátorként a koncepció kidolgozásától kezdve a megvalósítás minden mozzanatát irányította. A bécsi „magyar tavasz” során számos kísérő rendezvény – koncertek, művészettörténeti előadások, egy nagyszabású tudományos szimpózium, valamint üveg- és porcelánkiállítás a Collegium Hungaricumban – igyekeztek magunkra vonni szomszédaink figyelmét. A harmincezer látogató, valamint a vastag dossziét megtöltő sajtóanyag tanúsága szerint – sikeresen. Sőt, ma már biztos, hogy a húsvét utáni bezárással nem ért véget a kiállítás története. Jövőre, a Tavaszi Fesztivál keretében a budai Várban összeáll a tárlat „tükörképe”, azt követően pedig jó esély van egy – igazi dualista paritáson alapuló – reprezentatív osztrák–magyar bemutatkozásra Szentpéterváron is.

A hazatérő Farkas Gyula

A hazatérő Farkas Gyula. Szerk.: Futaky István – Kesztyűs Tibor. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2003. 224 l.

„Egy kötelességünk azonban eltagadhatatlan: tovább adni azt, amit szerencsésebb helyzetésünkben másoktól kaptunk; az nem a mi személyes tulajdonunk. És hiába érzi az ember, hogy ő méltatlan letéteményese ilyen vagy olyan feladatnak: a rendeltetés felismerése adjon hozzá erkölcsi erőt. Egyik kezével minden jóra való ember valaki másét fogja a múltban, s érzi benne a biztatást; a másik kezét pedig kinyújtja, s várja, hogy általa a lánc tovább folytatódjék. Belefogózni a múltba, de zsebre dugni a másik kezünket: azt jelentené, hogy cserben hagytuk elődeinket, megcsaltuk a holtak reménységét. Nekem ez régi érzésem, s talán nem is csináltam volna soha semmit, ha a néhaiakra nem gondolnék.”

A levél, amelyből idéztem, Horváth Jánostól való; a címzett: Szekfű Gyula; a dátum: 1925 vége, a közvetlen kontextus: az egykori Eötvös-kollégiumi tanítvány, azóta közeli barát, az újkori magyar történelem professzora készül egyetemi katedrájának elfoglalására. Mindkettőn, s teljes joggal, központi helyet foglalnak el a bemutatandó kötetben; így mindenekelőtt arra az eszményre kell rámutatnunk, amelyet ők képviseltek s amelynek folytatására törekedtek tanárrá, tudóssá vált tanítványaik s azoknak tanítványai is. *A hazatérő Farkas Gyula* című könyvet szerkesztő Futaky István és Kesztyűs Tibor ezek közé a tanítványok közé tartoznak, konkrét és átvitt értelemben egyaránt: e gyűjtemény által szimbolikusan valóban hazatért az, aki – mint számos dokumentum bizonyítja – már életében s több alkalommal is, mondhatni, folyamatosan, haza szeretett volna térni. A kötet kiadói is belefogóztak a múltba és kinyújtották másik kezüket, s nekünk, olvasóknak is be kell állnunk az említett láncba, s tovább kell adnunk azt a tudást, amely valóban nem a mi személyes tulajdonunk, hanem múltnak és jövőnek egyaránt szóló, kollektív kincs. Ez a szimbolikus lánc ugyanakkor nagyon konkrét is; a befogadás mindannak a forrásnak egyenkénti értelmezésén alapszik, ami gondos összeállításban és gazdag jegyzetapparátussal tárul elénk.

Hova is kívánt, kíván Farkas Gyula hazatérni? A „hazai Duna partján” való közös sétákban már, bármilyen erős volt is ez a vágy benne az egyik utolsó levél szerint, nem lehetett része, éppúgy, mint húsz évvel korábban, a pesti egyetemen való tanításban sem. Igazi otthona – amint ezt a visszaemlékezések is kimondják – az Eötvös-kollégium volt, ahonnan elindult, ahol tanult és tanított, s amely valódi bölcsője volt a XX. századi magyar művelődéstörténetnek: ezt kell felidézni ahhoz, hogy jobban lássuk, amit ő diákként élvezett s amit tanárként – itthon és Németországban – továbbadni szándékozott.

Mit is jelentett az Eötvös-kollégium azoknak, akik létrehozták, s azoknak, akik folytatni szeretnék ezt a szellemiséget? Röviden összefoglalva, amit monográfiákban lehetne – és kellene – részletezni: közösség és személyiség találkozását tanárság és tudomány kölcsönös feltételezettségének eszményében, s állandó, belső együttélést a legkülönbözőbb szakokra készülő társakkal, egymás segítségét, egymás munkájának ismeretét és életre szóló barátságok születését, közös gondolkodást egy továbbadandó ideál jegyében, amely egyszerre erőforrás és életkeret, új hierarchiát formáló, teljesítménycentrikus alap és tudományos önállóságra törekvő szellemi épület. Ez az eszmény életművek formálódásában és összefonódásában élt tovább; továbbörökítői mindvégig figyeltek saját történetiségükre: számon tartották az elődöket s a volt tanítványokat kollégiumi és egyetemi tanárként, akadémikusként és öregkori barátként egyaránt. Sőt még azután is, mint Kodály kondoleáló levele mondja Horváth János halálakor: „Csak az vigasztal, hogy nem sok idő múlva csatlakozom a farkasréti dombon szépen gyülekező Kollégiumhoz én is.”

Farkas Gyula 1912-ben kezdte itt tanulmányait. Horváth János jelentésében, amelyet az 1912/13-as tanév végén írt Bartoniek Gézának, a következőket írja: „Az egész évfolyamot [...] meglepő érettség, odaadó komolyság jellemzi. Különösen meglepett előképzettségük, bibliografiai tájékozottságuk, amiben része van bizonyára az iskolának is, melyekből kikerültek. Magasabbról indulva többre is jutottunk, mint átlagos esztendőknél s bizonyára örülhetünk annak a szerencsés véletlennek, mely egy évfolyamba ennyi kiváló tehetséget gyűjtött együvé. [...] Nem számítva Kövendit, a ki úgy látszik, klassz.[ika-] filologusnak készül, és Zsirayt, aki nyelvésznek, valamennyi között mégis négyet tudnék felsorolni, akikben legelsőrendű nyereségét látom a collegiumnak: Gulyás, Kiss Ferenc, Boda és Farkas. S mindezek egyénileg is igen rokonszenves modoru, szerény, kedves fiatalemberek.”

Kik voltak Farkas Gyula többi társai? Felidézésük által nemcsak a múlt, hanem az élet korrespondenciái és keresztútjai is megelevenednek. Három évvel felette járt Eckhardt Sándor és Németh Gyula; kettővel Koltay-Kastner Jenő és Moravcsik Gyula. Egy évvel előbb kezdte a kollégiumot Bárczi Géza, Hankiss János és Szegő, azaz Gyergyai Albert; két évvel utána következett Pukánszky Béla, öt évvel később Mályusz Elemér. Farkas Gyula – mint írja – 1914-ben az utolsó vonattal jött haza Párizsból. Hozzátehetjük: őt már nem tarthatták ott, mint az internált Bárczi Gézát vagy Gyergyait: róla nem *A fekete kolostor* szól. Nem is olasz hadifogoly lett, mint Koltay-Kastner, hanem, Zsirai Miklóst követve, 1916-ban orosz táborba került. 1917-ben megszökött, s ezután fejezte be tanulmányait.

Horváth Jánost hároméves frontszolgálat után 1917 tavaszán hadiparancssal leszerelték; ezután találkoztak ismét a kollégiumban. Az 1918/19. tanévre vonatkozó feljegyzések között a kollégiumi notesz a IV. évesek szakvizsgái dolgozatainak listáját Farkas Gyulával kezdi, aki a *Petőfi nagyobb elbeszélő költeményei* címet választotta; ez is lett a kötetben szereplő részletes bibliográfia első tétele.

Gragger Róbert, a berlini előd is Eötvös-kollégista volt. 1921 tavaszán küldött levélben azt kérdezi Horváth Jánostól, hogy tetszik az Ungarisches Institut programja; egy évvel később a kollégiumi szövetség megalakulásáról kapott tájékoztatást köszöni meg. Ez is azt bizonyítja, hogy nemcsak személyes kapcsolat kötötte össze a két intézményt. De a külföldön tartózkodás segítségnyújtás is lehetett: ekkor az új határon át

szülőhelyéről, Margittáról családjával együtt hazaszökő Horváth János csak a Bécsben dolgozó Szekfű Gyula által tudott levelezni otthon maradt testvéreivel, mert egy ideig még közvetlen postaforgalom sem volt Romániával. Az erdélyi és felvidéki magyar irodalom sokat köszönhetett Farkas Gyulának, aki 1921 és 1925 között lektor volt a berlini egyetem Magyar Intézetében: az ő szervezésében – mint azt számos levél illusztrálja – a Ludwig Voggenreiter Verlag Magyar Osztálya olyan szerzők kötetét adta ki, mint Gyallay Domokos, Áprily Lajos, Berde Mária, Mécs László vagy Sík Sándor (a leltárkönyv Futaky István tanulmánya szerint összesen 71 könyv tervét, illetve kiadását jelzi). Horváth János *A középkori magyar vers ritmusa* című munkája is itt jelent meg. Ez a segítség 1929-ig tartott; különös egybeesés: ebben az évben jött át Áprily Magyarországra, s tudjuk, a kötetben is szereplő Reményik Sándor írta hozzá azt, hogy „Mert mindannyian bűnösök vagyunk, / Hogy Téged, Téged elveszithetünk.”

A „hol vagyok otthon?” kérdése Farkas Gyula életének is egyik legnagyobb belső dilemmája. „[V]alami kényszerítő erő húz haza, magam sem tudom, mi. Pedig az eszem azt mondja, hogy nagy bolondot csinálok, amikor itt hagyom Berlint, a nagystílű, európai életet, világhírű emberek produktív társaságát, az anyagi gondtalanságot és függetlenséget. De hát magyar vagyok és ez a tragédiám. Mindnyájunk tragédiája, akik akarunk valamit, valami nagyot. Hogy utána összeessünk.” 1925 végén hazajött és az Eötvös-kollégiumban tanított, olyan – Sándor István által említett – tematika szerint, amelyen jól látszik Horváth János szemináriumainak és szakvizsgadolgozat-címeinek hatása. Néhány példa: „a magyar–hun monda történelmi alapjai”, „a barokk ízlés irodalmunkban”, „a hitviták stílustörténeti eredményei” vagy „az úgynevezett kurucballadák hitelessége”.

1928-ban, két évvel Gragger halála után, Farkast visszahívták Berlinbe, ezúttal már a Magyar Intézet vezetőjének. Erre a posztra, mások mellett, Szekfű Gyula is szóba került, de végül itthon maradt. Az ő legközebbi huzamos külföldi tartózkodása 1946 és 48 közötti moszkvai nagykövetsége lesz: micsoda erőterek és vonzások, micsoda kényszerek kultúra és politikatörténet, ember és történelem között!

Nincs most arra idő, hogy részletesen méltassuk mindazt, amit Farkas Gyula a tanítástól a magyar és német nyelvű publikációkig, Babits berlini előadóestjeinek és nemzetközi tudományos konferenciáknak megszervezésétől a *Müncheni kódex* kiadásáig megtett. Azt kívánjuk előtérbe állítani, ami rejtve maradt a külső szemlélő előtt, s ami csak a legbizalmasabb levelekben nyilatkozott meg. 1931-ben így írt: „olyan reménytelen minden. Valahogy úgy érzem: nagy özönvíz előtt állunk (vagy már benne is vagyunk), második népvándorlás, mindent elsöpör, hogy helyet adjon valami újnak, ami régi igazságtalanságok helyére újakat állít. [...] Az ember mindig ugyanaz.” A Hitler hatalomra jutása utáni sikertelen hazatérési kísérlet, az „igazi munkaköréhez” való „visszatalálást” biztosító pesti tanszék elfoglalásának meghiúsulása után így: „Nehéz itt az életem, fojtó magányosságban, de vajjon nem illúzió-e, hogy otthon kevésbé volnék magányos?!” 1936-ban pedig ezt írja: „Az életet bizonyos mértékben távolból nézem már és magamat is csak szereplőnek látom, aki lehetőleg igyekszik súlyos problémák és összeütközések nélkül megúszni a szerepét. Nem vagyok elégedetlen, néha szinte boldog, jól élek, kedves szerető emberek vesznek körül, németül beszélek a feleségemmel és a fiammal, már Bpsten is németül gondolkozom, csak magyarul álmodom és néha várom, hogy felébredek.” Nem ébredt fel és nem úszta meg szerepét. Kettős állampolgársága megszűnt és Wehrmacht-egyenruhában kellett Pesten megjelennie, s a né-

met útlevel cáfolhatatlan bűnjel volt a szlovák partizánok számára. Csak anyanyelve mentette meg a kivégzéstől: „aki ilyen jól beszél magyarul, az nem lehet német” – hangzott a felmentő ítélet.

Úgy hisszük, mélységes összefüggés van e jelenet és a *Müncheni kódex* megjelentetése között, amelyet Farkas Gyula már nem érhetett meg. Első példányát Horváth János 80. születésnapjára kívánta elküldeni, jelképes virágcsokorként fogva fel az erről szóló híradást, de ez a hála, az élet végén, az életet annak idején megmentő anyanyelvnek is szólhatott.

Nem méltatjuk most annak az utolsó, göttingai korszaknak eredményességét, amely 1947-től 1958-ig tartott: ezt a tanítványi visszaemlékezések nálam sokkal jobban elevénítik föl. Befejezésképpen a könyvnek arra a legfőbb jelentőségére kívánunk nyomatékosan utalni, ami egyszerre végtisztesség és perújrafelvétel: az itt összegyűjtött dokumentumokat ezentúl figyelembe kell venniük mindazoknak, akit ítélkezni kívánnak Farkas Gyula életművéről; többé nem lehet azt, mint ahogy megtörtént, fekete-fehér alapon szemlélni. A sok nézőpontú dokumentumok szerzői közül emeljük ki Waldapfel Józsefet, ő mint a korszak egyik üldözöttje védte meg a háború után azt, aki korábban, a német egyenruha miatti szégyenében, kerülte Eötvös-kollégista barátait, de többször fölkereste a zsidó származású kollégákat.

Szekfű Gyula moszkvai évei nem vetettek véget annak a halálig tartó barátságnak, amely a század elején született közte és Horváth János között. Ugyanez áll Farkas Gyulára is: az ötvenes évek Göttingájába a régihez hasonló, szívélyes hangú levél érkezett; a ragaszkodás kölcsönös volt. Azt a hazatérést, amelyet a most megjelent kötet szolgál, ez az energia is segíti: azé a barátságé, amely a napi politikánál, sőt, a történelem örvényeinél is erősebb tudott lenni, mert személyiség fölötti erőforrásokból táplálkozott.

Eltorzult magyar alkat az ezredfordulón¹

Széljegyzetek egy könyvbemutatón

Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 258 l.

Bibó István életműve az 1945 utáni magyar demokrácia iskolája. A belső emigrációba szorított gondolkodó a magyar demokratikus közbeszéd egyik leghatásosabb kialakítója. Szellemi öröksége feszélyező teher és alap lehet a továbblépésre, szellemi tisztázásra. Vitáinak, küzdelmeinek felidézése azért is időszerű, mert nálunk még akutális feladat az, amit Németországban a „múlt birtokbavételének” neveznek. Bibó István pedig éppen ezt a folyamatot indította el, amelyet a történelem részben megszakított, elfojtott, ugyanakkor kerülő utakra szorított. Dénes Iván Zoltán éppen azzal tett nagy szolgálatot, hogy Bibó István szellemi fejlődéséből tárt fel olyan mozzanatokot, amelyek a magyar közgondolkodás és a történelem instrumentalizálásának sajátosságaira vetnek fényt.

Eltorzult magyar alkat: ez az – idézőjelbe kívánczó című – mű Dénes Iván Zoltán harminc éve érlelődő felismeréseinek, tapasztalatainak összefoglalása és az elmúlt esztendők Bibó-filológiájának eredménye. Idézőjelbe kívánczik a mű címe, mert az alkat mint fogalom instrumentalizált történeti kategória, amely relevanciáját veszítette, még akkor is, ha balról és jobbról és jobbról fel-felkísért valamiféle ideológiai kísértetjárás. Mint a munka alcíme jelzi, a fő kérdéskör: *Bibó István vitája Szekfű Gyulával és Németh Lászlóval*. Felépítése – ha szabad képzettársításokkal élni – hegeli sémára emlékeztet: Szekfű Gyula a tézis, Németh László az antitézis és a demokratikus Bibó István a szintézis, egyben meghaladása az előző kettőnek. Alkatdiskurzusában – mint ezt Dénes Iván Zoltán rekonstrukciója tükrözi – mindhárom gondolkodó történelmünk alakulásának miértjére keresett választ, miközben egy-egy ellentéppárba szorította a fejleményeket. Szekfű Gyula a „nagy magyar – kismagyar út”, pontosabban az egyébként erősen vallásos színezetű katolikus – nagy magyar út és a protestáns – kismagyar „tévút” alternatívájának állandó jelenlétét érzékeltette. Amikor pedig felismerte, hogy „valahol utat

¹ A jelen széljegyzetek első változata a 2000. február 22-én a Bálint Közösségi Házban tartott esti könyvvita alkalmából készült, jelen szövege e vita tapasztalatait is igyekezett némileg hasznosítani. A vita részesei: Eröss Ferenc, Kemény István, a szerző és jómagam. A vita természetéből következően írásom némileg provokatív és ironikus. Részben erre hivatkozva már több folyóirat visszaadta. Ezen alkalommal is hangsúlyozom, hogy az ironia – amely miatt ezt a közleményt a posztmodernből az avantgárdba oda- és visszajáró szakfolyóiratunk elutasították – XX. századi történelmünknek szól, az egyéni ideológiai sémákba kényszerítő vagy kényszeríteni akaró kollektivisták szemléletnek, és részben magunknak, akik valamilyen módon kortársak voltunk. Cioran szerint nehéz kortársnak lenni, tegyük hozzá, akkor is, ha nem akarjuk. Ezen az úton is bocsánatot kérek azoktól, akiket nem akarva netán megsértettem... A szerkesztőség pedig pedig mossa kezeit!

vesztettünk”, akkor is vigyázott arra, hogy Széchenyi helyét Eötvös József foglalja el, mindazzal szemben, amit szerinte Kossuth Lajos képviselt. Mindez része a gondolati konstrukciók azon változásának és állandóságának, amit Szabad György – miként Dénes Iván Zoltán hangsúlyozza – „az illúziók váltógazdaságá”-nak nevezett. A kifejezésnek az 1970-es években megvolt a maga – sajnos máig ható – pikantériája. Németh László a „mélymagyar-hígmagyar és jöttmagyar” tipológiájával élt. Bibó István a „tűlfeszült lényeglátók, ádáz próféták és hamis realisták” típusának túlsúlyával és szembenállásával jellemezte „zsákutcás” történelmünket, a vallásos mozzanatot kiiktatva, de – ami még alaposabb vizsgálódásokat igényel –, a református nemzeti történelemszemlélethez oly sok szálon kötődve. A hanyatlástörténet műfajába illeszkedik mindhárom séma, mégis ez utóbbi konstrukció kialakítója, Bibó István meghaladta elődeit, mert nem azonosult tipológiája egyik elemével sem, hanem ítélkezés helyett diagnózist akart nyújtani olvasóinak. Realista lényeglátóként magasodik hazánk és térségünk szellemi és politikai tája fölé, miközben (a hegeli teodicea megnyilvánulásaként?) „újra és újra megtalálta az angyalok hangját, hogy a sérelmek és fájdalmak ne tegyék idéetlen rikácsolássá azok kifejezését” – hangsúlyozza szakmánkon is túlmutató szakértelemmel Dénes Iván Zoltán, mintegy érzékeltetve, hogy a történetírásnak művészetnek is kellene lennie (219).

Az általam odaképzelt hegeli séma persze okkal vitatható, mert alapvetően két negatívnak minősülő és minősített dichotómia áll szemben Szekfű Gyula történetírásában és Németh László történeti publicisztikájában. Szekfű az ideológiai bűnbeesés elindítója. Németh László – ha jól értjük Dénes Iván Zoltánt – arra kényszerül, hogy a szekfűi diskurzuson belül keresse a maga igazát. Bibó István maga először Németh László híve, amíg túl nem lép rajta, a maga demokratikus diskurzusával.

Ez a mű, az *Eltorzult magyar alkat* kemény küzdelem az anyaggal. Ismétlések, látszólag egyszerűnek tűnő, ám súlyos kijelentések és a közérthetőség kedvéért olykor szlengek kifejezések (például egyes „sémák visszaköszönek” 216) jelzik, hogy a szerző – Berend T. Iván egyik kedvenc kifejezésével élve – „keresi a fogást”. S hogy érzékeltesse a tétet, nagyjából úgy jár el, mint ahogy Furet a francia forradalom értelmezőit jellemezte: felmutatja „kutatási engedélyét”², amikor kvázi-politikai hitvallással írja körül saját helyét „a magyarországi – hisztérikus, üldözési mániáktól meghatározott, ön- és ellenségképeken alapuló – közéleti viták, szellemi légkör” világában (13). Ez ugyan a mai világunk – dénesi – körképe, de az 1920 utáni is sokban hasonló volt.

Fejtegeti is a szerző, hogy Bibó István a magyar hisztéria kórrajzát adta. A megjelent kor érzelmi túlfűtöttsége pedig olykor a szerzőt is fűti, és bár alapvetően a dolgok hogyanját mutatja be, olykor egyértelműen azonosul a kor egyes szereplőivel, magatartásformáival, és nem egyszerűen közvetlen egyetértéssel vagy helyesléssel, hanem inkább mások fölötti kemény ítélkezéssel, olyan – az egzisztencialista filozófiából „visszaköszönő” – kategóriákkal élve, mint hiteles, nem hiteles.

Némi kitérő árán hadd jelezzük: kár, hogy ezenközben elmarad a két világháború időszakának jellemzése. Hobsbawm „a szélsőségek kora”-ként jellemezte. De mondhatnánk – az emberiséget a maguk módján jól megkonstruált faji vagy osztályszempontokból felosztó – gnózisok pirruszi győzelmének kora, itt Európában. A gnózis át- és átszővi emberi történelmünket, és időnként elemi erővel tör fel. A náci gnózis

² François Furet: *Penser la révolution française*. Paris, 1978. 13.

a mítosz-kultusz extázisával kezdődött és ért véget. A bolsevik gnózis a szép utópiát tette csúf valóvá. Ez még nem elég alap az Auschwitz – Gulág egyenlet felállítására. Az viszont megint közös vonás, hogy választ adtak a nagy miértekre. Nem véletlen, hogy Freud ekkor fedezte fel az élet- és halálösztön hatalmát, és élete végén már nem csodálkozott semmin sem. Végzet és történeti szükségszerűség, pontosabban ezek kultusza egyének és közösségek sorsát meghatározó – transzcendensnek láttatott – mozzanatokká váltak. És nemcsak a tömegek lázadtak, hanem az egyének is szüleik ellen; ezért írhatta például a minap Földényi F. László, hogy Németh László észjárását a szimbolikus apagyilkosság logikája, Lukács Györgyét pedig a szimbolikus anyagyilkosság irányította.³

Amerikai antropológusok az 1940-es években úgy látták, hogy a kommunista gyermekek gyűlölik, a fasiszták megvetik szüleiket, és tegyük hozzá: a demokraták – a folytonosság talaján – fellázadnak ellenük. . . Ugyanakkor a szülők és egyes társadalmi csoportok, osztályok ellen forduló gyűlölet és öngyűlölet a reintegráció mítoszával társult. A reintegráció mítosza: a nemzet. De milyen is legyen a nemzet? Ez volt a mű főhőseinek is a nagy kérdése. Találón hangsúlyozza Dénes Iván Zoltán jelen könyvének egyik bírálója: „Bibó Istvánt, Németh Lászlót és Szekfű Gyulát ugyanis mindenekelőtt a nemzetfogalmuk tartalma választja el egymástól: Szekfű felfogásában a nemzet mindenekelőtt történeti közösség, Németh László szerint etnikai-kulturális közösség, ezzel szemben Bibó István politikai közösségként határozza meg.”⁴

Mіндеzt azért jeleztük, mert a továbbiakban – miközben Dénes Iván Zoltán *Éltorzult magyar alkatát*, illetve annak néhány lényeges mozzanatát rekonstruáljuk röviden, és üzeneteit kíséreljük meg kiolvasni –, a bonyolult jelenségek és problémák magyarázatként a kort átszövő tényezők lehetséges jelentőségét próbáljuk felvillantani. Ugyanakkor, mint minden jó könyv, ez is provokatív. Nem egy esetben – kisebb-nagyobb részletkérdésekben – vitára hív. Olyanra, amely talán segíthet, hogy az elmúlt idők teljességéből, mindenekelőtt a hajdani kortársak életéből és munkásságából többet és mást is megláthassunk.

Dénes Iván Zoltán – úgy tűnik számomra – Szekfű Gyulában mindenekelőtt „a realitás illúziójában” felolvadó barokkos hivatalnokot és a mindenkori opportunistát látatja, s miközben sémára csontozza művét, talán elvész a vívódó – saját konstrukciójától is szenvedő – ember drámája, (aki azért tudott gonoszkodni, és így aztán okkal félhett mások gonoszságától). Szekfű Gyula „hiteltelen” – hangzik a dénesi ítélet. Ezzel szemben a nagy történetíró – Szerb Antal szerint – Szekfű Gyula „mai irodalmunk legösszetettebb alkotó-egyenisége”. (Éppen Dénes Iván Zoltán mutatta be a fiatal Szekfű Gyula szellemi és politikai magatartásának kialakulását.) Emellett, hangoztatja Szerb Antal saját korának szóló iróniával: „Paradox módon ő, a konzervatív szellem bajnoka, talán a legigazibb demokrata ma íróink közül”. És „stílusában, iróniájában, a történelmi események helyreállításában alkotó művészi értékeket valószínűleg”.⁵ Lehet, és kell is ezzel vitatkozni, különösen a „helyreállítás”-ról, de Szekfű tehetségét nem vitathatjuk. Így annál nagyobb volt – nagyságával egyenes arányban álló – felelőssége. Nagy lehe-

³ Földényi F. László: Kitekintés és bezárkózás. *A hét*, 1999. dec. 30.

⁴ Kovács Gábor: A realitás illúziója vagy az illúzió realitása? *Beszélő*, 2000. 1. sz. 49.

⁵ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet. II.* Kolozsvár, 1934. 235.

tett emberi varázsa is. Amikor 60. születésnapja alkalmával a *Magyar Szemle* egész számot szentelt neki, a tisztelő barátok és tanítványok tollát nem a szervilizmus vezérelte. Igaz olyan finom iróniát, amit a Mester zokon vehetett, csak Zolnai Béla engedhetett meg magának, aki a XIX. századot, amelyben Szekfű Gyula a hanyatlás korát látta, az egyszerű, de annál édesebb polgári és emberi örömök világaként tárta majd elénk *A magyar biedermeierben*, amely kifinomult ellenképe a *Három nemzedék* hanyatló XIX. századának:

„Szekfű legnagyobb hatású könyve – írja Zolnai Béla születésnapjának köszöntőjében – kétségtől a »Három nemzedék« volt. Itt megint nehéz elválasztani az írói művészetet a mondanivaló súlyosságától. Tény, hogy Szekfű úgy tudta előadni eszméit, hogy a forradalmak utáni szellemi és politikai reakciónak egész ideológiája az ő könyvéből táplálkozott: kifejezte korát és így irányítója lett annak. Bármiképpen gondolkozunk is a mai politikai síkján erről a könyvről, megjelenésekor (1920) a nemzet úgy fogadta, mint régen várt ígét, amelyben testet ölt egy új Magyarország evangéliuma. A hatvanhetes liberális félszázad mint a dekadencia szomorú korszaka: ez volt a tézis, amely a nemzeti erőknél társadalmi és nemzeti szervezkedését tűzte ki célul. A könyv eszméin möhön kaptak a vezércikkírók és népszónokok, akiknek hatásos bölcsessége mögött ezúttal egy történetfilozófus megfogalmazásai állottak...

A »Három nemzedék« személyes élménye volt a szerzőnek, amint ő maga bevallja: a nemzeti katasztrófa okait kutatja könyvében. Szekfű itt kilépett a történetírónak múltba zárkozó hűvösségéből és a jelennek szól, néha a próféták ostorozó szavával. És a nemzet tűrte az ostort, keresve azokat, akikre átháríthatja a bűnösséget...”⁶

Szekfű Gyula talán éppen ezt felismerve, és pedig hogy milyen bűnbakkereső ösztönöknek és törekvéseknek adott tápot, írta meg később a *Három nemzedék* „ötödik könyvét”, saját kora és világa, az általa találón neobarokknak nevezett kor kritikáját nyújtva, miközben a Habsburg Birodalom XVIII. századi barokk világában érezte magát igazán otthon. Az volt az ember és a történetíró – modernitástól mentes – menedékhelye.

Dénes Iván Zoltán komor világában nincs helye a játékos mozzanatnak. Budapest bombázását és a kiegyezést ok-okozati viszonyban érző Szabó Dezső háborgásában is megnyugodhat: Kemény Zsigmond is Szekfű útcsinálójaként jelenik meg művében, mert Kossuthot oly hévvel démonizálta. Csakhogy Kemény Zsigmond azért, mert a frissen napvilágot látott *Magyar szabadelvűek* sorozatából kimaradt, még liberális gondolkodó volt és marad, és a démonizálás olyan politikai fogás volt, amellyel azok is éltek, akik Görgeyt démonizálták. Nemzetistennek áldoztak, a szabadság érdekében – valamennyien; némileg még az áldozat Görgey Artúr is. A XX. század a – XIX. században még nagyobb kockázat nélkül használt, igaz mégis komolyan vett – faji és osztálykategóriákat véres valósággá tette. Innen a mi komorságunk. Ha a politikai elitekre tekintünk, nem túl felemelő látvány, ahogy a XIX. század szép és cinizmusukban is méltóságteljes embereit a XX. század ravaszkodói és fanatikusai követték.

Talán nem egyszerűen Kemény Zsigmond vétke, hogy Szekfű Gyula a maga dichotóm szemlélete kialakításakor valamiféle szellemi elődként idézi fel, mellőzve a keményi életmű polifóniáját. A mából visszatekintve el-elborzadunk Szekfű asszimilációdiskur-

⁶ Zolnai Béla: Az író. *Magyar Szemle*, 1943. máj. 256.

zusán. Dénes Iván Zoltán lényegre törően minden líra nélkül mutatja be, hogy a Zolnai Béla által lírikusnak nevezett ideológus történetíró, Szekfű Gyula az úgynevezett rosszul asszimiláltakra hárította a hanyatlás felelősségét, méghozzá úgy, hogy a liberalizmust tette elsősorban felelőssé, mert szerinte miatta sem alakult ki olyan magyar középosztály, amely az idegen elemeket magához tudta volna hasonlítani. Érdekes, hogy a dénesi ideológiai rekonstrukció nem párosul mélyebb lélektani elemzéssel, bár szerzőnk lélektani kategóriákat – skizofrénia, hisztéria – olykor előszeretettel alkalmaz. Vajon nem kézenfekvő-e magyar középosztályi öngyűlöletről beszélni Szekfű esetében? Vajon parasztkultusza – az a hite, hogy a romlatlan, becsületes nép fia mentheti meg a magyar nemzetet – nem ebben a középosztályi öngyűlöletben gyökerezett?

Bővebb fejtegetést igényelt volna Szekfű antiszemitizmusa. Mert – mint Szerb Antal írja – „Az antiszemitizmus tette népszerűvé a korszak két legkiemelkedőbb íróját, kiknek munkásságában az antiszemitizmus csak átmeneti és részletkérdés volt: Szabó Dezsőt és Szekfű Gyulát is.”⁷ Tudjuk, hosszúra sikerült az átmenet. Szabó Dezsőnek volt annyi egészséges életérzése, hogy antiszemita fantazmáit nem emelte teória és dogma rangjára, és 1938-ban sokszínű – de sajnálatosan szürke alaptónusú – lelkének világosabb árnyalata villant elő, amikor *Az antijudaizmus bírálatában* a zsidótörvényt a maga módján hevesen elutasította. Szekfű, aki elvetette a rasszizmust, sem örülhetett ezen – joviális öncsaló cinizmussal úgynevezett egyensúlytörvénynek, de talán azért is, mert felesége zsidó volt, nem választotta a tiltakozás látványos módját, barátjától: Babits Mihálytól eltérően, aki vallomása cikkben emelte fel a szavát, miközben megírta a *Jónás könyvét*. Szekfű antiszemitizmusa szelektív jellegű. Zsidók, pontosabban a keleti zsidóktól elhatárolódó nyugati zsidók, vagy a zsidóságból kilépők is éltek a szelektív antiszemitizmus eszköztárával. Jászi Oszkár például úgy írt a fővárosi zsidó sajtóról, hogy ma „perbe” is lehetne fogni közösség elleni izgatásért. Ez nem lehet mentség, de jelzi, hogy vannak fokozatok és irányok, obszessziók és mániák. Farkas Gyulától – akinek a náci „historikus” Klaus Schickert felröptette, hogy elfogadja az asszimilált zsidó fogalmát⁸ – már határozottan elhatárolta magát Szekfű Gyula, amit szintén be kellett volna alaposabban mutatni. Hiszen – amikor Farkas Gyulát támadta – olyan tézis ellen lépett fel, amely a *Három nemzedékre* is épült. És akárhogy is nézzük, Szekfű Gyula volt az, aki szalonképessé tette az antiszemitizmust. Addig nagyszabású történetíró nem szolgált így ki tömegszenvélyeket. A nyárspolgári és (ál)nemesi antiszemitizmus hagyományát ötvözte a kommunista tipológia szellemével és némi vallásos bigottsággal. Még 1938-ban, miután már felismerte a hígmagyar – mélymagyar tipológia veszélyességét, a *Mi a magyar?*-ban sem tudott megszabadulni az úgynevezett rosszul asszimilált zsidó démoni figurájától. De nemzeti jellemtanának fényei ragyogtatta be Marczali Henriket, amikor – nem kis bátorsággal – emlékbeszédet mondott az előd és mester sírkövének felavatása alkalmából, és külön kiemelte a nagy történész zsidóságát: „Ősei több nemzedéken át rabbik voltak, s édesatyja híres talmudista, aki már 1860-ban magyar gyászbeszédet tartott Széchenyi emlékezetére, 1876-ban pedig Deák fölött. Marczali magyarnak született, asszimilációra nem volt tehát szüksége, s mint igazi magyar tartozott Gyulai Pál baráti köréhez, mely egy hanyatló korszak legjobb magyarjait

⁷ Szerb: i.m. 233.

⁸ Klaus Schickert: *Die Judenfrage in Ungarn*. Essen, 1943. 9.

egyesítette magában.” Továbbá: „Marczali, mint a Budapesti Szemlében Gyulai Pál állandó munkatársa, osztozott Péterfy Jenő, Riedl Frigyes és annyi más kitűnő magyar nemzetszemléletében, nemzet és állam, magyarság és nemzetiségek dolgában, ily tárgyú cikkeinek tanúsága szerint, ezekkel együtt olyan nézeti voltak, melyek sokban érintkeznek a mai és holnapi tisztultabb nemzeti felfogásokkal.”⁹

Bővebb fejtegetést igényelt volna Szekfű Gyula katolicizmusa is, mindenekelőtt az a 30-as évek derekán kibontakozó lelki válság, amelyet fizikai megroppanása is követett. A náciizmussal aztán már nem is annyira vallási alapon, mint inkább nemzeti alapon fordult szembe. Dénes Iván Zoltán talán a kelleténél gyorsabban siklik el Szekfű Gyula antifasiszta publicisztikája fölött is. Márpedig ez több volt, mint ugródeszka a majdani moszkvai nagykövetség felé. Magyarország náci megszállása után ő sem volt biztonságban, feleségéről nem is beszélve. Fel lehet róni megalkuvását 1945 után, Dénes Iván Zoltán megdöböntő példát hoz Szekfű „gyávaságára”, amikor 1953-ban egyik tanítványa feleségének kegyelmi kérvényét nem merte aláírni. De talán valamiféle emberi részvétellel lehetett volna az idős Szekfű elmagányosodását, erkölcsi válságát és fizikai összeomlását bemutatni, és nemcsak dokumentálni. Ez talán szerencsésebb lett volna, mint azon eltűnődni, hogy 1956-ban, ha még élt volna, akkor megint a „nagy együttműködő” szerepét játszotta volna (159). Célszerűbb lett volna talán azt is feszegetni, hogy Szekfű gyávasága és bátorsága alighanem egy töről fakadt. A magyar neobarokkot volt erkölcsi alapja támadni és bírálni, hiszen a nemzeti-keresztény kurzus egyik kialakítója volt, miközben cinikus és előítélletes megnyilvánulásait, ideológusi szerepvállalását átszóvi a keresztény megigazulás igényének lelki drámája – amelyről sajnos még keveset tudunk.

A kommunizmus bírálatához nem lehetett erkölcsi alapja, hiszen bármikor elő lehetett venni például 1935-i *Karácsonyi üzenetét*, amelyben „az egyéniség és humanizmus” keresztény eszmei „talaján” állva, valamennyi diktatúrát elmarasztalt, miközben természetesen arról is értekezett, hogy „a Szovjet alatt sínylődő ország nem alap nélkül neveztetik az Antikrisztus országának”. Ezek után tíz év múltán bátorsága arra terjedhetett, hogy moszkvai követi jelentéseibe egy-egy hajdani – valljuk meg, olykor már-már nacionálkommunista, olykor pedig a kereszténység nagy kulturális örökségéhez kötődő – eszméjét beleszóje, és a hatalmasok iránti – groteszkké stilizált – hízelkedését gyilkos gúnnyal fűszerezze. Például Thienemann Tivadar, aki nem tartozott hívei közé, meséli emlékirataiban, hogy miután Tildy lemondott „logikus volt, hogy a magyar állam moszkvai követét válasszák államelnöknek. De Szekfű nem akart hazajönni. Cini-kus módján azt találta mondani: »Itt legalább tisztességes emberekkel érintkezem.« Ezt otthon Rákosiék rossz néven vették...”¹⁰ Ez is érthető...

A keresztény-nemzeti kurzusra visszatérve alighanem a legnagyobb baj az, hogy ez a kurzus nem volt sem keresztény, sem nemzeti a szónak nemes értelmében. Dénes Iván Zoltán azonban az alkatdiskurzus sodrában sajnos még a magyar kereszténydemokrácia pozitív csíráit is elfelejti. A *Mi a magyar?* kötet szerinte „alapjában színtelen írásokat” tartalmaz (143). Valóban nincs „kifestve”. Ebben a kötetben például Eck-

⁹ Szekfű Gyula: Marczali Henrik. *Évkönyv, IMIT*, 1943. 131.

¹⁰ Thienemann Tivadar: Szellemtörténeti önismeret. *Thanksgiving Day* Nov. 24. 77. OSZKK, Fond 152, Thienemann hagyatéka.

hardt Sándor imagológiai tanulmánya nemcsak azért érdekes, mert kilóg a sorból, és a másíkról alkotott kép kialakításának mechanizmusaira figyelmeztet. Zolnai Béla magyar stílusról szóló esszéje a hajdani magyar liberális integratív nemzetszemléletet rejti el és élteti tovább a stíloselemzés tételeiben. Nem véletlen, hogy atyja, Zolnai Gyula fiát, Bélát Xenophilus Antipaterként aposztrofálta, aki „igaz hitét [...] pogánysággal cserélte föl”.¹¹ Babits Mihály hatalmas tanulmányában a költő keresztény humanizmusa ölt formát, miközben magának a kérdésfeltevésnek – „mi a magyar?” – a jogosultságát is éppen ebből a szempontból: az egyetemesség eszményének jegyében kérdőjelezi meg.

Abban egyetérthetünk, hogy – enyhén szólva – nem volt szerencsés a „mi a magyar?” kérdésfeltevés. Főleg azért, mert a vállalkozással – a *Mi a magyar?* címmel készülő tanulmánykötet terve – még jobban elburjánzott a nemzetkarakterológia, és Németh László is megírta a *Kisebbségbent*. Viszont a nemzetkarakterológia hasznos szellemi időtöltés is lehetett volna, ha másképpen művelik. Szerencsétlen helyzetünkben a hisztéria törvényeinek engedve az önimádat és önsajnálát megesszésített keveréke felé indult. És mint tudjuk az esszé, azaz: *essai* a francia királyi udvarban azon falatkát jelentette, amelyet a főkostoló kapott be a királyi lakoma előtt, hogy ellenőrizték, vajon nem mérgezik-e meg öfelségét. Nálunk a szellemi étékfogók keverték a mérget. A *Mi a magyar?* viszont túl intellektuális volt, még egy-két – talán valóban – gyengének nevezhető cikkével is. A *Kisebbségbent* hatott. Téveszméi meghosszabbíthatóak voltak. Szabó Dezső 1942-es „Mélyikém!” kezdetű nyílt levele a tanú rá.¹²

Hogy milyen lehetett volna az egyént és közösséget, a nemzet egészét segítő nemzetkarakterológia, nem lehet ma választ adni. A kérdés mégis jogosult, mert Amerikában Margaret Mead vezetése alatt felállt az a pszichológusokból, szociológusokból álló csapat, amely szövetségesek és ellenségek lelki alkatát, jellemét vizsgálta. Irodalmi műveket, főleg gyermekeknek szólókat elemeztek, abból kiindulva, hogy a gyermekkor a személyiségfejlődés meghatározó mozzanata. Interjúkat készítettek értelmiségiekkel vagy éppen dosztojevszkiji regénybe illő italozó haszid zsidókkal. A franciákról és az angolokról szóló mű nyomtatásban is megjelent. A románt is utólag kiadták. E. Erikson *Fiatallutherjében* a Hitler-jellemzés is a Mead által vezetett csoportmunka eredménye. A magyar anyag sajnos – vagy hál’Istennek – nem állt össze. Sajnálhatjuk, hogy nem folytatták a magyar anyaggyűjtést, mert eltűnődhetnek volna azon, hogy miként sikerült Magyarországot oly hatékonyan megalázni, és elmélkedhetnek volna a mindenkori győztesek felelősségén is...

A magyar jellemet nem tudták Petőfi és Ady versek alapján rekonstruálni. A magyar anyag olyan változatosságra utalt, amely nem fért sémákba. Ezért csak örülhetünk – nemzeti hiúságunk legyezi, és egyben az alkat-diskurzus értelmének határait is figyelmeztet, arra, hogy az eredmény sokkal inkább a jellemtanászt jellemzi, mint vizsgálata tárgyát, ahogy ezt Szekfű Gyula is észrevételezte, és gyakorolta...

Szekfű Gyula jellemтана túlélési stratégia is volt, amikor 1938-ban azt hangoztatta, hogy a magyar körmönfont diplomata, és társadalmi őrségváltásra, elitváltásra lesz szükség. A diplomácia terén nemcsak azért bukott meg az ország, mert politikusi szerepbe került hivatalnokai nem használták ki azokat a korlátozott lehetőségeket sem,

¹¹ Zolnai Gyula: Képtelen képek és valami a nyelvművelésről. *Magyarosan*, 1943. 4. sz. 97.

¹² Szabó Dezső: A Mélymagyarhoz. *Ludas Máttyás-füzetek*, 1942. május, 78. sz.

amelyek olykor fel-felvillantak, és elhibázottnak bizonyult az az elképzelés, hogy a várható német megszállás ellen majd passzív ellenállással lehet védekezni, és így Horthy sokáig, sokak számára a nyilas rémuralom szálláscsinálójának tetszett. A körmönfontosság, amelyet Szekfű Gyula a magyar jellem értékének tartott, egyéni túlélési stratégia lett. De vajon csak Szekfűt jellemzi az a mozzanat, hogy alkatdiskurzusát az önérdékértvényesítés is olykor oly végzetesen átszövi?

Dénes Iván Zoltán – anélkül hogy elveszett volna az ideológiai diskurzusok intertextuális szövevényétben – alaposan kinyomozta, hogy honnan származnak Németh László szellemi eszköztárának elemei. Mindenekelőtt Szekfű Gyulától és Szabó Dezsőtől. Ezt már ez utóbbi is észlelte, amikor – a filológiai-eszmetörténeti rekonstrukcióval egybehangzóan – a nagy ádáz próféta a kisebbhez való viszonyát a maga morcosmulatságos módján így láttatta: „És rendesen a szegény Németh Lacit óriásozzák honom alá.”¹³

Miközben Dénes Iván Zoltán a magyar hisztéria természetrajzát is akarja nyújtani, az egyéni hisztéria nem érdekli, márpedig ez a kollektív hisztéria egyéni traumák forrása. Amikor például Szekfű Gyulának azon fejtegetéséből idéz, amelyben a nagy historikus arról szólt, hogy akadtak, akik a „mi a magyar?” kérdésre adott válaszukban „megelégedtek önmaguk lírájának kifejezésével”, (82) akkor idézetéből kimaradnak az úgynevezett empíriába hajló részek, például: „Mások nehezebb szívvel nézték a változások előjeleit, s nem tudván elhessegetni a sötét jövő félelmét, aggályaikat és lelki félelmüket kivetítették a témára magára”. Németh László híres-hírhedt szárszói beszéde is jó példa lehet erre. Dénes Iván Zoltán idézi is a döbbenetes passzusokat a várható „zsidó bosszúról”, és azt is, hogy „Shylocknak szív kell”. Tiszteletreméltóan visszafogott, amikor ez utóbbi kitétel „tapintatlan”-nak és „nagyon sértő”-nek minősíti (92).

De vajon nem nevezhetnének inkább aljasnak – miközben az egész eszme-futtatás „a zsidó bosszúról” egyben körmönfont és ravasz? Mielőtt erre térnénk, nem tagadhatjuk, a mából könnyen ítélnünk, mert megvan a távolságunk, hogy lássuk azokat a félelmetes groteszk mozzanatok, amelyek átszöttek a kor mindennapjait. Például a nagyobb történeti távolságból élesebben látjuk annak borzalmát, ahogy a visszakerült területek magyarságukhoz hű „zsidóit” a zsidótörvények „védelme” alá helyezték, miközben a legvidámabb barakk valóságából is valami igaz, 1944. március 19-ig... Nemcsak az, hogy a zsidók helyzete jobb volt, mint a szomszédos Szlovákiában vagy Románia keleti részein, miközben a magyar szellem és irodalom oly jeles képviselőit a munkaszolgálat keserveiben legfeljebb humorérzéke és az emberi természetbe oltott remény segíthette a mártírhálálig... A minapi Románia-utazó Németh László, aki oly ifjonti hévvel ostromozta kora valóságát, érezhette, hogy nagy baj van. Saját baját viszont huszárvágással oldotta meg, mert a „zsidó bosszú” kilátásba helyezésével saját mentességét biztosította, hiszen ha felelősségre vonják, őt igazolják: Mártírja lesz a valóban szép és humánusnak tetsző, heroikusan meghirdetett osztály nélküli értelmiségi társadalom illúziójának.

Ugyanakkor a majdani zsidó bosszú bejelentése felmentés is lehetett a jelen keresztény(ietlen) nyomorúságunkért, amelyre aztán ráépülhetett és rátelepedethetett a náci-nyilas rémuralom. Ekkor Németh László – mint Dénes Iván Zoltán hangsúlyozza –

¹³ Szabó Dezső: Kor vagy kór. *Ludas Mátyás-füzetek*, 1942. június, 80. sz. 41.

„a nyilas uralom idején illegalitásba vonult, és felesége Zelk Zoltánt bújtatta”. Óhatatlanul felvetődik viszont a kérdés, hogy amikor Románia diktátora, Antonescu, aki a besszarábiai zsidóságot likvidáltatta – a náci tiszteteket is megdöbrentő és elborzasztó módon – a békére készülve az erdélyi zsidóságot nem bántotta, akkor a politizáló értelmiségi, aki előre látta a Birodalom bukását, miért nem próbált saját előítéleteivel úgy megküzdni, mint Szekfű Gyula tette. Dénes Iván Zoltán választ kínál: „Az is faktum, hogy a tapintatlanságot, sértést és téves helyzetértékelést viszont az 1945 utáni meghurcolások ingerültségei közepette már igen nehezen lehetett volna tisztességgel és hitelesen revideálni. Ahhoz az angyalok hangját kellett volna megtalálnia Németh Lászlónak, amihez viszont – egyebek mellett – a nemzeti jelleg eredetiségének szekularizált vallási felfogása helyett más nemzetértelmezésre lett volna szüksége.” (92)

Vonzónak tűnik a válasz, de vajon nem leegyszerűsítő-e? Hiszen minden nacionalizmus szekularizált vallás. A kizárólagosság mértéktelensége, az egyetemes értékek tagadása indítja el az (ön)pusztító barbárság útján. Ami Németh László állásfoglalásait sajátossá teszi, az a bűnbe hajló partikularizmus és a szép univerzalizmus összefonódása. És emellett felvillan még az öngyűlölet és a kisebbségi érzés, mint további magyarázati lehetőség. Németh László ugyanis a kor antiszemitizmusának szemüvegével nézve – úgymond: – a „legzsidósabb” magyar értelmiségi. Zolnai Béla például, amikor a *Három nemzedékét* olvasta és ahhoz a részhez ért, amelyben Szekfű Gyula – „egetverdeső zsidó göggel” magyarázta Harden, Kraus, Bródy önálló folyóirat-alapító törekvését, akkor ellenvetésként a lapszélre írta: „?Németh László”.¹⁴ (Emellett neki magának is volt folyóirata, és barátjának Thienemann Tivadarnak is, igaz, hogy ezek: a *Széphalom* és a *Minerva* tudományos jellegű szakfolyóiratok voltak). Ezt az úgymond zsidós vonást maga az inkriminált figura is érezhette, és innen az a lekezelés és keserű epe, amellyel a „szemeremes kultúratisztelő zsidó”-ról szólt, miközben a háttérben felsejlik a szellem és a lélek szintén divatos ellentétpárja. A mélymagyar a formális kultúra ellen lázadó lélek. Ezen az alapon Németh László a szellemtörténet-professzor egyéniségeit sem szerette, és viszont...

Dénes Iván Zoltán hajdani jól sikerült munkájában „a realitás illúzió”-jával jellemezte Szekfű Gyula magatartását. Jelen könyvében Németh László az „illúzió realitását”-nak hordozója. Találóját Dénes Iván Zoltán leleménye: az „illúzió realitását”-nak fogalma, amennyiben „a totalitárius (marxista–leninista–sztálinista) indoktrináció alternatíváját képviselte”, és Furet *Egy illúzió múltja* című művében meg is írta. Németh László valóságérzékeire vall az is, hogy 1956-os híres cikkeiben oly hiteles helyzetelemzést adott történelmünk fájdalmas évtizedeiről is. Bár nem tudom, hogy miként lehet szólni az angyalok – többször is emlegetett – hangján, de úgy érzem, a történelem őrangyalként segítette Németh Lászlót a forradalomban, és utána is. Fájó mozzanat: miért nem korábban? Úgy két évtizeddel azelőtt, hogy – az ezen munkában is méltán elmarasztalt – Kádár elvtárral tegeződő elvtársi barátságba keveredett volna. (Bethlen Istvánnal nem lehetett volna, mert ő annyira gögös volt, hogyha Szekfű Gyulát meglátta az utcán, átment a másik oldalra, hogy ne kelljen köszönni, mesélte Andics Erzsébet, már oly korban, amikor politikusaink már alig járnak gyalog.) És bár nem divat – bocsássa meg nekem a világ és Dénes Iván Zoltán –, egy jó szót Kádár Jánosról is lehet ejteni: halá-

¹⁴ Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1940. 345. (MTA Könyvtára)

los ágyán papot kért. . . Talán e gesztus a legkegyetlenebb kritikája annak a negyven évnek, amelynek aztán kárvallottja lett mindenki, a maga módján. A bűnbánat és a bűnbocsánat hatalmas teológiai irodalmát nem tudjuk áttekinteni, de ilyenkor belénk hasít a krisztusi tanítás: Ne ítélj. . .

Dénes Iván Zoltán is egyébként célként vallja az empátiát (13). Miért ne kísérvük empátiával, amikor egy-egy nagy bűnös önmaga fölött mond ítéletet? És ne csak empátiával, hanem – önsajnálattól lehetőleg mentes – részvéttel is. . .

Bibó István az *Eltorzult magyar alkat* pozitív hőse. Méltán, okkal és joggal. Csakhogy a dénesi lelkesedés talán óhatatlanul kiválthatja az olvasóban a „jó tanuló”, a „jó fiú” iránti természetes ellenérzést is, amelyet nem kell eltúlozni, de eltagadni sem. Bibó Istvánnak érdemeit aligha kisebbsítjük, ha jelezzük, hogy könnyebb dolga volt, életkora miatt is, mint elődeinek. De vajon, amikor Németh Lászlót védelmébe vette, akkor nem magát is védelmezte, hiszen 1938-ban még osztotta a *Kisebbségben* nézeteit. Nem alantas, olcsó számításból járt el Németh László védelmében, hanem az önvédelem oly normális – mindannyiunkat jellemző – reflexe folytán, amelyet Albert Camus kimondott, amikor az algériai háború alatt deklarálta anyja védelmét. Mint tudjuk, szidták is érte a Nobel-díjas francia író a burzsoá öngyűlöletüket frenetikus baloldaliságban feloldó „haladárokat”. Bibó Istvánnak pedig már ennyi sem juthatott, mert 1949-ben indexre került. De méltósága, amellyel a száműzetést vállalta és csodálatra méltó bátorsága ellenére, fel lehet tenni a kérdést: mennyiben dolgozott benne a társadalmi és nemzeti öngyűlölet? Hiszen valamiféleképpen szolidaritást vállalt azzal, amit elmarasztalt. Vajon szemléletváltozásában apósa, Ravasz László református püspök alakja és szereplésének emléke nem játszott-e megkerülhetetlen – és Dénes Iván Zoltán által egyelőre megkerült – szerepet? Csak egyet érthetünk azzal, hogy „Bibó István tanulmánya [a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*] nem volt »arany középpút«: egy magyar hazafi (és hívő keresztény) nézett szembe saját és nemzete erkölcsi felelőségével a saját és a magyar nemzet méltósága érdekében – Dietrich Bonhoeffer 1944-es példáját idézve.” (23) Bár nem teljesen világos, hogy ki idézi a német lutheránus teológust. Bibó István vagy Dénes Iván Zoltán (valójában ez utóbbi), lehetett volna magyar példát is említeni. Mindenekelőtt az erdélyi katolikus Márton Áronét. Az ifjú erdélyi püspök 1944 májusában a kolozsvári szószelekről nemcsak az embertestvériséget és a szolidaritást hirdette meg, hanem mindezt a szelektív antiszemitizmus, a bűnösök felelősségre vonása nélkül tette, ami – sajnálatos módon – rendhagyó mozzanatnak tűnik, hiszen – mint egyelőre látjuk – a megpróbáltatás időszakában Róma nem tudta magát teljességgel túltenni a – hagyományos és cselekvését oly tragikusan bénító – történelmi antijudaizmuson. (Ki tudja: Márton Áron boldoggá avatása is ennek megfelelően húzódik?) De meg lehetett volna említeni az idő előtt elhunyt Baltazár Dezső, debreceni református püspököt is, aki korábban mély keresztény szenvedéllyel lépett fel a rasszizmus és az antiszemitizmus ellen. Jellemző, hogy Bibó István a zsidókérdésről írt szép művében nem említi neveket. Mégis, amikor az első zsidótörvénnyel kapcsolatos magatartásformákat elemzi, a ködös háttér névtelenségében felfedezhető Ravasz László alakja. Tragikus, ahogy ez a nagyszabású egyéniség a szelektív antiszemitizmus próféta lett, amikor a Felső Házban nemcsak elfogadta, hanem még – szónoki babérokra is pályázva – igenelte az első zsidótörvényt. Bizonyos emberi nagyságra vall, hogy mindezt – nagyrészt – mélyen megbánta. (Mint emlékirataiban írta: „Bármennyire igaz

mindaz, amit a beszédem folyamán felhoztam, nekem azt kellett volna mondanom: a javaslatot nem fogadom el, mert vétek velem a demokrácia alapelve, a jogegyenlőség és az emberi szabadság eszméje ellen.”¹⁵ Alighanem már akkor, amikor a Felső Házban – oly kétes sikert arató – beszédét elmondta, támadhatott benne kétely önnön „igazságai” iránt, és talán a következő anekdota inkább ehhez a gyászos mozzanathoz kapcsolódik:

„Ravasz Lászlóról hírlik, hogy egy megrendítő ige hirdetése után valaki odafurakodott hozzá és azt mondta a püspöknek:

– Én szeretnék elsőnek gratulálni ehhez a csodálatos beszédhez.

Ravasz állítólag azt válaszolta:

– Elkésett barátom, az ördög megelőzte.”¹⁶

A második zsidótörvénnyel viszont már szembefordult Ravasz László.¹⁷ A harmadik zsidótörvény ellen tiltakozott, és része volt abban, hogy „a református egyház későre bár, de ország-világ előtt nyíltan szembeszállt a Hitler-féle démonizmussal.”¹⁸)

Bibó részéről ízléstelen lett volna és politikátlan is név szerint „kiszkerkeszteni”, támadni vagy mentegetni – a Felső Házban az ördög hangját halló és hallató – saját apósát, inkább magyart ellenpéldákat sem említett, amikor a zsidókérdésben fejedelmi többségben gyakorolt fáján találó kollektív önkritikát. Ez a kollektív felelősség alkalmazása is, miközben lehetett írói stratégia, mert a kollektív öngyónás jobban hat a katarzis élményére képes olvasóra.

Bibó István a magyar történelem alakulásának magyarázatára azonban nem annyira modellt, mint normatív tipológiát alkotott. Kétségtelenül magyarázó értékűnek szánta. De a „hamis realista” és „túlfeszült lényeglátó” dichotómiája óhatatlanul normatív jelleget ölthet. Mint minden tipológia, ez is inkább a kollektív felelősség elvének alkalmazását jelentheti, hiszen, akinek eltér a véleménye egy részletkérdésben, mint például a Habsburg Birodalom történeti örökségének megítélése, óhatatlanul valaminek minősül, behaluppan valamely vonatkoztatási rendszerbe, és hordozója lesz annak a hanyatlástörténeti műfajnak, amelyet éppen Bibó István akart felszámolni.

Dénes Iván Zoltán úgy beszél a magyar politikai skizofréniáról, mint objektív kategóriáról. Viszont ezen fogalom vagy jelenség pontos meghatározása elmaradt. Pontosabban Bibó István *Eltorzult magyar alkat, szakútcás magyar történelem* című 1948-as írásából mottóként idézett része lenne a következő:

„Ez alatt a csaknem száz esztendő alatt a magyar nemzet olyan politikai és társadalmi konstrukciókban élt, amelyekben a dolgokat a maguk nevével nevezni nemcsak, hogy nem lehetett, hanem nem is volt szabad, ahol a tényeket nem az okok és okozatok egyszerű láncolatában, hanem azon kívül álló feltevések és várákozások jegyében kellett értelmezni és magyarázni, ahol álbajokra, ahol a valóságos tennivalók körén kívül s azokra való tekintet nélkül lehetett és kellett cselekedni, s ahol hiányzott a cselekedetek helyességének az objektív mértéke, és helyette a félelmek és sérelmek egy bizonyos rendszere szerepelt erkölcsi értékmérőként.” (11)

¹⁵ Ravasz László: *Emlékezéseim*. Budapest, 1992. 215–216.

¹⁶ Gyökössy Endre: *A nagy birkózás*. Budapest, 1993. 28.

¹⁷ *Egyház és társadalom a fajelméletéről és a II. zsidótörvény javaslatáról*. Szerk.: Sós Endre. Budapest, 1939.

¹⁸ Ravasz: *Emlékezéseim*, 216.

Csakhogy ez az idézett kijelentés valahol az empiria és a teória között lebeg. És vajon nem illik jobban arra, ami 1948 után következett, mint az 1867 utáni boldog békeidőkre? Dénes Iván Zoltán nemcsak idézi, hanem értelmezi ezt a mottót, amikor Bibó István eszmefuttatásának és kérdésfeltevésének lényegét annak vizsgálatában látja, hogy „a magyar politikai elit miért veszítette el a valóságérzékét és lényeglátását, miért mérte fel rosszul a helyzetet újra és újra, és miért döntött sorozatosan rosszul. Erre pedig a történelmi Magyarország felbomlásától való félelemben találta meg a választ, és abban hogy két rossz politikai konstrukció (a kiegyezés rendszere és a Horthy-rendszer) és két félrevezető tapasztalat (1848–49 és 1919–1920) újratermelte ezt a félelmet.

A két rossz konstrukció egy rossz tárgyon lévő (a német egység helyett a dunai monarchia megteremtésére vállalkozó), ezért önmagát túlélte és felbomlásra ítélt birodalom fenntartásában, illetve újjáteremtésében tette érdekeltté azokat, akik abban nem voltak érdekeltek: a magyarokat. 1848–49 félrevezető történelmi tapasztalata azt sugallta nekik, hogy a Habsburg Birodalom felbonthatatlan európai szükségszerűség, és ez a történelmi Magyarország fenntartásának a biztosítéka. 1918–1920 félrevezető tapasztalata pedig azt támasztotta alá, hogy a történelmi Magyarország felbomlásának igazságtalan és megalázó megvalósítása azért volt lehetséges, mert nem volt Habsburg Birodalom, amely megvédte volna Magyarországot, s a magyar forradalom életképtelen és komolytalan, hiszen demokrácián kezdte és diktatúrán végezte, ezért az önrendelkezés, a függetlenség és a demokrácia humbug és világcsalás. A nagyhatalmak pedig önzők, méltánytalanok és gátlástalanok, s mindenekelőtt hipokriták.” (150–151)

Ez a hamis realizmus Dénes Iván Zoltán rekonstrukciójában. Emellett Bibó István üzenete ugyancsak szerzőnk tolmácsolásában:

„A magyar nemzet önazonosságát nem az egykori államalkotó erők történelmi tapasztalata s azok folytonosságának tudata alkotja, de nem is Magyarország hajdani nagysága képezi. A nemzeti összetartozás alapja nem valamiféle eredetiség, nem a nyelv s nem a valláspótló kultúra és erkölcs, de nem is a közös ellenséggel szembeni közösségi szolidaritás és az általa meghatározott életforma és életstratégia. Az egyének és a közösség önazonosságát jövőképük határozza meg és az, hogy a közösség mennyire teszi lehetővé az egyének számára teljes emberi méltóságuk kibontakoztatását és gyakorlását. Ez pedig attól függ, hogy a közösség életének milyen sodra van, azaz mennyire szabad az egyén és a közösség.” (152)

Ezt mindenki elfogadja, abban viszont megosztott a közvélemény, ahogy Bibó István a történelmi emlékezet alakítására vállalkozott. Ki akarta irtani a nosztalgiákat, annál is inkább, mert valamiféle Habsburg restauráció veszélyétől tartott. Viszont kérdés, hogy a Habsburg Birodalom és a történelmi Magyarország öröksége valóban olyan negatív-e? A denúciálásra alapozott birodalmi struktúra nem jó hagyomány. De az, hogy egyének és közösségek ideológiai és politikai téren – a konkrét történelmi helyzetekben külön-külön elemzést igénylő – kompromisszumokra szorultak, nem olyan rossz „hagyomány”. Gondolhatunk mindenekelőtt arra, hogy a nemzetiségi kérdésre miként keresték a megoldást. Igaz, hogy a magyarországi nemzetiségi törvényhez kellett a szabadelvűbb 1849-es nemzetiségi dekrétum feszélyező emléke és hagyománya. Jellemző, hogy 1918 után a Romániához csatolt erdélyi és magyarországi területeken éppen az oly elmarasztalt magyar törvényt alkalmazták egy ideig – papíron, mint ahogy az is ja-

varészt papíron maradt. És nem véletlen, hogy néhányan azok közül, akik szétverték a Monarhiát, olykor maguk is visszasírták. Az „alattvalói” lojalítások és kötődések szerteágazó mivolta is egyre normálisabbnak tűnik a mából visszatekintő szem előtt. Az is érthető, hogy korábban nem. És ugyanakkor, ki tagadná, hogy, ha Kossuth intései termékenyebb talajra lennek, akkor Magyarország másként kerül ki az általa előre megjósolt leszámolásból. És még alaposan el-eltűnődhetünk azon, hogy 1849 után a kossuthi politika vajon az egész Duna-táji térséget is úgy maga fölé emelhetette volna, mint ahogy 1948–49-ben a magyarságot, amikor ennek javarésze is akarta. Amit Bibó István *A kelet-európai kisállamok nyomorúságában* javasolt és sugallt térségünk számára, az a francia modell alkalmazása: etnikailag homogén nemzeti államok kialakítása. Megvalósítható-e ez? Hitler és Benes példája mutatja, hogy mennyire. Meg nem valósítása azt példázza, ahogy komoly erők munkálkodnak azon, hogy a magyarság olyan helyzetbe kerüljön, mint korábban a zsidók, egyben az áldozatra hárítva a felelősséget is. (Ezt a magyar párt-politikai célokat szolgáló nosztalgiaikra játszó demagógia még jól meg is erősíti és a maga módján hitelesíti.) A kérdés: a demokratikus nemzeti közösség kialakításának igényét és a különböző etnikumok egymás mellett élését, hogyan lehet egyeztetni. Bibó István munkája – mint Bakk Miklós találón hangsúlyozza – a válság önismerete.¹⁹

Ki vitatná tehát, hogy Bibó István szellemi teljesítménye óriási:

„Furcsa című esszéjével – írja Dénes Iván Zoltán – megtörte a nemzeti jellegről folytatott két világháború közötti vita, a Trianon-sokk és az alkat-diskurzus tematikáját, nyelvezetét, logikáját és érvelését és ezáltal lehetővé tette a kitörést a közösségi mitológiák rítusainak világából a racionális diskurzus felé. Ehelyett a ránk erőszakolt, idegen, tatár és bizánci eredetű és jellegű totális zsarnokság rítusai váltották fel a korábbi közösségi mitológiai rítusait. S a szellemi tisztázás továbbra is felfedezésre és alkalmazásra vár, ahogy a korábbi (és az újabb) megaláztatások élményei is feldolgozást, elaborációt igényelnek.” (153)

Az óriási teljesítmény azonban csak alap lehetett volna, Dénes Iván Zoltán munkájának végére el nem fogadott ajándék: „A magyar politizáló közvélemény Bibó István esszéjével és annak két párdarabjával (*A magyarságtudomány problémája és a Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című esszéekkel) egyesíthette volna a szabadság ügyét a közösség ügyével, és megszabadulhatott volna a kisebbségi érzetből következő *szolgai mintakövetés* és a *megalomániás bezárkózás* rossz alternatívájától.

Akkor kapta ajándékba ezt a kivételes lehetőséget, amikor a rohamléptekben kiépülő totális diktatúra a szolgai mintakövetést, a bezárkózás másolását nevezte ki az egyedül üdvözítő útnak, és minden más diskurzust elfojtott. Ezért és nem Bibó *»naivitása«* miatt nem volt tartalmukkal arányos visszhangjuk Bibó István korszakos jelentőségű elaborációinak, 1948-as nagy esszéinek.” (221)

Az ajándékot tehát elvette a Történelem. Dénes Iván Zoltán megnevezi a Történelem – neki nem szimpatikus – végrehajtóit, olykor felelőssé téve őket. És felvillantja a kiutat: a magyar „közösségi skizofrénia” feldolgozása, a méltóságteljes és belsőleg fundált közösségi értékelés és pozitív magatartásminták kialakítása. „Annak érdekében, hogy minél többünk számára egyre inkább egy ügy lehessen a *»szabadság ügy«* és a *»kö-*

¹⁹ Bakk Miklós: Utószó. Bibó, avagy a válság önismerete. Lásd: Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Bukarest–Kolozsvár, 1994. 225–249.

zösség ügyek. Ez viszont önkéntes közösségek hálózatát s rajtuk keresztül az egyéni és közösségi traumák feldolgozását és az együttműködés, jóindulat és bizalom megtanulását és begyakorlását feltételezi.” (221) Ez már valamiféle csoportos lelki terápia. Valamiféle permanens beavatás és beavatottság igénye villan fel a sorok között, miközben végrendeletként is hat többé-kevésbé megrendítő emberi vallomása.

Széljegyzeteink végére értünk. Az *Eltorzult magyar alkatra* is vonatkozatható az, amit Szekfű Gyula Marczaliról mondott: „Emberek és nézeteik folyton változnak, ezt az egyszerű igazságot éppen a történészeknek kell számon tartaniok, mert hiszen ily változás nélkül története sem lehetne az emberiségnek. De a dolgok futó sorozatában vannak változhatatlan, mert már befejezett életek és művek, melyeknek semmi sem árthat többé, az sem, hogy miként gondolkodnak róluk a történelemnek tovább sodródó, még be nem fejezett életű emberei.”²⁰

A szabadság csodálatos dolog, főleg ha élni tudunk vele. És hogyan tudunk egy olyan világban, amelyben – Wittgensteint, majd Szabó Lőrincet idézve – „az etikát nem lehet kimondani”²¹, és „az igazság idegállapot vagy megfogalmazás”²² Viszont a diskurzusok hálói minden gondolatunkat befonják. Ezért érthetünk oly messzemenően egyet azokkal, akik – mint például Hajnal István vagy Furet – azt vallják, hogy a tudomány egyedüli rugója: „az önzetlen kíváncsiság”. Ennek semmi sem szabhat korlátokat. Hiszen, amivel szemben állunk: a Történelem, és ez – Paul Valéry kifejezésével – „az emberi agy kémiajának egyik legveszélyesebb terméke”²³, amelyet – mint Benedetto Croce írta – „a történelmi gondolkodás anyagává tesz, témájává változtat, és a történetírás megszabadít a történelemtől.”²⁴

Különös játéka a sorsnak, hogy ezt a feladatot a sokat kárhozott líra terén oldotta meg egy skizofrén költő. Történelmünk feszítő erőinek dinamikáját – katartikus hatással – az osztályharcon felülemelkedő proletárköltő, József Attila ragadta meg klasszikus érvénnyel. *A Dunánál* című költemény példázza a legmagasabb fokon, mit jelenthet „a nemzet” mint „közös ihlet”.²⁵

Dénes Iván Zoltán könyve azt idézi fel, hogy Bibó István miként kísérelte meg a múlt terhéől való felszabadítást. És nemcsak ezt, hanem azt is, amint érvényesíteni próbálta az új demokratikus hatalommegosztási tendenciákat. A kollektív öngyónás konstrukcióinak kialakítója az egyéni felelősségről adott példát, messze sugárzó példát. Bátorsága azoknak is imponált, akik nem értettek vele egyet, sőt értetlenül figyelték. Dénes Iván Zoltán magyarázatként azt is kiemeli, hogy Bibó Istvánnak volt jövőképe; a demokratikus szocializmusé – hogy Kemény Istvánt idézzük. De talán a gnózis ellenében a remény vezette. Bátorságának és szellemi tartásának alapja a remény, amely azzal a meggyőződéssel társult, hogy hazánkat nem lehet elszakítani az európai fejlődés fő vonalától, míg Szekfű Gyulának – mint Dénes Iván Zoltán hangsúlyozza – nem volt jövőképe és – mint tudjuk – Németh László „tejtéstvériség” mítosza és osztály-

²⁰ Szekfű: Marczali, *Évkönyv*, 132.

²¹ Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, 1989. 87.

²² Szabó Lőrinc: *Az Egy álmai*.

²³ Idézi Joachim C. Fest: *Hitler*. Berlin, 1998. 761.

²⁴ Benedetto Croce: *La storia come pensiero e come azione*. Bari, 1939. 31.

²⁵ József Attila: *Költészet és nemzet*. Budapest, 1989. 74.

nélküli értelmiségi társadalmi utópiája a létező szocializmus elfogadásával társult – mély belső lelki vívódások árán, melyek eredményei a magyar irodalmat oly nagy mértékben gazdagították. Bibó István ígéretes szellemi kiteljesedését megtörte a történelem. Késérő humorral is hagyta meg, hogy sírjára azt írják: élt három évet, 1945-től 1948-ig. Ennek ellenére vagy éppen ezért szobrot érdemelne itt a fővárosban, valahol a parlament körül. Olyat, mely szobor áll, hiszen már nem él a tilalom, hogy csak Lenin állhat. Áll? Nem! Inkább jár, amint 1956 novemberében Magyarország tiltakozását viszi az újabb megszállás ellen a nyugati demokráciák követségeire, ahol valami szfinxszerű mosoly és dermedtség fogadja a furcsa idegent, akit nemsokára életfogytiglani börtönre, majd hallgatásra ítélték...

A gyerekkor története – a csodák története

Gyerekkor a múltban. 19–20. század. Kiegészítő anyag a középiskolák számára. Szerk.: Milan Ristic, Dubravka Stojanovic. Association for Social History, Belgrad, 2001. 95 l.

Nem tudok elfogódottság nélkül írni a könyvről. Nemcsak attól a máig tartó meghatottságtól, melyet akkor éreztem, mikor először a kezembe vettem a remek képanyag-
gal és kiváló tördeléssel készült könyvet, hanem azért sem, mert a kötet elkészülésének módja, szerkezete és módszertana és főleg a politikai üzenete közel áll a szívemhez.

A kelet-európai országok történelemoktatásának közös jellemzője, hogy nagyobb hangsúlyt fektet a nagyhatalmak történetének tanítására, mint a szomszéd népekére. Sőt a szomszéd országok esetében ez a tananyag gyakran a korábbi sztereotípiákat erősíti, és egyoldalúan a politikatörténetre koncentrál. Ennek az oka a környező országokkal történetileg kialakult, gyakran konfliktusokkal teli viszonyban, a történeti kutatások egyoldalúságában, a tantervek felépítésében stb. keresendő. A szomszéd népek történetéről nem sokat tudunk, és még kevesebbet tanítunk akkor, amikor az előítéletek formálódnak: a középiskolás korban. Ezt ismerték fel a stabilitási paktum aláírói, és megfinanszírozták ezt a projektet abban a reményben, hogy ha ugyanabból a konszenzusra alapuló kötetből tanul románul a román diák és magyarul a magyar, illetve a szerb és az albán stb., akkor a diákok megérthetik a közös történeti sorsot alakító tényezőket.

A tizenegy országban futó projekt sikeresen befejeződött 2000 és 2002 között, mely az előkészítő konferenciával kezdődött Blagoevgradban, Bulgáriában. Ott a kilenc országban dolgozó történészek – az együtt kidolgozott és elfogadott szempontok alapján – valóban egységesen szállították az anyagot a két szerb történésznek, akik a munka dandárját végezték. Meg is írták a középiskolai tankönyvek nyelvén a kötetet, melyet aztán lefordítottak angolra és a projektben résztvevő tizenegy ország nyelvére. A történet, a kötet megszületésének története eddig a „csoda” kategóriájába tartozik, ismerve a régiót, illetve az egyes országokat megosztó vitákat és ellenségeskedést. A blagoevgradi konferencián elhangott előadások angolul megjelentek¹ és tanári segédkönyv² is készült a kötethez.

A „csoda” tovább folytatódik, ha belegondolunk, hogy a kötetben ismertetett országokban nemcsak a gyerekkortörténet-kutatás jár gyerekipőben, hanem magának a társadalomtörténet-írásnak az elismertetése is, a hagyományosan uralkodó politika-

¹ *Childhood in South East Europe: Historical perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century.* Eds.: Slobodan Naumovic, Miroslav Jovanovic. Zur Kunde Südosteuropas-Band II/28. Belgrad–Graz, 2001.

² Daniela Grabe: *Tanári segédlet a „Gyerekkor a múltban” című kiegészítő tananyaghoz.* Kulturkontakt Austria, Graz–Szófia, 2001.

történeti megközelítéssel szemben. A gyerekkor történelmét valóban lehet a szociálpolitika gyerekekre vonatkozó intézkedéseinek és a gyerekintézmények történetének tekinteni, ahogy ezt eddig általában tették. Ezzel azonban elveszítünk egy fontos vizsgálati szempontot, annak megértését, hogy az egyes hatalmi centrumok milyen módon gyakorolják hatalmukat a gyerekek felett abból a célból, hogy uralmukat a politikai rendszerekben megerősítsék, fenntartsák és átörökítsék. Ennek megértésében segíti a kötet a középiskolai diákokat.

Ez a „csoda”, a projekt sikere talán azért volt lehetséges, mert a kötet szerzői és közreműködői arra összpontosítottak, ami ebben a régióban közös a gyerekek életében. Az előkészítő konferencián egy történész kolléga se akadt, aki felállt volna, és a saját nemzeti különlegességével érvelt volna, hogy „náluk” ez másképpen van, tehát nem összehasonlítható a szomszédos országgal stb. Megpróbáltuk a gyerekek szemével látni a világot, és az ő szemszögükből fontos mozzanatokra összpontosítva megírni a történetüket. És ezen a kereten belül rajzolódna ki a régió belüli különbségek Sopotról Ankaráig. A kötet különleges érdeme nemcsak abban áll, hogy egy olyan témát dolgoz fel, amelyben alapkutatások is alig vannak, hanem hogy túllépett a vasfüggöny által ránk erőltetett, mesterségesen elválasztó szemléletmódon, és Görögország és Törökország részvételével valóban egységes régiót vizsgál, annak változó politikai különbségeinek elismerésével.

A gyerekjátékokról szóló fejezetben így örömmel vehetjük észre, hogy a görög és a magyar játékok bizony nem sokban különböznek, és a tanórai munka során talán az albán vagy éppen a török vagy szerb diákok is hasonló megfigyelést tesznek. A kötet az összehasonlító társadalomtörténet legjobb hagyományait követve tíz fejezetre oszlik, mely egy gyerek életének teljes spektrumát felöleli. Vizsgálja a falusi és a városi gyerek életének különbségét, a gyerek helyzetét a családban, a gyerekek játékait, a bűnöző gyereket, a gyerekeket az iskolában, a gyerekeket a háborúban, a gyerekek és a politika viszonyát, a gyerekhősöket, a dolgozó gyerekeket, a gyerekeket és az egészséget.

A kötet szerkezete átlátható, felépítése világos, fejezetei két részből állnak. Az első rész az adott témában az egész régióra vonatkozó fejlődési tendenciák megfogalmazása egyszerű, olvasmányos nyelven. Ezt követik a feladatok, melyek a források – naplórészletek, újságcikkek, hirdetésszövegek, oral history-interjúk stb. – és a fényképek közzlése után kérdéseket fogalmaznak meg a diákoknak. Ezek arra irányulnak, hogy a diákok összevegyék a saját helyzetüket a forrásban olvasott vagy a képen látható gyerek helyzetével, és így következtessenek a jelenlegi helyzetre. A kötet hangvétele személyes, szinte érezzük a „mesélő” jelenlétét a szövegben. Az elkészült tanári kézikönyv pedig az osztályteremben feltehető kérdések listájával segíti a tanárok munkáját. Sok a diákok otthoni aktivitására épülő feladat is szerepel a kézikönyvben, amelynek célja, hogy a diák megtanulja a különböző források – szépirodalom, fénykép, térkép – használatát, és képes legyen a hiányzó információt megszerezni és feldolgozni. Miért is fontos ez? Mert ez a módszertan a diákoknak „másféle” történelmet tanít: személyeset és demokratikusot, olyat, ami felelősségre és a másik megbecsülésére nevel. Ilyet csak a diákok aktív közreműködésével lehet létrehozni úgy, hogy ők maguk értelmezik a hallott előadást, az olvasott szöveget.

Miért is fontos a gyerekkor történetének a tanítása? Azért, mert ha a nőkre igaz, hogy nem voltak láthatók a történelemben, és a férfiak uralta hatalmi viszonyok meg-

tagadták tőlük az önálló cselekvést, az érdekérvényesítés keretét, akkor ez fokozottan igaz a gyerekekre. Ugyanakkor az elmúlt száz évben a gyerekek jogainak meghatározása és érvényesítése, éppen úgy, mint a nők jogaiért folytatott küzdelem, időleges korlátai ellenére önmagában is sikertörténet, tehát tanítandó. De az iskolákban ma még általában nem tanítják a gyerekek történetét, és a történelemtankönyvekből csak a komoly államférfiak fontosnak tartott tetteit kell megtanulni. Arról, hogy az adott államférfi milyen apa volt, verte-e a gyereket vagy sem, nem tudunk meg semmit.

E kiválóan megtervezett és illusztrált kötetet lapozgatva megértjük, milyen érdekes egyszerű vagy nem annyira egyszerű emberek önéletrajzán keresztül elemezni sztereotíp és statikus gyerekábrázolásokat, vagy a festményeken vagy a fényképeken megörzött fotókon tág szemekkel ránk néző gyerekek életét belülről megérteni. Így felfedhetjük azokat a politikai-ideológiai célokat, amelyek a gyerekekről alkotott „egysíkú” képen keresztül az uralomra törő éppen aktuális politikai elitet szolgálják. Ezzel a vizsgálati móddal megtudjuk, miért lett a következő generáció olyan, amilyen.

A gyerekek életének történetén keresztül a kötet nem csak azt mutatja meg, hogyan vált a gyerekek nevelése, szociális ellátása az állami ideológia működési területévé, hanem azt is, hogy a gyerekek mindennapi életének leírása – hogyan tanultak, mit játszottak, hogyan nyaraltak – miképpen teszi érdekessé a történelmet a diákoknak, akiket nem feltétlenül nyűgöz le a törvénykönyvek, évszámok vagy nemzetközi szerződések száraz szövegének bemagolása.

Például, ha a háborúk történetét és annak tanítását vizsgáljuk, még mindig az egyenruhában harcoló férfiak történetéről beszélünk, pedig a háború ugyanúgy a gyerekek történetének egy ritkán megírt és még ritkábban tanított részét is jelenti. A háborúban a gyerekek is megsérülhetnek, áldozatul eshetnek a kitörő járványoknak, betegségeknek.

A gyerekek oktatása a háború miatt megszakad, vagy teljesen abbamarad, s így a gyerekkoruknak hirtelen vége szakad. A családtagjuk elvesztése miatt érzelmi bizonytalanság alakul ki bennük, megváltozik a környezetük, gazdaságilag bizonytalan helyzetbe kerülnek, esetleg maguk is dolgozni kényszerülnek. A háborúban nagyon sokszor előfordulnak harcoló gyerekek, akár mint önkéntesek, akár mint lelkes hírvívők. A „gyerekhősök” napjainkig élő kultusza az 1848-as kisdobostól, az 1956-os „pesti srácig” természetesnek veszi, hogy a gyerekeknek a felnőttek által megfogalmazott célok elérése érdekében akár az életük feláldozását is sugalmazhatják.

Ha megnézzük a kötetben a gyerekek és a háború képeit, és elolvassuk a háborúban élt gyerekek naplóiból a részleteket, rögtön másképpen gondolkodunk a háborúkról. A gyerekhősökről szóló fejezetben a legendás szerb gránátos fiú, Bosko Buha története jól megfér Pósa Lajos versével a kis tüzerről és a részlettel a *Sorstalanságból*, és együtt sarkall közös osztálytermi gondolkodásra és cselekvésre.

Jövönket meghatározó a kérdés, hogy milyen mintát követnek a gyermekek, és „megadatik-e a gyerekeknek, hogy gyerek legyen”, azaz nem kis felnőtt vagy a felnőttek kényére bízott bábfigura, hanem önmagában érték. Talán ha a gyereket az iskolában a történelemórákon arra tanítják, hogy milyen következményei vannak a háborúknak rájuk nézve, nem fogják felnőttként támogatni a háborút, mint a „politika folytatását más eszközökkel”, hanem elgondolkodnak az érdekérvényesítés más eszközeinek kialakításáról és azok szabályairól. És ez fontosabb és aktuálisabb ma, mint valaha.

Ha sikerül túllépni a történelemtanításban a domináns lexikai tudás (a történelem mint bemagolt évszámok tudománya) egyeduralmán, akkor meg tudjuk tanítani, hogy a ma egyértelműnek tűnő dolgok – például a munkamegosztás, a nők jogai, iskolába járás, a szabadidő joga – nem maguktól értetődőek, hanem hosszú, harcoktól sem mentes küzdelem eredményei. Ezért, ha a kötet csak egy lépéssel segít közelebb jutni egy személyes és demokratikusabb történelemszemlélet kialakításához, akkor már történelmi érdemei vannak a jövő alakítóinak nevelésében. Persze, ehhez egy valódi „csoda” kellett...

Németh László univerzuma

Németh László univerzuma. CD-ROM. Szerk.: Erdélyi Erzsébet, Hajas Magdolna, Nobel Iván. Helio-Biblos, Budapest, 2002.

Valóban Németh László egész univerzumát ismerhetjük meg, ha „átlapozzuk” ezt a rendkívül gazdag válogatást: találkozunk az íróval, a műfordítóval, a pedagógussal, az orvossal, a sokoldalúan művelt olvasóval és a családapával.

A CD-ROM szerkesztői kihasználták a multimédiás eszközök lehetőségeit. A lemez a szövegekhez képeket is kínál, film-, dokumentumfilm-részleteket nézhetünk meg, interjúkat hallgathatunk meg. Az anyagok kivétel nélkül mind másolhatók.

A szerkesztők – a műfaj által kínált lehetőségeket kihasználva – hihetetlen mennyiségű anyagot gyűjtöttek egybe, és kiválóan válogatták ki minden területről azokat az írásokat, amelyek segítségével valóban átfogó képet nyerhetünk a sokoldalú, fáradhatatlan alkotóról. Újdonsággal is szolgálnak: interjúkat olvashatunk Németh László lányaival, Füzy Lászlóval, Szokolay Sándorral.

A CD-ROM borítóján Törös Gábor érme látható, amely a lemez elindítása után visszaköszön a kezdőlapon: erre kattintva a főmenüt látjuk magunk előtt. Ha kiválasztjuk valamelyik menüpontot, új ablak nyílik, amely az adott témán belül szintén sokféle választást tesz lehetővé. A szépen elrendezett képernyő bal oldalán újabb és újabb menüsorok tárulnak eléink. Az olvasó (hallgató, néző) eredeti műveket, részleteket, irodalomtörténészek, kritikusok, barátok írásait olvashatja a szerzőről, a művekről.

Az *Életrajz* címszó mögött több megközelítésben, részletesen olvashatunk az író életéről, életének fontos eseményeit láthatjuk-hallhatjuk is. Külön multimédia-ablak nyitható, láthatunk dokumentumfilm-részleteket, például a Németh László-emlékházakról, némafilm-jeleneteket családi és baráti körben, hallhatjuk néhány beszédét, és a Németh-lányokkal (Magdával, Judittal, Ágnessel és Csillával) készült interjút. Részleteket hallgathatunk a *Tizenhét év múltán* című írásból Bánffy György előadásában. A Németh-család családfáját *Czeizel Endre* elemzi.

Életműszilánkok címmel válogatást kapunk az író műveiből, levelezéséből. A szerzők bevezetőjükben így fogalmaznak: „Tulajdonképpen szűkre szabott antológia ez, de mint kagylóból a tengeré, ebből is kihallhatók a teljes életmű hangjai [...] Nem töredékek ezek, hanem egy viaskodó-vitakozó, nyugtalan szellem maradandó felvillanásai.”

Az *Író* menüpont mottójaként olvashatjuk Németh László írói hitvallását, amely a felső sorban fut végig: „Az írás: erkölcs”. Eldönthetjük, hogy melyik műfajról akarunk olvasni: *A drámaíró, A költő, A regényíró, Tanu, A tanulmány- és esszéíró* címszavak közül választhatunk. Mindegyik címszó mögött gazdag válogatás vár minket: tanulmányok, cikkek; olvasható, hallható, látható részletek a művekből. Színházi előadásokba és tévéfilmekbe is bepillanthatunk, megnézhetjük Domokos Mátyás műsorát az esszéíróról.

Az összeállítás annyira figyelemfelkeltő, hogy aki csak egy részletet akart megnézni, elolvasni, biztosan elidőzik a többinél is.

A *Pedagógus*: „Ő magát legszívesebben pedagógusként jellemezte, hiszen a „kísérletező ember” ebben a tudományban próbálta ki önmagát. Tanulmányaiban, cikkeiben (például: *A tanügy rendezése, Ha én miniszter lennék*) kísérleteinek eredményeit, gyakorlati megvalósításának lehetőségeit, valamint pedagógiai és a kultúrára vonatkozó elképzeléseit fogalmazta meg” – írják a bevezetőben a szerzők. Ha beleolvasunk a róla szóló írásokba, megpróbálunk elmerülni a Németh László-i iskola részleteiben, elolvassuk volt tanítványok visszaemlékezéseit, megnézzük a hódmezővásárhelyi kísérlet dokumentumait (vázlatokat, óraleírásokat), a tanyasi kollégiumok tervét, megérezhetjük, hogy mennyire fontos volt számára a tanárság.

A *Gyógyító* címszó alatt betekintést kapunk Németh László orvosi pályájába, olvashatunk a híres „hipertónia-levelek”-ből, melyekben saját betegségéről vall.

Németh László, az olvasó feltárja előttünk olvasmányélményeit, szellemi barangolásait. „Az orosz, angol, német, amerikai, magyar irodalomból úgy válogatott saját maga számára, hogy az ezekről írt naplójegyzetek egyben eligazítást jelentenek az olvasóknak is: olyan vezérfonalat, amely eligazodni segít az irodalom sok irányba tartó országútjain.”

A műfordításról szól az *Idegen nyelven* címszó: bemutatja egyrészt a Németh László által idegen nyelvből fordított művek listáját a megjelenés éve szerinti időrendben; másrészt a Németh László-életmű európai nyelvekre lefordított darabjainak gyűjteményét.

Az *Interjúk* című rész a családtagokkal, barátokkal, ismerősökkel, irodalomtörténészekkel folytatott beszélgetéseket tartalmazza, személyes hangú vallomásokot és kritikai jellegű írásokat egyaránt olvashatunk benne.

„A művek sorsa, ha élnek, mégiscsak az, hogy egy vagy ötven év múlva koporsójukban felüljenek.” – olvashatjuk az *Utóélet* mottójában. Itt találjuk az írónak ajánlott verseket, a róla szóló tanulmányokat.

Bepillantást nyerhetünk *Kapcsolatok* címen az író levelezésébe, megismerhetjük a kortársakhoz fűződő kapcsolatait, barátságait. Izgalmas, sokszínű világ bontakozik ki előttünk, zenei élményekről, irodalmi problémákról, magánéletéről, személyes örömeiről és gondokról, az alkotás folyamatának titkairól olvashatunk.

Külön említést érdemel a CD-ROM által közölt, az egész életművet tartalmazó, könnyen kezelhető *Bibliográfia*.

Adattár

A Balassi Bálint Intézet vendégoktatói a 2002–2003-as tanévben

Ország	Oktatóhely	Elérhetőség
<i>Amerika</i>	<i>New Brunswick</i> <i>lektor</i> Hajnal Judit	Department for Hungarian Studies Rutgers the State University of New Jersey Slavic Department 43 College Avenue New Brunswick – NJ 08901 U.S.A. Tel.: (1-732)-932-7619 Web: www.rutgers.edu
<i>Ausztria</i>	<i>Bécs</i> <i>vendégprofesszor és lektor</i> Blaskó Katalin Szilágyi Márton	Institut für Finno-Ugristik der Universität Wien Universitäts-Campus Spitalgasse 2–4. Hof 7 1090 Wien Tel.: (43-1)-4277-43001 Web: www.univie.ac.at
<i>Bulgária</i>	<i>Szófia</i> <i>vendégprofesszor</i> Juhász Péter	SU „Sv. Kliment Ohridski” Fakultet po klasicheski i novi filologii Katedra po ungarszka filologija Carigradsko shose 125. bl. 3. st. 222–223. 1113 Sofia Tel.: (359-2)-71151/387 Web: www.uni-sofia.bg
	<i>Veliko Tárnovo</i> <i>lektor</i> Hász Magdolna	Universitet „Sv. Sv. Kiril i Metodij” Filologičeski Fakultet Katedra Slavistika 5003 Veliko Tárnovo ul. Teodosij Tárnovski 2.
<i>Csehország</i>	<i>Prága</i> <i>vendégprofesszor</i> Bíró Ferenc	Univerzita Karlova Filozofická fakulta Ústav lingvistiky a ugrofinistiky Maďarská filologie Středisko maďarských studií Celetná 20 11636 Praha 1 Tel.: (420-1)-244-91-410 Web: www.ff.cuni.cz

Ország	Oktatóhely	Elérhetőség
<i>Egyiptom</i>	<i>Kairó</i> <i>lektor</i> Berzsák Rozália	Ain Shams University Faculty of Al-Alsun German Language Department Hungarian Branch Abbassia, Cairo, Egypt Tel.: (20-2)-262-6259 Web: www.asunet.shams.cun.eg
<i>Észtország</i>	<i>Tartu</i> <i>lektor</i> Tóth Krisztina	Tartu Ülikool Uurali keelte õppeltool Ungari keele lektoraat Ülikooli 18. EE50090 Tartu, Estonia Tel.: (372-7)-375-349 Web: www.ut.ee
<i>Finnország</i>	<i>Helsinki</i> <i>vendégprofesszor és lektor</i> Kovács Magdolna	Helsingin Yliopisto Suomalais-ugrilainen laitos Unkarin kieli ja kultturi PL 25 (O.O.Box 25) 00014 Helsingin yliopisto Tel.: (348-9)-191-4024 Web: www.helsinki.fi
	<i>Jyväskylä</i> <i>lektor</i> Pasztercsák Ágnes	Jyväskylän Yliopisto Hungarologia PL 35, 40014 Jyväskylä Web: www.jyu.fi
	<i>Turku</i> Varga Judit	Turun Yliopisto Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos Suomalais-ugrilainen kielentutkimus 20014 Turun yliopisto Tel.: (358-2)-333-6583 Web: www.utu.fi
<i>Franciaország</i>	<i>Párizs</i> <i>vendégtanár</i> Felföldy György	Université de la Sorbonne Nouvelle – Paris III 1, Rue Censier Centre Biève III ^e étage 75005 Paris Tel.: (33-1)-4587-7984 Web: www.univ-paris3.fr
	<i>Párizs</i> <i>lektor</i> Gortvai Anna	Université Paris III – Nouvelle Sorbonne Institut de Linguistique et Phonétique Générales et Appliquées 19, Rue des Bernardins 75005 Paris Tel: (33-1)-4432-0575 Web: www.univ-paris3.fr

Ország	Oktatóhely	Elérhetőség
<i>Franciaország</i>	<i>Párizs</i> <i>lektor</i> Maár Judit	Institut National des Langues et Civilisations Orientales Département Europe Centrale et Orientale Section Finno-ougrienne Groupe du Hongrois 2, Rue de Lille 75007 Paris Tel.: (33-1-)4926-4200 Web: www.inalco.fr
	<i>Bordeaux</i> <i>lektor</i> Korompay Klára	Université Michel de Montaigne – Bordeaux III UFR L. E. – L. E. A. Section d'études hongroises Domaine Universitaire 33607 Pessac Tel.: (33-5)-5712-4510 Web: www.montaigne.u-bordaux.fr
	<i>Lille</i> <i>lektor</i> Petőcz Éva	Université Charles de Gaulle – Lille III UFR Études Romanes, Slaves et Orientales Lectorat de hongrois Domaine du Pont de Bois, B. P. 149. Villeneuve d'Ascq Cedex 59653 Tel.: (33-3)-2041-6000 Web: www.univ-lille3.fr
<i>Strasbourg</i>	<i>lektor</i> Till (Dobai) Katalin	Université Marc Bloch U.F.R. des Langues Vivantes Département de Hongrois 22, Rue Descartes 67084 Strasbourg Cedex, Le Patio, Bâtiment 4 Tel.: (33-3)-8841-7403 Web: www.ushs.u-strasbg.fr
	<i>Horvátország</i>	<i>Eszék</i> <i>lektor</i> Medve A. Zoltán
	<i>Zágráb</i> <i>magyar nyelvi és irodalmi vendégprofesszor és</i> <i>lektor</i> Ladányi István Nyomárkay István Kiss Gy. Csaba	Sveučilište u Zagrebu Filozoski Fakultet Odsjek za hungarologiju Ivana Lučića 3 10000 Zagreb Tel.: (385-1)-612-017 Web: www.rektorat.unizg.hr

Ország	Oktatóhely	Elérhetőség
<i>India</i>	<i>Új-Delhi</i> <i>lektor</i> Helmich Zoltán	Delhi University South Campus Slavonic and Finno-Ugrian Department Benito Juarez Road New Delhi 110021 INDIA Tel.: (91-11)-251-7858 Web: www.du.ac.in
<i>Izrael</i>	<i>Jeruzsálem</i> <i>lektor</i> Szalai Anna	The Hebrew University of Jerusalem Institute of Jewish Studies Faculty of Humanities Mount Scopus Jerusalem 91905 ISRAEL Tel.: (972-2)-588-3717; (972-2)-588-3504 Web: www.huji.ac.il
<i>Jugoszlávia</i>	<i>Belgrád</i> <i>lektor</i> Radics Viktória	Faculty of Philology Belgrade University Studentski trg. 3. 11000 Beograd Tel.: (381-11)-638-646
<i>Kína</i>	<i>Peking</i> <i>lektor</i> Hajnal László	Beijing Foreign Language University East European Languages Department 2, North Xisanhuan Avenue P.O. Box 8936 100089 Beijing Tel.: (86-10)-6891-6639 Web: www.bfsu.com
<i>Lengyelország</i>	<i>Krakkó</i> <i>lektor</i> Nagyné Főríz Emília	Uniwersytet Jagielloński Katedra Filologii Węgierskiej Ul. Piłsudskiego 13. 31-110 Kraków Te.: (48-12)-431-1043 Web: www.uj.edu.pl
	<i>Varsó</i> <i>lektor</i> Gedeon Márta	Uniwersytet Warszawski Wydział Neofilologii Katedra Hungarystyki Ul. Browarna 8–10. 00-311 Warszawa Tel.: (48-22)-552-0975 Web: www.uw.edu.pl
	<i>Poznań</i> <i>lektor</i> Dávid Mária	Uniwersytet im. Adama Mickiewicza Instytut Językoznawstwa Zakład Hungarystyki Ul. Międzychodzka 5. 60-371 Poznań Tel.: (48-61)-8292-709 Web: www.amu.edu.pl

Ország	Oktatóhely	Elérhetőség
Macedónia	<i>Skopje</i> lektor Tavasz Sándor	Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij” Filozofski Fakultet „Blaže Koneski” Turska Katedra Bul. Krste Misirkov bb 91000 Skopje Tel.: (389-91)-118-155 Web: www.flf.ukim.edu.mk
Oroszország	<i>Szentpétervár</i> lektor Nagy István	Szentpétervári Állami Egyetem Filológiai Fakultás Finnugor Filológiai Tanszék Universitetskaja naberzsnaja 11. 199034 Szentpétervár Tel.: (7-812)-345-3360 Web: www.pu.samson.spb.ru
	<i>Moszkva</i> lektor H. Tóth István	Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem Filológiai Fakultás Általános és Történeti Összehasonlító Nyelvtudományi Tanszék 119899 Moszkva Tel.: (7-095)-939-3277 Web: www.msu.ru
	<i>Izjevsk</i> lektor Nagy Imre Csaba	Udmurtskij gosudarstvennyj universitet Katedra obshcego i finnougorskogo jazykoznanija Ul. Universitetskaja 1. 426034 Izhevsk Tel.: (8-3412)-760209 Web: www.uni.udm.ru
Románia	<i>Marosvásárhely</i> lektor Lantos Erzsébet	Universitatea de Artă Teatrală Departament de Invatamant in Limba Maghiara 4300 Targu Mures Köteles u. 6. Tel.: (40-65)-160-764 Web: www.agenda-netsoft.ro/harta/uat
	<i>Bukarest</i> lektor Krebsz János	Universitatea București Facultatea de Limbi si Străire Catedra de Hungarologie Str. Edgar Quinet nr. 5-7. București Tel.: (40-1)-312-1313 Web: www.unibuc.ro
	<i>Kolozsvár</i> <i>magyar nyelvi és irodalmi vendégprofesszor</i> Cs. Nagy Lajos	Universitatea Babeș-Bolyai Catedra de Limbă și Cultură Maghiară Str. Horea 31. 3400 Cluj- napoca Tel.: (40-264)-432-417 Web: www.ubbcluj.ro

Ország	Oktatóhely	Elérhetőség
<i>Szlovákia</i>	<i>Nyitra</i> <i>lektor</i> Vörös Ferenc	Univerzita Konštantina Filozofa v. Nitre Katedra hungaristiky Hodžova 1. 94974 Nitra Tel.: (421-37)-7414-946 Web: www.ukf.sk
	<i>Pozsony</i> <i>vendégprofesszor</i> Vörös Ottó	Katedra Maďarského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave Gondova 2. 81801 Bratislava 1 Tel.: (421-2)-5933-9484 Web: www.uniba.sk
	<i>Eperjes</i> <i>lektor</i> Sturm László	Prešovska Univerzita Filozofická Fakulta Katedra Slovenkých Dejín a Archivníctva Ul. 17. novembra 1. 08078 Prešov Tel.: (421-91)-7722-034 Web: www.unipo.sk
<i>Szlovénia</i>	<i>Ljubljana</i> <i>lektor</i> Gállos Orsolya	Univerza v Ljubljani Filozofska Fakulteta Slovenija Oddelek za primerjalno in splosno jezikoslovje in orientalistiko Askerčeva 2. 1001 Ljubljana Tel.: (386-1) 241-1430 Web: www.uni-lj.si
	<i>Maribor</i> <i>lektor</i> Virág Zoltán	Univerza v Mariboru Pedagoška Fakulteta Oddelek za madžarski jezik in književonost Koroška 160. 2000 Maribor Tel.: (386-2)-2293-637 Web: www.uni-mb.si

A kötet szerzői

Arató György, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Bándli Judit, Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Csonka Csilla, Balassi Bálint Intézet
Derék Pál, Bécsi Egyetem
Dobi Edit, Debreceni Nyári Egyetem
Fónagy Zoltán, Collegium Hungaricum, Bécs
Galambos Csaba, Balassi Bálint Intézet
Genát Andrea, Bolgár Kulturális Intézet
Háry László, Pécsi Tudományegyetem
Hidasi Judit, Tokiói Egyetem
Horváth Tamás
Jakab András, Magyar Köztársaság Moszkvai Nagykövetsége
K. Lengyel Zsolt, Müncheni Magyar Intézet
Kerekes Dóra, Balassi Bálint Intézet
Kippasto, Anu, Észt Intézet
Kiss Gy. Csaba, Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Korompay H. János, MTA Irodalomtudományi Intézet
Lee-Störck, Barbara, Osztrák Kulturális Fórum
Gellén József, Debreceni Nyári Egyetem
Miskolczi Ambrus, Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Nádor Orsolya, Károli Gáspár Református Egyetem
Paládi-Kovács Attila, MTA Néprajzi Kutatóintézete
Peláez Navarette, Miguel Ángel, Cervantes Intézet
Pelcz Katalin, Pécsi Tudományegyetem
Pető Andrea, Miskolci Egyetem
Rudnák Ildikó, Szent István Egyetem
Santarsieri Márta, Londoni Magyar Kulturális Központ
Sinimets, Ivar, Tallini Magyar Intézet
Szathmári István, Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Szende Tamás, MTA Nyelvtudományi Intézet
Szende Virág, Balassi Bálint Intézet
Szentmártoni Szabó Géza, Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Szépe Judit, MTA Nyelvtudományi Intézet

Szili Katalin, Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Szögi László, ELTE Egyetemi Könyvtár
Szőnyi György Endre, Szegedi Tudományegyetem
Szűcs Tibor, Pécsi Tudományegyetem
Tarnóczy Mariann, Magyar Tudományos Akadémia
Thullner Zsuzsanna, Balassi Bálint Intézet
Lengyel Tóth Krisztina, Tartui Egyetem
Voigt Vilmos, Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Contents

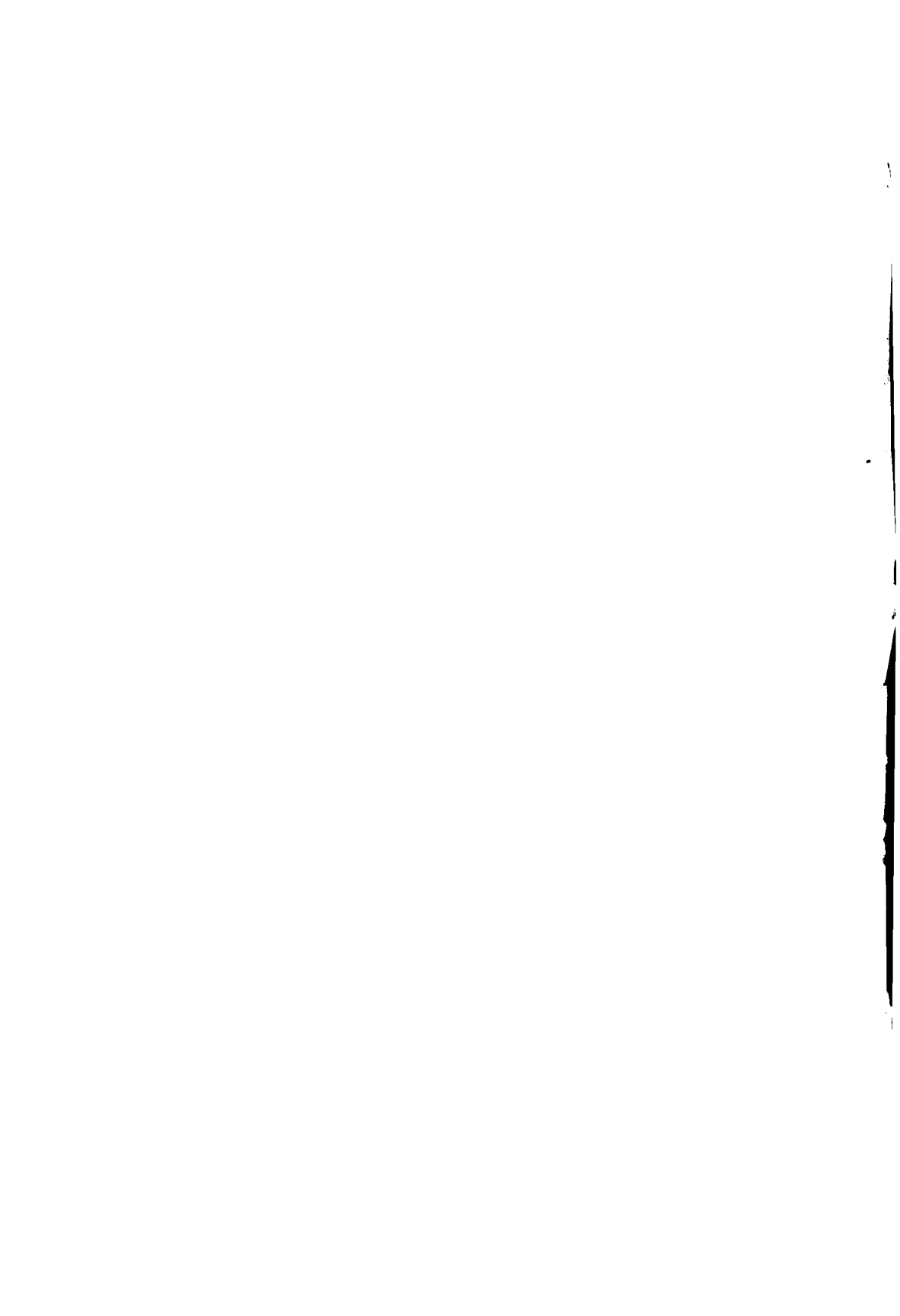
Introduction (Ujváry, Gábor)	7
BÁLINT BALASSI	
KEREKES, DÓRA: The age of Bálint Balassi	11
SZATHMÁRI, ISTVÁN: Bálint Balassi, artist of the Hungarian language and style	16
SZENTMÁRTONI SZABÓ, GÉZA: On the Latin motto of Bálint Balassi	26
DISCIPLINAE HUNGARICAE	
BÁNDLI, JUDIT: Hungary 1944. Hungary in the eye of the enemy	31
DERÉKY, PÁL: Basic principles of unifying European higher education	38
HIDASI, JUDIT: In memoriam Tokunaga Yasumoto	46
HORVÁTH, TAMÁS: Database of the Hungarian educational and scientific institutions of the Carpathian Basin	48
KISS, GY. CSABA: Hungarology and national myths	50
PALÁDI-KOVÁCS, ATTILA: Hungarian folklore and the foreign lands	55
SZILI, KATALIN – DE BIE-KERÉKJÁRTÓ, ÁGNES: Portrayal of men and women in the Hungarian and Dutch languages	59
SZÖGI, LÁSZLÓ: Research in foreign archives and Hungarology	68
LENGYEL TÓTH, KRISZTINA: Teaching the Hungarian language at the University of Tartu	72
VOIGT, VILMOS: Expansion of the Hungarian language	88
WORKSHOP	
CSONKA, CSILLA: Quality assurance and teaching Hungarian as a foreign language	95
GALAMBOS, CSABA: Canons and taboos of language teaching	102
HÁRY, LÁSZLÓ: Motivation of learning the Hungarian language	110
SZENDE, VIRÁG: Hungary in Europe	113
SZÉPE, JUDIT – SZENDE, TAMÁS: Finding the way to Hungarian	123

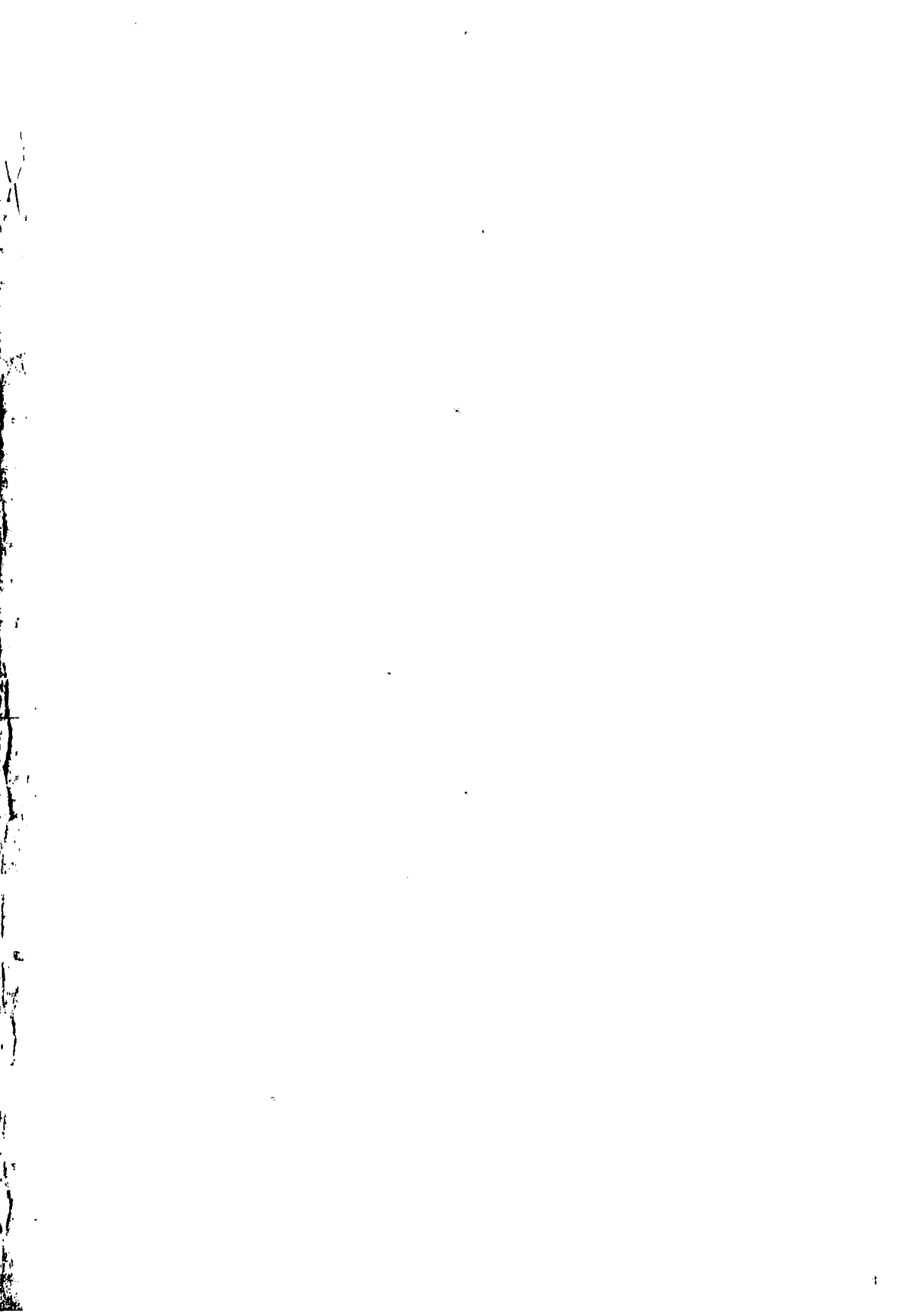
WINDOW – HUNGARIAN AND FOREIGN CONNECTIONS

GELLÉN, JÓZSEF – DOBI, EDIT: 75 years of the Debrecen Summer School	131
GENÁT, ANDREA: Teaching Bulgarian language and culture in Hungary	135
JAKAB, ANDRÁS: Situation of teaching the Hungarian language in Russia	138
K. LENGYEL, ZSOLT: Hungarology and culture mediation from the point of view of the Ungarisches Institut (Hungarian Institute) in Munich	141
KIPPASTO, ANU: The Estonian Institute in Hungary	147
LEE-STÖRCK, BARBARA: Austrian Cultural Forum	150
NÁDOR, ORSOLYA: On the Hungarology programme of the Károli Gáspár Reformed University	153
NAVARRETE, PELÁEZ – ÁNGEL, MIGUEL: The Cervantes Institute and Aula Cervantes	156
PELCZ, KATALIN: Hungarian as a foreign language at the University of Pécs	160
RUDNÁK, ILDIKÓ: Teaching Hungarian as a foreign language at the Szent István University, Gödöllő	164
SANTARSIERI, MÁRTA: Situation of teaching the Hungarian language in England	168
SINIMETS, IVAR: Teaching the Hungarian language in Estonia: to whom, why and how?	173
SZÓNYI, GYÖRGY: Complex educational model of Hungarology at the University of Szeged	177
SZÚCS, TIBOR: Special training of Hungarologists	182
TARNÓCZY, MARIANN: Our Academy and the Hungarian research beyond the borders	192

KALEIDOSCOPE

ARATÓ, GYÖRGY: Hungarian books in Bulgaria	203
FÓNAGY, ZOLTÁN: Hungarian spring in Vienna	210
KOROMPAY H., JÁNOS: Gyula Farkas returning home	213
MISKOLCZY, AMBRUS: Deformed Hungarian habit at the turn of the millennium	217
PETÓ, ANDREA: The story of childhood – the story of wonders	232
THULLNER, ZSUZSANNA: The universe of László Németh	236
References – Guest teachers of the Balassi Bálint Institute in 2002–2003	238
Authors	244

BALASSI BÁLINT
INTÉZET

